

**NESNOVNA DEDIŠČINA
MED PRAKSO IN REGISTRI**

**15. Vzporednice
med slovensko in hrvaško etnologijo**

Urednica zbirke: Mojca Tercej Otorepec

Nesnovna dediščina med prakso in registri

15. Vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo

Izdajatelj:	Slovensko etnološko društvo in Hrvaško etnološko društvo
Zanju:	Alenka Černelič Krošelj, Marijana Belaj
Založnik:	Slovensko etnološko društvo
Urednici:	Ana Svetel, Tihana Petrović Leš
Jezikovni pregled:	Irena Destovnik (slovenski prispevki), Anamaria Ban (hrvaški prispevki), Mateja Žuraj (angleški povzetki)
Prevod:	Alexander Hoyt, David Limon, Sonja Smole Možina in avtorji prispevkov
Oblikovanje:	Ana Destovnik
Fotografija na naslovnici:	615. pletenica v obliki srca je bila zadnji izdelek izjemne pekovske mojstrice Marjance Dobnikar. Brežice, 29. 10. 2013. Foto: Ivanka Počkar. Arhiv Posavskega muzeja Brežice.
Tisk:	Alfagraf tiskarna, d. o. o.
Naklada:	300

Vsi prispevki so bili recenzirani.

Izid publikacije je omogočilo Ministrstvo za kulturo RS.
Ljubljana, december 2019

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

930.85(082)
39(497.4)(082)
39(497.5)(082)

NESNOVNA dediščina med prakso in registri : 15. vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo / [urednici Ana Svetel, Tihana Petrović Leš ; prevod Alexander Hoyt ... et al.]. - Ljubljana : Slovensko etnološko društvo ; Zagreb : Hrvaško etnološko društvo, 2019. - (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva ; 53)

ISBN 978-961-6775-24-3 (Slovensko etnološko društvo)
1. Svetel, Ana
COBISS.SI-ID 302883328

SLOVENSKO *etnološko* DRUŠTVO
SLOVENE *ethnological* SOCIETY

hrvatsko
etnološko
društvo

Nesnovna dediščina med prakso in registri

15. Vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo

SLOVENSKO *etnološko* DRUŠTVO
SLOVENE *ethnological* SOCIETY

Ljubljana, 2019

KAZALO

Uvod	
Nesnovna kulturna dediščina na presečiščih silnic, ki jo (so)oblikujejo	7
UNESCO IN NESNOVNA DEDIŠČINA: POGLEDI STROKE, NOSILCEV IN POLITIKE	
Nena Židov	
Nacionalni in globalni sezname nesnovne kulturne dediščine in Unescova Konvencija (2003)	12
Katja Hrobat Virloget	
O aktivni in pasivni vlogi stroke ter javnosti pri ustvarjanju nesnovne dediščine Primer mitskega parka in starovercev	26
Martina Piko-Rustia	
Nesnovna dediščina med nosilci in raziskovalci – praksa in znanost	46
Adela Pukl	
Pot kurentov od nacionalnega Registra do Unescovega Reprezentativnega seznama nesnovne kulturne dediščine človeštva	60
Eda Belingar in Darja Kranjc	
Ohranjanje znanj kraške suhozidne gradnje: primer dobre prakse?	74
Manca Filak	
Terensko delo s kamero Snemanje enot iz slovenskega Registra nesnovne kulturne dediščine	85
Anja Jerin	
Implementacija Unescove Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine v slovenskem prostoru	102

NESNOVNA KULTURNA DEDIŠČINA: MUZEALIZACIJA, INTERPRETACIJA, OZAVEŠĆANJE

Tanja Kocković Zaborski

Pazi što jedeš laboratorij („pšj lab“)
Dokumentiranje i prezentacija tradicijske prehrane Istre kao dio
suvremene nematerijalne kulture 116

Petra Kelemen in Sanja Lončar

Nematerijalna kulturna baština i strukovno obrazovanje i
osposobljavanje – prilike i mogućnosti 123

Bojan Knific

Gregorjevo v Tržiču
Vloga in pomen Tržiškega muzeja pri spuščanju gregorčkov 148

Janja Kovač

Riznica Međimurja – kako muzealizirati nematerijalnu baštinu? 170

NESNOVNA KULTURNA DEDIŠČINA MED TERENOM IN REGISTRI

Mirela Hrovatin

Utjecaj popisivanja nematerijalne kulturne baštine na aktivnosti
i projekte njezina očuvanja 184

Žarko Španiček

Tradicije uzgoja konja lipicanaca u Slavoniji, Baranji i Srijemu
Između kulturnih praksi i kulturnih politika 210

Rahela Jurković

Život nematerijalne kulturne baštine na primjeru
Proslave Grgureva u Požegi 228

Klementina Batina

Bistranski *kraluš* i *vuglenica*
Dva tradicijska umijeća u kontekstu zaštite nematerijalnih kulturnih
dobara Republike Hrvatske 245

Marko Smole

Prekomejna nesnovna dediščina v dolini zgornje Kolpe in
Čabranke v Registrih obeh držav 267

Damir Kremenčić

Glagoljski spomenici sjeverozapadne Hrvatske i sjevernog dijela Slovenije 283

UVOD

Nesnovna kulturna dediščina na presečiščih silnic, ki jo (so)oblikujejo

Zbornik¹, ki je pred vami, prinaša sedemnajst prispevkov hrvaških in slovenskih strokovnjakinj in strokovnjakov ter znanstvenic in znanstvenikov s področij etnologije, dediščinskih študij, kulturne antropologije, folkloristike, muzeologije in sorodnih ved. V različnih in tematsko bogatih besedilih avtorji in avtorice osvetljujejo ključna vprašanja nesnovne dediščine in njenega vpisa v nacionalne in nadnacionalne registre in sezname. Prispevki, prvotno predstavljeni na petnajstih Vzporednicah med slovensko in hrvaško etnologijo, ki sta jih maja 2018 v Mojstrani organizirala Slovensko in Hrvaško etnološko društvo, so namenjeni trajnejšemu in globljemu razmisleku o nesnovni kulturni dediščini. Sodelujoči – udeleženci posveta in ustvarjalci te knjige – pod drobnogled postavljajo refleksije o njenem sodobnem razumevanju in vlogah, namenih njenega raziskovanja in varovanja ter o njenih nosilcih, interpretacijah in trajnostni uporabi.

V prvem sklopu avtorice motrijo vprašanja nesnovne kulturne dediščine (NKD) s stališča Unescove Konvencije o varovanju kulturne dediščine, njene implementacije ter številnih mehanizmov varovanja in zaščite, pa tudi sistematičnega evidentiranja dediščine na sezname in v registre. Nenazadnje smo s petnajstimi Vzporednicami obeleževali 10-letnico slovenskega podpisa Konvencije, ki odtlej sooblikuje razumevanja mnogih dediščinskih tematik. Nekatere ključne vidike nastajanja seznamov in registrov ter posledice vpisov vanje za dediščino in njene nosilce v svojem prispevku obravnava in s številnimi

---

1 Za nasvete in napotke pri urednikovanju se iskreno zahvaljujem Saši Poljak Istenič.

primeri ponazarja Nena Židov. Katja Hrobat Virloget o vlogi stroke in javnosti pri ustvarjanju dediščine razpravlja na primerih Mitskega parka v Rodiku in »staroverskih« izročil. Z analizo dveh različnih procesov dediščinjenja avtorica problematizira tudi vlogo etnologov in kulturnih antropologov. Čez državno mejo, v slovensko narodno skupnost na avstrijskem Koroškem, se zazira Martina Piko-Rustia. Na primeru vpisa slovenskih ledinskih in hišnih imen na avstrijski nacionalni seznam nesnovne dediščine v zbornik, ki se sicer ukvarja predvsem s primeri iz Hrvaške in Slovenije, prispeva tudi avstrijske posebnosti procesa evidentiranja in varovanja dediščine. Adela Pukl tako s stališča nosilcev kot tudi stroke in politike oriše in analizira proces vpisa pustne šege Obhodi kurentov v nacionalni Register NKD in pozneje tudi na Unescov Reprezentativni seznam NKD človeštva. Z vpisom kraške suhozidne gradnje na Unescov Reprezentativni seznam se ukvarjata Eda Belingar in Darja Kranjc, opozarjata pa tudi na angažma številnih vpletenih, predvsem predstavnikov lokalne skupnosti. Vlogo vizualne etnografije in razsežnosti terenskega dela s kamero kot etnologinja in avtorica vizualnega gradiva belokranjskih enot iz Registra NKD kritično osvetli Manca Filak, Anja Jerin pa varovanje nesnovne kulturne dediščine v Sloveniji analizira predvsem od leta 2011, ko je vlogo Koordinatorja varstva NKD prevzel Slovenski etnografski muzej.

V drugem sklopu avtorice in avtor o nesnovni kulturni dediščini razpravljajo v kontekstu procesov muzealizacije, interpretacije in ozaveščanja. Tanja Kocković Zaborski predstavlja Pazi što jedeš laboratorij – projekt dokumentiranja istrske nesnovne dediščine, povezan s prehrano in prehranskimi praksami, pri katerem sodelujejo tako Etnografski muzej Istre kot študentje etnologije in kulturne antropologije. Petra Kelemen in Sanja Lončar se z neredko spregledanimi vidiki izobraževanja o dediščinskih vprašanih ukvarjata predvsem na primeru poklicnega usposabljanja na področjih nesnovne kulturne dediščine. Bojan Knific celovito predstavi in analizira vlogo in pomen Tržiškega muzeja pri spuščanju gregorčkov, predvsem na prireditvah Vuč u vodo, Janja Kovač pa se na primeru nastajajočega muzeja Riznica Međimurja v Čakovcu posveti vprašanju, kako muzealizirati dediščino ter kako (tudi) različne publike sooblikujejo podajanje muzejskih vsebin in snovanje muzejskih predstavitev.

Nesnovna kulturna dediščina je neredko razpeta med terenom in registri, s čimer se avtorji in avtorice ukvarjajo v zadnjem, tretjem sklopu. Mirela Hrovatin analizira vpliv vpisa na sezname in v registre na pojave novih (in nadaljevanja obstoječih) projektov, posvečenih varovanju, dokumentiranju in promociji NKD. Žarko Španiček predstavlja tradicijo vzreje lipicancev na območju vzhodne Hrvaške, to kontekstualizira s širšimi družbenimi in kulturnimi tradicijskimi praksami ter prepozna glavne izzive v procesu mednarodne nominacije na Unescov Reprezentativni seznam NKD človeštva. Podobno kot Bojan Knific se z gregorjevimi ukvarja tudi Rahela Jurković, ki razpravlja o praznovanju v Požegi, kjer je praznik tesno povezan z vinogradniško tradicijo in prakso. Klementina Batina o snovnih in nesnovnih vidikih dediščinskih praks piše na primerih izdelave bistriških oglarskih kôp (*vuglenic*) in nakita (*kraluša*), Marko Smole pa o lokalnih govorih v dolini Kolpe in Čabranke kot

o čezmejni nesnovni dediščini. Z jezikovno oziroma pisno dediščino se na primeru glagolice ukvarja tudi Damir Kremenić, ki predstavlja primere zapisov v tej historični pisavi na območjih današnje Hrvaške in Slovenije.

V sklope razvrščeni znanstveni in strokovni prispevki sledijo programski zasnovi posveta v Mojstrani, vsebinsko pa ponujajo tudi drugačne povezave. Nekatera besedila se ukvarjajo z dediščino, ki je ne zamejujejo današnje nacionalne in etnične meje (Kremenić, Smole, Piko-Rustia), spet druga k dediščinskim vprašanjem pristopajo s širšimi razmisleki o vpetosti dediščine v (nad)nacionalne sezname in registre (Židov, Hrovatin). Številni avtorji in avtorice (Hrobat, Kocković Zaborski, Kelemen in Lončar, Knific) v svoje prispevke vpletajo vprašanja o vlogi izobraževalnih (pedagoških in andragoških) praks v odnosu do dediščine. Ključni so razmisleki o tistih področjih, ki prepletajo kulturno in naravno dediščino (Španiček, Belingar in Kranjc), pa tudi o vlogi vizualnega gradiva pri dokumentiranju NKD (Filak, Kocković Zaborski). Muzej ni zgolj temeljna institucija interpretacije kulturne dediščine, temveč (lahko) nastopa tudi kot akter v procesu njenega vpisovanja in (re)prezentacije (Pukl, Kovač, Knific, Jerin). Navsezadnje je pri vsakršnih razmislekih o dediščini ključno tudi preučevanje (navidezne) binarnosti med snovno in nesnovno kulturno dediščino (Jurković, Batina). Ob tem, čeprav hitrem in nepopolnem pregledu vsebinskih poudarkov opažamo, da slovenski in hrvaški pisci in piske s konkretnimi primeri osvetljujejo širše, aktualne in temeljne dileme dediščine.

Naposled nam ta zbornik znova potrjuje, da dediščinska vprašanja niso in ne morejo biti ločena od družbenih, kulturnih, političnih, ekonomskih, ideoloških in drugih kontekstov bivanja in mišljenja. Le če bomo dediščino razumeli kot integralni del sodobnosti, jo bomo lahko celovito obravnavali.

Ana Svetel

**UNESCO IN NESNOVNA DEDIŠČINA:
POGLEDI STROKE, NOSILCEV IN
POLITIKE**

NACIONALNI IN GLOBALNI SEZNAMI NESNOVNE KULTURNE DEDIŠČINE IN UNESCOVA KONVENCIJA (2003)

IZVLEČEK

V članku so predstavljeni nacionalni in globalni sezname nesnovne kulturne dediščine, ki nastajajo kot posledica Unescove Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine (2003) in sodijo med pomembne mehanizme varovanja nesnovne kulturne dediščine na lokalni, nacionalni in mednarodni ravni. Članek obravnava nekatere vidike nastajanja tovrstnih seznamov ter pozitivne in negativne posledice, ki jih imajo vpisi na sezname za nesnovno dediščino in njene nosilce.

Ključne besede: Unesco, nesnovna kulturna dediščina, varovanje, sezname, Slovenija

UVOD

Unescova Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine iz leta 2003 (v nadaljevanju Konvencija) (Spletni vir 1), ki je stopila v veljavo leta 2006, je nastala na podlagi nekaterih prej sprejetih Unescovih priporočil, deklaracij in konvencij ter programa Razglasitev mojstrov in ustne in nesnovne dediščine človeštva (Spletni vir 4), s katerimi je želel Unesco poleg že vzpostavljenih mehanizmov varstva materialne kulturne dediščine poskrbeti tudi za prepo-

* Dr. etnologije, muzejska svetnica, kustodinja za družbeno kulturo, Slovenski etnografski muzej, nena.zidov@etno-muzej.si

znavanje pomena in varovanje nesnovne kulturne dediščine (v nadaljevanju NKD) (Židov 2018: 42; Muršič 2018: 24–28).

Konvencija, ki jo je ratificiralo 178 držav,¹ sodi med najbolj odmevne z dediščino povezane mednarodne konvencije. Bistvena novost, ki jo (vsaj v teoriji) prinaša Konvencija v zvezi z varovanjem dediščine, je sistem »od spodaj navzgor«,² skrb za varovanje dediščine iz državnih ustanov prenaša na njene nosilce, pomembno vlogo pa imajo tudi nevladne organizacije (Blake 2017: 69–70).

Slovenija, ki je Konvencijo ratificirala leta 2008 (Spletni vir 5), je NKD vključila v novi Zakon o varstvu kulturne dediščine (Spletni vir 6).³ Za implementacijo Konvencije je odgovorno Ministrstvo za kulturo, za varovanje NKD pa Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine (v nadaljevanju Koordinator). V letih 2009 in 2010 je to nalogo opravljal ISN ZRC SAZU, od leta 2011 pa Slovenski etnografski muzej. Med naloge Koordinatorja med drugim sodi usklajevanje priprave besedil za vpis v Register nesnovne kulturne dediščine (v nadaljevanju Register),⁴ ki ga vodi Ministrstvo za kulturo, Koordinator pa sodeluje tudi pri pripravah nominacij za Unescove sezname NKD.

Implementacija Konvencije v državah podpisnicah in transformacija prej »prosto« razvijajoče ali zamirajoče NKD v »certificirano« dediščino je organizacijsko in postopkovno zahtevna (Bendix idr. 2012: 11, 13–14). Zato ne čudi, da so se nekateri že ob sprejetju Konvencije spraševali, kako bodo države podpisnice lahko opravljale svoje naloge (glej npr. Kurin 2004: 71–72). Poleg državnih uradnikov se morajo s Konvencijo seznaniti vsi sodelujoči strokovnjaki, potrebno pa je tudi njeno »prevajanje« v jezik, ki je razumljiv nosilcem in spodbuja k vpisu na nacionalne sezname (za Slovenijo glej Židov 2011: 285–286).

Številne države se srečujejo s problemom prevajanja nekaterih s Konvencijo povezanih angleških terminov. V slovenski zakonodaji smo pri prevajanju *intangible heritage* nihali med 'živo' in 'nesnovno dediščino' (Židov 2018: 45), medtem ko so npr. na Češkem uporabili sintagmo 'tradicionalna ljudska kultura' (Románková-Kuminková 2017: 360), čeprav Unesco v zadnjem času zelo poudarja tudi vlogo NKD v urbanih okoljih. V zvezi z varovanjem NKD smo v Sloveniji po zgledu materialne dediščine uporabili izraz 'varstvo', čeprav se zdi ta kot prevoda angleške besede *safeguarding* primernejša termina 'varovanje' ali 'ohranjanje' (Židov 2018: 45), s čemer se strinjajo tudi hrvaški etnologi in kulturni antropologi, ki se namesto termina *zaštita* ('zaščita') zavzemajo za *očuvanje* ('ohranjanje') (Nikočević 2012: 10; Hrovatin 2012: 25; Zebec 2013: 323).

1 https://ich.unesco.org/en/states-parties-00024?raw_uri=%2Ffr%2Fles-etats-parties-00024 (10. 6. 2019).

2 Ker je »kulturna dediščina« upravni pojem (Muršič 2018: 20–24), pri nesnovni kulturni dediščini pa gre za sistem varovanja »od spodaj navzgor«, se nekaterim zdi, da bi morala Konvencija sintagmo »nesnovna kulturna dediščina« nadomestiti s sintagmo »nematerialna kultura« (Nikočević 2012: 8).

3 Leta 2016 je bil zakon (tudi kar se tiče NKD) nekoliko spremenjen (Spletni vir 7).

4 http://www.mk.gov.si/si/storitve/razvidi_evidence_in_registri/register_nesnovne_kulturne_dediscine/seznam_registriranih_enot_nesnovne_kulturne_dediscine/ (8. 6. 2019).

Vsaka država podpisnica Konvencije mora na svojem ozemlju voditi enega ali več seznamov NKD in jih redno osveževati (Spletni vir 1, 12. člen), vodenje seznamov (za nekatere glej Židov 2018: 48), postopki vpisa in sodelujoča »upravna telesa« pa so prepuščeni državam. Med mehanizme za varovanje NKD na globalni ravni sodijo trije Unescovi sezname (Spletni vir 1, 16., 17. in 18. člen). Po zadnjem zasedanju Medvladnega odbora na Mavriciju konec leta 2018 je bilo na Reprezentativnem seznamu nesnovne kulturne dediščine človeštva vpisanih 429 enot, na Seznamu nesnovne kulturne dediščine, ki jo je nujno nemudoma zavarovati, 59 enot, v Registru dobrih praks za varovanje nesnovne kulturne dediščine pa 20 enot.⁵

Pri nastajanju Konvencije so sodelovali etnologi, antropologi, etnomuzikologi in drugi strokovnjaki, ki imajo pomembno vlogo pri implementaciji Konvencije na nacionalni in globalni ravni. Nastopajo kot člani raznih komisij, svetujejo politiki, razvijajo protokole registriranja NKD,⁶ sodelujejo pri oblikovanju sistemov varovanja ... Kljub svoji vpletenosti v oblikovanje dediščinske politike pa so do vladnih intervencij v zvezi z dediščino tudi kritični (Baron 2016: 1) in ugotavljajo, kakšne so posledice z »dobrim namenom« nastale Konvencije na lokalni, nacionalni in globalni ravni. Med drugim so kritični do seznamov NKD kot normativnih konstruktov, ki so lahko tudi v vlogi političnega orodja za izključevanje in privilegiranje ter vplivajo na to, kako nosilci sami razumejo lokalne prakse (Foster 2011: 67), problematično pa je tudi vrednotenje dediščine na podlagi meril, ki jih je težko jasno definirati (Hafstein 2009: 93).

Na podlagi objavljene literature, izkušenj Slovenskega etnografskega muzeja kot Koordinatorja in osebnih stikov s strokovnjaki za NKD iz nekaterih držav se v članku posvečam nacionalnim in globalnim seznamom NKD (predvsem Reprezentativnemu seznamu), pri čemer me zanimajo motivi za vpis in posledice, ki jih ti imajo tako za dediščino kot nosilce, posebno pozornost pa posvečam izkušnjam Slovenije.

VPISI NA NACIONALNE SEZNAME NKD

Številne dileme v zvezi z vpisovanjem NKD na nacionalne sezname (ali registre) posamezne države različno rešujejo. Vpleteni v postopke vpisovanja ugotavljamo, da je nemogoče postavljati pravila, veljavna za vse enote, vsaka namreč zahteva posebno obravnavo. Zastavljajo se vprašanja, kako dolgo mora biti dediščina prisotna v nekem okolju, da je primerna za vpis, kdo so lahko nosilci dediščine in kakšna naj bodo besedila vpisa, saj nosilci lahko svojo dediščino razumejo drugače kot strokovnjaki in uradniki.⁷

5 https://ich.unesco.org/en/lists?text=&multinational=3&display=1=candidature_typeID#tabs1 (12. 6. 2019).

6 Za Slovenijo glej (Spletni vir 3; Židov (2011: 283–284)).

7 V Sloveniji o besedilu vpisa odloča Ministrstvo za kulturo.

Konvencija sicer opredeljuje NKD kot nekaj, kar se prenaša iz roda v rod in se poustvarja (Spletni vir 1, 2. člen), vendar se je včasih težko odločiti, kaj je še dovolj »tradicionalno«, da je primerno za vpis. Gre tudi za vprašanje »zamrzovanja« dediščine oziroma do katere mere se lahko dediščina po vpisu spreminja (da npr. ne prihaja do (prevelike) komercializacije) in kdo naj vpisano dediščino »nadzira«. Vpisana naj bi bila le »živa« dediščina, zato je treba oblikovati postopke za primer, da kdo od nosilcev svojo dejavnost opusti ali umre.

Vpisi na nacionalne sezname imajo lahko različne motive in posledice, znani pa so tudi primeri nosilcev, ki se niso hoteli vpisati, ker jih je skrbelo, da bodo po vpisu v ohranjanje njihove dediščine posegali razni »zunanji eksperti« (npr. Románková-Kuminková 2017: 366). Vpisi za nosilce pomenijo priznanje dediščine s strani stroke in države, povečajo vrednost in prepoznavnost vpisanega elementa na nacionalni ravni ter k vpisu spodbujajo druge nosilce. Povečujejo občutek pripadnosti in povezanosti med člani lokalne skupnosti, nosilci postanejo bolj samozavestni, začnejo bolj ceniti svojo dediščino in skrbeti za njeno ohranjanje. Motivacija za vpis so lahko tudi ekonomski razlogi, kot je finančna podpora nosilcem s strani države⁸ in lokalnih oblasti (prim. Hrovatin 2014: 43), boljše trženje dediščine in večje število turistov. Vpisi lahko spodbudijo nove projekte, nastanek novih publikacij in večje zanimanje raziskovalcev in medijev (npr. Stiermayr 2012: 210–211), lahko pa privedejo tudi do nasprotovanj med nosilci v zvezi s »pravilnim izvajanjem« in »lastnino« oziroma »originalnostjo« dediščine.

Kadar prihaja do nasprotovanj med predlagatelji in tistimi, ki odločajo o primernosti enote za vpis, imajo lahko posledice tudi »nevvpisi« (Židov 2014: 158). V Sloveniji smo nekaj tovrstnih primerov že imeli. Včasih prihaja tudi do nezadovoljstva prijaviteljev zaradi časa, ki poteče od oddane pobude do vpisa. Raziskane enote so lahko ob pomoči poznavalcev relativno hitro vpisane, nekatere pa zahtevajo dodatno raziskavo (za Hrvaško prim. Hrovatin 2014: 46). Dalj časa potrebujemo za vpise enot, za katere Slovenski etnografski muzej kot Koordinator nima strokovnjakov (npr. glasba, ples, petje, jezik ...). V nasprotju s Hrvaško, kjer so avtorji besedil za vpis honorirani, se pri nas to smatra za »prostočasno« aktivnost zunanjih strokovnjakov in je odvisno od zavzetosti poznavalcev, zato Koordinator nima vzvodov za pospešitev postopka za vpis.

Za Slovenijo lahko ugotavljamo, da se nekateri nosilci vpisujejo v Register, ker ocenjujejo, da tja sodijo in po vpisu nadaljujejo svoje aktivnosti. Drugi spet vpis razumejo kot nekaj, kar jim omogoča pridobiti posebni status (npr. status Društva v javnem interesu) ali uspeti s prijavi na projektne razpise.⁹ Nekateri rokodelci se vpisujejo s ciljem, da bi bolje prodajali svoje izdelke, z njim lahko pridobijo (podobno kot pri Art&Craft) pravico do uporabe znaka Registra. Oddaja vloge za vpis v Register (ne glede na izid) je lahko med cilji

8 Na Cipru, kjer imajo pravico do finančne podpore vsi na seznam vpisani nosilci, se srečujejo s težavami pomanjkanja finančnih sredstev.

9 Imeli smo primer nosilcev, ki so se pred prijavo za projekt želeli vpisati v register, ko pa so ugotovili, da vpisa do oddaje projekta ne bo mogoče izvesti, jih vpis ni več zanimal.

projektov v zvezi z varovanjem dediščine,¹⁰ vpisi pa nastajajo tudi v okviru mednarodnih projektov, kot je npr. AlpFoodway (2016–2019), kjer je med neposrednimi učinki projekta tudi popis tradicionalne alpske NKD prehrane (Godina Golija in Ledinek Lozej 2018: 94–95).

Poseben pomen imajo tisti vpisi na nacionalne sezname, ki so povezani z manjšinami in drugimi etnijami. Tako sta na avstrijski seznam NKD vpisani enoti Slovenska ledinska in hišna imena na Koroškem ter Ziljski žegen in ziljska noša,¹¹ Borovo gostüvanje porabskih Slovencev pa je vpisano na madžarski seznam.¹² Vpis slovenskih ledinskih in hišnih imen na Koroškem je med drugim vplival na drugačno dojetje manjšinske tematike (Piko-Rustia 2012: 214), problem dvojezičnih krajevnih napisov pa je iz politike razširil tudi v polje kulture in prispeval k utrditvi zavesti o pomembnosti teh imen za lokalno identiteto slovensko in nemško govorečih prebivalcev južne Koroške. Vpis je bil zelo odmeven na lokalni in državni ravni, ker pa je ta tematika povezana z manjšinami, s standardizacijo zemljepisnih imen, z jezikoslovjem ..., je veliko pozornosti vzbudil tudi na mednarodni ravni (Piko-Rustia 2018: 68–77).

Pogosto se dogaja, da so posamezniki, skupine in skupnosti kot nosilci dediščine premalo ali sploh niso vključeni v proces nastajanja »uradnih« nacionalnih seznamov NKD in jih največkrat vodijo državni organi (Sousa 2018: 35). Da bi bili vsaj »neuradni« sezname NKD bolj vključujoči, so na Finskem leta 2016 vzpostavili spletni Wiki-seznam žive dediščine, v katerem nosilci sami predstavljajo svojo dediščino, ki je lahko pozneje vključena v nacionalni seznam,¹³ v Južni Koreji pa lahko uporabniki spleta od leta 2010 zbirajo podatke o NKD v spletni enciklopediji NKD-pediji (Rossi 2018).

VPISI NA UNESCOVE SEZNAME NKD

Pobudniki za vpis NKD na globalne sezname so največkrat nosilci, strokovnjaki ali (lokalni¹⁴/državni) politiki, ker pa nominacijo oddaja država, je zanimivo ugotavljati, kaj od lokalnih tradicij prepozna kot nacionalno pomembno. Število vpisov na Unescove sezname jasno kaže, da je najprestižnejši Reprezentativni seznam, na katerega se lahko vpisujejo posamezne države, v zadnjem času pa Unesco še zlasti spodbuja večnacionalne vpise.¹⁵ Unesco

10 Tak je npr. primer mednarodnega projekta Mala barka 2.

11 <https://www.unesco.at/kultur/immaterielles-kulturerbe/> (15. 6. 2019).

12 http://szellemikulturalisorokseg.hu/index0_en.php?name=en_0_rabavideki_szlovenek_ronkhuza-sa (15. 6. 2019).

13 <http://www.aineetonkulttuuriperinto.fi/en/implementation/wiki-inventory> (14. 6. 2019).

14 V Sloveniji imamo primer župana, ki je med svoje predvolilne obljube vključil vpis elementa z območja občine na Unescov seznam brez vednosti nosilcev.

15 Slovenija ima na Reprezentativnem seznamu tri samostojne vpise (Škofjeloški pasijon, Obhodi kurentov, Klekljanje čipk v Sloveniji) in enega večnacionalnega (Umetnost suhozidne gradnje). Večnacionalna nominacija z delovnim naslovom Tradicionalna reja in vzreja lipicancev, ki jo vodi Slovenija, je v nastajanju.

je sicer v primeru priprave večnacionalnih nominacij¹⁶ vzpostavil mehanizem za obveščanje, ker pa ni zavezujočih pravil, se države, ki niso bile vabljeni k sodelovanju, čeprav je tudi na njihovem ozemlju dediščina, ki je predmet nominacije, lahko pritožijo. Države se večnacionalnim nominacijam lahko pridružujejo tudi pozneje. Pri nominacijah, pri katerih sodeluje veliko geografsko oddaljenih držav z različnimi kulturami in religijami, ima lahko isti kulturni element zelo različno vlogo, zato se zdijo nekaterim vprašljive. Tak primer je na Reprezentativni seznam vpisano Sokolarstvo, pri katerem je sodelovalo 18 držav.¹⁷ Da lahko večnacionalne nominacije »zakrijejo« specifične posameznih držav, kaže tudi primer Mediteranske prehrane¹⁸ (Hamar in Voľanská 2015: 42). V nekaterih primerih so večnacionalne nominacije povezane z mednarodnimi projekti. Tako je npr. med cilji projekta AlpFoodway,¹⁹ v katerega je vključen tudi ZRC SAZU, vpis alpske prehrane na Reprezentativni seznam (Godina Golija in Ledinek Lozej 2018: 97).

Ocenjevalno telo, ki odloča o primernosti enot za vpis na Unescove sezname, izhaja le iz oddane nominacije, zato je uspešnost v precejšnji meri odvisna od poznavanja Unescovih vrednot in navodil ter izkušenj in spretnosti pripravljavcev nominacije (prim. Románková-Kuminková 2017: 359). Elementi, nominirani za Reprezentativni seznam, niso vedno predstavljeni tako, kot dejansko živijo, temveč na način, da so »všečni« Unescu (Hamar in Voľanská 2015: 40–41). Na vsakoletnih zasedanjih Unescovega Medvladnega odbora za NKD, kjer obravnavajo predloge, se izkazuje, da je vpisovanje tudi politično pogojeno. Na obravnavah prihajajo do izraza tako zavezništva kot nasprotovanja med posameznimi državami, kar se kaže predvsem pri nominacijah, ki potrebujejo dodatni ustni zagovor. Slovenija je imela tovrstno (pozitivno) izkušnjo pri obravnavi Škofjeloškega pasijona leta 2016 na zasedanju v Etiopiji (Židov 2018: 53; Nabergoj in Štukl 2018: 167).

Vpisi na Unescove sezname (predvsem na Reprezentativni) dajejo nosilec občutek ponosa, postanejo bolj samozavestni in prepričani, da počnejo »prave stvari«, saj so vrednost njihove dediščine priznali tako Unesco kot mednarodna skupnost. Po »vstopu« v globalni svet se povečata vrednost in prepoznavnost vpisane dediščine na nacionalni in mednarodni ravni, o njej pišejo mediji (prim. Románková-Kuminková 2017: 361; Foster 2011: 66, 90). Odnos javnosti do vpisane dediščine se spremeni, še zlasti, če prej ni bila cenjena (npr. Hrovatin 2014: 47–48). Podobno kot vpisi na nacionalne sezna

16 <https://ich.unesco.org/en/mechanism-to-encourage-multinational-files-00560> (15. 6. 2019).

17 Nemčija, Savdska Arabija, Avstrija, Belgija, Združeni arabski emirati, Španija, Francija, Madžarska, Italija, Kazahstan, Maroko, Mongolija, Pakistan, Portugalska, Katar, Sirija, Južna Koreja in Češka. <https://ich.unesco.org/en/RL/falconry-a-living-human-heritage-01209#identification> (15. 6. 2019).

18 Pri nominaciji so (doslej) sodelovale države: Ciper, Hrvaška, Španija, Grčija, Italija, Maroko in Portugalska. <https://ich.unesco.org/en/RL/mediterranean-diet-00884#diaporama> (15. 6. 2019).

19 Pri transnacionalnem projektu sodeluje štirinajst partnerjev iz Avstrije, Francije, Italije, Nemčije, Švice in Slovenije (Godina Golija in Ledinek Lozej 2018: 93–96).

me so tudi vpisi na Unescov seznam spodbuda drugim nosilcem: »Če so bili vpisani drugi, zakaj ne bi bili tudi mi.«²⁰

Med nosilci lahko prihaja do sporov glede »pravilnega« izvajanja in lastništva dediščine (npr. Nikočević 2012: 13–15) ter strahu pred »zamrznitvijo« kot posledico vpisa prej »neformalnih« aktivnosti na formalni seznam. Na svojo dediščino začnejo gledati bolj »resno«, izgubita se spontanost in inovativnost (npr. Foster 2011: 83–85; Nikočević 2012: 18). Po vpisu Obhodov kurentov na Reprezentativni seznam so se npr. pojavile ideje, da bi morali narediti »kakšen korak, dva ali tri ... nazaj – k avtentičnosti in bistvu teh tradicij« (Gačnik 2018: 11). Vpisani elementi postanejo zanimivi za razne »opazovalce«, od raziskovalcev, novinarjev, fotografov ... pa do turistov, ki lahko s svojo prisotnostjo motijo naravni potek aktivnosti nosilcev (primerjaj Foster 2011: 78–79, 81). Države običajno finančno podpirajo aktivnosti na Unescove seznane vpisanih nosilcev.

Vpis na Reprezentativni seznam je za države prestižno dejanje (Hamar in Voľanská 2015: 38), kot dokaz kulturnega bogastva je v ponos državam (Nikočević 2012: 11), gre pa tudi za tekmovalnost med njimi. Vpis lahko bolj kot nosilce in dediščino promovira državo in predstavnike vlade in je razumljen kot najpomembnejši rezultat Konvencije (Sousa 2018: 17). Po vpisu so nosilci in država zavezani k varovanju NKD, ki se ne more več razvijati ali zamirati po svoji »naravni poti«. Dediščina ni več le v lasti skupnosti nosilcev (prim. Románková-Kuminková 2017: 363–364), temveč si lokalno dediščino prisvoji nacija (Muršič 2018: 21). Odgovornost za dediščino prevzame lokalna in državna oblast, katerih ukrepi za varovanje so del nominacije, zato nosilci po vpisu nadzor nad svojimi kulturnimi praksami in njihovim varovanjem »predajo« raznim strokovnjakom, svetom in upraviteljem (Hafstein 2015: 296). Za enote, vpisane na Unescove seznane, velja, da so pod Unescovo zaščito, vendar pa gre bolj za moralno odgovornost (Bendix 2013: 368), dejansko odgovornost za ohranjanje dediščine prevzame država, ki mora o stanju na Reprezentativni seznam in seznam ogrožene dediščine vpisanih elementov v periodičnih poročilih obveščati Unesco.

Ker skušajo lokalne ali državne oblasti vpis izkoristiti v promocijske name-ne, se elementi pogosto dekontekstualizirajo. Predstavitev elementa ali njegovega dela v »nepravem« času in okolju je le forma brez vsebine in povsem drugačna od njegovega izvajanja in vloge v domačem okolju. V Sloveniji se v zvezi z dekontekstualizacijo po vpisu na Reprezentativni seznam omenja npr. kurente, čeprav ti tovrstne »tradicije« niso začeli šele po vpisu.²¹ Leta 2018 je šla skupina kurentov ob finančni podpori Ministrstva za kulturo (!) navijat za

20 Izjava nosilcev iz Slovenije, ki si želijo vpisa na Unescov seznam. Nekaj nosilcev pa je izjavilo: »Če smo do sedaj živeli brez Unesca, bomo pa tudi še naprej.«

21 Tradicionalne pustne skupine z območja Ptuja so začele bolj množično nastopati zunaj domačega kraja od leta 1960, ko je bilo prvič organizirano kurentovanje na Ptujju, kurenti se udeležujejo različnih družabnih, športnih in drugih prireditev doma in v tujini, ki niso nujno povezane s pustnim časom (Brence 2013: 22).

slovenske smučarje na zimske olimpijske igre v Južno Korejo, leto pozneje pa se je skupina kurentov v vlogi navijačev pojavila na svetovnem smučarskem prvenstvu na Švedskem. Nekateri so to razumeli kot »kršitev dediščine«, okarali pa so tudi stroko: »Če so sprejeti v Unescov register svetovne dediščine, še ne pomeni, da lahko to dediščino kršijo. In sodobna kurentija jo krši na toliko ravneh, da se človek lahko samo čudi, kako dežurni etnologi njenega veličanstva Slovenije ne začnejo biti plat zvona.« (Spletni vir 2)

Med nosilci, strokovnjaki in državnimi uradniki se zastavlja vprašanje, do katere mere se lahko dediščina po vpisu spreminja. Da se ne sme spreminjati tako, da ni več v skladu z Unescovimi vrednotami, dokazuje primer karnevala v Aalstu v Belgiji, ki je bil leta 2010 vpisan na Reprezentativni seznam. Ker so se leta 2019 na karnevalu pojavile rasistične in antisemitistične vsebine, so začeli razmišljati o možnosti izbrisa elementa s seznama.²² Po vsej verjetnosti bodo o izbrisu razpravljali na 14. letnem srečanju Unescovega Medvladnega odbora za NKD, ki bo decembra 2019 v Bogoti (Kolumbija).

Vpisi pogosto vplivajo na muzealizacijo elementov in povečanje »kulturnega turizma«. Tako so npr. po vpisu pustnega karnevala v Mohaču na Madžarskem na Reprezentativni seznam leta 2009 v mestu postavili stalno razstavo o karnevalu. Podobno je tudi Loški muzej po vpisu Škofjeloškega pasijona na Reprezentativni seznam leta 2017 postavil prvi del stalne razstave o pasijonu (Nabergoj in Štukl 2018: 163). Vpisane elemente si je tako mogoče ogledati tudi v času, ko se jih ne izvaja. Številne države po vpisu pripravljajo razstave, s katerimi vpisane elemente predstavljajo doma in v tujini. V Bosni in Hercegovini so npr. po vpisu vezenja na območju Zmijanja leta 2014 na Reprezentativni seznam pripravili razstavo, s katero gostujejo v različnih državah. Hrvaška je leta 2016 pripravila razstavo Hrvaška nesnovna kulturna dediščina na Unescovih seznamih; razstavo po potrebi dopolnjujejo.

Posledica vpisa na Reprezentativni seznam so lahko tudi bolj kompleksni projekti, kot je npr. Kulturna četrt izdelovanja violin v italijanski Cremoni, ki povezuje različne deležnike, povezane v enoto Tradicionalno izdelovanje violin v Cremoni. Leta 2012 je bila enota vpisana na Reprezentativni seznam, leto pozneje pa so odprli Muzej violine (Museo del violino). Projekt naj bi med drugim prispeval k ohranjanju znanja izdelave violin, promociji in raziskovanju, zagotavljal izobraževanje izdelovalcev, restavratorjev glasbil in inženirjev zvočka ter povezoval izdelovalce, glasbenike in vse izobraževalne in raziskovalne ustanove. Projekt vodi Občina Cremona (Cultural District 2019).

22 <https://en.unesco.org/news/unesco-requests-consideration-possible-removal-aalst-carnival-its-intangible-heritage-lists> (12. 6. 2019).

SKLEP

Kljub temu da se je Konvencija v večini držav podpisnic dobro uveljavila, je deležna tudi številnih kritik. Nekaterim avtorjem se zdi, da »živa« dediščina ne potrebuje varovanja, če pa je skoraj »mrtva«, ji tudi varovanje ne bo pomagalo. Vsakršne z dediščino povezane intervencije spreminjajo odnos ljudi do svojega početja, svoje kulture in sebe ter so na meji med spreminjajočo se naravo kulture in njenim zamrzovanjem (Kirshenblatt-Gimblett 2004: 56, 58–59), zato nekateri menijo, da bi moralo varovanje NKD ostati v rokah družin in skupnosti, iz katerih ta dediščina izvira (Fromm 2016: 92). Vse več raziskovalcev po svetu se sprašuje, kaj se dogaja z NKD, ko se kot posledica mednarodnih in državnih programov »zaščite« politizira (Foster 2011: 90; Nikočević 2012: 11), številni pa tudi že raziskujejo posledice globalne politike na lokalni ravni (glej npr. Foster 2011; Fournier 2012). »Če je nesnovna dediščina diagnoza in varovanje zdravljenje, ne gre brez stranskih učinkov« (Hafstein 2015: 281).

Dediščina kot kategorija in seznam kot instrument sta si v marsičem podobna, oba pa temeljita na selekciji, ki jo izvaja neka avtoriteta (Hafstein 2009: 108). Oblikovanje nacionalnih in globalnih seznamov NKD je zelo odgovorno, včasih namreč težko predvidimo, kakšne bodo prednosti po vpisu in kakšne so možnosti za negativne »stranske efekte«, kar vse lahko vpliva na »naravni« razvoj dediščine in njene nosilce.

Tisti, ki smo »službeno« vpeti v priprave nacionalnih seznamov in sodelujemo pri pripravah nominacij za Unescove sezname NKD, smo pogosto v težavnem položaju, razpeti med nosilce, druge strokovnjake, lokalno in državno politiko, lastna mnenja in »od zunaj« predpisane kriterije ocenjevanja (prim. Nikočević 2012: 10–11; Hrovatin 2014: 51–52). Kot poznavalci »ozadja« se moramo vprašati, čigave interese naj zastopamo. Ker imamo kot raziskovalci osebne stike z nosilci NKD, nam ni vseeno, kaj se z njimi in njihovo kulturno dediščino dogaja po intervencijah države, ki želi zadostiti zahtevam podpisane Konvencije. Smo tudi tisti, ki lahko (kritično) sledimo posledicam Unescove globalne politike varovanja NKD na lokalni, regionalni, državni in globalni ravni (prim. Bendix 2009: 266; Foster 2011: 90). Ker je varovanje NKD na nacionalni in globalni ravni spreminjajoči se proces, ki temelji na pridobljenih izkušnjah in premislekih, se moramo truditi, da sistem, kolikor je v naših močeh, izboljšujemo v korist dediščine in njenih nosilcev.

VIRI IN LITERATURA

BARON, Robert

2016 Public Folklore Dialogisem and Critical Heritage Studies. *International Journal of Heritage Studies* 22 (8), 1–19.

BENDIX, Regina F.

2009 Heritage between Economy and Politics: An Assessment from the Perspective of Cultural Anthropology. V: Laurajane Smith in Natsuko Akagawa (ur.), *Intangible Heritage*. London in New York: Routledge, 253–269.

2013 Nasljedstva: Posjed, vlasništvo i odgovornost. V: Marijana Hameršak, Iva Pleše in Ana-Marija Vukušić (ur.), *Proizvodnja baštine: Kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 353–376.

BENDIX, Regina F. idr.

2012 Introduction: Heritage Regimes and the State. V: Regine F. Bendix, Aditya Eggert in Arnika Peselmann (ur.), *Heritage Regimes and the State*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 11–20.

BLAKE, Janet

2017 The Impact of UNESCO's 2003 Convention on National Policy-making: Developing a New Heritage Protection Paradigm? V: Michelle L. Stefano in Peter Davis (ur.), *The Routledge Companion to Intangible Cultural Heritage*. London in New York: Routledge, 69–78.

BRENCE, Andrej

2013 *Tradicionalne pustne maske na ptujskem območju = Traditional Carnival Masks in the Aria of Ptuj*. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj Ormož.

CULTURAL District

2019 *Cultural District of Violine Making*. Cremona: Municipality.

FOURNIER, Laurent Sébastien

2012 The Impacts of the Intangible Cultural Heritage UNESCO Policies in France. *Traditiones* 41 (2), 193–206.

FOSTER, Michael Dylan

2011 The UNESCO Effect: Confidence, Defamiliarization, and a New Element in the Discourse on a Japanese Island. *Journal of Folklore Research* 48 (1), 63–107.

FROMM, Annette B.

2016 Ethnographic Museums and Intangible Cultural Heritage Return to our Roots. *Journal of Marine and Island Culture* 5 (2), 89–94.

GAČNIK, Aleš

2018 Kurent – »super zvezdnik« v tradicionalni pustni kulturi Evrope. *RTS* 24 (2. februar), (2), 10–11.

GODIN GOLIJA, Maja in Špela Ledinek Lozej

2018 Pomen in cilji projektov ohranjanja dediščine prehrane: Register nesovne kulturne dediščine, Etnofolk in AlpFoodway. *Etnolog* 28, 85–103.

HAFSTEIN, Valdimar Tr.

2009 Intangible Heritage as a List: From Masterpieces to Representation. V: Laurajane Smith in Natsuko Akagawa (ur.), *Intangible Heritage*. London in New York: Routledge, 93–111.

2015 Intangible Heritage as Diagnosis, Safeguarding as Treatment. *Journal of Folk Research* 52 (2–3), 281–298.

HAMAR, Juraj in Lubica Vofánská

2015 Between Politics, Science and Bearers: Implementation of the UNESCO-Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. *Národopisná revue* 25 (5), 34–46.

HROVATIN, Mirela

2012 Komentari. *Etnološka tribina* 42 (35), 24–29.

2014 Writing an »Intangible« Text: Between Politics, Science and Bearers. *Narodna umjetnost* 51 (1), 29–54.

KIRSHENBLATT-GIMBLETT, Barbara

2004 Intangible Heritage as Metacultural Production. *Museum International* 56 (1–2), 52–64.

KURIN, Richard

2004 Safeguarding Intangible Cultural Heritage in the 2003 Convention: A Critical Appraisal. *Museum International* 56 (1–2), 66–77.

MURŠIČ, Rajko

2018 Od izročil do nesovne kulturne dediščine: Politične, gospodarske in skupnostne razsežnosti dediščinjenja. *Etnolog* 28, 15–40.

NABERGOJ, Saša in Jože Štukl

2018 Škofjeloški pasijon: Umestitev enote nesovne dediščine v format muzejske razstave. *Etnolog* 28, 163–170.

NIKOČEVIČ, Lidija

2012 Kultura ili baština? *Etnološka tribina* 42 (35), 7–56.

PIKO-RUSTIA, Martina

2012 Slovenska ledinska in hišna imena v Unescovem seznamu nesovne dediščine v Avstriji. *Traditiones* 41 (2), 213–226.

2018 Vpis slovenskih ledinskih in hišnih imen v seznam nesovne kulturne dediščine Avstrije: Primer dobre prakse varovanja dediščine. *Etnolog* 28, 63–83.

ROMÁNKOVÁ-KUMINKOVÁ, Eva

2017 List of Intangible Cultural Heritage: The Beginning or the End of Sustainability? V: Hanna Schreiber (ur.), *Intangible Cultural Heritage*:

Safeguarding Experiences in Central and Eastern European Countries and China. Varšava: National Heritage Board of Poland, 352–369.

ROSSI, Jessica

2018 The Republic of Korea ICHpedia wiki and the Creation of a new web-based community of practice through online participatory methodologies. *Memoriamedia Review* 3 (2), 1–9.

SOUSA, Filomena

2018 *The Participation in the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage: The Role of Communities, Groups and Individuals*. Lizbona: Memórialmaterial.

STIERMAYR, Eva

2012 Drawing up an Inventory of Intangible Cultural Heritage: The Austrian Approach. *Traditiones* 41 (2), 207–212.

ZEBEC, Tvrtko

2013 Etnolog u svijetu baštine. V: Marijana Hameršak, Iva Pleše in Ana-Marija Vukušić (ur.), *Proizvodnja baštine: Kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 313–333.

ŽIDOV, Nena

2011 Od Unescove Konvencije o varovanju nesovne kulturne dediščine do registra žive kulturne dediščine na Slovenskem. *Etnolog* 21, 281–292.

2014 Nesovna kulturna dediščina Slovenije: Dileme pri varovanju v luči Unescove konvencije. V: Tatjana Dolžan Eržen, Ingrid Slavec Gradišnik in Nadja Valentinčič Furlan (ur.), *Interpretacije dediščine*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 150–161, 281.

2018 Težave Slovenije pri varovanju nesovne kulturne dediščine v luči Unescove Konvencije (2003). *Etnolog* 28, 41–62.

SPLETNI VIRI

Spletni vir 1: *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Pariz: Unesco, 2003, <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001325/132540e.pdf>, 2. 5. 2018.

Spletni vir 2: RADMILLOVIČ, Marko: Zapisi iz močvirja (12. 2. 2019), <https://val202.rtvsl.si/2019/01/zapisi-iz-mocvirja-174/>, 12. 6. 2019.

Spletni vir 3: *Register nesovne dediščine kot del enotnega registra kulturne dediščine: CRP»Konkurenčnost Slovenije 2006–2013«: Šifra projekta V6-0276: Zaključno poročilo*. Ljubljana: [Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU], http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/raziskave-analize/dediscina/CRP_register_nesovne_dediscine_2008-10-15.pdf, 20. 4. 2018.

- Spletni vir 4: SMEETS, Rieks (ur.): *Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity: Proclamations 2001, 2003 and 2005*. Pariz: Unesco, 2006, <http://unesdoc.unesco.org/images//0014/001473/147344e.pdf>, 12. 8. 2018.
- Spletni vir 5: 2008 Zakon o ratifikaciji Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine. *Uradni list Republike Slovenije* 2008, 18/1, 16–26, <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO5016>, 23. 3. 2018.
- Spletni vir 6: Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1). *Uradni list Republike Slovenije* 2008, 18/16, 1121–1145, <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO4144>, 7. 5. 2018.
- Spletni vir 7: Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1D). *Uradni list Republike Slovenije* 2016, 26/32, 4660–4662, <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO7072>, 7. 5. 2018.

NATIONAL AND GLOBAL LISTS OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE AND THE UNESCO CONVENTION

Key words: UNESCO, intangible cultural heritage, safeguarding, lists, Slovenia

UNESCO's Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage was adopted in 2003. Subsequently, its application at both the national and global levels began to bring positive results as well as unwanted side effects. Among the important mechanisms for safeguarding intangible cultural heritage are the lists administered by countries and the three global lists administered by UNESCO, which can be questionable since they involve inclusion or exclusion on the basis of criteria which are hard to define. Among the positive effects of inclusion in the national register are acknowledgement of heritage by experts and the state, awareness of its importance, greater recognition of intangible heritage and increased efforts by heritage bearers for its safeguarding. Inclusion can also have economic effects, such as financial support and better marketing of heritage, and it can also lead to a higher status and involvement in various projects.

Inscription on UNESCO lists promotes the country and its heritage, but it often leads to decontextualisation. Greater interest in the listed elements can have a negative effect on implementation by bearers in their local environment. Because responsibility for safeguarding of intangible cultural heritage lies with the state, the heritage no longer develops in a "natural" way, it can become "frozen" and disputes can arise among the bearers. One frequent consequence is musealisation and projects connected with the presentation and preservation of the heritage. In spite of "good intentions", the Convention and the connected lists also face criticism because of the politicisation of intangible cultural heritage as a consequence of international and state programmes for its safeguarding, which can have negative as well as positive effects. All of us involved in the safeguarding of intangible cultural heritage in the spirit of the UNESCO Convention must strive, on the basis of experience and reflection, to improve the relevant processes to the benefit of the heritage and its bearers.

(Prevod: David Limon)

O AKTIVNI IN PASIVNI VLOGI STROKE TER JAVNOSTI PRI USTVARJANJU NESNOVNE DEDIŠČINE

PRIMER MITSKEGA PARKA IN STAROVERCEV

IZVLEČEK

Članek tematizira problem aktivne in/ali pasivne vloge stroke pri ustvarjanju nesnovne dediščine na primeru mitskega izročila v Mitskem parku v Rodiku in izročil t. i. starovercev. Na konkretnem primeru Mitskega parka avtorica nakaže nekaj problemov pri interpretaciji oziroma prezentaciji nesnovne dediščine, pri izročilih starovercev pa zaradi odsotnosti stroke na probleme poljudnih interpretacij. Avtorica pokaže na dva povsem različna procesa vrednotenja dediščine, »od spodaj navzgor« in obratno, ter problematizira vlogo etnologov in kulturnih antropologov kot opazovalcev ali izumiteljev dediščine.

Ključne besede: nesnovna dediščina, »dediščenje«, »od zgoraj navzdol«, »od spodaj navzgor«, staroverci, vloga etnologije, prezentacija

* Doktorica etnologije in kulturne antropologije, univerzitetna diplomirana arheologinja, izredna profesorica na področju etnologije in dediščine, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, katja.hrobat@fhs.upr.si.

UVOD

Namen pričujočega članka je pokazati na dva različna odnosa do pripovednega izročila, s posebnim poudarkom na izročilu, pri katerem lahko razberemo mitske vsebine oziroma mitsko krajino. V glavnem gre za nesnovno dediščino, pri čemer, kot je nasploh značilno za nesnovno dediščino, govorimo o njenem neločljivem prepletu z materialno dediščino (Hazler 2005: 5), v tem primeru s krajino. Temeljna vprašanja razprave obravnavajo »dediščenje« oziroma vrednotenje in legitimizacijo nesnovne dediščine »od spodaj navzgor« in obratno, probleme pri interpretaciji oziroma predstavitvi nesnovne dediščine ter vlogo strokovnjakov pri ustvarjanju ali/in opazovanju dediščine. Različne odnose do nesnovne dediščine z vidika njenega prepoznavanja in legitimiziranja obravnavam prek t. i. staroverskega izročila in mednarodnega projekta Mitski park, v katerem trenutno sodelujem.

STAROVERSTVO KOT DEDIŠČINA »OD SPODAJ NAVZGOR«

Dediščina t. i. starovercev se danes odraža v veliki popularnosti izročila, pozna se v ustvarjanju novih, iz njega izhajajočih »naravoverskih« praks, in tudi v lastnih raziskavah »ljudstva« mimo institucionalne znanosti, tako v smeri avtohtonističnih idej kot sodobnih zdravilskih praks, geomantije in podobno.

Kljub izjemni popularnosti staroverskega izročila v Sloveniji malokdo ve, da je pojem posledica sodobnega poimenovanja, ki se je razmahnil čez vse zamisljive meje. Prvi besede staroverci v zapisih ni uporabil Pavel Medvešček, kot bi pričakovali, saj je zapisovalec staroverskih pripovedi, temveč soavtor knjige *Let v lunino senco*, fotograf Rafael Podobnik (Medvešček in Podobnik 2006: 275). Zanimivo, v predhodni izdaji podobnih izročil o kamnu niti Pavel Medvešček (1992) in niti avtorica spremne besede Marija Stanovnik (1992) tega izraza nista zapisala. Izraz »je dobil krila« šele s poznejšimi objavami v spremnih besedah stroke: v naslovu *Staroverci in staroverstvo* muzejskega kataloga avtorjev Pavla Medveščka in Darje Skrt (2014), ki je spremljal prvo muzejsko razstavo staroverskih predmetov v Goriškem muzeju, in leto pozneje v temeljni knjigi Pavla Medveščka o staroverskih izročilih (2015). Andrej Pleterski v spremni besedi te knjige zapiše, da »stara vera pomeni nasprotje novi veri. [...] staroverstvo nadomešča tudi slabšalno krščansko oznako poganstvo [...]. In staroverstvo je potem vse, kar je povezano s staro vero. V takem širokem pogledu se izkaže, da gre preprosto za način življenja, ki so ga nekoč živeli predniki [...].« (Pleterski 2015a: 15)

Ob prelistavanju knjige ugotovimo, da se izraz kar naenkrat razbohoti, tako v uporabi Andreja Pleterskega kot predstavnika stroke kot iz ust Pavla Medveščka in njegovih sogovornikov, ki se tudi sami tako imenujejo ter hkrati za krščanstvo uporabljajo izraz »nova vera« (Medvešček 2015: 40, 50–51). Morda je tako obširna raba tega izraza tudi posledica tega, da naj bi po letu 2007 Pavel Medvešček prekinil zaobljubo o molku, dano enemu glavnih po-

budnikov za razkritje staroverskih izročil, Janezu Strgarju (Medvešček 2015: 44). Danes lahko opazimo, da se je izraz dejansko razmahnil prek vseh strokovnih predhodno ustaljenih rab, saj je v splošni rabi uporabljen za vse, kar je predkrščanskega, tudi če ni območno vezano na Posočje, od koder izhaja velika večina Medveščkovih zapisov.

Povedano na kratko, Medveščkovi zapisi govorijo o predkrščanskih verovanjih ljudi, v glavnem z območja Posočja, in njihovem načinu življenja. Iz pripovedi sogovornikov je razvidno, da so se odločili Medveščku predati samo fragmente svojih verovanj, marsikje pa je tudi nakazano, da je treba knjigo razumeti kot namensko »samocenzuro« starovercev samih (na primer o obredih glej Medvešček 2015: 47, 50, 53). Ob branju zapisov je prav tako jasno, da je treba marsikje upoštevati tudi dodatne domišljajske vstavke, s katerimi se zdi, da so nekateri sogovorniki namerno zavajali Pavla Medveščka. Ti so razvidni predvsem iz delov, kjer izročilo in verovanjske prakse močno odstopajo od doslej znanega pripovednega gradiva. To je eden med razlogi, da je večina vodilnih folkloristov, etnologov in kulturnih antropologov v Sloveniji skeptičnih do verodostojnosti oziroma zanesljivosti Medveščkovih zapisov. Drugi razlogi za njihovo skeptičnost tičijo v tem, da Pavel Medvešček svojih dnevniških zapisov pogovorov s staroverci ni javno pokazal, da so opazili določene manipulacije z gradivom, da ni nikakršnih zvočnih zapisov pogovorov s staroverci, povrh vsega pa etnografske ekipe v svojih raziskavah približno v istem času in na istem območju niso dobile nobenega primerljivega gradiva, torej naj bi se vse znanje o starovercih pripisalo enemu samemu človeku, ki naj bi se zaobljubil večdesetletnemu molku (glej Medvešček 2015, 44).

Sicer doslej nihče od raziskovalcev, ki dvomijo v pristnost oziroma zanesljivost Medveščkovih zapisov, ni objavil svojih pomislekov, zato moji povzetki izhajajo zgolj iz občasnih diskusij s kolegi.¹ Večina vodilnih strokovnjakov s področja etnologije in kulturne antropologije je do Medveščkovih zapisov distancirana in kritična, niti gradiva in sodobnih praks, povezanih z njimi, ne komentira javno, zato se niti ne loteva analize.² Odmik stroke morda lahko pripišemo tudi distanciranju od *new age* prizvoka, ki ga imajo sodobni privrženci starovercev. Hkrati pa bi lahko njihovo distanciranost razumeli tudi v okviru sodobnih trendov v evropski etnologiji in kulturni antropologiji, ki poudarjajo zgolj spremembe tradicije, iščejo neavtentičnost in izmišljanje tradicij, medtem ko je kakršnokoli dokazovanje kontinuitete tradicije razumljeno kot nazadnjaško (Kockel 2008: 5, 11–12).

Vendar je tudi stroka razdeljena. Nekaj raziskovalcev, ki Medveščkove zapise jemljejo za verodostojne, je leta 2019 dobilo projekt Ciljnega raziskovalnega programa (CRP) z naslovom Popis, analiza in ovrednotenje primarnih in sekundarnih virov slovenskih raziskovalcev o »Posoškem staroverstvu«. V njem

1 Sicer je Slovensko etnološko društvo na to temo organiziralo okroglo mizo, glej v nadaljevanju.

2 Leta 2019 je bila sicer tema sodobnih diskurzov in praks na temo staroverstva razpisana v okviru razpisa za mladega raziskovalca na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

bomo poskušali preučiti arheološke in folkloristične, etnološke analogije z Medveščkovim gradivom, topografsko umestiti izročila, opraviti popis primarnih virov, analizirati poselitveno zgodovino Posočja ter poiskati analogije socialnega in organizacijsko-političnega sistema. Skušali bomo tudi razumeti, od kod v sodobnosti tolikšno navdušenje javnosti za Medveščkove zapise o starovercih.

Ker sem kot etnologinja med bolj redkimi raziskovalci, ki Medveščkove zapise jemlje za verodostojne, naj vsaj nakažem nekaj premislekov o večdesletnem molku in primerljivosti gradiva, ki nakazuje, da gradivo o starovercih vendarle ni tako drugačno od doslej znanega. Pri tem tako poznem odkritju staroverskih izročil in vprašanju verodostojnosti virov je treba omeniti problem vprašanja uspešnosti »outsiderske« nasproti »insiderski« metodi, ki ga je ob knjigi Borisa Čoka (2012) poudaril že Zmago Šmitek (2013). Medtem ko so, kot pravi, etnologi in kulturni antropologi ugotavljali, da je za raziskovanje zelo pomemben »oddaljeni pogled« oziroma pogled nekoga od zunaj (po navadi tujca), se je s sodobnimi izročili o predkrščanskih tradicijah pokazalo, da je v resnici za razkritje »družbenih« skrivnosti še kako pomemben »pogled od znotraj«. Staroverci so očitno svoje tajnosti razkrili šele nekomu, ki jim je bil precej blizu tako po človeški plati kot po kraju svojega bivanja, ne pa oddaljenim etnografom od drugod. Kot sem zapisala že v razpravi o molku v etnografiji (Hrobat Virloget 2017), je molk o verovanjih lahko posledica namerne odločitve posameznikov in skupnosti, da ne bodo govorili o svojih najintimnejših skrivnostih, posledica konflikta med »outsiderjem« in »insiderjem«, različnih pogledov na svet ter upora proti avtoritativnemu raziskovalcu.

S folklorističnega vidika je v Medveščkovih zapisih o starovercih najbolj očitna analogija čaščenje babe, ki je kot arhaično mitsko bitje znano širom po slovenskem, slovanskem svetu in širše (Hrobat 2010: 183–223; Hrobat Virloget 2013; Pleterski 2014; 2015b). Med drugim v izročilu Babja jama velja za glavno staroversko svetišče (Medvešček 2006: 44 itd.; Medvešček 2015: 36, 41, 52, 66–68, itd.), med staroverskimi izročili pa je omenjenih še veliko drugih jam ali skalnih monolitov po tem imenu, nekatere od teh so povezane z obredi (Medvešček 2015: 65, 384, 520–521). Prav tako ne preseneča izročilo o t. i. *tročanu*, verovanju v tri sile narave, povezane z ognjem, vodo in zemljo, ki naj bi bile v prostoru med seboj povezane v trikotnik, v katerem naj bi potekale blagodejne sile (Medvešček 2006: 55–59; Medvešček 2015: 37, 41–42, 114, 117, 130–131 itd.). V resnici bi bilo mogoče s tovrstnimi izročili najti le globljo interpretacijo za to, kar so že veliko let pred tem odkrivali slovenski in hrvaški raziskovalci pri študiju slovanske mitologije in take strukture v krajini imenovali sveti trikotniki. Prav tako gre za trikotne strukture v prostoru, ki med seboj povezujejo tri sveta mesta (pogosto pod kotom cca. 23 stopinj) različnih lastnosti, npr. voda, zemlja, ogenj (Pleterski 1996; 2014; 2015a; Belaj 2006; Belaj in Belaj 2014; Kravanja 2007).

V širšem ljudskem izročilu Balkana je prav tako znana ljudska medicina zdravljenja s kamni, sploh kamni z luknjo (npr. *šupalj* kamen v Makedoniji, Pleterski 2014: 83), prav tako naj bi tudi kamni v staroverskem izročilu imeli zdra-

vilne, čarne moči (npr. Medvešček 2015: 43, 316 itd.). V Medveščkovi knjigi (2015) ves čas beremo o »moči« v smislu energij, kar se sicer iz dosedanjega folklorističnega gradiva zdi na prvi pogled precej nenavadno, pa vendar se tudi tu nakazujejo primerjave. Kot sem omenila že drugje (Hrobat Virloget 2017: 89), sem, recimo v Cavtatu na južni Jadranski obali, naletela na mošnje predmetov, ki naj bi varovali hišo in je veljala za hišno skrivnost (podobno je pri starovercih znanje o hišnem *tročanu* skrivnost). Starejša lastnica je to imenovala *kućna moć*, 'hišna moč'. Zdi se, da je bilo znanje o »močeh« razširjeno, le da so verjetno to bila najbolj skrivna, intimna znanja, ki očitno niso prišla do etnografskih zapisov. Arheološka analogija je tudi postavljanje vasi v prostor po določenih načelih prostorske strukture, o čemer priča Andrej Pleterski (2015: 27–28), podobno pa tudi Pavel Medvešček (2015: 467). Na trenutke bi lahko upali, da staroverska izročila s pomenom zapolnjujejo tiste dele, ki so jih raziskovalci že opazili, vendar jim niso znali pripisati točnega pomena.

Pri vprašanju obstoja tako (navidezno) »drugačnih« verovanjskih sistemov od doslej znanih je treba imeti v mislih tudi hipoteze zgodovinarjev o »vzporednih« sistemih preteklih kmečkih družb, ki se kažejo tako skozi verovanjska kot pravnoformalna vprašanja. Ekonomski zgodovinar Aleksander Panjek je nakazal, da so kmetje na Krasu in Tolminskem v preteklosti živeli v t. i. vzporednih svetovih, saj so imeli zelo poseben odnos do obdelanega sveta, skupnega sveta in uprave. Imeli so torej lastna pravila in razumevanja, ki se v ničemer niso ujemale s pravili lokalnega gospodstva (Panjek 2016: 306–307; 2015: 78, tabela. 4; gl. tudi študije t. i. mikrozdgovine, npr. Ginzburg 2010).

Ob vrnitvi k procesom »dediščenja« (Harvey 2001) vidimo, da je navkljub dotedanjim dvomom o verodostojnosti izročila starovercev prav etnološka in arheološka stroka, pa čeprav pri tem vprašanju tudi sama razdeljena, Medveščkov terenski material vsaj delno legitimizirala. Zdi se, da dokončna potrditev ni bila objava knjige (Medvešček 2015), temveč so institucionalni razstavni predmeti iz Goriškega muzeja tisti, ki so dvomljivo nesnovno dediščino materializirali in s tem vsaj delno tudi legitimizirali kot dediščino (Medvešček in Skrt 2014; 2016).

In prav tu nastopi eden sodobnih izzivov etnološke stroke. Kakšno vrednost sploh ima lahko dediščina, če je vsa stroka enoglasno ne prizna za dediščino? Dediščina ne more postati »dediščina«, če je kot take ne prizna »neki zastopnik moči politično institucionalizirane skupnosti oz. oblasti, ki mu ta preda mandat prepoznavanja« (Muršič 2005: 35), torej strokovnjak, etnolog, kulturni antropolog. Staroverci so zanimiv primer boja med »ljudstvom« in stroko, čeprav razdeljeno, o tem, kaj je dediščina in kdo je tisti, ki si prilašča edino pravico njenega prepoznavanja in vrednotenja. To pričakovanje ljudi glede vrednotenja izročila starovercev od »poklicanih«, tj. stroke, se je med drugim izrazilo v odzivu slovenskih starovercev na prvo strokovno okroglo mizo z naslovom Kako naj etnologi mislimo staroverstvo? (17. 4. 2018, Ljubljana, Slovensko etnološko društvo). Na spletni strani Društva slovenskih

starovercev, nastalega leta 2014,³ je zapisano, da »javnost že od same izdaje (op. Medveščkove monografije) z nestrpnostjo pričakuje odgovore in komentarje stroke« (Spletni vir 1), vendar hkrati izražajo jasno razočaranje nad »medlim vtisom« stroke. Kot raziskovalka jih s tega vidika razumem, saj v resnici na omenjeni okrogli mizi ni bilo jasnih soočanj mnenj *pro et contra* Medveščkovemu gradivu o starovercih, kar je verjetno nabito polna dvorana poslušalcev pričakovala.

Glede na nejasno stališče stroke in distanciranje od gradiva starovercev se ni treba čuditi poplavi »ljudskih« raziskovanj staroverskega izročila, tako s stališča geomantije, preteklosti, zdravilstva itd. Razlogi za tolikšno popularnost dediščine starovercev so verjetno posledica iskanja »drugačne« kolektivne identitete s predkrščanskimi koreninami, odmika od krščanstva, odmika od vsega slovanskega v iskanju avtohtonističnih virov (kot posledica premika iz okvira slovanskega sveta v bolj zahodnjaški, evropski svet). Veliko vlogo pri navdušenju nad staroverci ima najbrž tudi sodobni trend »nazaj k naravi« in vse večja spiritualnost. Pri »norenju ljudstva« nad dediščino starovercev gre na nek način tudi za upor institucionalizirani moči znanja, ki ne zadovoljuje potreb in vrednot sodobne družbe. Tudi interpretacije tistih nekaj raziskovalcev, ki staroversko izročilo jemljejo kot verodostojno, niso dovolj všečne javnosti. Tako je recimo tudi z interpretacijami Andreja Pleterskega (2015), ki staroversko izročilo v glavnem povezuje s Slovani, kar delu javnosti ne ustreza. V prevladujočem javnem diskurzu namreč staroversko izročilo izhaja iz veliko bolj arhaičnih plasti, celo iz prazgodovine, povezujejo ga s »staroselci«, ki naj ne bi imeli nikakršne povezave s tako pozno priseljenimi Slovani⁴...

Seveda se tu postavi vprašanje, kdo ima pravico do presoje o preteklosti, o »izvorih«? Le stroka? Žal ne. Če stroka ne izpolnjuje ideoloških zahtev neke skupnosti, jo skupnost preglasi. Tako se je to zgodilo tudi pri razmahu avtohtonistične, ravno tako popularne »venetske teorije«, katere simbole nosimo Slovenci celo na osebnih izkaznicah in potnih listih (Hrobat 2007a). Kot arheolog Božidar Slapšak (1993) pojasnjuje poplavo mitov o avtohtonosti v času razpada Jugoslavije, so ti (podobno) posledica tega, da akademske discipline niso več zadovoljevale potreb novih nacionalnih ideologij po jasno ločenih identitetah, premiku iz slovanskega sveta v zahodnjaško Evropo. Nacionalni miti z manipulacijo preteklosti ustvarjajo močno orodje, ki daje smisel sedanjosti, legitimira obstoječi politični sistem in ponuja skupinsko identiteto. Strokovni argument zato v takih primerih ne more konkurirati dediščini, saj se ta bolj kot na racionalni dokaz opira na razodeto vero, prepričanje (Edson 2004: 336–339; Lowenthal 1998; Jezernik 2005: 19; Hrobat 2007).

3 Vendar naj bi pred uradno ustanovitvijo neformalno delovali deset let (Spletni vir 3).

4 Opazovanja podajam na podlagi opazovanja z udeležbo, pogosto sem namreč v stiku z ljubiteljskimi raziskovalci staroverskega izročila, predvsem z vidika geomantije. Objave ljubiteljskih raziskovalcev so med drugim na strani Megalitske Slovenije (Spletni vir 2), kjer že naslovna stran staroverce povezuje s staroselci.

Tako kot pri razmahu avtohtonističnih teorij ob razpadu Jugoslavije je podobne sporne avtohtonistične mitologizacije preteklosti mogoče zaslutiti pri različnih interpretacijah staroverskega izročila. Vendar tu vidim problem v neangažiranju stroke v javnosti. Stroka je namreč tista, ki je poklicana za presojo, ovrednotenje izročila, vendar v primeru gradiva starovercev te stroke z izjemo redkih primerov ni. Ne le da tiste redke interpretacije javnosti ne zadovoljijo, temveč glasu stroke skoraj ni, kadar pa je, pa jasno izraža dvom o verodostojnosti gradiva o starovercih, kar ljudem ne ustreza. Ljudje danes vanj preprosto verjamejo. Medtem ko del javnosti »nori« za staroverskim izročilom, ga stroka povsem zanika ...

Molk večine strokovnjakov o staroverskem gradivu bi morda lahko pripisali prav konfliktu v pogledu na zanesljivost primarnih virov. Medtem ko javnost želi afirmacijo staroverskih gradiv, ji stroka ne more ustreči, ker vanj dvomi in se zato zateka k molku. In tu je po mojem mnenju srž problema. Kaj torej ostane javnosti? Upor stroki. Javnost se zato loteva lastnih (neinstitucionalnih) raziskav in se (pogosto) zateka v sporne avtohtonistične ideje. Zato bi na tem mestu opozorila na jasno manjkajočo prisotnost znanstvenikov, njihova dolžnost namreč je, da se kritično zavedajo politične realnosti in svojega mesta v njej, oziroma, kot opozarja John Carman (1993), stroka mora biti družbeno angažirana. Ali kot pravi Dunja Rihtman Auguštin (2001, 2017: 210), etnoantropologi, etnologi morajo biti vest lastne družbe, njihova moralna, celo patriotska dolžnost je biti v njej kritično prisoten, budno kritizirati ter dekonstruirati politični mit, kar zapiše z besedami: »Etnolog, veš svoj dolg (Rihtman Auguštin 2001: 210)?«

Med posledicami nezanimanja stroke za staroverstvo je tudi to, da je mitska krajina prepuščena množičnim romanjem,⁵ kjer ni nikakršne regulacije »od zgoraj«, nikakršne zaščite. Ponekod se že zaznava neprijetne občutke domačinov, zato kustosinja in etnologinja Darja Skrt iz Goriškega muzeja, ki je prva postavila razstavo o starovercih, opozarja pred devastacijo, oskrunjenem svetih mest, vedoč, da se vnaša elemente, ki tja ne sodijo (zlaganje kamnov v stolpiče, premikanje obstoječih struktur itd.), z izumljanjem novih obredov na teh mestih (še posebno ob solsticiju itd.) smo tudi priča spreminjanju pomena.

Ker ni zanimanja širše stroke, ni nadzora, zato so ljudje dediščino vzeli v svoje roke. V primeru starovercev gre za jasen prikaz poti, obratne od običajne, ko je »ljudstvo« tisto, ki definira, kaj je dediščina, in ne institucionalne moči. Podoben upor »ljudstva«, ki se upre strokovnemu nepriznanju dediščine, omenjata Mattijs van de Port in Birgit Meyer (2018: 11–12) v razpravi o avtentičnosti, estetiki prepričevanja in kulturni produkciji dediščine. Opisujeta primer iz Nizozemske, ko so prebivalci neke vasi z vztrajnostjo in argumentiranjem dosegli vpis po požaru uničenega in obnovljenega mlina na listo dediščine, kljub nasprotovanju stroke, ki je trdila, da v na novo obnovljenem mlinu

5 Npr. Organizirana vodenja geomantov po »poganskih« svetih mestih (Spletni vir 4).

ni ničesar avtentičnega. Kdo je torej v resnici tisti, ki ima pravico določanja, kaj je dediščina? Ali naj stroka »prepusti« ljudem pravico do izbire lastne dediščine kot odraz vrednot sodobne družbe, ki ji stroka očitno ne uspe podati (bolj) prepričljivega odgovora? S tem se postavlja ultimativno vprašanje: če stroka nima besede, ali jo sploh potrebujemo?⁶

MITSKI PARK KOT DEDIŠČINA »OD ZGORAJ NAVZDOL«

Drugačen proces »dediščenja«, »od zgoraj navzdol«, predstavljam na primeru trenutnega projekta Mitski park, v katerem je zaznan nasproten proces vrednotenju dediščine »od spodaj navzgor«, kot se je zgodilo pri staroverskem gradivu.

V evropskem čezmejnem projektu z naslovom Mitski park: Skupna čezmejna turistična destinacija za ohranjanje, varstvo in promocijo dediščine mitske krajine (INTERREG V-A: Slovenia-Croatia, 1. 9. 2018–30. 2. 2021; Spletni vir 5), katerega nosilec je Občina Hrpelje-Kozina, bo že obstoječa Mitska steza na območju Mošćeničke Drage, ki je bila urejena na temelju raziskav hrvaških raziskovalcev Vitomirja Belaja in Radoslava Katičića, posodobljena. Mitska krajina Rodika bo povsem na novo oblikovana v mitski park, obe lokaciji pa se bosta s turističnega vidika povezali v skupno čezmejno destinacijo. Na obeh mestih bo vzpostavljen tudi interpretacijski center, pri čemer bo hrvaški temeljil na rekonstrukciji (staro)slovanske mitologije, slovenski pa na različnih pogledih na svet in čas skozi zgodovino, od mitološkega, znanstvenega, do sodobnih *new age* trendov. Namen slednjega je, da se obiskovalec zamisli nad različnimi pogledi na svet, preteklost, naravo, smrt, ki se sčasoma spreminjajo in nobeden ni vreden več od drugega. Vsak med njimi je posledica opazovanja skozi kulturne leče, skozi katere se v nekem času dojema svet, čeprav različni pogledi kot del avtoriziranega in neavtoriziranega diskurza so obstajajo tudi v istem času, kot na primer v sodobnosti *new age* in znanstveni pogled na svet.⁷

Pot do oblikovanja mitskega parka v Rodiku je povsem nasprotna od poti vrednotenja dediščine, prikazanega na primeru staroverskega gradiva. Že od 19. stoletja je Rodik z arheološkim najdiščem Ajdovščina nad Rodikom vzbujal zanimanje arheologov, saj so antično najdbo epigrafskega napisa z omenbo staroselskih Rundictov nekaj kilometrov stran so zaradi podobnosti imena povezali z omenjenim najdiščem. Arheološke raziskave na tem z obzidjem utrjenem prazgodovinskem gradišču, kjer je življenje potekalo še v antiki in pozni antiki, odkrito pa je bilo tudi zgodnje antično grobišče, so bile večkrat izvedene v drugi polovici 20. stoletja (Slapšak 1997), žal pa material še ni v celoti objavljen. Že arheologu Božidarju Slapšaku je rodiško ustno izročilo o

6 Za to dodatno vprašanje in nekatere druge misli v članku se zahvaljujem anonimnemu recenzentu/recenzentki.

7 Koncept razstave se pripravlja v sodelovanju avtorice članka in ekipe Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem, z Ano Plestenjak in društvom Arhej d.o.r, Občino Hrpelje-Kozina in z oblikovalci Sanjo Jurca Avci, Dolores Gerbec in Tomažem Budkovičem.

izganjanju lintverna iz jezera nad antičnim grobiščem, zabeleženo v 19. stoletju, zbudilo zanimanje (Slapšak 1997). Ob koncu študija na arheologiji in med doktorskim študijem na etnologiji sem na tej podlagi izvedla še obsežno raziskavo mitske krajine okrog Rodika, izhajajoč iz objavljenih povedk Rodika (Peršolja 2000) in drugih izročil na temo lintverna, šembilje, babe, jam, srenjskih meja itd. (Hrobat 2004; 2005a, 2005b; 2007b; 2010; Hrobat Virloget 2013; 2015a; 2015b itd.).

Kot raziskovalka v stalnem stiku z domačini Rodika sem imela priložnost opazovati, kako stroka vpliva na percepcijo in ustvarjanje dediščine. Med mojimi mitološkimi interesi je bil kamnit monolit, ki so ga domačini imenovali baba, vendar je bil že pred mojimi raziskavami namerno uničen; uničili so ga tuji delavci ob gradnji vodovoda. Dokler babi nisem posvečala pozornosti, se nad izgubo nihče ni zares pritoževal, šele po mojih raziskavah o arhaičnem mitskem pomenu babe po slovenskem svetu in drugod so se domačini zanj začeli ponovno zanimati. Vendar prepozno. Posledica zanimanja stroke za Rodik je odzvanjala tudi v postavitvi kopije epigrafskega spomenika z omembo Rundictov leta 2008 v središče vasi, s pripisom, da gre za vas z 2000-letno zgodbo (pa čeprav gre za dve različni naselji in stroka kljub hipotezam tega ni dokončno potrdila) (Hrobat 2010: 39–41). Javnost si je tako strokovno interpretacijo priredila v skladu s svojimi potrebami (morda podobno kot ponekod pri staroverskem gradivu). Skupnost starodavne korenine v domači krajini potrebuje zato, da legitimizira svoj obstoj. Kot pravi Maurice Halbwachs, se kolektivne identitete strukturirajo okoli časovno-prostorskih referenc, ki utrujejo spomin na skupno preteklost (Halbwachs 1971; Fabietti in Matera 1999: 35; Jonker 1995: 17; Hrobat 2010: 46). Kakorkoli, posledica raziskovalnega zanimanja za pokrajino Rodika je, da so se domačini začeli ponovno zanimati za vaško preteklost in ustna izročila. V tem primeru je stroka tista, ki je dediščino ovrednotila, legitimizirala in jo s tem vrnila ljudem – v raziskovanje in kot enega med temelji kolektivne identitete skupnosti.

Ideja o mitskem parku v Rodiku je, v nasprotju s prej opisano staroversko dediščino, prišla »od zgoraj navzgor«. Na podlagi raziskav se mi je ideja oblikovala že leta 2011 (Hrobat 2011), pozneje pa smo idejni načrt za mitski park v Rodiku razvili v mednarodnem Interreg projektu Slovenija-Italija Living landscape: A research and educational project for the recognition and valorisation of the cross-border heritage and environment (Beguš idr. 2015). Še pred prejemom finančne podpore za ureditev parka je bila v Rodiku ideja navdušeno sprejeta, potekale so različne dejavnosti domačinov, povezane z mitsko krajino: »lovi na zaklade« za otroke ob vaških praznikih, izleti z osnovnimi šolami itd. Skupnost se je pri pripravi projekta angažirala, na zasebnih parcelah so dovoljevali postavitve označevalnih tabel, po prvi neuspeli prijavi projekta Univerze na Primorskem je koordinatorsvo prevzelo lokalno turistično društvo v povezavi z Občino Hrpelje-Kozina; in projekt tudi dobilo. Iz opazovanja procesa angažiranja lokalne skupnosti izhajata dve zanimivi opažanja, ki pri-trujeta opažanjem Jasne Fakin Bajec o ustvarjanju dediščine na Krasu.

Prvo je, da so mitska dediščina in z njo povezane dejavnosti v skupnosti igrale kohezivno vlogo. Drugo potrjuje tudi njeno opažanje v primeru kraške arhitekture, da niso bili domačini, temveč priseljenci iz urbanega okolja tisti, ki so v 90. letih prejšnjega stoletja začeli pozitivno vrednotiti tradicionalno kraško arhitekturo, ki je bila v času Jugoslavije zanemarjana ter kot znak preteklega nazadnjaštva tudi uničevana (Fakin Bajec 2011: 187–215, 287–291). Premik v vrednotenju domačega mitskega oziroma pripovednega izročila z namenom turistične promocije sta namreč v Rodiku spodbudila prav priseljence, ki sta za projekt uspela navdušiti rodiške domačine. Sicer so vaščani Rodika tudi v širši regiji znani prav po svoji veliki povezanosti in aktivnosti pri revitalizaciji ter promociji vaše dediščine.

Če samo nakažem problem interpretacije oziroma prezentacije mitskega parka, se kot strokovnjakinja srečujem s številnimi problemi, ki se verjetno pokažejo vedno, ko je treba strokovne raziskave v turistične namene prelini v poljudno obliko. V parku bodo ustna izročila predstavljena *in situ*, torej na mestih v krajini, na katere se navezujejo. Da ne bi krajine onesnažili z običajnimi informativnimi tablami, smo se odločili za interpretacijo posamezne zgodbe v lokalnem kamnu⁸ in za pripovedi, na mobilno aplikacijo posnetimi v narečju, knjižnem jeziku in treh tujih jezikih. Na tem mestu se pojavi že več strokovnih problemov. Prvi je selekcija pripovednega izročila. Za namene turistične prezentacije je treba izbrati le eno med mnogimi pripovedmi, povezanimi z določenim mestom, seveda pa mora ta biti primerno kratka. Tu se postavi vprašanje, kdo ima pravico do izbire »primerne« oziroma »prave« zgodbe? Domačini? Jaz kot strokovnjakinja? Žal sem morala, glede na svoje večletne raziskave, sama poseči v izbiro zgodbe, ki naj najbolje odrazi pomen izbranega kraja. Vendar dilema ni tako enostavna. Ponovno slavi zmago institucionalno znanje, seveda na podlagi avtoritete večletnih strokovnih raziskav. Druga selekcija se je zgodila ob oblikovanju parka. Niso bili izbrani vsi kraji z bogatim ali zanimivim pripovednim izročilom, temveč le tisti, ki so bili ob že ustaljenih poteh, ki se jih je dalo povezati v neko pohodniško/kolesarsko pot in ki so bili z mojega stališča raziskovalke zanimivi, torej so ustrezali dosedanjim strokovnim analizam. Tudi tu dilema ni bila preprosta, selekcija pa je potekala »od zgoraj navzdol«. In posledica selekcije? Zaradi prilagajanja širši javnosti in potrebam turistične interpretacije sta bila pestrost in bogastvo mitske krajine izgubljena. Žrtvovana v dobro prezentacije ...

Bo to bogastvo ostalo zapisano samo še v različnih strokovnih in nestrokovnih člankih ter knjigah? Prva težava bo, da vse te pripovedi ne bodo imele več svojega mesta v krajini. Pri mitskem izročilu je jasno, da s smrtjo posameznikov umira znanje o njegovi lokaciji. Ob začetku projekta je umrl naš glavni pripovedovalec in vodnik po rodiški krajini Rado Lukovec. Z njegovo smrtjo je odšlo znanje o marsikakšni lokaciji pripovednega izročila. Imeli smo kar precej

8 Avtorica bo Špela Sedivy iz podjetja Inkubator d. o. o. Sežana v sodelovanju z Višjo strokovno šolo oziroma s študenti programa Oblikovanje kamna. Kamen na kraškem delu v dolini bo apnenec, na flišnem brkinskem grebenu pa fliš.

težav pri umestitvi nekaterih pripovedi v prostor; pred njegovo smrtjo jih namreč nismo dovolj dobro dokumentirali.⁹ Danes namreč znanje o krajini izumira oziroma se spreminja. Medtem ko so ljudje v preteklosti s pripovednim izročilom v krajini živeli prek svojih vsakdanjih kmečkih dejavnosti, danes krajino poznajo z drugačnega zornega kota, večinoma prek pohodnih ali športnih dejavnosti, ki pa niso več povezane s pripovednim izročilom. Tu že nastopi eden od problemov mitskega izročila. Za vpis v Register nesnovne dediščine je treba zagotoviti njegov prenos na mlajše generacije (Koželj 2005: 9). Ne le da znanj in pripovedovalcev ni več, dobrih pripovedovalcev ni, kaj šele da bi znanje na tradicionalen način prenašali na mlajše, morda kvečjemu prek sodobnih oblik – z branjem, s šolskimi dejavnostmi ipd. S spreminjanjem načina življenja se spreminjajo socializacija, sorodstvena razmerja, otroštvo postaja vse bolj institucionalizirano itd., zato »tradicionalni« medgeneracijski prenos izginja. Kot ugotavlja Ulrich Kockel (2008), tradicija postane dediščina, ko se ne uporablja več v vsakdanjem življenju, ko ni prenesena in se uporablja zunaj svojega zgodovinskega konteksta. Tak primer je gotovo dediščina mitske krajine.

Ohranitev in prenos izbranega mitskega izročila bosta sicer v mitskem parku na nek način zagotovljena s sodobnimi turističnimi oblikami dediščinskega turizma, z zapisanimi in s poslušanimi pripovedmi v audio-vizualni obliki in z interpretacijami v kamnu (morda bo ponatisnjena knjiga pravljic Jasne Majde Peršolja iz leta 2000). Čeprav je tu treba priznati, da tradicija mitskega izročila ni bila več živa in se je ohranila se le še pri redkih poznavalcih domače tradicije, ki pa je v enaki obliki niso prenesli na mlajše rodove. Sodobnost je iz tega ustvarila dediščino, vendar v »zamrznjeni« obliki. Ne bo se več spreminjala, kar je poglavitna značilnost nesnovne dediščine. Ali bodo sodobne oblike interpretacije nesnovne dediščine dopuščale kreativnost in improvizacijo kot njeni poglavitni značilnosti? Morda, če bodo te izbrane pripovedi ljudje sami vzeli v svoje roke in jih sami pripovedovali naprej. Ali če bo lokalna osnovna šola, ki je sicer pri projektu že večkrat izkazala zanimanje za sodelovanje, prevzela vlogo prenašalca izročila.

Kot poudarja Ahmed Scounti (2009), nesnovna dediščina nima »avtentičnosti«, ki jo tradicionalno pojmuje kot nekaj fiksnega, nespremenjenega v času, »ukoreninjenega«, označujejo jo namreč kreativnost, domišljija, spreminjanje v času, nikoli se ne izvaja na enak način ... V primeru mitskega parka se bo mitska krajina oziroma izročilo sicer ohranilo, morda ne bo izumrlo, kot je in še bo večina mitskih izročil, vendar bo »okamenelo«, fiksirano v času in prostoru. Ali bo to še nesnovna dediščina? Ahmed Scounti (2009) opaža, da moramo za to, da ustvarimo nesnovno dediščino, žrtvovati nekaj drugega, kar spreminja (živo?) tradicijo v dediščino. Ti elementi tradicije niso več enaki kot prej, postanejo nekaj drugega, in sicer »avtentična iluzija«. V primeru Rodika je vsaj jasno, da ti elementi tradicije niso bili več tako »živi«, kot je morda kakšna druga oblika nesnovne dediščine.

9 Pripovedi sicer še marsikdo pozna, najbolj gospa Jasna Majda Peršolja, ki je izročilo tudi zapisala (Peršolja 2000); zaradi svoje lažje invalidnosti lokacije dogajanja ne pozna.

V primeru mitskega parka smo sicer uspeli ohraniti nekaj, kar je bilo na poti k izumrtju, mitsko izročilo oziroma krajino, vendar v njeni »zamrznjeni« in selektivni obliki. Stroka je s pomočjo ljudi »ustvarila« dediščino, ki jo poskuša ohraniti s sodobnimi oblikami turistične dejavnosti. Ali bo nesovna dediščina kljub svoji »zamrznitvi« uspela »živeti«? Bodo ljudje, (občasni) vodiči po parku, gostilničarji itd. v odnosu do pripovednega izročila še kreativni?

Kot opaza Fabio Mugnaini, smo danes po eni strani priča izginotju razlik in homogenosti na globalni ravni (vsi mi, potrošniki istih produktov kulturne industrije svetovnega merila), po drugi strani pa pojavu hiperlokalističnih instanc, ki producirajo kulturne posebnosti, vse enake po svoji težnji biti edinstven na svetu (triumf »tipičnega«, »lokalnega«, »dialekta«) (Mugnaini 2004: 16). Stroka je torej v sodelovanju z ljudmi dediščino ustvarila kot odgovor na sodobno iskanje unikatnosti in »avtentičnih« predkrščanskih tradicij (podobno kot pri staroverstvu), in sicer kot podlago za preoblikovanje kolektivne identitete, ukoreninjene v lokalnih specifikah in preteklosti, ter kot odgovor na sodobne potrebe po dediščinskem in zelenem turizmu. Koliko pa bo mitski park v svoji reducirani in »zamrznjeni« obliki mitskega izročila še vedno »živel« kot nesovna dediščina, bo morda pokazal čas ...

ZAKLJUČEK: USTVARJANJE NESOVNE DEDIŠČINE IN VLOGA ETNOLOGA

V razpravi sta prikazana dva različna sodobna načina ustvarjanja nesovne dediščine. Na eni strani ustvarjanje dediščine staroverskega izročila poteka mimo strokovnih institucij, od »ljudi«, od »spodaj navzgor«. Po drugi strani pa ustvarjanje Mitskega parka poteka tako, kot naj bi bilo običajno in ga večina stroke razume kot »pravilno«, »od zgoraj navzdol«. Kot opozarja Rajko Muršič (2005), da nekaj postane dediščina, jo mora kot tako prepoznati zastopnik moči politično institucionalizirane skupnosti, ki mu je podeljen mandat »prepoznavanja«, tj. strokovnjak. In potem se dediščina vrne, od koder je bila vzeta, »ljudstvu«.

Zanimivo, ta ista stroka, ki je včasih kritična do ustvarjanja dediščine »od zgoraj navzdol«, nad dediščino, ki je bila ustvarjena v obratnem vrstnem redu, viha nos – na primer nad sodobnim »ljudskim« navdušenjem za dediščino starovercev.¹⁰ Pa vendar vsak raziskovalec, podkovan v dediščinskih teorijah, ve, da je dediščina le »selektivna tradicija«, preteklost v sedanosti, odraz sodobnih vrednot, želja in potreb (Hall 2008). Zakaj potemtakem takšno presečenje?

Kakšna naj bi bila vloga etnologa pri ustvarjanju dediščine? Ali je dediščina, ki jo ustvari »ljudstvo«, »manj« dediščina zato, ker je stroka ne legitimizira in dvomi v njeno avtentičnost? Spet smo postavljeni pred večno dilemo etno-

10 Opažanja o tem slonijo na večkratnih neuradnih diskusijah s kolegi iz etnološke in kulturnoantropološke stroke.

logije in kulturne antropologije: delovati aplikativno in s tem ustvarjati oziroma izumljati dediščino ali zgolj kot kritični opazovalci z distance kritično opazovati, kako družba danes »mislí« dediščino (Fakin Bajec 2011: 13)?

V omenjenih dveh primerih govorim o obeh vlogah, ki ju igram kot etnologinja, kot ustvarjalki in opazovalki dediščine. Lahko je biti kritičen in teoretsko podkovan, vendar je veliko večji izziv, kako to reflektirajoče znanje prenesti v aplikativno obliko. In šele tu si kot strokovnjak, ki se zaveda vseh problemov nesnovne dediščine, postavljen pred izzive. Prav kot strokovnjak moraš pogosto kritizirane stvari na teoretski kritični ravni izvesti v aplikativni obliki, kar prinese ogromno strokovnih dilem, od »zamrznitve« nesnovne dediščine, njene selekcije, strokovnega poseganja vanjo itd. Morda je s tega stališča lažje tistim, ki obujajo ali na novo izumljajo prakse in verovanja starovercev, saj se s tovrstnimi strokovnimi problemi, ki izhajajo iz kritične refleksije, ne srečujejo. Tudi z vprašanjem zanesljivosti virov, iz njih izhajajočih sodobnih praks in toliko kritiziranega pojma »avtentičnosti« (Poljak Istenič 2013: 103–108, 141–146) se jim ni treba ubadati. Kljub vse večjemu porastu projektnega sodelovanja stroke z javnostjo, v katerega je stroka prisiljena tudi zaradi vse slabšega financiranja, se, vsaj v primeru staroverskega gradiva, zdi, da je stroka vse manj v stiku z ljudmi in vse manj prepričljiva, tako da je bitka za »pravilno« kritično in refleksivno interpretacijo staroverskega gradiva že vnaprej izgubljena. Postaja stroka v sodobni pluralistični in demokratični družbi že sama sebi namen?

Po drugi strani pa je trditev, da je »avtentično« in pravo le tisto, kar stroka preda javnosti, iluzija. Kot etnologinjo, postavljeno v aplikativno delovanje, me preseneča, v kaj se v mojih (strokovnih) rokah spreminja nesnovna dediščina, ko interpretacijo oziroma prezentacijo poskušam prilagoditi širši javnosti in turističnim zahtevam. Dilema ustvarjalec ali opazovalec dediščine ostaja, pa vendar, ali ni strokovnjaku lažje opazovati dediščino, ki ustreza vsaj določenim normativom strokovnega znanja? Prav pri tem vprašanju je v obeh obravnavanih primerih očitna razlika med aktivnostjo in pasivnostjo stroke. Pri starovercih namreč poljudne interpretacije pogosto prehajajo na raven avtohtonističnih, nacionalističnih idej, medtem ko smo kot stroka pri ustvarjanju mitskega parka v Rodiku pozorni prav na to. V nasprotju s hrvaško Mošćeničko Drago, kjer je slovanska mitologija precej pod vplivom hrvaških nacionalnih idej, se pri interpretaciji mitskega izročila v Rodiku poskušamo jasno oddaljiti od nacionalnih okvirjev, tako da poudarjamo splošno veljavne človeške percepcije sveta. Zdi se, da dediščina v odsotnosti stroke lahko hitro preide v nacionalistične in izključujoče interpretacije. In ali ni ravno vloga stroke brzdati ali vsaj usmerjati interpretacije, ki lahko resno zaidejo na nevarne stranpoti?

VIRI IN LITERATURA

- BEGUŠ, Ines idr.
2015 *Med kamenjem: Snovna in nesnovna krajina Krasa*. Trst: Pokrajina.
- BELAJ, Vitomir
2006 Mit u prostoru. *Moščenički zbornik* 3 (3), 5–39.
- BELAJ, Vitomir in Juraj Belaj
2014 *Sveti trokuti: Topografija hrvatske mitologije*. Zagreb: Ibis grafika, Institut za arheologiju, Hrvatska matica.
- CARMAN, John
1993 »The P is silent – as in archaeology.« *Archaeological Review from Cambridge* 12 (1), 39–53.
- ČOK, Boris
2012 *V siju mesečine: Ustno izročilo Lokve, Prelož in bližnje okolice*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Studia Mythologica Slavica Supplementa; 5), http://sms.zrc-sazu.si/pdf/Cok_Mesecina_2012.pdf.
- EDSON, Gary
2004 *Herritage: Pride or Passion, Product or Service?* *International Journal of Heritage Studies* 10 (4), 333–348.
- FABIETTI, Ugo in Vincenzo Matera
1999 *Memorie e identità: Simboli e strategie del ricordo*. Rim: Meltemi.
- FAKIN BAJEC, Jasna
2011 *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine: Kraševci med tradicijo in izzivi sodobne družbe*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Ethnologica – Dissertationes / Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU).
- GINZBURG, Carlo
2010 (1976) *Sir in črvi: Svet nekega mlinarja iz 16. stoletja*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- HALBWACHS, Maurice
1971 *La topographie légendaire des évangélis en terre sainte: Etude de mémoire collective*. Pariz: Presses Universitaires de France.
- HALL, Stuart
2008 »Whose Heritage? Un-settling 'The Heritage', reimagining the post-nation.« V: Rodney Harrison idr. (ur.), *The Heritage Reader*. London in New York: Routledge, 219–228.
- HARVEY, David, C.
2001 *Heritage Pasts and Heritage Presents: Temporality, meaning and the scope of heritage studies*. *International Journal of Heritage Studies* 7 (4), 319–338.

HAZLER, Vito

- 2005 Nesnovna kulturna dediščina in njeno varstvo. V: Damjana Prešeren in Nataša Gorenc (ur.), *Nesnovna kulturna dediščina*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 5–7.

HROBAT, Katja

- 2004 Ustno izročilo o Lintverju kot indikator ritualnega prostora antične skupnosti Ajdovščina nad Rodikom. *Studia mythologica Slavica* 7, 63–78.
- 2005a Ajdi z Ajdovščine nad Rodikom. *Studia mythologica Slavica* 8, 99–112.
- 2005b Šembilja na rimskih cestah: O mitološkem prežitku in arheološkem indikatorju na Krasu in v Brkinih. *Annales. Series Historia et Sociologia* 15, 263–274.
- 2007a Muzej kot vir mnogovrstnih glasov: Venetologija ali o manipulaciji nacionalnega kolektivnega spomina. *Arheo* 24, 5–13.
- 2007b Use of Oral Tradition in Archaeology. *European Journal of Archaeology* 10 (1), 31–56.
- 2010 *Ko Baba dvigne krilo: Prostor in čas v folklori Krasa*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

HROBAT VIRLOGET, Katja.

- 2011 Mitično-arheološki parki: Predlog kakovostnega dediščinskega turizma. V: Simona Klaus in Ambrož Kvartič (ur.), *Uporaba prostorov: Strokovni zbornik*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 7–12.
- 2013 The snooty Baba in the landscape of Karst, Slovenia: About a Slavic ambivalent female mythical figure. *Cosmos: The yearbook of the Traditional Cosmology Society* 29, 141–171.
- 2015a Caves as entrances to the world beyond, from where fertility is derived: The case of SW Slovenia. *Studia mythologica Slavica* 18, 153–163.
- 2015b Conceptualization of Space Through Folklore: On the Mythical and Ritual Significance of Community Limits. V: Thomas Meier in Petra Tillessen (ur.), *Archaeological imaginations of religion*. Budimpešta: Archaeolingua.
- 2017 O molku v etnografiji: Od skrivnosti do travme in neskladnih spominov. *Traditiones: Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje* 46 (1–2) 83–100.

KRAVANJA, Boštjan

- 2007 *Sveti svet: Topografija religioznega prostora na primeru Breginjskega kota*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.

JEZERNIK, Božidar

- 2005 Preteklost in dediščina. V: Jože Hudales in Nataša Visočnik (ur.), *Dediščina v očeh znanosti*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za

- etnologijo in kulturno antropologijo (Zbirka Županičeva knjižnica; 12), 11–24.
- JONKER, Gerdien
1995 *The Topography of Remembrance: The Dead, Tradition and Collective Memory in Mesopotamia* (Studies in the history of religions; 68). Leiden, New York in Köln: E. J. Brill.
- KOCKEL, Ullrich
2008 Putting the Folk in Their Place: Tradition, Ecology, and the Public Role of Ethnology. *Anthropological Journal of European Cultures* 17: 5–23.
- KOŽELJ, Zvezda
2005 Nesnovna kulturna dediščina in njeno varstvo. V: Damjana Prešeren in Nataša Gorenc (ur.), *Nesnovna kulturna dediščina*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 8–12.
- KRAVANJA, Boštjan
2018 Kako naj etnologi mislimo staroverstvo? Etnološki večer. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 58 (3–4), 138–140.
- LOWENTHAL, David
1998 »Trojan forebears«, »peerless relics«: The rhetoric of heritage claims. V: Ian Hodder idr. (ur.), *Interpreting Archaeology*. London in New York: Routledge, 125–130.
- MEDVEŠČEK, Pavel
1992 *Skrivnost in svetost kamna*. Trst: Založništvo Tržaškega tiska.
2006 *Let v lunino senco*. Nova Gorica: Taura.
2015 *Iz nevidne strani neba: Razkrite skrivnosti staroverstva*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Studia mythologica Slavica Supplementa; 12).
- MEDVEŠČEK, Pavel in Darja Skrt (ur.)
2014 *Staroverstvo in staroverci: Katalog etnološke zbirke Pavla Medveščka*. Nova Gorica: Goriški muzej.
2016 *Staroverstvo in staroverci: Katalog etnološke zbirke Pavla Medveščka 2*. Nova Gorica: Goriški muzej.
- MUGNAINI, Fabio
2004 Introduzione: Le tradizioni di domani. V: Clemente Pietre in Fabio Mugnaini (ur.), *Oltre il folklore: Tradizioni popolari e antropologia nella società contemporanea*. Rim: Carocci editore, 11–72.
- MURŠIČ, Rajko
2005 Uvod: H kritiki ideologije dediščinstva ter slepega enačenja znanosti in stroke. V: Jože Hudales in Nataša Visočnik (ur.), *Dediščina v očeh znanosti*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo (Zbirka Županičeva knjižnica; 12), 7–10.

PANJEK, Aleksander

- 2015 Kmečki odpor na Tolminskem: Oris z opredelitvijo vsebinskih stebrov (1507–1713). V: Bianco Furio in Aleksander Panjek (ur.), *Upor, nasilje in preživetje: Slovenski in evropski primeri iz srednjega in novega veka*. Koper: Založba Univerze na Primorskem, 61–82.
- 2016 Pravda o spornem hramu: Običaj ustne kupoprodaje nepremičnin med kmeti na Krasu (Tomaj, 1619–1620). *Zgodovinski časopis* 70 (3–4), 290–312.

PERŠOLJA, Jasna Majda

- 2000 *Rodiške pravce in zgodbe*. Ljubljana: Mladika.

PLETERSKI, Andrej

- 1996 Strukture tridelne ideologije v prostoru pri Slovanih. *Zgodovinski časopis* 50 (2), 163–185.
- 2014 *Kulturni genom: Prostor in njegovi ideogrami mitične zgodbe* (Zbirka *Studia mythologica Slavica, Supplementa, suppl.*; 10). Ljubljana: Založba ZRC.
- 2015a Staroverstvo in pričevanja starovercev. V: Pavel Medvešček, *Iz nevidne strani neba: Razkrite skrivnosti staroverstva*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (*Studia mythologica Slavica Supplementa*; 12), 15–33.
- 2015b Preplet 3 in 4, preloška Beli Križ in Triglavca ter Zbruški idol. V: Katja Hrobat Virloget in Petra Kavrečič (ur.), *Nesnovna krajina Krasa*. Koper: Založba Univerze na Primorskem, 21–33.

PODOBNIK, Rafael

- 2006 Beseda fotografa. V: Pavel Medvešček, *Let v lunino senco*. Nova Gorica: Taura, 275–276.

POLJAK ISTENIČ, Saša

- 2013 *Tradicija v sodobnosti. Janče – zeleni prag Ljubljane*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

RIHTMAN AUGUŠTIN, Dunja

- 2001 *Etnologija i etnomit*. Zagreb: Naklada Publica.

ŠMITEK, Zmago

- 2013 Čok, Boris (2012). V siju mesečine: Ustno izročilo Lokve, Prelož in bližnje okolice (*Studia Mythologica Slavica, Supplementa, Supplementum*; 5). Ljubljana: ZRC SAZU; *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 53 (1–2): 110–111.

SCOUNTI, Ahmed

- 2009 The authentic illusion: Humanity's intangible cultural heritage, the Moroccan experience. V: Laurajane Smith in Natsuko Akagawa (ur.), *Intangible Heritage*. London in New York: Routledge, 74–92.

SLAPŠAK, Božidar

- 1993 Archaeology and the contemporary myths of the past. *Journal of European Archaeology* 1 (2), 191–195.
- 1997 Starejša zgodovina Rodika. V: Milan Pregelj (ur.), *Rodik med Brkini in Krasom: Zbornik ob 350. letnici cerkve*. Koper: Ognjišče, 19–64.

STANOVNIK Marija

- 1992 Govorica kamna. V: Pavel Medvešček, *Skrivnost in svetost kamna*. Trst: Založništvo Tržaškega tiska, 185–189.

VAN DE PORT, Mattijs in Birgit Meyer

- 2018 Introduction: Heritage Dynamics: Politics of Authentication, Aesthetics of Persuasion and the Cultural Production of the Real. V: Birgit Meyer in Mattijs van de Port (ur.), *Sense and Essence. Heritage and the Cultural Production of the Real*. New York in Oxford: Berhghan, 1–39.

SPLETNI VIRI

- Spletni vir 1: Veliko misliti staroverstvo, malo ga obravnavati in raziskovati, Matija Kenda, <http://staroverci.si/veliko-misliti-in-malo-raziskovati/>, 22. 6. 2019.
- Spletni vir 2: različni avtorji, <http://megalitskaslovenija.si/category/naravoverstvo/>, 22. 6. 2019.
- Spletni vir 3: <http://staroverci.si/o-drustvu-kontakt/>, 23. 6. 2019.
- Spletni vir 4: Energijski spust v drobovje poganstva, Alja Gobec Tasi, Primorske novice, <https://www.primorske.si/2011/07/25/energijski-spust-v-drobovje-poganstva>, 23. 6. 2019.
- Spletni vir 5: <http://mitski-park.eu/sl/>, 24. 6. 2019.

ABOUT THE ACTIVE AND PASSIVE ROLES OF THE PROFESSION AND THE PUBLIC IN CREATING INTANGIBLE HERITAGE:

AN EXAMPLE OF THE MYTHIC PARK AND “STAROVERCI” (“OLD FAITH”)

Key words: intangible heritage, heritageisation, “from the bottom up”, “from top down”, staroverci, role of ethnology, presentation.

The article discusses the passive and active roles of ethnologists and cultural anthropologists in the process of the creating intangible heritage. Two study-cases are observed, The Mythic Park in Rodik, where intangible heritage was created “from top down”, and “staroverci” (“old faith believers”), the heritage of which was created in the opposite direction, “from the bottom up”. Two roles of ethnologists are reflected; in the first case, the author has an active role of the creator or inventor of intangible heritage, while in the second case, she acts as a critical observer of heritage creation. She finds it easy to be theoretically critical towards the heritage creation, but much more difficult to be involved on the applicative level of heritage creation and remain (self-)critical at the same time.

The material of “staroverci” has gained an enormous popularity in the wider public, but most of the leading ethnologists and cultural anthropologists have distanced themselves from it. The primary reason lies in their perception of the primary sources, which they find non-reliable, but also in the contemporary trends of ethnology and cultural anthropology in searching non-authenticity and invention of traditions. As one of the few researchers to find the material of “staroverci” reliable, the author indicates some wider analogies for it, although she also points out the need of its critical reading due to the interlocutors’ self-censorship.

The main focus of the article is on the critical observation of intangible heritage creation, where two opposite processes are observed, “from bottom up” and “from top down”. In the case of The Mythic Park, the author reflects on her personal role as heritage creator, and indicates some concrete problems in the intangible heritage interpretation/presentation (selection of oral tradition, the “freezing” of it etc.). In the second case, she observes how the material of “staroverci” has become heritage for the wider public although most ethnologists have distanced themselves from it not answering to the people’s basic questions about it. By distancing itself from the material of “staroverci” and some other researchers linking it to Slavic beliefs, the pro-

fession has not fulfilled the needs of the wider public inclined towards theories of autochthonism and towards the mythologisation of the past. A rebellion occurred, a rebellion against the institutionalized power of knowledge, which does not fulfil the needs of the contemporary society. In the absence of professional reflection on the material, the wider public started to research it by itself, taking Medvešček's material about "staroverci" as their heritage. A question was raised of who has the right to define heritage. Is heritage "from bottom up" still heritage, bearing in mind that heritage is only a "selective tradition", a reflection of the needs of the present? If it does not matter who defines heritage, what sense does the profession still maintain in a pluralistic democratic society? Due to the absence of the profession, the wider public's heritage interpretations tend to go in the direction of nationalistic and exclusivist ideas. Reflection is given on the need for critical engagement of ethnoantropologists. Is it not precisely the role of the profession to curb or at least to orientate (lay) interpretations that may very soon become dangerous?

NESNOVNA DEDIŠČINA MED NOSILCI IN RAZISKOVALCI – PRAKSA IN ZNANOST

IZVLEČEK

Unescova konvencija iz leta 2003 je nosilce dediščine prepoznala kot ključne dejavnike pri varovanju in predajanju nesnovne kulturne dediščine; spodbuja jih, da v svojih okoljih dediščino razvijajo in predajajo naslednjim generacijam. Vlogo in pomen nosilcev dediščine in stroke za lokalno skupnost in za širši prostor avtorica predstavlja na primeru državnih Unescovih seznamov v Avstriji in Sloveniji ter na primeru projekta dokumentacije slovenskih ledinskih in hišnih imena na dvojezičnem območju Koroške.

Ključne besede: Unesco v Avstriji, Unesco v Sloveniji, nesnovna kulturna dediščina, avstrijska Koroška, slovenska ledinska in hišna imena, mikrotoponomija

UVOD

Za dolgoročno varovanje in razvoj nesnovne kulturne dediščine so nosilci dediščine ključnega pomena. To je prepoznal Unesco, ki ugotavlja, da dediščina temelji na skupnostih, brez sodelovanja skupnosti dediščine tudi ni

* Martina Piko-Rustia, mag. filozofije, znanstvena vodja inštituta, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Viktringer Ring 26, 9020 Celovec, Avstrija; piko@ethno.at

mogoče določiti in opredeliti.¹ Z novim ovrednotenjem kulturne dediščine in njenih nosilcev Unesco spodbuja lokalne oz. regionalne skupnosti, skupine in posameznike, da v svojih okoljih dediščino ohranjajo, jo razvijajo in predajajo naslednjim generacijam.

Za dobro in učinkovito varovanje kulturne dediščine je pomembno sodelovanje lokalnih nosilcev in raziskovalcev, strokovnjakov različnih ved, ki s svojimi specifičnimi znanji dopolnjujejo vedenje in znanje nosilcev dediščine. Dialog med prakso in znanostjo ni vedno enostaven, je pa potreben, če želimo ustvariti trdne temelje za ohranitev dediščine. Ob primeru projekta dokumentacije slovenskih ledinskih in hišnih imen na Koroškem, ki so bila leta 2010 sprejeta na avstrijski Unescov seznam nesnovne dediščine, predstavljam oblike sodelovanj med lokalnimi in regionalnimi nosilci ter strokovnjaki iz Koroške, Slovenije in Avstrije, ki so pripomogle, da projekt vzbuja pozornost na državni in mednarodni ravni – tudi kot zgleden projekt sožitja v manjšinskem okolju.

UMESTITEV KONVENCIJE O VAROVANJU NESNOVNE DEDIŠČINE V AVSTRIJI

Avstrija je 9. julija 2009 ratificirala Konvencijo o varovanju nesnovne dediščine in s tem zagotovila, da bo vzpostavila nacionalni seznam nesnovne kulturne dediščine. Leta 2009 je bil objavljen prvi javni razpis za zbiranje enot nesnovne dediščine v Avstriji. Nosilci dediščine (društva, lokalne skupnosti, posamezniki) prošnjo in dve strokovni ekspertizi (priporočili) oddajo neposredno na avstrijsko Unescovo komisijo. O sprejemu odloča strokovni sosvet, ki ga sestavljajo zastopniki zveze (Urad zveznega kanclerja, Zvezno ministrstvo za delo, socialo, zdravje in zaščito potrošnikov, Zvezno ministrstvo za trajnostni razvoj in turizem, Zvezno ministrstvo za izobraževanje, znanost in raziskovalno dejavnost ter Zvezno ministrstvo za Evropo, integracijo in zunanje zadeve), zastopniki devetih zveznih dežel in deset strokovnjakov za vsa področja nesnovne dediščine (po definiciji Konvencije).

Prijavitelji morajo poleg osnovnega opisa izvajanja in ohranjanja tradicije v preteklosti in sedanjosti predstaviti tudi spremembe in dejavnike, ki lahko ogrozijo tradicijo, predvsem pa so pomembni ukrepi za ohranjanje oziroma načrti za inovativno posredovanje tradicije mlajšim generacijam. V prošnji so navedeni osnovni kriteriji za vpis na avstrijski seznam. Avstrijska Unescova komisija med drugim poudarja, da morajo biti enote, ki jih želimo vpisati na seznam, skladne z obstoječimi mednarodnimi dogovori o človekovih pravi-

1 Intangible Cultural Heritage is Community-based: intangible cultural heritage can only be heritage when it is recognized as such by the communities, groups or individuals that create, maintain and transmit it – without their recognition, nobody else can decide for them that a given expression or practice is their heritage (Spletni vir 1). Nesnovna kulturna dediščina temelji na skupnostih: nesnovna kulturna dediščina je lahko dediščina le tedaj, če jo kot tako prepoznajo skupnosti, skupine ali posamezniki, ki jo oblikujejo, varujejo in posredujejo – brez njihovega priznanja nihče ne more odločati zanje, ali je določena izrazna oblika ali praksa njihova dediščina.

cah, z zahtevami o medsebojnem spoštovanju med skupnostmi, skupinami in posamezniki in s trajnostnim razvojem. V Avstriji morajo biti enote skladne tudi z avstrijskimi pravnimi normami (Spletni vir 2).

Komisija je do leta 2018 prošnje obravnavala dvakrat letno, trenutno enkrat letno. Do julija 2019 je bilo na avstrijski seznam vpisanih 117 enot, ki so razporejene po zveznih deželah in po področjih nesovne dediščine, kot jih imenuje Konvencija. Enote so lahko povsem lokalne, regionalne oz. vezane na zvezne dežele (npr. puškarstvo v Borovljah na Koroškem, knapovska kultura v nemškem Bleibergu ipd.) ali pa vseavstrijske (npr. pripovedovanje pravljic, avstrijski znakovni jezik, domača zdravila v lekarnah ipd.) (Spletni vir 3). Julija 2019 je avstrijska Unescova komisija ob desetletnici podpisa Konvencije kot primere dobre prakse v avstrijskem prostoru prvič odlikovala deset programov, projektov in ukrepov, med njimi tudi projekt ohranjanja slovenskih ledinskih in hišnih imen na Koroškem (Spletni vir 4). Na Unescovem Reprezentativnem seznamu nesovne kulturne dediščine ima Avstrija doslej vpisanih pet enot, v Unescovem Registru dobrih praks varovanja nesovne kulturne dediščine so v Avstriji vpisani trije rokodelski centri, ki ohranjajo tradicionalno obrt (Spletni vir 5).

Z vnosom na avstrijski seznam nesovne dediščine avstrijska Unescova komisija podpira ustanove ali posameznike, ki organizacijsko ohranjajo in razvijajo nesovno dediščino. S tem je povezana tudi pravica do rabe logotipa avstrijske Unescove komisije na tiskanih medijih in na spletu s stvarno razlago pomena nesovne dediščine in predstavitevjo avstrijskega Unescovega seznama nesovne dediščine.

UMESTITEV KONVENCIJE V SLOVENIJI

Že leta 2005 je Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije ob Evropskih dnevih kulturne dediščine izdal knjigo *Nesovna kulturna dediščina* s prispevki o nesovni dediščini v Sloveniji in zamejstvu (Bogataj 2005). Od leta 2005 je bila nesovna dediščina temeljno raziskovalno področje v več raziskovalnih projektih, v tri projekte je bil vključen tudi Inštitut Urban Jarnik iz Celovca, in sicer v aplikativni projekt Informatizacija neoprijemljive dediščine za etnologijo in folkloristiko (2005–2008), v bilateralni projekt Nesovna dediščina kot integrativni faktor evropskega kulturnega prostora (ARRS–ÖAD 2007/08) in v projekt CRP Register nesovne dediščine kot del enotnega registra kulturne dediščine (2006–2008). Cilj projekta CRP Register nesovne dediščine je bila priprava smernic za slovenski državni register nesovne dediščine (Križnar 2008).

Slovenija je konec leta 2007 sprejela Zakon o ratifikaciji Konvencije o varovanju nesovne kulturne dediščine, listino o ratifikaciji je uradno deponirala 18. 9. 2008, veljati je začela 18. 12. 2008. S tem je Slovenija zagotovila, da bo ukrenila vse potrebno za varovanje nesovne kulturne dediščine na svojem ozemlju (Spletni vir 6). Leta 2008 je slovenski parlament sprejel Zakon o va-

rovanju kulturne dediščine, v katerem je nesovna dediščina (živa dediščina) obravnavana enakopravno ob nepremični in premični kulturni dediščini. Zakon predvideva tudi posebno telo – Koordinatorja za varovanje žive kulturne dediščine. Naloga je bila v letih 2008/09/10 poverjena ZRC SAZU (Inštitutu za slovensko narodopisje), od leta 2011 naloge in obveznosti Koordinatorja varstva nesovne kulturne dediščine opravlja Slovenski etnografski muzej.

Prošnjo za vpis na seznam nosilci dediščine posredujejo Koordinatorju varstva kulturne dediščine. Delovna skupina Koordinatorja varstva nesovne kulturne dediščine prispele pobude za vpis v Register nesovne kulturne dediščine obravnava trikrat letno in jih priporoča za vpis v državni register (Spletni vir 7). Dediščina mora biti pomemben del življenja na območju Republike Slovenije, njenih regij in lokalnih skupnosti. Za vpis na slovenski seznam so pomembna merila za vpis (Spletni vir 8). V državni register nesovne dediščine je možno vpisati enoto ali nosilca, do julija leta 2019 je bilo vpisanih 72 enot in 200 nosilcev nesovne kulturne dediščine. Slovenija ima na Unescovem Reprezentativnem seznamu nesovne kulturne dediščine doslej vpisane štiri enote (Spletni vir 9).

Nosilci, ki so vpisani v Register nesovne kulturne dediščine v Sloveniji, prejmejo znak Registra, ki je na voljo za objave v publikacijah in drugih tiskovinah ter na spletnih straneh. Dovoljenje za uporabo znaka Registra izda Koordinator varstva nesovne kulturne dediščine po predhodnem povpraševanju.

MANJŠINE ZNOTRAJ AVSTRIJSKE IN SLOVENSKE UNESCOVE KOMISIJE

Priznanje kulturne dediščine manjšine lahko v družbi spodbudi razmišljanja, ki pripomorejo k razčiščevanju družbene stvarnosti in lastne identitete. Priznanje tudi pripomore, da se oblikujejo razprave in diskurzivni procesi, v katerih je mogoče mirno in konstruktivno razpravljati (Spletni vir 10). Ob primeru enote slovenskih ledinskih in hišnih imen na Koroškem bi lahko ugotovili, da je ta proces pripomogel k povsem novemu ovrednotenju slovenskih zemljepisnih imen na dvojezičnem območju južne Koroške – to je tistega območja, ki je na Koroškem v preteklosti povzročil mnogo konfliktov. Že leta 2010 je avstrijska Unescova komisija slovenska ledinska in hišna imena na Koroškem vpisala na nacionalni (državni) seznam nesovne kulturne dediščine. Leta 2018 so na seznam vpisali ziljski žegen in ziljsko nošo, ki je na avstrijskem seznamu prva enota z uradnim dvojezičnim naslovom Untergailtaler Kirchtagsbräuche und Untergailtaler Tracht / Ziljski žegen in ziljska noša (Spletni vir 11). Ob desetletnici podpisa Konvencije o varovanju nesovne dediščine v Avstriji sta tako na avstrijski seznam vpisani dve enoti z dvojezičnega območja južne Koroške, ki v širši avstrijski in mednarodni javnosti opozarjata na slovenski jezik kot pomemben sestavni element kulturne podobe Dežele Koroške in Avstrije. Na avstrijskem seznamu so z dvema enotama zastopani tudi Romi na Gradi-

ščanskem.² Priznanje jezika gradiščanskih Romov, *roman*, je npr. spodbudilo mlade Rome, da se spet učijo svojega maternega jezika (Spletni vir 10).

Priznanje manjšinske kulturne dediščine manjšine lahko manjšinsko stvarnost še okrepi ter jo s tem izolira, večino pa izključi. Po drugi strani pa priznanje lahko pripomore tudi k odpiranju manjšinske stvarnosti in h krepitvi družbenega sobivanja, če kulturo manjšin z vsemi njenimi razlikami opredelimo tako, da je družbeni razvoj mogoč brez izključevanja (Österreichische UNESCO-Kommission 2018: 11). V prošnji za sprejem slovenskih ledinskih in hišnih imen na avstrijski seznam nesnovne dediščine so nosilci zapisali, da so slovenska ledinska in hišna imena na Koroškem skupna dediščina tako slovensko kot nemško govorečih prebivalcev dvojezičnega območja Koroške, saj jih tudi nemško govoreči prebivalci uporabljajo v slovenski obliki. S tem je bilo v projekt vključeno tudi večinsko prebivalstvo.

V sklopu aktivnosti za pripravo seznama nesnovne kulturne dediščine v Sloveniji so v projektu CRP Register nesnovne dediščine raziskovalci upoštevali tudi nesnovno dediščino Slovencev, ki zunaj meja Republike Slovenije, v Italiji, Avstriji, na Madžarskem in Hrvaškem, živijo kot del širšega skupnega slovenskega kulturnega prostora. Dediščina Slovencev v zamejstvu je zastopana na seznamih držav, v katerih slovenske manjšine živijo. Doslej je slovenska manjšina v Avstriji na avstrijskem seznamu zastopana z omenjenima dvema enotama, slovenska manjšina na Madžarskem na madžarskem seznamu z enoto borovega gostüvanja (Kozar-Mukič 2016), čezmejna kulturna dediščina govorov prebivalcev ob zgornji Kolpi in Čabranki pa je zapisana tako v hrvaškem kot slovenskem registru nesnovne kulturne dediščine (Smole 2016). Slovenski državni register je odprt za nesnovno dediščino madžarske in italijanske narodne skupnosti in drugih manjšinskih skupnosti v Sloveniji.

PRIMERJAVA SEZNAMEV V SLOVENIJI IN AVSTRIJI GLEDE NA VLOGO NOSILCEV IN STROKE

Le posamezne skupnosti ali posamezniki na svojih lokalnih območjih lahko skrbijo za sodobno predajanje žive dediščine iz roda v rod, zato pobude za vpis dajejo in posredujejo nosilci dediščine. Strokovne ali javne ustanove lahko dajejo pobude le s pisnim privoljenjem nosilcev.

V Avstriji lahko le nosilci dediščine pripravijo in oddajo prošnje neposredno na avstrijsko Unescovo komisijo. O sprejemu odloča strokovni sosvet, ki ga sestavljajo zveza, dežele, strokovnjaki, za sezname je odgovorna avstrijska Unescova komisija. Po možnosti je treba zagotoviti najširšo participacijo skupnosti, skupin in posameznikov, ki to dediščino (po)ustvarjajo, jo varujejo in predajajo naslednjim rodovom. Zato se morajo posamezniki in skupnosti pred vpisom med seboj povezati in oddati skupno prošnjo. Vključene skupnosti morajo tudi podpisati posebno privoljenje, da se strinjajo z vlogo za vpis

2 Prva enota so romske pesmi Lovara, druga enota je romski jezik gradiščanskih Romov.

na seznam nesnovne dediščine z morebitnim sprejetjem enote na seznam (Spletni vir 2).

V Avstriji ima ena enota le enega nosilca (posameznika ali skupnost), pri posameznih enotah so navedeni kontaktni podatki zastopnika skupnosti oz. skupine, ki izvajata dediščino. Podobne enote so lahko v Avstriji vpisane večkrat. Ledinska imena na Predarlskem, ledinska imena na Tirolskem ter slovenska ledinska in hišna imena na Koroškem so vpisana kot tri samostojne enote, ki so si sicer podobne, a jih nosilci izvajajo na različne načine.

V Sloveniji prošnje za vpis na seznam nosilci dediščine posredujejo Koordinatorju varstva nesnovne kulturne dediščine, ki kot strokovna ustanova identificira, dokumentira, preučuje, vrednoti in interpretira nesnovno dediščino ter usklajuje in samostojno predlaga vpis nesnovne dediščine v državni register. Posebnost v Sloveniji je, da ima ena enota lahko tudi več nosilcev, kar daje nosilcem in predstavivam njihovih dejavnosti večji prostor in večjo težo. Če je enota nesnovne kulturne dediščine na slovenskem seznamu že vpisana v Register nesnovne kulturne dediščine, lahko nosilka/nosilec za vpis v Register izpolni pobudo za evidentiranje nosilca. Posameznim enotam so dodani nosilci enote žive dediščine z njihovimi kontaktnimi podatki in opisi njihovih specifičnih dejavnosti znotraj ene enote (Spletni vir 7; Jerin idr. 2012).

V Avstriji morajo prosilci prošnji priložiti dve ekspertni mnenji priznanih strokovnjakov. Ker je priprava prošnje zahtevna, nosilci dediščine že med pripravo k sodelovanju pritegnejo strokovnjake, tako da je prošnja primerno pripravljena za recenzijo strokovnega sosveta. V Sloveniji Koordinator varstva nesnovne dediščine kot strokovna institucija zagotavlja ustrezno strokovno raven enot, sprejetih na državni seznam. Med merili za vpis v slovenski register je posebej opredeljeno, da mora dediščina »s strani prebivalcev biti prepoznana kot skupna dediščina, trajno pomembna za lokalno skupnost ali regijo ter s strani stroke prepoznana, dokumentirana ali preučena ter utemeljena kot pomembna sestavina kulture, ki izpričuje življenjski slog lokalnega okolja, lahko tudi v povezavi z drugimi lokalnimi skupnostmi, in predstavlja povezavo med sodobnostjo in preteklostjo« (Spletni vir 8).

PRAKSA IN ZNANOST – VLOGA NOSILCEV V PROJEKTU DOKUMENTACIJE LEDINSKIH IN HIŠNIH IMEN NA KOROŠKEM

Leta 2010 so bila slovenska ledinska in hišna imena na Koroškem sprejeta na avstrijski Unescov nacionalni seznam nesnovne dediščine (Spletni vir 12). Prošnje za vpis slovenskih ledinskih in hišnih imen na avstrijski seznam nesnovne dediščine so podpisali zastopniki slovenskih krajevnih kulturnih društev, ki pripravljajo zemljevide z domačimi ledinskimi in hišnimi imeni na Koroškem, in zastopnik Interesne skupnosti selskih kmetov. Pri pripravi prošnje za vpis so se posamezniki in krajevna kulturna društva, ki so dotlej zbirali in zapisovali imena v svojih domačih krajih, prvič združili v skupen projekt.

Iz posameznih manjših nepovezanih pobud se je oblikovala močna skupina (iniciativa), ki je zasnovala prošnjo tako, da lahko pri projektu sodeluje vsakdo – laiki in strokovnjaki, mladina in starejša generacija, slovensko in nemško govoreči. Po sprejetju enote na avstrijski seznam Unescove komisije se je dejavnost zbiranja in dokumentacije slovenskih ledinskih in hišnih imen močno razmahnila. Do leta 2017 je izšlo devet zemljevidov za osem osem občin,³ v pripravi so še številni zemljevidi za občine v Rožu, na Zilji in v Podjuni.

Zemljevidi s slovenskimi ledinskimi in hišnimi imeni, Vincenc Gotthardt, Celovec, 2019, hrani SNI Urban Jarnik.

V vsaki posamezni občini priprave zemljevidov potekajo na drugačen način: v nekaterih občinah gradivo zbirajo posamezniki sami ali skupaj z dvema ali tremi somišljeniki, v drugih si delo razdelijo po večjih skupinah. V slovenskih občinah po večini dejavnosti vodijo in koordinirajo slovenska društva. Domačini so najtesneje povezani s krajevno gospodarsko in kulturno zgodovino in so tenkočutni poznavalci krajevnega narečja in govorov. Imena zbirajo in zapisujejo člani društev, zagreti in navdušeni posamezniki, domačini (kmetje, lovci, ...), izobraženci najrazličnejših poklicev (pedagogi, pravniki, ...), študentje, v zadnjih letih tudi dijakinja in dijaki v sklopu šolskih projektov. Zbiralci imena zapisujejo tako, kot jih slišijo v svojih narečjih in se ne obremenjujejo s strokovnimi zapisi. Zbiralke in zbiralci obiščejo slovensko in tudi nemško govoreče v vasi, ki slovenska imena prav tako poznajo in jih tudi uporabljajo. Komunikacija med vaščani v teku priprav zemljevidov pripomore, da tudi nemško govoreči aktivno sodelujejo in zemljevide s slovenskimi in z ledinskimi hišnimi imeni sprejmejo kot svoje. Prednost intenzivnega dokumentiranja domačinov samih je, da imena zapisujejo in beležijo ne glede na zapise v uradnih zemljevidih. Tako je mogoče ugotoviti tudi morebitne neskladnosti med uradno in dejansko rabo imen.

3 Vsi tiskani zemljevidi so dostopni na spletnem portalu FLU-LED: www.ledinskaimena.si, www.flurnamen.at.

Nosilci dediščine po sprejemu enote na državni Unescov seznam prevzamejo odgovornost, da bodo skrbeli za živo rabo vpisane enote in za sodobnemu času primeren prenos tradicij in znanj. Zlasti pomembni so Unescovi ukrepi za ohranjanje in inovativno posredovanje tradicij mlajšim generacijam na lokalni ravni. Slovenska krajevna društva so npr. v redne društvene dejavnosti začela vključevati predavanja o hišnih in ledinskih imenih, pohode za spoznavanje imen v naravi, občasne razstave (npr. ob prazniku svetovne dediščine v Hodišah) ipd. Posamezni domačini skrbijo za napise hišnih imen na svojih domačijah, na nagrobnih kamnih, posamezniki so prisotni tudi v novih medijih, npr. na Facebooku (Piko-Rustia 2017, 2018). V Globasnici v delavnici Florijan table s hišnimi imeni izdelujejo v sodelovanju z ljudmi s posebnimi potrebami (Spletni vir 13).

Med nosilci projekta dokumentacije slovenskih zemljepisnih imen sta tudi obe osrednji kulturni organizaciji koroških Slovencev, Slovenska prosvetna zveza in Krščanska kulturna zveza; organizaciji skrbita za organizacijsko in strukturno pomoč, npr. s postavitvijo spletnega portala. Med letoma 2011 in 2015 je potekal čezmejni evropski projekt FLU-LED, v katerem so štirje tiskani zemljevidi izšli na avstrijskem Koroškem, trije pa na Gorenjskem. V projektu je bil vzpostavljen tudi čezmejni kulturni portal ledinskih in hišnih imen FLU-LED, ki so ga projektni partnerji leta 2019 obnovili. Na njem so sedaj objavljeni vsi doslej tiskani zemljevidi na Koroškem in Gorenjskem, spletni zemljevid, ki vsebuje zvočne posnetke, in koristne informacije o projektu, imenih, organizaciji Unesco in možnostih sodelovanja (Spletni vir 14).

Iniciativa za ohranjanje slovenskih ledinskih in hišnih imen sodeluje s koroško izobraževalno ustanovo Kärntner Bildungswerk, ki prav tako dokumentira zemljepisna imena na območju Koroške. Po vzoru projekta dokumentacije ledinskih imen na Tirolskem, kjer so končali dokumentacijo ledinskih imen v celotni zvezni deželi,⁴ je želja, da bi tudi v zvezni deželi Koroški nekoč popisali vsa imena, pri čemer bodo slovenska imena integrativni del »vsekoroške« dokumentacije.

Na Koroškem je v projekt dokumentacije slovenskih zemljepisnih imen vključeno še Slovensko planinsko društvo, ki skrbi za dvojezične kažipote in opozarja na njihovo potrebo (z domačimi imeni) pri oznakah pohodniških poti. Leta 2019 so se v projekt vključili gorski reševalci iz Beljaka, ki želijo slovenska imena prenesti v svoje podatkovne baze, slovenska ledinska in hišna imena imajo namreč pomembno orientacijsko funkcijo.⁵

Nosilci dediščine pa so tudi dvojezične občine na Koroškem. Leta 2011 sta v Škofičah in Šmarjeti v Rožu izšla prva dva zemljevida z uradnim Unescovim logotipom. Pri izdaji obeh zemljevidov sta prvič sodelovali tudi obe občini, s čimer so zemljevidi s slovenskimi ledinskimi in hišnimi imeni začeli dobivati

4 Leta 2018 so tudi Ledinska imena na Tirolskem sprejeli na seznam avstrijske Unescove komisije.

5 Tudi na Tirolskem in Gorenjskem gorski reševalci tesno sodelujejo z izvajalci projektov dokumentacij zemljepisnih imen v teh regijah.

pomen tudi na občinski ravni. Občine lahko z lokalnimi (ledinskimi) imeni poimenujemo nove ceste in ulice v večjih vaških središčih (Jordan 2017) in jih tako trajno ohranijo v živi rabi. Tudi avtobusne postaje so lahko poimenovane po bližnjih domačijah ali ledinskih imenih.

ZNANOST IN PRAKSA – VLOGA STROKE V PROJEKTU DOKUMENTACIJE LEDINSKIH IN HIŠNIH IMEN NA KOROŠKEM

Priprava zemljevidov je dolgotrajen proces, ki poteka v sodelovanju krajevnih društev in stroke. Na Koroškem dejavnosti strokovno spremlja Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik na vseh ravneh priprave zemljevidov (kartografiranje, dokumentacija in standardizacija imen ipd.). Pri projektu sodelujejo jezikoslovci, dialektologi, etnologi, geografi, zgodovinarji idr.

Največji izziv v projektu je zapisovanje imen. Strokovnjaki narečna imena za namene objave zapisujejo v poenostavljeni narečni obliki, ki se približuje zvočni podobi imen. Poenotena metodologija *Metode zbiranja hišnih in ledinskih imen*, ki je nastala v sklopu projekta FLU-LED, lajša načrtno zbiranje in zapisovanje hišnih in ledinskih imen tudi v drugih krajih na Koroškem in v Sloveniji (Klinar idr. 2012). V poenoteni poenostavljeni transkripciji so narečna imena zapisana s črkami, ki so na voljo v knjižnem jeziku, brez posebnih fonetičnih znakov, izjema je polglasnik (ə). Grlni zapornik (q), ki se pojavlja v nekaterih narečnih skupinah na Koroškem, je zaradi lažje berljivosti zapisan s prečrtanim k-jem. Narečni zapisi so osnova za standardizacijo zemljepisnih imen, ki poteka po načelu mehkega knjiženja. Kjer je izvor jasen, so imena poknjžena etimološko, kjer se poknjžena podoba preveč oddalji od narečne, so ohranjeni odrazi narečne govornice (npr. nar. Čisovnjak namesto knj. Kiselnjak).

V dogovorih in »pogajanjih« med domačini in strokovnjaki se oblikujejo standardne oblike na zemljevidih na novo zapisanih zemljepisnih imen (hišnih, ledinskih, gorskih, vodnih idr.), ki so sprejemljive za domačine in za stroko. To je tudi posebna odlika in »korist« sodelovanja med nosilci in stroko. Standardizirani knjižni zapisi na društvenih zemljevidih so namreč podlaga za (morebitni poznejši) prevzem imen na občinskih zemljevidih, kašipotih, javnih poslopih, panoramskih tablah in drugod v javnem prostoru. Inštitut Urban Jarnik zato pri zapisih sodeluje z ustanovami, ki so pristojne za slovenski jezik (z inštituti za slavistiko na univerzah v Celovcu, Gradcu in na Dunaju, z univerzami v Ljubljani in Mariboru, z Inštitutom za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU) in z inštituti za geografijo (Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU). Pri pripravi zemljevidov inštitut Urban Jarnik sodeluje tudi z avstrijsko delovno skupnostjo⁶ in s slovensko komisijo⁷ za standardizacijo zemljepisnih imen. Obe komisiji delujeta v sklopu ekspertne skupine za geografska imena pri Združenih narodih (UNGEGN

6 Arbeitsgemeinschaft für Kartographische Ortsnamenkunde – AKO.

7 Komisija za standardizacijo zemljepisnih imen Vlade Republike Slovenije.

– United Nations Group of Experts on Geographical Names), zato ima projekt dokumentacije slovenskih ledinskih in hišnih imen tudi mednarodno razsežnost. Na zemljevidih so vsa uradna krajevna, vodna in gorska imena dosledno zapisana dvojezično, ledinska in hišna imena pa le v slovenščini, ker nemških ustreznih ni in jih zato ne prevajamo. Krajevna društva izdajajo tudi narečne zemljevide, ki so kulturni zemljevidi in podlaga za poznejšo standardizacijo imen za uradno rabo.

Močna vloga nosilcev v projektu dokumentacije ledinskih in hišnih imen je za stroko izziv, da poišče rešitve, ki so v skladu s stroko in sprejemljive za nosilce. Le tako lahko nosilci imena, ki jih doslej prenašajo ustno, tudi v zapisani obliki sprejmejo kot »svoja« in jih ohranjajo in predajajo naslednji generaciji ne le ustno, temveč tudi v zapisani obliki (z zemljevidi, s portali na spletu in mobilnih telefonih ipd.)

ZAKLJUČEK

Nesoglasja, kompromisi in skupne rešitve izboljšujejo rezultate, ki so v korist kulturni dediščini. To naj bo cilj vseh, ki si prizadevajo za ohranitev nesnovne dediščine. Treba pa je vedno imeti pred očmi, da brez nosilcev, skupin, skupnosti in posameznikov ni dediščine (Pukl in Jerin 2018). Navsezadnje dediščina lahko skupaj s svojim nosilcem umre (Vogel 2005), če je nosilci in stroka pravočasno ne prepoznajo kot ogrožene.

V projektu dokumentacije slovenskih ledinskih in hišnih imen na Koroškem je na podlagi vpisa enote na avstrijski seznam nesnovne dediščine že med pripravo prošnje nastala združena iniciativa lokalnih nosilcev, ki so se ji pridružile občine, osrednji kulturni ustanovi, slovensko planinsko društvo, koroški gorski reševalci in dvojezične občine na Koroškem. Tudi stroka se je za namene dobrih rešitev (čezmejno) povezala. Leta 2019 je bil projekt odlikovan kot primer dobre prakse ohranjanja nesnovne dediščine. Odločitev za priznanje je bila dobra, sistematična in znanstvena obdelava podatkov z objavo izsledkov na kulturnem portalu slovenskih ledinskih in hišnih imen FLU-LED in v obliki zemljevidov (Spletni vir 4).

Na projekt je postala pozorna tudi Dežela Koroška. Leta 2020 bo ob stoletnici koroškega plebiscita projekt dokumentacije slovenskih ledinskih in hišnih imen na Koroškem del uradne Deželne razstave CarinthiJA 2020. Ob desetletnici vpisa te enote na avstrijski Unescov seznam, ki bo drugo leto, lahko rečemo, da so obogateni vsi – nosilci, stroka in (čezmejna) regija.

VIRI IN LITERATURA

BOGATAJ, Janez idr.

2005 *Nesnovna kulturna dediščina*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

KLINAR, Klemen idr.

2012 *Metode zbiranja hišnih in ledinskih imen. Projekt FLU-LED v okviru Operativnega programa Slovenija-Avstrija 2007–2013*. Jesenice: Gornjesavski muzej.

KOZAR-MUKIČ, Marija

2016 Znak Registra žive kulturne dediščine Porabskim Slovincem – na dan 10. obletnice. *Porabje* 26 (7), 3. Porabje: Zveza Slovencev na Madžarskem.

KRIŽNAR, Naško idr.

2008 *Register nesnovne dediščine kot del enotnega registra kulturne dediščine: Zaključno poročilo*. CRP »Konkurenčnost Slovenije 2006–2013«. Ljubljana: ZRC SAZU.

JERIN Anja, Adela Pukl in Nena Židov (ur.)

2012 *Priročnik o nesnovni kulturni dediščini (Zbirka priročniki SEM)*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

JORDAN, Peter

2017 *Empfehlungen zur Benennung von Verkehrsflächen. Arbeitsgemeinschaft für Kartographische Ortsnamenkunde – AKO* (dostop na <http://ortsnamen.at>).

ÖSTERREICHISCHE UNESCO-Kommission

2018 *Spannungsfeld Immaterielles Kulturerbe. Der Wert von immateriellem Kulturerbe für heutige Gesellschaften*. Tagung der deutschsprachigen UNESCO-Kommissionen. Wien: Österreichische UNESCO-Kommission.

PIKO-RUSTIA, Martina

2017 Ukrepi za ohranjanje in ustvarjalno posredovanje nesnovne dediščine Unesco – slovenska ledinska in hišna imena na Koroškem. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 57 (1–2), 115–120.

2018 Vpis slovenskih ledinskih in hišnih imen v seznam nesnovne kulturne dediščine Avstrije: primer dobre prakse varovanja dediščine. *Etnolog* 28, 63–83.

PUKL Adela in Anja Jerin

2018 Who owns intangible cultural heritage? The role of bearers, experts and the state in the safeguarding of ICH in Slovenia. *Memoriamedia Review* 3 (Art. 7), 10. Elektronski vir, <http://review.memoriamedia.net/index.php/who-owns-intangible-cultural-heritage>

SMOLE, Marko

2016 Čezmejna kulturna dediščina prebivalcev ob zgornji Kolpi in Čabran-ki v hrvaškem in slovenskem registru nesovne kulturne dediščine – kako naprej? *Živa kulturna dediščina – sezname, zbirke, varovanje in predstavitev. 5. srečanje kulturne dediščine Slovenije*. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj Ormož.

VOGEL, Milan

2005 Dediščina, ki umre skupaj s svojim nosilcem: Dan za dnem poje navček zadnji generaciji, ki je še kaj vedela o bajeslovnih bitjih na slovenskih tleh, ki se morda spominja vsaj kakšnega njihovega imena, če že zgodbe (drobca nekdanjega mita!) o njih ne more več obnoviti. *Delo* 47 (220), 9.

SPLETNI VIRI

Spletni vir 1: Intangible cultural heritage, UNESCO, <https://ich.unesco.org/en/what-is-intangible-heritage-00003>, 24. 7. 2019.

Spletni vir 2: Bewerbung um Aufnahme, Österreichische UNESCO-Kommission, <https://www.unesco.at/kultur/immaterielles-kulturerbe/bewerbung-um-aufnahme>, 24. 7. 2019.

Spletni vir 3: Österreichisches Verzeichnis, Österreichische UNESCO-Kommission, <https://www.unesco.at/kultur/immaterielles-kulturerbe/oesterreichisches-verzeichnis>, 24. 7. 2019.

Spletni vir 4: Register guter Praxisbeispiele. Projekte und Maßnahmen zur Erhaltung und Weitergabe von immateriellem Kulturerbe, Österreichische UNESCO-Kommission, <https://www.unesco.at/kultur/immaterielles-kulturerbe/umsetzung-in-oesterreich/register-guter-praxisbeispiele/namenslandschaft-lebendig-erhalten>, 24. 7. 2019.

Spletni vir 5: Internationale Ebene, Österreichische UNESCO-Kommission, <https://www.unesco.at/kultur/immaterielles-kulturerbe/die-unesco-konvention>, <https://www.unesco.at/kultur/immaterielles-kulturerbe/internationale-ebene>, 10. 10. 2019.

Spletni vir 6: UNESCO in Slovenija, Republika Slovenija, Ministrstvo za zunanje zadeve, <http://www.pariz.veleposlanistvo.si/index.php?id=776>, 31. 7. 2019.

Spletni vir 7: Koordinator varstva nesovne kulturne dediščine, Slovenski etnografski muzej, <http://www.nesovnadediscina.si/sl>, 31. 7. 2019.

Spletni vir 8: Merila za vpis v register nesovne kulturne dediščine, Koordinator varstva nesovne kulturne dediščine, Slovenski etnografski muzej, <http://www.nesovnadediscina.si/sl>, 10. 10. 2019.

- Spletni vir 9: Register nesnovne kulturne dediščine, Ministrstvo za kulturo, http://www.mk.gov.si/si/storitve/razvidi_evidence_in_registri/register_nesnovne_kulturne_dediscine, 31. 7. 2019.
- Spletni vir 10: Living Heritage: 10 Jahre Immaterielles Kulturerbe in Österreich, Österreichische UNESCO-Kommission, <https://www.unesco.at/kultur/immaterielles-kulturerbe/artikel/article/living-heritage-10-jahre-immaterielles-kulturerbe-in-oesterreich>, 31. 7. 2019.
- Spletni vir 11: Österreichisches Verzeichnis, Österreichische UNESCO-Kommission, <https://www.unesco.at/kultur/immaterielles-kulturerbe/oesterreichisches-verzeichnis>, 10. 10. 2019.
- Spletni vir 12: Slowenische Flur- und Hofnamen in Kärnten. Mündliche Traditionen in Kärnten, aufgenommen 2010, Österreichische UNESCO-Kommission, <https://www.unesco.at/kultur/immaterielles-kulturerbe/oesterreichisches-verzeichnis/detail/article/slowenische-flur-und-hofnamen-in-kaernten/>, 5. 8. 2019.
- Spletni vir 13: Werkstatt Florian = Delavnica Florijan, Caritas, <https://www.caritas-kaernten.at/hilfe-beratung/menschen-mit-behinderung/arbeitsbeschaeftigung/werkstatt-florian>, 5. 8. 2019.
- Spletni vir 14: Kulturni portal ledinskih in hišnih FLU-LED, Slovenska prosvetna zveza; www.ledinskaimena.si, www.flurnamen.at, 5. 8. 2019.

INTANGIBLE HERITAGE BETWEEN BEARERS AND RESEARCHERS – PRACTICE AND SCIENCE

Key words: UNESCO in Austria, UNESCO in Slovenia, intangible cultural heritage, Carinthia (Austria), Slovene field and house names, microtoponymy

The UNESCO 2003 Convention recognized the bearers of cultural heritage as the key factors in the preservation and passing on of intangible cultural heritage, encouraging them to develop their heritage and passing it on to future generations within their environment. To ensure effective preservation of intangible cultural heritage, cooperation between local bearers, researchers

and experts from various branches, as well as complementing the bearers' know-how with their specific knowledge and skills, is of major importance. The dialogue between practice and research is not always easy, it is, however, necessary if the aim is to create a solid base for the preservation of heritage.

The article describes the implementations of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage in Austria and Slovenia and the role of the heritage bearers and the scientific discipline within both national inventories. A separate section deals with minorities within the Austrian and Slovene Commissions for UNESCO.

Using the project of documenting Slovene field and house names in Carinthia, which were included in the Austrian National Inventory of the Intangible Cultural Heritage in 2010, the article's aim is to describe forms of cooperation between local and regional bearers and experts from Carinthia, Slovenia and Austria that helped raise awareness of the project on the national and international levels – as an exemplary case for the coexistence in a bilingual environment as well.

It was in an early implementation phase of the documentation project of Slovene field and house names in Carinthia (namely, during the preparation of the application for the inclusion in the Austrian Inventory of the Intangible Cultural Heritage) that a joint initiative of local bearers was set up – individuals and local Slovene cultural associations were joined by the two main Slovene cultural associations, the Slovene Alpine Association, the Carinthian Mountain Rescue Service and bilingual municipalities in Carinthia. In order to achieve the best possible solutions for the documentation, experts from both sides of the border decided to cooperate as well.

In 2019, the project was awarded as a good practice example for the preservation of intangible cultural heritage (www.unesco.at). The well-documented, systematic and scientific processing of the data, including publication of the results on the cultural portal of Slovene field and house names FLU-LED (www.ledinskaimena.si; www.flurnamen.at) and in the form of maps was the decisive factor in the project receiving the award.

POT KURENTOV OD NACIONALNEGA REGISTRA DO UNESCOVEGA REPREZENTATIVNEGA SEZNAMA NESNOVNE KULTURNE DEDIŠČINE ČLOVEŠTVA

IZVLEČEK

Pustna šega Obhodi kurentov je bila ena prvih enot, ki je bila vpisana v nacionalni Register nesnovne kulturne dediščine Slovenije, nato razglašena za nesovno kulturno dediščino državnega pomena ter na koncu leta 2017 vpisana na Unescov Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva. V članku so predstavljeni izzivi in težave, s katerimi so se na poti od vpisa v Register do Unescovega Reprezentativnega seznama ter tudi po njem soočali nosilci, stroka in politiki.

Ključne besede: kurenti, nesovna kulturna dediščina, Unesco, Register nesnovne kulturne dediščine

UVODNE MISLI

Pustna šega Obhodi kurentov je bila leta 2012 vpisana v nacionalni Register nesnovne kulturne dediščine Slovenije. Koordinator varstva nesnovne

* Magistrica etnologije in kulturne antropologije, muzejska svetovalka, Kustodiat za duhovno kulturo Slovenskega etnografskega muzeja, adela.pukl@etno-muzej.si

kulturne dediščine¹ (v nadaljevanju Koordinator) skrbi tudi za implementacijo Konvencije o varovanju nesovne kulturne dediščine iz leta 2003 (v nadaljevanju Konvencija) v slovenskem prostoru. V primerjavi z drugimi Unescovimi konvencijami je glede na vsebino prispevka treba poudariti, da se je s Konvencijo iz leta 2003 spremenilo in razširilo razumevanje kulturne dediščine; vpeljala je participativni pristop in poudarila pomen nosilcev (Neyrinck 2014: 319). »Ker je ohranjanje nesovne dediščine v največji meri odvisno od njenih nosilcev, je zelo pomembno, da je njeno ohranjanje v njihovem interesu« (Židov 2018a: 46). Namen Konvencije je varovanje znanj, veščin, šeg in praks, ki niso dekontekstualizirane, institucionalizirane ali manipulirane s strani ekonomskih, političnih ali drugih interesov (Sousa 2015: 8). Pa vendar izkušnje kažejo, da imajo ti interesi pomembno vlogo pri opredeljevanju in promociji enot nesovne dediščine, kar se je izkazalo tako v primeru razglasitve obhodov kurentov za nesovno kulturno dediščino državnega pomena kot tudi pri pripravi nominacije te enote za vpis na Unescov Reprezentativni seznam nesovne kulturne dediščine človeštva (v nadaljevanju Reprezentativni seznam).

Pustne šege v Sloveniji so med bolj raziskanimi področji.² Še zlasti izstopajo kurenti in njihovi obhodi po domačih vaseh (danes tudi po »domačem« mestu). Med najbolj vidna sodobna raziskovalca kurentov s področja etnologije lahko umestimo Aleša Gačnika³ in Andreja Brenceta.⁴ Pričujoči članek ni namenjen predstavitvi izvora kurenta ali njegovi umestitvi v širši evropski kontekst, kot tudi ne natančnemu opisu kurentije in kurentov, temveč osvetlitvi težav in izzivov, s katerimi se raziskovalci soočamo pri proučevanju in varovanju obhodov kurentov kot nesovne kulturne dediščine v luči Unescove konvencije.

Cilj prispevka je predstaviti postopke vpisa enot oziroma elementov nesovne kulturne dediščine, od Registra nesovne kulturne dediščine (v nadaljevanju Register), razglasitve enot za nesovno kulturno dediščino lokalnega ali državnega pomena do vpisa na Unescov Reprezentativni seznam na primeru obhodov kurentov. V vse omenjene postopke so ves čas vpleteni tako nosilci kot tudi strokovnjaki. Predstaviti želim razmerja in vloge med stroko in nosilci, težave in izzive, s katerimi se soočamo tako eni kot tudi drugi. Ugotovitve temeljijo na večletnem terenskem delu, delu z nosilci, usklajevanju dela med nosilci, stroko, lokalno politiko in Ministrstvom za kulturo. Ugotovitve so podprte z literaturo, ki obravnava pustne šege, nesovno kulturno dediščino v duhu Unescove Konvencije, uradne Unescove dokumente in slovensko zakonodajo.

1 Od leta 2011 naloge Koordinatorja opravlja Slovenski etnografski muzej.

2 Bažato in Bogataj 1994; Brenc 1988, 2013a; Brenc in Gačnik 1998; Gačnik 1995, 1998, 2000, 2003a, 2003b, 2004; Fikfak idr. (ur.) 2003; Hieng 2014; Kuret 1984; Kuret idr. 1963; Simonič 2004.

3 Gačnik 1995, 1998, 2000, 2003a, 2003b, 2004.

4 Brenc 1988, 1998, 2013a, 2013b, 2018.

OBHODI KURENTOV V REGISTRU NESNOVNE KULTURNE DEDIŠČINE

Marca 2008⁵ so strokovnjaki iz lokalnega okolja oddali pobudo Kurentovanje (in karneval) na Ptuju za vpis v Register. Leta 2011⁶ so organizatorji Kurentovanja in lokalni strokovnjaki podali pobudo za vpis kurenta ali koranta v Register. Slovenski etnografski muzej je ob začetku opravljanja nalog Koordinatorja leta 2011 skupaj s predstavniki delovne skupine Koordinatorja pregledal vse pobude (stare in nove) in začel sistematično pripravo besedil za vpis v Register.⁷ Trajanje postopka od prve pobude do vpisa v Register lahko pripišemo dejstvu, da so registri neizogibno selektivni, saj temeljijo na merilih, ki jih določijo strokovnjaki (Arantes 2013: 39–40). Merila⁸ za vpis v slovenski Register so bila pripravljena v skladu s Konvencijo, z Zakonom o varstvu kulturne dediščine in s Pravilnikom o Registru kulturne dediščine. Strokovnjaki delovne skupine so bili enotnega mnenja, da se v Register vpiše obhode kurentov, torej pustno šego, kjer kurenti obiščejo domačine v lokalnem okolju in ne kurentovanje kot pustni karneval. V Register pa ne morejo biti vpisani kurenti kot premična dediščina, zato je bil prijaviteljem poslan predlog, da se pripravi enota Obhodi kurentov; 26. aprila 2012 je bila s kratkim opisom vpisana v nacionalni Register: »Obhodi kurentov so pustna šega in prireditev na Ptujskem in Dravskem polju, v Halozah in Slovenskih goricah. Kurent je najbolj množičen tradicionalen pustni lik, ki po ljudskem verovanju preganja zimo in vabi v deželo pomlad.« (Spletni vir 1)

Poleg kratkega opisa je bil pripravljen tudi daljši opis, ki sva ga pripravila s kustosom Pokrajinskega muzeja Ptuj Ormož, Andrejem Brencetom. Kljub temu da marsikateri kurent na terenu sebe in druge kurente opiše kot demone,⁹ ki preganjajo zimo in vabijo v deželo pomlad, smo morali pod pritiski nekaterih medijsko bolj prepoznanih kurentov besedo demon v besedilu izpustiti. Kurenti na terenu različno interpretirajo tako svojo vlogo kot to, zakaj se vsako leto oblečejo v kurente in se odpravijo po vaseh. Pri pripravi besedila smo se trudili, da smo pustno šego opisali korektno, v skladu z mnenjem o pomenu kurentovih obhodov, ki prevladuje na terenu, kjer si vsako leto kurentijo nadene okoli 900 kurentov.

Besedila za Register morajo slediti točno določeni strukturi,¹⁰ določeni ob njegovem oblikovanju. Pri tem je poudarek na sedanjih pojavnih oblikah nesnovne kulturne dediščine. Eno izmed meril za vpis enote v Register je, da je dediščina dalj časa prisotna v skupnosti in se trajno ali občasno praviloma izvaja najmanj 50 let. »Po znanih virih so s samostojnimi obhodi verjetno pričeli

5 Naloge Koordinatorja je med letoma 2008 in 2011 opravljal Inštitut za slovensko narodopisje pri ZRC SAZU.

6 Leta 2011 je vlogo Koordinatorja po odločbi Ministrstva za kulturo prevzel Slovenski etnografski muzej.

7 Prva enota je bila v Register vpisana konec leta 2008, druga in vse naslednje pa od leta 2012.

8 Merila so dostopna v spletnem viru 11.

9 Obstaja tudi Kulturno, turistično in etnografsko društvo korantov demoni.

10 Struktura vpisov je podrobneje opisana v: Pukl 2012: 31.

v drugi polovici 19. stoletja v Markovcih in sosednjih vaseh na Ptujskem polju, na območju Lancove vasi pa bi se naj to zgodilo proti koncu stoletja. Najdlje se je ohranilo tradicionalno izročilo v Halozah, kjer so se pojavili samostojni koranti šele v 70-ih letih prejšnjega stoletja.« (Brence 2013: 53)

Kurent v spremstvu oračev, Miha Špiček, Mali Okič, 2012, hrani Dokumentacija SEM.

Če sledimo razvoju pustne šege in spreminjanju lika kurenta, lahko ugotovimo, da je živost nesnovne kulturne dediščine, kar je pogoj za ohranitev neke šege, pri kurentih prisotna ves čas. »Po zapisu iz leta 1887, naj bi bil ptujsko-poljski korant videti, kot da je pobegnil iz pekla in se pobratil s samim Luciferjem« (Brence 2013: 54) in, kot je v intervjuju povedal Aleš Gačnik: »Kurenti več ne tekmujejo v grdoti, ampak v lepoti« (Spletni vir 3). »Med varovanjem materialne in nesnovne kulturne dediščine so bistvene razlike. Pri materialni dediščini gre za ukrepe, ki naj bi dediščino ohranili v obstoječi obliki« (Židov 2018a: 45), pri nesnovni dediščini pa se moramo zavedati, da gre ves čas za proces spreminjanja. Živost nesnovne dediščine se pri kurentih odraža predvsem v zunanjem videzu, vključevanju poročenih moških, otrok, deklic in žensk, ki nosijo kurentije, kot tudi njihovem pojavljanju zunaj primarnega okolja ali/in pustnega časa. Kurenti so postajali vse lepši in so si med seboj vedno bolj podobni od 60. let 20. stoletja, na kar je imelo velik vpliv ptujsko Kurentovanje, po mnenju Brence tudi folklorizem, stalni izdelovalci kurentij in naraščajoče gmotno stanje naročnikov (Brence 2013: 58).

Poleg šege v Sloveniji vpisujemo v Register tudi posamezne nosilce (skupine, skupnosti ali posameznike). Na dan 14. 6. 2019 je bilo v Register vpisanih 21 društev kurentov (Spletni vir 6). Na isti dan je bilo v Register vpisanih 69 enot nesnovne kulturne dediščine, od tega 11 pustnih šeg: Obhodi kurentov, Pust mozirski, Ponikovske mačkare, Zagoriške mačkare, Vrbiške šeme, Šelmarija, Drežniški in Ravenski pust, Škoromatija, Pustni obhodi oračev, Borovo gostüvanje in Cerkljanska laufarija (Jerin in Židov 2019: 27–37). Vsi opisi so bili pripravljani v sodelovanju z nosilci, zavedati se namreč moramo,

Kurenti (moški in ženske) iz Ormoža na predaji ključa, Adela Pukl, Vir pri Domžalah, 2018, hrani Dokumentacija SEM.

da brez nosilcev, njihovega dojetanja in razumevanja dediščine tudi strokovnjaki, politiki in druge zainteresirane javnosti nimajo možnosti ohranjanja dediščine (Jerin in Pukl 2018: 5).

RAZGLASITEV ZA NESNOVNO KULTURNO DEDIŠČINO DRŽAVNEGA POMENA

Koordinator si že od vsega začetka opravljanja nalog prizadeva, da bi ukiniteli razglašanje nesnovne kulturne dediščine državnega ali lokalnega pomena. »Razglašanje nesnovne dediščine državnega oziroma lokalnega pomena (brez nekaterih oprijemljivih kriterijev) je dodatna selekcija med enotami nesnovne dediščine, ki so že vpisane v Register, kar je za stroko sporno« (Židov 2018a: 51–52). Sprememba obstoječega razglašanja se lahko doseže s spremembo Zakona o varstvu kulturne dediščine, a je bila stroka do sedaj s svojo pobudo neuspešna. Kljub temu je bilo razglašanih devet enot, od tega kar tri pustne šege: Obhodi kurentov, Cerkljanska laufarija ter Drežniški in Ravenski pust.

Pristop od »zgoraj navzdol« in ne od »spodaj navzgor«¹¹ je bil močno izražen ob prvi javni obravnavi, ko so predstavniki Ministrstva za kulturo, Koordinatorja in PM Ptuj Ormož predstavili predlog odloka Obhodov kurentov za živo mojstrovino državnega pomena. Cilj kurentov je bil umestitev njihove dediščine na Unescov seznam. »Unescov pogoj za kandidaturo pa je vpis elementa v nacionalni register. Slovenija se tukaj ravna še po enem (sicer nezapisanem) pravilu, da naj bi za vpis na Unescove sezname lahko kandidirale le enote, ki so bile razglašene za nesnovno dediščino državnega pomena.« (Židov 2018a: 53)

11 S tem izrazom ne želim poudariti hierarhije oz. tega, kdo ima večji ali manjši pomen, temveč, kot pravi Sousa, gre za pobudo nosilcev, ki svojo dediščino identificirajo, jo prepoznajo in ohranjajo ter jo predlagajo za ohranjanje na različnih ravneh (Sousa 2015: 19–21).

Prva javna obravnava (po navadi je samo ena) je bila 4. 2. 2015 na Ptujju. Udeležil se je ni niti en kurent / nosilec, kljub temu da je obravnava namenjena nosilcem dediščine. Z nosilci je bila terminsko usklajena in organizirana v lokalnem okolju – na Ptujju. Javna obravnava pred razglasitvijo je bila za nosilce le še en (morda nepomemben birokratski) korak pred pripravo nominacije. Zato je bila 27. 10. 2015 druga javna obravnava predloga odloka, katere so se udeležili številni kurenti. V lokalnem okolju so tisti, katerih interes je bil pridobitev Unescovega znaka, ugotovili, da se postopki ne morejo nadaljevati, dokler vsi predhodni niso ustrezno zaključeni. Tovrstna obravnava dediščine mora biti za uspešno trajnostno prihodnost plod kolektivnega vključevanja vseh vpletenih (Neyrinck 2014: 330–331): nosilcev, strokovnjakov, uradnikov in politikov.

Ob pripravi odloka je bila z namenom združevanja in povezovanja nosilcev na predlog Ministrstva za kulturo (v nadaljevanju MK) ustanovljena tudi Zveza društev kurentov.¹² Pobudo o ustanovitvi so pozitivno sprejeli vsi vpleteni v pripravo nominacije. Sprožila pa je tudi številna nesoglasja na terenu, saj vsi nosilci niso bili medsebojno usklajeni in obveščeni. Tako je bilo na Koordinatorja naslovljeno elektronsko pismo koranta, ki je v imenu Korantov iz Markovcev zapisal: »...ne morem več molče opazovati, kako bo naš fašenski lik korant podlegel vsej komercializaciji in pritiskom s strani nekaterih posameznikov, podjetij in po novem tudi združenj« (elektronsko pismo z dne 5. 2. 2015). Strokovnjaki, vpleteni v postopke razglašanja obhodov kurentov za živo mojstrovino državnega pomena, se zavedamo, da so mnenja tako številčnih nosilcev, kot so kurenti, različna. Zato vedno znova pojasnjujemo, da vpis v Register nima pravnih in finančnih posledic; da razglasitev za živo mojstrovino državnega pomena ni namenjena omejevanju in zamrznitvi dediščine, temveč s tem pridobi poseben status, pomen v družbi.

Če naj bi imela nekdanja pustovanja kulturne, obredne vsebine, imajo danes zelo različne cilje in vrednote: ohranjanje lokalne tradicije, izkazovanje lokalne identitete, zabavo, druženje, potovanja, turistična in gospodarska promocija kraja kot tudi izkazovanje regionalne in lokalne identitete (Židov 2018b: 148).

Tudi v primeru razglašanja obhodov kurentov za živo mojstrovino državnega pomena in predvsem pri pripravi nominacije za Unescov Reprezentativni seznam je bilo mogoče zaznati številne želje posameznikov, da kurenta kot pustni lik in posledično kurentovanje kot pustni karneval umestijo na »svetovni zemljevid«.

Odlok o razglasitvi enote Obhodi kurentov za živo mojstrovino državnega pomena¹³ je bil sprejet 23. 12. 2015. Za stroko je bila ta razglasitev pomemb-

12 Zveza je aktivna tudi »pri osveščanju organizatorjev različnih prireditev in dogodkov o etnografskem izročilu, s čimer želi zajezi nekatere moderne in neprimerne oblike prikazovanja kurentovega obredja, ob zavedanju, da je kurentovo obredje živ pojav in da se do neke razumne mere spreminja« (Spletni vir 4). Prav tako so v Statutu društva zapisane disciplinske kršitve, za katere člani odgovarjajo, ena med njimi je: »kršitev ugleda zveze ali lika kurenta« (Spletni vir 4).

13 Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1D) je bil sprejet leta 2016. Pomembni spremembi sta preimenovanje žive dediščine v nesovno kulturno dediščino

Kurenti v sodobni kurentiji, Andrej Brence, Markovci, 2009, hrani PM Ptuj Ormož.

na, saj je bil na predlog Koordinatorja¹⁴ iz odloka umaknjen 7. člen,¹⁵ ki določa: »Nadzor nad izvajanjem tega odloka opravlja inšpektorat, pristojen za področje kulturne dediščine« (Spletni vir 7). Prav tako je bila priprava tega odloka korak naprej v razumevanju živosti nesnovne kulturne dediščine. Ob umeščanju nesnovne kulturne dediščine v Zakon o varstvu kulturne dediščine je varstvo nesnovne dediščine izhajalo iz varstva materialne dediščine, kjer »so bile pri varstvenem režimu, ki je del odloka o razglasitvi, tendence po zamrzovanju dediščine (kaj nosilci smejo in česa ne)« (Židov 2018a: 51). Z umaknitvijo člena smo se približali duhu Unescove konvencije, ki poudarja vlogo nosilcev in nenehno spreminjanje dediščine.

Aleš Gačnik je zapisal: »Kljub njegovi novi vsemogočnosti si moramo zastaviti temeljno etnološko muzeološko vprašanje: Katera je prava (avtentična) kurentova podoba in kaj je njena modifikacija? Kaj je metamorfoza in kaj inovacija?« (Gačnik 2004: 83). Prav zaradi vseh modifikacij, metamorfoz in inovacij v odloku ne more biti zapisano, kako naj izgleda kurent, kako naj se obnaša, ... Koordinator na podlagi pobude s terena pripravi predlog za razglasitev, na podlagi katerega na Ministrstvu za kulturo (v nadaljevanju MK) pripravijo predlog odloka. Splošen opis kurentije, ki npr. ne določa barv gamaš, je plod številnih sestankov, pogovorov in utemeljevanj strokovnjakov predstavnikom na MK. Drugi člen odloka določa vrednote, ki utemeljujejo razglasitev za nesnovno kulturno dediščino državnega pomena. Ena od alinej opiše videz kurentov: »pustno skupino sestavljajo kurenti, ki so opravljeni v

---

in žive mojstrovine državnega ali lokalnega pomena v nesnovno dediščino državnega ali lokalnega pomena. Zato v nadaljevanju uporabljam izraz nesnovna kulturna dediščina državnega pomena.

14 Več v: Židov 2018a: 51).

15 Ta člen je v Odloku o razglasitvi Cerkljanske laufarije za živo mojstrovino državnega pomena (spletni vir 9).

kurentijo, katere videz se z leti nekoliko spreminja, vendar ohranja osnovne elemente (kožuh, veriga z zvonci, kapa z rogovi ali perjem in naličjem s poudarjenim šilastim nosom in dolgim jezikom, ježevka)« (Spletni vir 8).

Kurenti, Valens Vodušek, Markovci, 1963, hrani Dokumentacija SEM.

Kurenti na obhodu po vasi, Adela Pukl, Markovci, 2016, hrani Dokumentacija SEM.

VPIS NA UNESCOV REPREZENTATIVNI SEZNAM

Varovanje nesnovne kulturne dediščine na mednarodni ravni pod okriljem Unesca se izvaja v sklopu dveh seznamov in enega registra:¹⁶ Reprezentativnega seznama nesnovne kulturne dediščine človeštva; Seznama nesnovne kulturne dediščine, ki jo je nujno nemudoma zavarovati; Registra programov, projektov in dejavnosti za varovanje nesnovne kulturne dediščine. Na Repre-

16 Pomen in razlike med seznamoma in registrom so opisani v: (Spanžel 2012: 10).

zentativni seznam je vpisanih več kot 10 pustnih karnevalov in pustnih šeg,¹⁷ ki se odvijajo v različnih terminih, vendar v časovnem loku od svečnice (2. februar) do pusta. Pustna dediščina v Sloveniji in v sosednjih državah je tako raznolika kot podobna. Tri sosednje države imajo vpisan po en pustni element: Madžari so leta 2009 kot pustno šego vpisali Praznovanje »buso« v Mohaču (Csonka-Takacs 2016: 6), istega leta je Hrvaška vpisala Letni karneval »zvončarov« z območja Kastava, ki med 17. januarjem in pepelnično sredo obiskujejo domačine po vaseh (Nikočević 2012: 27), Avstrija je leta 2012 vpisala Schemenlaufen, karneval v Imstu, kjer se na štiri leta po ulicah Imsta sprehodijo tradicionalni pustni liki, pospremljeni z vsakič znova izdelanimi pustnimi vozili (Waltner 2008: 27).

Slovenija je Obhode kurentov kot svoj drugi element nesnovne kulturne dediščine uspešno vpisala na Reprezentativni seznam decembra 2017. Unescovi strokovnjaki so v poročilu evalvacijskega telesa za leto 2017 zapisali, da je bila nominacija Obhodov kurentov vzorčno pripravljena (Spletni vir 10). Treba je poudariti, da je na Reprezentativni seznam vpisan element Obhodi kurentov, torej pustna šega, ko kurenti v pustnem času v svojem lokalnem okolju hodijo od hiše do hiše.

Za uspešnost nominacije in za njen vpis je zaslužnih več ljudi. Najprej so to nosilci, vsi kurenti, ki svoje znanje in vedenje brezpogojno prenašajo na mlajše generacije ter s tem ohranjajo dediščino živo. Sledijo jim nosilci / kurenti / koranti, ki so to dediščino prepoznali in jo želeli umestiti med nesnovno kulturno dediščino človeštva. Unescova Konvencija ves čas v ospredje postavlja nosilce, torej tiste, ki skrbijo, da se dediščina prenaša iz roda v rod. Zato priprava nominacije poteka v sodelovanju med nosilci in strokovnjaki, ki imajo znanje za pripravo tovrstnih nominacij, ter na koncu z Ministrstvom za kulturo, ki Vladi Republike Slovenije predlaga v potrditev oddajo nominacije in jo nato odda na sedež Unesca v Parizu.

Nominacijski obrazec na prvi pogled ni zahteven. Vendar pa so postopki, ki privedejo do končnega besedila, kompleksni. V pripravo besedila je vpletenih veliko različnih ljudi, ki pa morajo, z namenom, da bo postopek uspešno končan, dobro poznati Konvencijo in upoštevati Unescove smernice in priporočila.¹⁸ Že med pisanjem nominacije se je vedelo, da bo zelo težko najti skupni imenovalec med vsemi vpletenimi: torej nosilci – kurenti, lokalno politiko, stroko, predvsem pa Unescovimi smernicami. Ko je bil želeni rezultat dosežen in Obhodi kurentov vpisani, se nekateri niso zmogli zahvaliti

17 Basel Carnival, Švica; Carnival of El Callao, a festive representation of a memory and cultural identity, Venezuela; Carnival of Granville, Francija; Frevo, performing arts of the Carnival of Recife, Brazilija; Schemenlaufen, the carnival of Imst, Avstrija; Aalst carnival, Belgija; Shrovetide door-to-door processions and masks in the villages of the Hlinecko area, Češka; Annual carnival bell ringers' pageant from the Kastav area, Hrvaška; Busó festivities at Mohács: masked end-of-winter carnival custom, Madžarska; Carnival of Barranquilla, Kolumbija; Carnival of Binche, Belgija; Carnival of Oruro, Bolivija (Spletni vir 6).

18 Operativne smernice/navodila so na voljo: <<https://ich.unesco.org/en/directives>> (6. 3. 2019).

strokovnjakom Koordinatorja, temveč so bili na račun svojega strokovnega dela in upoštevanja Unescovih smernic in navodil deležni številnih negativnih kritik, kaj vse so morali izpustiti v oddani nominaciji. Tukaj ne gre za prilaganje tradicije Unescovim smernicam in spreminjanje šege na terenu, temveč za eksaktne odgovore na vprašanja, kot so: vpletenost žensk, otrok, prenos znanja na mlajše generacije, zagotavljanje kontinuitete, prepoznavnost dediščine, geografska razširjenost, ... Nominacijski obrazec¹⁹ je zastavljen zelo usmerjeno in vanj je treba vpisovati zelo natančne in količinsko omejene odgovore na vprašanja. Le eno polje je npr. namenjeno opisu elementa, ki mora v obsegu med 150 in 250 besedami opisati dediščino tako, da si jo predstavljajo tudi tisti, ki je še nikoli niso videli.

Po decembrskem vpisu je hitro prišel pustni čas, ki pa je na teren med nosilce prinesel zmedo, negotovost in strah; spraševali so se, kaj zanje pomeni vpis na Unescov seznam: so to omejitve, so to prednosti, je to nadzor? Novinarji so Koordinatorja med drugim spraševali: ali gredo kurenti sedaj lahko na pustne karnevale v druge kraje, ali se lahko pojavljajo tudi zunaj pustnega časa, ...? Pustni čas je odgnal vse dvome in skrbi, kurenti so skladno s svojo tradicijo uspešno pregnali zimo in tako dokazali, da res nosijo, kot pravijo sami, kurente v sebi (kot tudi na sebi), najpomembnejše pa jim je ohranjanje dediščine svojih prednikov. Večina skupin kurentov ohranja nespremenjeno šego obhodov kurentov: obhode opravljajo v domačih vaseh, na domačih in tujih karnevalih pa se pojavljajo tudi zunaj pustnega časa in lokalnega okolja.

ZAKLJUČEK

Pogoja za uspešno implementacijo Unescove konvencije v slovenski prostor sta tako poznavanje številnih Unescovih dokumentov kot predvsem terena in nosilcev dediščine. Temelji strokovnega dela so preučevanje, dokumentiranje in evidentiranje nesnovne kulturne dediščine. Najpomembnejše delo Koordinatorja pri implementaciji Unescove Konvencije v slovenskem prostoru je sodelovanje z nosilci in priprava enot za vpis v nacionalni Register. Strokovnjaki Koordinatorja si prizadevamo, da bi razglašanje enot za nesnovno kulturno dediščino državnega ali lokalnega pomena črtali iz Zakona o varstvu kulturne dediščine. Stroka meni, da se z razglašanjem ustvarja selekcija, s katero se ustoliči dediščina, ki je s tem »pomembnejša/kvalitetnejša« od tiste, ki ostaja »zgolj« v registru in je kot taka z vidika svetovne dediščine človeštva nepomembna. Vpis na Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva je pomembna potrditev dediščine s strani Unesca. Zato se ambicije za pridobitev Unescovega znaka med seboj razlikujejo: večja prepoznavnost, več obiskovalcev, več finančnih prihodkov, morda nova delovna mesta. Pomen vpisa na Reprezentativni seznam za nosilce in vpliv na razvoj nesnovne kulturne dediščine bomo lahko evalvirali šele čez nekaj let. Kajti pot kurentov

¹⁹ Obrazec je dostopen na: <<https://ich.unesco.org/en/forms>> (6. 3. 2019).

se nadaljuje tudi po vpisu na Unescov seznam, kjer so zapisani med reprezentativno nesnovno kulturno dediščino človeštva.

VIRI IN LITERATURA

ARANTES, Antonio A.

2013 Beyond Tradition: Cultural Mediation in teh Safeguarding of ICH. V: *Anthropological perspectives on intangible cultural heritage*. Cham ... [etc.]: Springer, 39–55.

BAŽATO, Marjan in Janez Bogataj

1994 *Človek z masko: Od Prekmurja do Benetk*. Radovljica: Didakta.

BRENCE, Andrej

1988 *Maske*. Ptuj: Pokrajinski muzej.

2013 *Tradicionalne pustne maske na ptujskem območju*. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj Ormož.

2018 *Fašenk za haloškimi vrtami*. Lancova vas: Folklorno društvo.

BRENCE, Andrej in Aleš Gačnik

1998 Zgodbe o tradicionalnih pustnih maskah. Ptuj: Znanstvenoraziskovalno središče Bistra, Pokrajinski muzej Ptuj.

CSONKA-TAKACS, Eszter (ur.)

2016 *The National Inventory of Intangible Cultural Heritage and the Best Safeguarding Practices in Hungary*. Szentendre: Hungarian Open Air Museum, Department of Intangible Cultural Heritage.

FIKFAK, Jurij idr. (ur.)

2003 *O pustu, maskah in maskiranju*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.

GAČNIK, Aleš

2000 *Moč tradicije: Kurentovanje in karneval na Ptujju*. Ptuj: Znanstvenoraziskovalno središče Bistra.

2003a Tradicionalna pustna kultura v Lancovi vasi in okolici. V: *Dediščina Lancove vasi in okolice*. Lancova vas, Ptuj: Folklorno društvo Lancova vas, Znanstvenoraziskovalno središče Bistra, 63–98.

2003b Dediščina kurenta med tradicijo in inovacijami. V: *O pustu, maskah in maskiranju*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 125–146.

2004 *Dediščina kurenta v kulturi Evrope*. Ptuj: Znanstvenoraziskovalno središče Bistra.

GAČNIK Aleš in Stanka Gačnik

1995 *Mitologija Žoharjevega kurenta*. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj.

HIENG, Primož

2014 *Pod masko skrit in norčavo odkrit: Slovenske maske in maškare*. Brezovica pri Ljubljani: Harlekin No. 1.

- JERIN, Anja in Adela Pukl
 2018 Who owns ICH? The role of bearers, experts and the State in the safeguarding of ICH in Slovenia. *Memoriamedia Review* 3, 1–11.
- JERIN, Anja in Nena Židov (ur.)
 2019: *Register nesnovne kulturne dediščine Slovenije (2008–2018)*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- KURET, Niko
 1984 *Maske slovenskih pokrajin*. Ljubljana: Cankarjeva založba: Znanstvenoraziskovalni center SAZU.
- KURET, Niko, Boris Kuhar in Marija Makarovič
 1963 Slovenske ljudske maske: Razstava v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- NEYRINCK, Jorijn
 2014 Beyond the Conventional. Brokers, Facilitators and Mediation: Cultural Seccess (F)Actors fort he Safeguarding of Intangible Cultural Heritage. *Volkskunde* 3, 319–337.
- NIKOČEVIĆ, Lidija
 2012 Der jährliche Karnevalszug der Glockenläuter (*Zvončari*) aus der Umgebung von Kastav. V: Iris Biškupić Bašić (ur.), *Kroatisches immaterielles Kulturerbe auf den UNESCO-Listen / Croatian Intangible Cultural Heritage on UNESCO Lists*. Zagreb: Ministrstvo za kulturo Republike Hrvaške, 26–27.
- PUKL, Adela
 2012 Nosilci in register žive kulturne dediščine. V: *Priročnik o nesnovni kulturni dediščini*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 27–33.
- SIMONIČ, Peter
 2004: *Pustovanje in karneval v Mariboru*. Maribor: Litera.
- SOUSA, Filomena
 2015 *Intangible Cultural Heritage: Memoriamedia e-Museum: Methods, techniques and practices*. Alenquer: Memoria Imaterial CRL.
- SPANŽEL, Špela
 2012 Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine. V: *Priročnik o nesnovni kulturni dediščini*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 9–13.
- WALTNER, Manfred
 2008 Me geht in d'Fasnacht, Wie die Fasnacht in Imst abläuft. V: *Fasnacht in Imst*. Imst: Verein zur Fördernug des Imster Schemenlaufens, 20–83.

ŽIDOV, Nena

- 2018a Težave Slovenije pri varovanju nesnovne kulturne dediščine v luči Unescove Konvencije (2003). *Etnolog: Glasnik Slovenskega etnografskega muzeja* 28 (79), 41–62.
- 2018b Tradicionalna pustovanja v Sloveniji med lokalno, regionalno in nacionalno identiteto. V: Vladimir Karadzosi (ur.), *Rituals and festivals under masks on the Balkan: Tradition, condition, tendention*. Prilep: Institut of Old Slavic Culture, 131–152.

SPLETNI VIRI

- Spletni vir 1: Obhodi kurentov, Register nesnovne kulturne dediščine, Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine, <http://www.nesnovnadediscina.si/sl/obhodi-kurentov>, 18. 5. 2018.
- Spletni vir 2: Obhodi kurentov, Odlok o razglasitvi Obhodov kurentov za živo mojstrovino državnega pomena, Ministrstvo za kulturo, <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ODLO1822>, 18. 5. 2018.
- Spletni vir 3: Etnolog Aleš Gačnik v zajtrku z zvezdami, Radio 1, <https://www.radio1.si/42969/kurenti-vec-ne-tekmujejo-v-grdoti-ampak-v-lepoti>, 5. 4. 2018.
- Spletni vir 4: Zveza društev kurentov, <http://zveza-kurentov.si/>, 18. 5. 2018.
- Spletni vir 5: Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of good safeguarding practices, Unesco, <https://ich.unesco.org/en/lists>, 3. 6. 2019.
- Spletni vir 6: Opis enote žive kulturne dediščine Obhodi kurentov, Ministrstvo za kulturo, http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Razvidi/RKD_Ziva/Rzd-02_00006.pdf, 14. 6. 2019.
- Spletni vir 7: Odlok o razglasitvi Cerkljanske laufarije za živo mojstrovino državnega pomena, Pravno informacijski sistem, <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ODLO1778>, 12. 6. 2019.
- Spletni vir 8: Odlok o razglasitvi Obhodov kurentov za živo mojstrovino državnega pomena, Pravno informacijski sistem, <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ODLO1822>, 12. 6. 2019.
- Spletni vir 9: Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1D), Pravno informacijski sistem, <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO7072>, 12. 6. 2019.
- Spletni vir 10: Report of the Evaluation Body on its work in 2017, ICH Unesco, <https://ich.unesco.org/en/12com>, 12. 6. 2019.
- Spletni vir 11: Merila za vpis v Register nesnovne kulturne dediščine, Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine, http://www.nesnovnadediscina.si/sites/default/files/merila_za_vpis_maj_2016.pdf, 24. 10. 2019.

THE JOURNEY OF THE KURENT FROM THE NATIONAL REGISTER TO THE UNESCO REPRESENTATIVE LIST OF THE INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE OF HUMANITY

Key words: kurent, intangible cultural heritage, UNESCO, Register of Intangible Cultural Heritage

The Carnival custom “Door-to-door Rounds of Kurenti” was one of the first units inscribed in the national Register of the Intangible Cultural Heritage of Slovenia, declared to be intangible cultural heritage of national importance and then, at the end of 2017, inscribed on the UNESCO Representative List of Intangible Cultural Heritage of Humanity. During these procedures, the profession faced different challenges and difficulties, the wishes of the authorities and politicians, and above all a top-down approach that is not in the spirit of the UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, which puts in first place the heritage bearers – the groups, communities and individuals who safeguard the heritage from one generation to the next.

Initially, the kurenti were part of the carnival group of ploughmen and sources indicate that their independent rounds probably began in the second half of the 19th century and in some places not until the second half of the 20th century. This influenced the development of Shrovetide customs and carnival masks. A century ago, the kurentija (the whole mask and requisites) was made from things that people found at home and was intended to represent something horrible, frightening. Today, the kurenti resemble each other and are not all frightening. An important role in development was played by the kurentovanje in the town of Ptuj, which over almost six decades has grown into an international carnival festival. The number of kurenti keeps growing, their behaviour changes, the masks are also worn by women and children, they go around Slovenia and further afield at both carnival time and at other times, they wear caps on their “hedgehog sticks” and not on their heads, and so on. The changing of the custom of the rounds of the kurenti confirms the vitality of the intangible cultural heritage, which is the main reason that it is passed on from one generation to the next.

(Prevod: David Limon)

OHRANJANJE ZNANJ KRAŠKE SUHOZIDNE GRADNJE: PRIMER DOBRE PRAKSE?

IZVLEČEK

V prispevku sta predstavljena kompleksni interdisciplinarni sistem ohranjanja znanj kraške suhozidne gradnje ter kronologija aktivnosti in dogodkov, ki so pripeljali do njegove vzpostavitve in vpisa na Unescov Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva. Predstavljena so prizadevanja tako nosilcev znanj, širše strokovne javnosti kot lokalne skupnosti, saj je po temeljnih raziskavah in vpisu v register potreben konstanten angažma vseh naštetih z namenom, da se zagotovi prenos znanj na mlajše generacije.

Ključne besede: Kras, suhozidna gradnja, Partnerstvo za ohranitev in popularizacijo kraške suhozidne gradnje, Unesco

UVOD

Kras, apnenčasta planota med Vipavsko dolino, Tržaškim zalivom, dolino Soče, dolino Reke in Brkini, je danes večinoma zaraščen svet, kar pa v preteklosti ni bil. V preteklosti ga je najbolj zaznamovalo pomanjkanje površinskih voda in rodovitne zemlje. Slikovit je Valvazorjev opis Krasa: »Poleg tega so po-

* Univ. dipl. etn. in prof. sociol., konservatorska svetnica, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Nova Gorica, Delpinova 16, 5000 Nova Gorica, eda.belingar@zvkd.si

** Univ. dipl. etn. in kult. antrop., kustodinja in višja naravovarstvena svetovalka, Park Škocjanske jame, Slovenija, Škocjan 2, 6215 Divača, darja.kranjc@psj.gov.si

nekod velike puščave in marsikje hudo primanjkuje čiste vode. [...] Zemlja je tu vsa izredno kamnita [...] Ponekod se sicer da videti nekaj milj daleč, a sama sivina, zelenja pa nič, ker je vse s kamenjem pokrito. Kljub temu raste v nekaterih krajih med kamni najlepša in najplemenitejša trava, ki rabi živini za pašo; zakaj prebivalci redijo ponekod prav mnogo živine. [...] Marsikje primanjkuje prebivalcem vode, da, čisto brez nje so. Ponekod nimajo prav nič lesa in zelo malo polja.« (Valvazor 1951: 48) Podobno sliko kažejo še posnetki z začetka 20. stoletja. Z izrazom »kras« pa označujemo tisti svet, ki ga opredeljujejo na površje štrleči kamni, ki jih je bilo treba za obdelovanje odstranjevati. Tu je mestoma preplitka prst, tako da je bilo treba kamne otrebiti, da bi bila zemlja primerna za obdelovanje. Tudi domačini sami vedo povedati, da »na Krasi je kamen pri kamnu in še eden vmes«.

Poselitev je na Krasu še bolj kot drugje očitno odvisna od naravnih razmer. Skope razmere so dovoljevale dokaj redko, čeprav enakomerno poseljenost, zgoščeno v tipičnih, na tesno pozidanih vaseh z vmesnimi kmetijskimi površinami. Zemljiške površine so se na Krasu že stoletja pridobivale s krčenjem gozdov, prenašanjem zemlje pa tudi z odstranjevanjem in razbijanjem odvečnega kamenja. Kraševci je krajino v največji meri izoblikoval z melioriranjem kraške površine in razpostavljanjem odbitega kamenja v njej. Kamenja ni odstranjeval »zaradi lepšega«, pač pa iz življenjske nuje in težnje po preživetju. Do najboljše poseganja v krajino je z zidavo suhih zidov na Krasu prišlo v času razširjanja njiv in travnikov, deloma tudi vinogradov. V preteklosti so ljudje skušali pridelovalne razmere izboljševati s trebljenjem kraškega površja, pri tem sta se spremenila tako videz kot vloga površja. Večino kraških zemljišč za travnike in njive so morali kmetovalci krasu dobesedno iztrgati.

Že v dobi pašne živinoreje so, da so dobili več travne ruše, na ravninah iz zemlje odbijali štrleče kamne in z njimi ograjevali doline ali njivice. Obdelovanje zemlje na polju in v dolinah zahteva bolj temeljito odstranjevanje kamenja ne le s površja, ampak tudi iz zemlje. Tudi pri urejanju terena za vinograde je bilo potrebno trebljenje kamenja. Marsikje so vinograde in sadovnjake uredili na terasah, imenovanih *pašen* (Pliskovica), podprtih s podpornimi zidovi, škarpami, *spodzidancami* (Hruševica), prav tako zidanimi v tehniki suhega zidu. Pri trebljenju so kamenje vzdali v škarko, zemljo pa zmetali na kup. Za nov nasad sadnega drevja kamnov ni treba otrebiti do tako enakomerne globine, kot to zahteva vinograd. Drevesa so razmaknjena in med njimi lahko ostanejo neotrebljene kompaktna skale. Kljub temu zahtevajo sadna drevesa toliko rodovitne zemlje, da je bilo treba ob saditvi mladega drevesa količino prsti povečati z globokim odstranjevanjem skale ali njenim nanašanjem iz okolice (Gams 1991: 41).

OBLIKE SUHIH ZIDOV NA KRASU

Otrebljeno kamenje so Kraševci zlagali na različne načine. Na suho so zložili zidove in druge objekte, za katere so uporabili suhozidno tehniko gradnje, ali pa so ga, najenostavneje, nametali in zložili na kupe, v *gruble*, *grize*.

Preostalo kamenje so zlagali v suhe zidove. Ti so postali najznačilnejši oblikovalci krajine Krasa in ji dali samosvojo podobo. Suhe zidove lahko delimo glede na funkcijo in glede na način gradnje.¹ Po načinu gradnje so zidovi enojni in dvojni. Dvojni so grajeni iz dveh vrst kamenja z licem ter vmesnim polnilom, skrlastim drobirjem, *škajevno* in *grizo*. Eno in drugo lice vežejo mestoma postavljeni daljši, počez postavljeni kamni. Z dvojnimi zidovi so ograjevali vrtove in dvorišča v vasi, ograde, pašnike, vinograde, kolovoze. Z njimi so ločevali lastništva posesti, ščitili travnike in polja pred živino in drobnico, druge pred požari in burjo.

S suhim zidom zamejena parcela in pot v Gruhoti, Eda Belingar, Kopriva, 2015, arhiv ZVKDS, OE Nova Gorica.

V tehniki suhega zidu so zgrajene tudi poti ali klančine, ki so omogočale, da so z vozom, s poljedelskim orodjem, plugom ali z brano in živino laže prišli v dolino, kjer so bile njive pa tudi ceste z na suho zloženimi podpornimi in opornimi zidovi, robniki, *bnkinami* in s kamnitimi mejniki, *parakarji*.

Za napajanje živine so vaščani gradili kale. Neredko so bili obzidani s kamnitim suhim zidom, ki je preprečeval spiranje zemlje in omogočal večjo bistrost vode. Na suho obzidana so zajetja za pitno vodo. Tudi podzemni zbiralniki vodnjakov so bili iz na suho zloženega kamenja, na stiku s terenom zadelanega z ilovico, ki je preprečila izgubo vode. Podobno, le brez uporabe ilovice, so bile grajene ledenice, v katerih so čez zimo shranjevali iz kalov nalomljene kose ledu.

Ob robu gmajne so za zaščito pastirjev zložili najpreprostejšo izvedbo človekovega bivališča, na Krasu imenovano *hiška* ali kar *hiša*, sicer pa značilno za ves sredozemski prostor. Pri gradnji hišk se je v polnosti izrazila definicija ljudskega stavbarstva Victorja Hugoja, za katerega pravi, da je »... raznovr-

¹ Natančno so tako načini gradnje kot tipi suhozidnih gradenj opisani v *Priročniku kraške suhozidne gradnje*, Belingar idr. 2014.

stno, napredno, izvorno, bogato in se neprestano giblje« (Hugo 1983: 188). *Hiške* so majhna enoprostorna zavetišča, na suho zložena iz neobdelanih kamnov in z odprtino, obrnjeno k prijaznejši strani neba, kjer je človek poiskal zavetje pred dežjem in burjo. Vse te lastnosti prvobitnega bivališča so postale stalnica v nadaljnjem razvoju stavbne kulture na Krasu, in to vse do najrazvitejše oblike, domačije zaprtega tipa.

Ker so na Krasu graditelji pri gradnji hišk izkoristili vsakič drugačne naravne danosti, je vsaka drugačna.² Gradnjo so prilagajali terenu in količini kamnjenja, zato so hiške tudi različnih dimenzij. Zlasti zahtevna je bila gradnja strehe. Za pravilno oblikovano in nepropustno streho so morali nabrati dovolj tanjših, bolj ploščatih kamnov, *skrl*. Hiške so gradili na suho, brez malte. V tlorisu so pravokotne, kvadrataste, peterokotne ali okrogle. Za gradnjo opornega ali nosilnega zidu iz neobdelanega kamnjenja so kot vezivo uporabili grušč ali drobno kamenje, ki je zagostilo spoje. Glede na postavitev na parceli opredeljujemo štiri osnovne oblike gradnje hišk. Samostojno hiško so postavili v primeru, da je bilo na razpolago dovolj različnega kamnjenja. Pri naslonjeni so kot del nosilnega zidu izkoristili skalo ali steno. Pri gradnji širokega zidu so del pustili nepozidan, ga premostili s preklado, čez pa zložili streho vezane hiške. Zložena je bila hiška v kupu kamnjenja ali griži. Obodni zidovi hiške morajo biti dovolj široki, da prenesejo težo praviloma v kupolo grajene strehe. Nekatere manjše hiške ožjega pravokotnega tlorisa niso obokane. Od vhoda proti zadnjemu delu zidu jih prekrivajo prečno in zaporedno položene velike skrle, čez je naloženo manjše kamenje. Zaradi slabega prekrivanja skrl take strehe pogosto puščajo vodo. Redka, a izjemno dovršena, je gradnja obeh stranskih zidov pri obokani strehi v piramidasto obliko in skoraj trikotno obliko vhoda, saj ta način zahteva izurjenost graditelja in izjemen občutek za gradnjo.

V podpornem zidu zgrajena hiša v Tilhovi dolinici, Eda Belingar, Kosovelje, 2013, arhiv ZVKDS, OE Nova Gorica.

2 Razlaganje različnih načinov gradnje hišk je povzeto po tekstu Borisa Čoka, *Priročnik kraške suhozidne gradnje*, Belingar idr. 2014.

Tehnično najbolj dovršena in gradbeno najbolj zahtevna pa je bila gradnja mostov na suho; ti so grajeni iz obdelanih kamnitih blokov. Iz obdelanih in na suho zloženih kamnitih blokov so tudi oporni krilni zidovi, temelječi na bregovih, in ograja samega mostu.

ZAČETEK KONCA KRAŠKE SUHOZIDNE DEDIŠČINE

Kmetijstvo kot temeljno gospodarsko panogo so na Krasu začeli opuščati po drugi svetovni vojni; to je v celoti spremenilo tudi podobo krajine. Opuščanju rabe kmetijskih površin sta sledila zanemarjanje nege kmetijskih površin in zaraščanje. Tudi suhih zidov niso več potrebovali. Z lažje dostopnih zidov so pobrali kamenje in ga porabili pri gradnji hiš. Ko so začeli prej makadamske ceste asfaltirati, so kamenje z zidov vozili v vas, mleli in ga uporabili za izdelavo asfalta. Za asfalt so namenili tudi kamenje hišk, postavljenih ob kolovozih. Še vedno pa se je nekaj posameznikov držalo reka: »Ko greš po poti, poberi kamen in ga položi na zid«; sčasoma vse manjkrat in neorganizirano.

Tok znanja, ki se je prenašal iz roda v rod, se je skoraj zaustavil. Če je bilo do tedaj nekaj samoumevnega, da so že najmlajši pomagali čistiti parcele, v nečkah nositi s polj pobrano grižo, spomladi pa pomagali čistiti travnike, kjer se je kosilo, za to ni bilo več potrebe.

OŽIVLJANJE ALI KAKO SE JE VSE SKUPAJ (SPET) ZAČELO

Na prelomu 20. in 21. stoletja je na Krasu vzniknil kulturni pojav obujanja obnov, vzdrževanja in novogradenj kraških suhozidnih konstrukcij ter načrtnega snovanja gibanja za prenos znanja tovrstnih gradbenih tehnik. Sprva posamezne in nepovezane pobude so se začele množiti in so na koncu vse akterje povezale v pobudo, ki raste tako rekoč sama od sebe.

Boris Čok, za popularizacijo ljudskega znanja kraške gradnje »na suho« in prenos tega znanja izjemno motiviran in karizmatičen posameznik, je leta 1997 začel obnavljati hiške in suhe zidove v okolici Lokve. Svoje delo je predstavil v koledarju 2003, ki ga je izdal v samozaložbi.

Istega leta, neodvisno od Čoka, so kraški suhi zid kot del kraške kulturne dediščine in pomembno življenjsko okolje rastlin in živali sodelavci javnega zavoda Park Škocjanske jame, Slovenija (v nadaljevanju PŠJ), vključili v Učno pot Škocjan; pot letno obiše 8.000 ljudi. Odgovoren za prostorsko planiranje Črtomir Pečar je v sklopu rednih letnih vzdrževalnih akcij leta 2003 začel organizirati obnove suhih zidov ob vidnejših poteh v parku. Dela je prevzela skupina suhozidarskih zanesenjakov iz bližnje vasi Škoflje, pridružili so se jim zaposleni v PŠJ. Etnologinja Darja Kranjc je leta 2009 video dokumentirala njihove veščine in zmontirala film, ki se še danes vrti v etnološki muzejski zbirki parka (postavitev Pokrajinski muzej Koper).

Leta 2011 sta dr. Domen Zupančič in dr. Borut Juvanec s Fakultete za arhitekturo Univerze v Ljubljani z Borisom Čokom organizirala projekt KRAS2011. Obsegal je delavnice suhozidne gradnje za otroke in študente, in sicer v Trebčah, Lokvi, PŠJ in Braniku,³ mednarodno konferenco v Lipici,⁴ izvedbo popularizacijske razstave Suhi zid na Krasu in predpremiero polurnega dokumentarno-igranega filma RTV Slovenija Zazidan kamen Krasa režiserja in scenarista Jadrana Sterleta v PŠJ.

Ob omenjenih dogodkih so se med zainteresiranimi strokovnjaki, organizacijami in kraškimi nosilci znanj o gradnji »na suho«, ki želijo svoje znanje posredovati naprej, spletle vezi. V istem letu so na pobudo Univerze na Primorskem privedle do sklopa aktivnosti v čezmejnem projektu Slovenija-Italija na temo kraških suhozidnih zložb z naslovom Živa krajina Krasa, ki naj bi s širitvijo na celoten Kras dopolnil projekt o suhozidnih gradnjah v Istri z naslovom Revitas.

PROJEKT ŽIVA KRAJINA KRASA

Kot odgovor na poskus dolgoročne ohranitve tega segmenta dediščine in z njim povezanih znanj, ki ob skrbi za njihovo prenašanje postavlja temelje za ustvarjanje sodobnih potreb po kraških suhozidnih zložbah in kaže na nekatere že obstoječe, je v sklopu projekta PŠJ predvidel tri ključne aktivnosti:

- vzpostavitev izobraževalnega sistema za kraško suhozidno gradnjo,
- priprava in izdaja priročnika za kraško suhozidno gradnjo,
- izobraževalne in popularizacijske delavnice kraške suhozidne gradnje za otroke in odrasle.

Aktivnosti so bile utemeljene na razumevanju kompleksnosti kulturnega pojava kraških suhozidnih zložb, vpetih v pretekli in sodobni čas, ter s tem povezanimi potrebami za njihovo dolgoročno ohranjanje. Kot je bilo že omenjeno, v sodobnosti ni več izvorne potrebe po prenašanju znanj o kraški gradnji »na suho«.

Projektne aktivnosti, pri katerih so kot partnerji sodelovali PŠJ, novogoriška enota Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije (v nadaljevanju ZVKDS OE NG) in Univerza na Primorskem, so se začele s pripravo pregledov problematike s stališča različnih strok.

Interdisciplinarni pristop je bil uveden ob zavedanju, da za ohranitev suhozidnih gradenj na Krasu nikoli nista bila, in tudi danes nista, dovolj le »kraški

3 V Trebčah je delavnico vodil Pino Hrovatin, v PŠJ Zdravko Škrli in Rudi Bak, v Braniku pa Mitja Kobal. Z izjemo Pina Hrovatina, ki je italijanski državljan, so vsi drugi v Register nesnovne kulturne dediščine Slovenije vpisani kot nosilci.

4 Sodelovali so strokovnjaki iz Hrvaške in BiH, Prirodoslovnega muzeja Slovenije, s Fakultete za arhitekturo in Pedagoške fakultete, z Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, dr. Katja Hrobat Virloget takrat še na Inštitutu za dediščino Sredozemlja Univerze na Primorskem, Eda Belingar z ZVKDS OE NG, ter Boris Čok.

suhozidar« in njegov zanesenjaški vajenec, ampak je bila in je potrebna celotna (kraška) družba. Pri zagotavljanju razmer za dolgoročen prenos znanj je tovrstnim zložbam najprej treba poiskati mesto v sodobni družbi. Čimbolj celovito vrednotenje kraških suhozidnih zložb naj bi čim več Kraševcem, strokovnjakom, institucijam, ki tega do tedaj še niso storili, omogočilo v njem najti nekaj, zaradi česar jih bodo lahko spoštovali, upoštevali in si jih prizadevali obvarovati.

Razlogi za ohranjanje suhih zidov in ljudskih znanj o njihovi gradnji danes izhajajo predvsem iz kulturno-varstvene in naravovarstvene zakonodaje in strok. Potrebujemo jih za zagotavljanje varstva kulturne krajine, dediščine in spomenikov, mozaičnosti pokrajine, življenjskih prostorov in s tem biodiverzitate, posredno tudi za preprečevanje onesnaževanja z neavtohtonimi kamninami. Zunaj zakonskih okvirov pa jih potrebujemo za ohranjanje kakovostnega bivalnega okolja, spoštovanja in zdravega stika z lastno identiteto, s skupnostjo, prednamci, z naravo itd.

V okviru projekta so bili izdelani elaborati, ki tematiko osvetljujejo s stališča geologije, arheologije, ljudskih znanj, arhitekture in ponujajo pedagoški model za učenje vrednotenja oblikovanja prostora za vrtčevske, osnovnošolske, srednješolske otroke in študente. Projektni partnerji so dodali še zgodovinski pogled na funkcijo kamnitih zidov v kulturni krajini Krasa, simboliko kraških suhih zidov v folklori Kraševcev ter poglavje o etiki rokovanja s kulturno krajino in z njenimi deli. V okviru izvajanja Unescovega programa MAB je PŠJ zagotovil še biološki vidik suhih zidov kot življenjskih prostorov. Vsebine so bile objavljene v *Priročniku kraške suhozidne gradnje* (Belingar 2014) in zborniku *Zid na suho* (Kranjc 2014).

Vsi strokovni pregledi problematike so bili podlaga za izvedbo delavnice snovanja izobraževalnih vsebin, na katero so bili vabljeni nosilci ljudskih znanj, širša strokovna javnost in drugi.⁵

Zbrani predlogi in dogovori so vključeni v Izobraževalni program na področju suhozidnih konstrukcij (Erhart 2014), ki se osredotoča predvsem na izobraževanje »praktikov v izdelavi«, posveča pa se tudi informiranju in ozaveščanju.

Rezultati začetne ankete, izvedene januarja 2014 med kraškimi gradbenimi podjetji, projektnimi biroji, občinami, krajevnimi in vaškimi skupnostmi na obeh straneh meje, so namreč pokazali na zanemarljiv interes potencialnih ponudnikov kraških suhozidarskih storitev ter na veliko potrebo po usposabljanju obrtnikov, informiranju in ozaveščanju odločevalcev in širše javnosti (prav tam).

In, končno, izobraževalni program je predvidel vzpostavitev konzorcija za kraško suhozidno gradnjo kot sistema, v katerem se bo izvajal.

5 V želji prenesti izkušnje projekta Revitas in/za morebitno skupno nadgradnjo so sodelovali tudi predstavniki Društva Jugna in piranske enote ZVKDS.

PARTNERSTVO KRAŠKE SUHOZIDNE GRADNJE

Sedemindvajsetega februarja 2015 je bila v PŠJ izpeljana ustanovna skupščina Partnerstva za ohranitev in popularizacijo kraške suhozidne gradnje, na kateri se je svečano podpisalo konzorcijsko pogodbo, ki vsebuje tudi Standarde kraške suhozidne gradnje (Spletni vir 1). Pri pripravi slednjih so sodelovali v ohranjanje kraških suhih zidov neposredno vpleteni novogoriški enoti ZVKDS in Zavoda RS za varstvo narave ter sežanska enota Zavoda za gozdove Slovenije.

Partnerstvo je neformalno, prostovoljno, nepridobitno združenje fizičnih in pravnih oseb na čezmejnem območju Krasa, ki so se povezale z namenom zaščite in ohranjanja veščin za matični kras značilne suhozidne gradnje, izmenjavo izkušenj, znanj in strokovnih informacij s tega področja ter ozaveščanje širše javnosti o dediščini kraškega suhega zidu in njenem pomenu.

Junija 2019 je partnerstvo štelo 53 članov, med njimi so znanstvenoraziskovalne in izobraževalne institucije, občine, upravljavske institucije, arhitekturni biroji, civilna združenja, društva in posamezniki. Partnerstvo ima svojega demokratično izvoljenega predsednika in upravni odbor s štiriletnim mandatom ter administrativnega, tehničnega in organizacijskega upravljavca z enoletnim mandatom. Vsi člani delujejo v štirih delovnih skupinah (v nadaljevanju DS). Vsaka delovna skupina ima svojega demokratično izvoljenega predsednika.

Glavni rezultati dela DS za raziskave in razvoj so vpis suhozidne gradnje v Register nesnovne dediščine Slovenije leta 2016, sodelovanje pri pripravi in oddaji mednarodnega nominacijskega dosjeja Suhozidna gradnja za Unescov Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva, in

Veselje ob razglasitvi vpisa na Unescov seznam, Mirjam Bogataj Gnezda, Port Louis, 2018, arhiv PŠJ.

to skupaj s Ciprom, Francijo, z Grčijo, Hrvaško, z Italijo, Španijo in Švico leta 2017, uspešen vpis novembra 2018 (Spletni vir 2) ter, na pobudo istrskih kolegov, sodelovanje v delovni skupini pri pripravi kataloga za Nacionalno poklicno kvalifikacijo Suhozidar/suhozidarka pri Centru za poklicno izobraževanje (Spletni vir 3). V okviru te DS se letno povprečno izvede 3,6 aktivnosti.

Glavni rezultati dela DS za izobraževanje in usposabljanje so priprava izhodišč za vrednotenje dela pri različnih dejavnostih zaščite, obnove, popularizacije kraške suhozidne gradnje (Spletni vir 1), izvedba strokovnih izobraževanj za izvedence kraške suhozidne gradnje, konservatorje in gradbince, ponudba tečaja za izvedence kraške suhozidne gradnje na Visokošolskem središču Sežana oziroma pravnem nasledniku, Izobraževalno-razvojnem središču Inkubator d. o. o. Sežana ter tečajev kraške suhozidne gradnje za italijansko govoreče v izvedbi tržaške gradbene šole Edilmaster. V okviru te DS se letno povprečno izvede osem aktivnosti.

Glavni rezultati dela DS pri prostorskem upravljanju so bili do sedaj predvsem odzivi na sporno dogajanje na terenu v zvezi s suhozidno gradnjo. Februarja 2018 je bila organizirana javna tribuna o uničevanju suhozidne in na sploh kamnite obcestne infrastrukture na Krasu in širom po Sloveniji (Spletni vir 1). Leta 2018 je Občina Sežana prvič izvedla javni razpis za subvencioniranje obnov kraških suhih zidov na območju občine (Ur. l. RS, št. 37/2018). Temu je namenila 40.000 eur in do konca leta uspešno podelila 26.526,54 eur. Leta 2019 je razpis ponovila (Ur. l. RS, št. 35/2019), na koordinaciji kraških županov 31. 5. 2019 pa je bilo sklenjeno, da ga povzamejo še vse preostale kraške občine. V okviru te DS se letno povprečno izvede 1,3 aktivnosti.

Glavni rezultati dela DS za informiranje in ozaveščanje javnosti so številne popularizacijske akcije obnove po vaseh na obeh straneh meje, razna predavanja, projekti z osnovnimi, s srednjimi šolami in z vrtci, izdaja zbornika *Suhi zidovi Krasa: Celostno učenje iz dediščine* (Lavin 2016) in promocija dela partnerstva po internetu, na prireditvah ipd. Omenjena DS je presegla kraške

Rekordna obnova dotrajanega suhega zidu srednjeveške cerkvice sv. Helene na Gradišču, Jurij Ažman, Gradišče, 2017, arhiv PŠJ.

okvire, udeležujejo se je in jo podpirajo posamezniki iz cele Slovenije. Letno se v okviru te DS izvede povprečno 16 aktivnosti.⁶

SKLEP

Če želimo suhemu zidu in znanju o njegovi gradnji najti mesto v sodobni družbi, ga je pomembno Kraševcem predstaviti tako, da bodo imeli priložnost do njega razviti pozitiven odnos ter najti osebni razlog za njegovo ohranjanje. V tem smislu so gotovo nosilna aktivnost partnerstva izobraževalne in popularizacijske delavnice za otroke in odrasle na obeh straneh meje, ki se kontinuirano nadaljujejo iz projekta Kras2011. Kraški vrtčevski otroci se s suhimi zidovi seznanjajo ob vajah senzibilizacije, osnovnošolci se z izvedenci učijo osnov gradnje »na suho« in skrbijo za šolski zid, ki ga obnovijo in posvojijo.

Za odrasle ljubitelje kraških suhih zidov so neprecenljivi sobotno druženje, skupna akcija, ki se jo, kolikor je le mogoče, obogati s strokovnim predavanjem in malico, ter zadoščenje po opravljenem delu.

VIRI IN LITERATURA

BELINGAR, Eda idr.

2014 *Priročnik kraške suhozidne gradnje*. Škocjan pri Divači: Park Škocjanske jame.

BELINGAR, Eda

2015 Suhi zid, gradnik kulturne krajine na Krasu. *Iz zgodovine Krasa*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 63 (3), 703–716.

ERHART, Vesna

2014 *Izobraževalni program na področju suhozidnih konstrukcij*. Domžale: Zavod EKometer in Park Škocjanske jame.

GAMS, Ivan

1991 Sistemi prilagoditve primorskega dinarskega krasa na kmetijsko rabo tal. *Geografski zbornik – Acta geographica* 31 (1), 5–106.

GAMS, Ivan

2003 *Kras v Sloveniji v prostoru in času*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.

HUGO, Victor

1983 *Notredamski zvonar*. Maribor: Založba obzorja.

KRANJC, Darja idr.

2014 »Zid na suho«: *Zbornik strokovnih spisov o kraškem suhem zidu*. Škocjan: Park Škocjanske jame.

⁶ Dokumenti, publikacije, novice idr. tekoče vsebine Partnerstva kraške suhozidne gradnje so na spletni strani navedeni pod Spletni vir.

LAVIN, K. idr.

2016 *Suhi zidovi Krasa: Celostno učenje iz dediščine*. Škocjan pri Divači: Park Škocjanske jame.

VALVAZOR, Janez Vajkard

1936 *Valvazorjevo berilo*. Ljubljana: Akademsko založba.

SPLETNI VIRI

Spletni vir 1: Dokumenti, Partnerstvo kraške suhozidne gradnje, <https://kra-skagradnjanasuho.wixsite.com/suhozidnagradnja>, 3. 6. 2019.

Spletni vir 2: Art of dry stone walling, knowledge and techniques, UNESCO Intangible cultural heritage, <https://ich.unesco.org>, 3. 6. 2019.

Spletni vir 3: Suhozidar/suhozidarka, Nacionalna poklicna kvalifikacija, <http://www.npk.si/npk-katalogi/>, 3. 6. 2019.

DRY STONE WALLING PRESERVATION IN THE KARST: A GOOD PRACTICE EXAMPLE?

Keywords: Karst, dry stone walling, Partnership for the Preservation and Popularization of Karst Dry Stone Walling, UNESCO

In the article, the complex interdisciplinary Karst dry stone walling knowledge preservation system is presented together with the chronology of activities that led to its establishment and the inscription on UNESCO's Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. The efforts of knowledge bearers, the wider public and local communities are presented as following thorough research and inscription in the register constant engagement of all the above-mentioned stakeholders is needed in order to ensure knowledge transmission to younger generations.

TERENSKO DELO S KAMERO

SNEMANJE ENOT IZ SLOVENSKEGA REGISTRA NESNOVNE KULTURNE DEDIŠČINE

IZVLEČEK

Prispevek obravnava praktične vidike terenskega dela s kamero na primeru snemanja belokranjskih enot iz Registra nesnovne kulturne dediščine, ki ga vodi Slovenski etnografski muzej. Snemanje s kamero in urejanje vizualnega gradiva velikokrat privede do drugačnih raziskovalnih vprašanj ali celo do drugačnega položaja raziskovalca v raziskovalnem procesu v primerjavi z bolj pogostimi etnografskimi metodami. Tovrstna refleksija metodoloških zagat v kontekstu vizualne etnografije je pomemben uvid v naravo dela s kamero, ki omogoča specifično antropološko razumevanje, pridobljeno skozi video material in njegovo pregledovanje ter urejanje.

Ključne besede: nesnovna kulturna dediščina, vizualna etnografija, metodologija, reprezentacija, Bela krajina

---

* Magistrica etnologije in kulturne antropologije, mlada raziskovalka, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, Novi trg 2, 1000 Ljubljana; manca.filak@zrc-sazu.si.

UVOD

V prispevku¹ obravnavam praktični vidik terenskega dela s kamero na primeru snemanja treh enot iz slovenskega Registra nesnovne kulturne dediščine (Spletni vir 1). V njem obravnavam odnos nosilk, nosilcev kulturne dediščine do predstavljanja svojega znanja pred kamero, ki nam odkrije, da je ta lahko izrazito večplasten. Kamera dodatno poudari dihotomijo med predstavljanjem določene kulturne dediščine navzven in njene resnične vpetosti v vsakdanjem življenju. Pred njenim okularjem se ta razmerja toliko bolj izražajo in so zato v kontekstu vpisa v Register primeren način analiziranja odnosa nosilcev in nosilk do dediščine. Razumevanje kamere kot pospeševalca priklica pomembnih vidikov človeškega vsakdanjika (glej tudi Vávrová 2014) in razrešitev svojevrstnega položaja raziskovalca oz. avtorja jemljem v tem primeru kot »osvoboditev«, saj preko tega razumemo, kako so posredovane podobe nastajale (glej Loizos 1993; Lydall, Strecker 2006; Postma 2006; Piauxt 2006; Henley 2006; Crawford 2006; Grimshaw, Ravetz 2009; Jenssen 2009). Raziskovalčev položaj je torej pomemben faktor, ki vpliva na posnetke, kot tudi naše ozadje, kdo smo, kaj nas zanima, na kakšen način razumemo druge. S tovrstno reflektivnostjo kot metodološkim orodjem v (vizualnih) reprezentacijah raziskav dobimo in delimo reflektivno znanje. Ne posredujemo le ugotovitev raziskave, temveč tudi zanimanje za to, kako smo to znanje pridobili (glej tudi Collins, Gallinat 2010). Takšna refleksija je pogost način metodološke analize predvsem v kontekstu etnografskih filmov in vizualne antropologije (glej Postma 2006; Crawford 2006; Valentinčič Furlan 2009; Favero 2013; Bromhead 2014; Port 2018; Lunaček Brumen 2018).²

Refleksijo terenskega dela s kamero predstavljam na primeru priprave treh jedi: belokranjske pogače, belokranjske proste povitice in izdelave belokranjskih pisanic, katerih krajši filmski izseki so v prispevku predstavljeni le s fotografijami, dostopni pa so na Filmografiji SEM (Priprava belokranjskih pogač 2018; Priprava belokranjske povitice 2018; Izdelovanje belokranjskih pisanic 2018; Spletni vir 1) in na slovenskem Registru nesnovne kulturne dediščine (Spletni vir 2). V sklopu trimesečnega programa Usposabljanje na delovnem mestu sem v Kustodiatu za etnografski film pod mentorstvom Nadeje Valentinčič Furlan med drugim dokumentirala in uredila štiri enote za Register nesnovne kulturne dediščine, ki ga SEM ureja od leta 2011 (Valentinčič Furlan 2015, 2018; Lunaček 2015).³

1 Za komentarje se zahvaljujem doc. dr. Sarah Lunaček Brumen.

2 Za primerjavo različnih metodoloških izkušenj v vizualni etnografiji usmerjam bralca na nekatere doktorske disertacije ali magistrske naloge, ki jih je spremljal tudi končni filmski izdelek (Grossman 2010; Veraart 2013; Vávrová 2014; Urrestarazu Garcia 2018; In the light of memory 2010; Man of Nature and Me 2013; Skin has Eyes and Ears 2014; On her body 2018).

3 Delo v Kustodiatu je zajemalo tudi snemanje (in urejanje video gradiva) začasnih razstav (Afrika in Slovenija: Preplet ljudi in predmetov; Afganistan: Slovenski pogledi) in različnih dogodkov (Slovenski kulturni praznik v SEM; Strokovno vodstvo po razstavi Afrika in Slovenija – Anja Koren in dr. Boris Kuhar) za arhiv Kustodiata ter snemanje filma Spomini na strica ribiča (2018), ki je bil del začasne razstave Morje – naše življenje: Odstri spomini nabrežinske ribiške družine v SEM (julij–december 2018).

Ob izbiranju enot iz Registra sem se sprva odločila za snemanje tistih, ki so povezane z Belo krajino, regijo, kjer sem odraščala. Zavedajoč se kratkega časa usposabljanja, se mi je zdela ta izbira primerna, saj sem lahko zaradi regijskih povezav predvidevala, da bo stik s protagonisti, protagonistkami oz. nosilci, nosilkami kulturne dediščine in kamero hitreje stekel. V prispevku tako skozi različne vidike snemanja, montaže in končne projekcije analiziram uporabo kamere med terenskim delom, čeprav smatram filme za Register (posledično tudi filme, ki sledijo nominacijam za Unescove sezname) kot svojevrsten žanr, ki ne sodi povsem v kontekst principov vizualne etnografije ali etnografskega filma. Avdiovizualni izdelki, ki spremljajo nominacije za Unesco, so poimenovani kot nominacijski filmi (Valentičič Furlan 2018: 29). So zelo raznoliki, večinoma pa sledijo Unescovi narativni shemi (Hrovatin in Hrovatin 2015: 81, 78; nav. v Valentičič Furlan 2018: 29). Dolgo je prevladoval trend filmov, narejenih po zgledu televizijskih reportaž (s tretjeosebним komentarjem v ozadju vizualnega gradiva) (Valentičič-Furlan 2018: 29), danes pa se vse bolj uveljavljajo tudi bolj kolaborativni pristopi z ljudmi, t. j. nosilci dediščine.

VIZUALNA REFLEKSIJA

Da snemanje vsakdanjega življenja ni enostavna ali enoznačna dejavnost, so prepoznali že mnogi vizualni antropologi, med drugim tudi pionir vizualne antropologije, Jean Rouch: »Snemanje vsakdanjega življenja zahteva izvrstnega filmarja. Je izredno težavno in osebno. Samemu mi to nikoli ni zares uspelo na dovolj zadovoljiv način« (Rouch 1982: 167, nav. v Piault 2006: 360). V slovenskem prostoru, kjer navadno govorimo predvsem o vizualni etnografiji ali vizualnih raziskavah (Križnar 1996; Lunaček 2015), se raznolike izkušnje razlikujejo tako od institucij kot tudi od posameznikov, ki se tega dela lotevajo.

Vizualno etnografijo razumem kot eno izmed oblik raziskovalčeve navzočnosti, tudi čutne »ugnezdenosti« (Pink 2007; Lunaček Brumen 2018) v raziskovalnem procesu, ki znanje razume kot relacijsko, torej kot posledico odnosa med antropologom oz. raziskovalcem in protagonisti, a tudi kot posledico posebnosti samega raziskovalnega procesa s kamero. Pogled skozi njen okular nam omogoča uvid v konkretne in čutno zaznavne izraze prostora, časa in interakcij, kakor tudi v raznovrstne plasti resnice, v kompleksnost socialnih svetov in identitet. V metodološkem smislu gre pri tem za neke vrste reorganizacijo telesa (in perspektive), ki omogoča, da vidimo in gledamo na drugačen način, saj se svetu ne približujemo zgolj diskurzivno, tj. skozi jezik, razlage in posploševanja (MacDougall 2005, moj poudarek). Opazujemo vsakdanje življenje, ki se odvija pred našimi očmi (in zasloni) ter skušamo ujeti določen trenutek v njegovem vztrajanju.

V tej maniri vizualne raziskave, ki posredujejo raznolike perspektive o raznolikih realnostih, pričajo tudi o ambivalentnostih in omejitvah v našem spoznavanju in razumevanju, saj tako kot tudi sicer v življenju ne razumemo prav vsega, kar vidimo pred seboj (Spletni vir 3). Vizualna etnografija ne skuša

zapolniti tovrstne luknje v razumevanju, temveč kot način posredovanja znanja dopušča, da skozi pronicajo nova (raziskovalna) vprašanja, ki nas vznemirjajo kot raziskovalce in gledalce. Kot oblika etnografskega raziskovanja s svojevrstnimi modalitetami in specifičnostmi se ne fokusira samo na filme kot končne izdelke, ampak predvsem na sam proces raziskovanja s kamero, ki je zasnovan na izkušnji interakcije kot analitične kategorije (glej tudi Pink 2007; Pink 2009). Subjektivnost (in intersubjektivnost)⁴ raziskovalne izkušnje se na platnu razkrije kot skupno sodelovanje raziskovalca, raziskovalke in sodelujočih v raziskovalnem procesu.

Omenjeni vidiki nediskurzivnega raziskovanja, veččutnosti in intersubjektivnosti v raziskovalnem procesu snemanja se mi zdijo nujni za razumevanje ambivalentnosti, ki sem jo čutila ob snemanju enot za Register, ki pa so bile v nasprotju z mojim siceršnjim delom omejene na krajše terensko delo oz. neke vrste reportažno snemanje. Ni šlo torej za celosten uvid v mnogotere kompleksnosti procesa vizualne etnografije, ampak za parcialni uvid v nekatere kompleksnosti terenskega dela s kamero. Pri tem mi je poznavanje samih jedi in elementov, ki jih zaradi odraščanja v tem okolju dobro poznam, pripomoglo k lažjemu osmišljanju in razslojevanju pomena in funkcije dediščinskih elementov v vsakdanjem življenju.

Priprava belokranjske pogače

Pogača, ki se jo pripravlja po številnih krajih v Beli krajini, je preprosta, iz kvašenega testa pripravljena jed, ki se pripravlja predvsem ob sprejemanju gostov, danes pa velikokrat tudi v turistične namene (Spletni vir 4). Prvi stik s terenom sem vzpostavila preko Društva kmečkih žena Metlika, saj so kot društvo njihove članice nosilke nesovne kulturne dediščine tako priprave belokranjskih pogač kot tudi prostih oz. belokranjskih povitic. Kot članice društva so »upravičene« za prikaz peke, pridobile so si tudi certifikat za pravo belokranjske pogače (Spletni vir 5). Dogovorile smo se, da bo moja prva protagonistka Metka, tudi sama lastnica certifikata. S snemanjem med terenskim delom ali pa že s samim snemanjem kot terenskim delom imam izkušnje predvsem iz daljših raziskav, kjer sem dlje časa preživela z ljudmi ali s skupnostjo, ki me je zanimala (glej Filak 2019; Lukomir, moj dom 2018). V primeru snemanja za Register pa smo se omejili na en snemalni dan, kar je običajno pri snemanju tovrstnih vizualnih izdelkov (Valentiničič Furlan 2018, osebna komunikacija). Pred samim snemanjem sem vedno prebrala gradivo o enoti iz Registra, hkrati pa sem sledila strukturi priprave določene jedi. Vedno sem se skušala prilagoditi svojim sogovornicam, če bi si te želele kakšno stvar posebej poudariti ali izraziti. Metka si je tako izbrala svoj kotiček v kuhni-

4 V fenomenologiji je termin intersubjektivnost uporabil Husserl za opis našega odnosa s svetom drugih in s svetom okoli nas, ki je relacija *inter-esov*, *inter-obstoja* (Jackson 2012: 5, poudarek avtorja). Več o intersubjektivnosti v kontekstu vizualne (in senzorične) antropologije glej tudi Pink 2007, 2009; pa tudi Lunaček Brumen 2018: 93.

nji, ki ji je najbolj odgovarjal, zadržana pa je bila glede prikaza celotne kuhinje, ki po njenem mnenju (zaradi čistoče) ni bila popolnoma primerna za kamero.

Pri daljšem terenskem delu kamero, preden jo uporabim, dalj časa s seboj samo nosim, ali pa sogovornike nanjo opozarjam s snemanjem pokrajine, detajlov; šele pozneje, ko je odnos vzpostavljen, pa tudi ljudi. Med snemanjem za Register sta se obe stvari zgodili v istem trenutku, torej ko je bila kamera že prižgana, se je začel tudi »scenarij«. V istem trenutku me je presenetilo, da je sogovornica začela uradno opisovati postopek izdelave prave belokranjske pogače, kar pomeni, da je navajala recept, objavljen v brošuri Društva kmečkih žena (Društvo kmečkih žena Metlika b. n. l.). Recept je podala v pravilni slovenščini, brez elementov domačega, obmejnega dialekta, značilnega za vasi ob reki Kolpi. Potreba po govoru v slovenskem knjižnem jeziku je na nek način odraz zavedanja prisotnosti kamere, pred katero si vsi želimo biti zgledni in razumljeni. Kljub temu me je ta prvi prizor presenetil, a sem upala, da se bo med snemanjem situacija razrahljala. Sogovornica je kljub temu vse do konca čutila potrebo po prikazu »prave« oblike nesnovne kulturne dediščine, kot je zapisana v priročnikih društev, ki so povzele registracijo. Prava belokranjska pogača torej ni prava, če ni točno 30-cm premera, s sedmimi rezi s približno 4-cm razdaljo, debeline do dveh cm (debelina se zmanjšuje proti robu) ipd., kot navaja sogovornica v filmu.

Kot pravi Shina-Nancy Erlewein, se moramo pri dokumentiranju nesnovne kulturne dediščine venomer spraševati o metodologiji, etiki in sredstvih dokumentacije (2015: 26). Pogačo sem si kot prvo (in zame najpomembnejšo) enoto izbrala tudi zaradi dejstva, da me kot Belokranjko povezuje z domom, je nekaj, kar sama pripravljam za goste, in je navada, ki jo poznam od otroštva. Ravno zaradi tega je bila pogača zame jed, ki ni nikoli narejena po šabloni, je torej bolj stvar nabora sestavin, ki jih imaš v tistem trenutku pri roki. Pomembnejše od sestavin je, da skoraj vedno najdeš v kuhinji vsaj sol, s katero jo posuješ. Je pa ključna gesta, ki jo s pripravo pogače izkažemo, tj. gostoljubnost, s katero pričakamo goste in jim izrazimo dobrodošlico. To je bila prvotna domneva pred snemanjem. Dogodek na terenu s kamero pa je pokazal drugo plat odnosa do dediščine, ki se lahko zgodi ob registracijah, definicijah in uokvirjanju posameznih dediščinskih praks v institucije in registre (glej Valentinčič Furlan 2018: 26; Hafstein 2007; *The Flight of the Condor* 2018). Sama registracija oz. zapis postane dikcija, pravilo. Ne glede na pretekle in različne variacije kot taka postane nov standard, ki se ga še najbolj zvesto držijo nosilci te kulturne dediščine. Metka je tako ne le natančno in dosledno navedla pravila za izdelavo prave belokranjske pogače. Najbolj se je bala, kako bodo preostale članice društva reagirale na njeno predstavitev, češ, kaj je pozabila in kje se je pri pripravi zmotila. Po moji prvi montaži sva video preoblikovali tako, da so bili v njem ubesedeni vsi zanjo ključni elementi priprave pogače, a sem jih, ker sem sledila ideji komplementarnosti pisnega dela utemeljitve registracije in filmskega prikaza oz. posredovanja prenosa znanja, večščin ipd., sama sprva zmanjšala (glej Valentinčič Furlan 2015: 105; Valentinčič Furlan 2018: 32; Valentinčič Furlan 2009: 154).

Videogram: Metka Starešinič pripravlja belokranjsko pogačo, avtorica Manca Filak, Krasinec, 19. 2. 2019, hrani Manca Filak.

Priprava belokranjske proste povitice

Prosta povitica, prosta potica, *poftica*, *povética* ali belokranjska povitica je, podobno kot pogača, pogosta jed v Beli krajini. Največkrat so jo pripravljali ob petkih, različnih dogodkih ter praznikih (Spletni vir 6). Pripravlja se iz vlečenega testa, sam nadev pa je odvisen od navdiha tistega, ki jo pripravlja. Spontanost pripravljanja in nabora sestavin za pripravo proste povitice je omenjena tudi v samem opisu elementa nesnovne kulturne dediščine v Registru (prav tam). Tudi pri snemanju te belokranjske jedi se je protagonistka Ivanka bala, da bi članice opazile, da je na koncu pozabila dodati sol, kot je navedeno v brošuri. Hkrati me je ob tem snemanju presenetila razlaga v stilu branja recepta, torej v množini: najprej dodamo sol, potem moko ipd. To si lahko razlagamo tudi kot posledico predstavitev, društvenih dogodkov in delavnic, ki jih nosilci in nosilke nesnovne kulturne dediščine pripravljajo v svojem lokalnem okolju (Društvo kmečkih žena Metlika jih ima veliko), kjer so ničkolikokrat prisiljeni, prisiljene svoje delo ali izdelke predstavljati različnim skupinam in posameznikom (glej tudi Valentinčič Furlan 2018: 32).⁵ S tem tudi element prenosa znanja, ki je pomemben pri ohranjanju praks nesnovne kulturne dediščine, postane dejavnik uokvirjanja same prakse znotraj točno določenih pravil. Kot posledica »togosti« registracije in njenega vpliva na samo dediščinsko prakso se med snemanjem tudi sama nisem počutila najbolj sproščeno, uniformiranost me je silila v zadržano držo do snemane enote. Dobila sem občutek, da snemam predvsem recept; vse, kar je odstopalo od pravil, je bilo za kamero neprimerno. Seveda je tovrstni razmislek tudi posledica časovno omejenega terenskega dela. Če bi svojim protagonistkam s kamero sledila dalj časa, bi se najbrž lahko bolj poglobila v samo dediščin-

5 Tudi Tamara Nikolić Đerić poudarja morebitne omejitve in etična vprašanja, ki lahko nastajajo pri (avdiovizualni) reprezentaciji v digitalnem okolju in pomanjkanju nadzora nad morebitno manipulacijo digitalnih vsebin, ipd. (2015: 86).

sko prakso. Kljub temu pa menim, da mi je tovrstna izkušnja hitrega in na nek način reportažnega snemanja, ki je pogosto za nominacije ali registre, omogočila vpogled v določene točke kritičnega razmisleka o samih registracijah, o katerih več pišem v naslednjih vrsticah.

Videogram: Ivanka Starešinič pripravlja belokranjsko prosto povitico, avtorica Manca Filak, Krašinec, 19. 2. 2019, hrani Manca Filak.

Izdelava belokranjskih pisanic

Malo manj naivno sem se lotila snemanja izdelave belokranjskih pisanic, v batik tehniki okrašenih (velikonočnih) jajc, katerih izdelava se je ohranila v Adlešičih in okoliških vaseh, kjer jih izdelujejo in prodajajo predvsem kot turistične spominke in darila (Spletni vir 7). Ker je sogovornica Nada, ki je za registracijo poskrbela sama skupaj s SEM, nosilka te dediščine in dejavnosti, je vajena tako govora in opisovanja izdelave kot tudi vizualne predstavitve ter ve, kako mora stvar zgledati – tako delavnica kot tudi končni izdelek. Tako sva v njenem primeru več časa namenili pripravi snemalnih okoliščin, torej videzu same sobe, v katero sva vključili več tipično belokranjskih elementov (lan, vezenine, statue za tkanje itn.). V tem primeru lahko govorimo o vnaprej pripravljeni scenografiji.

Nekako se vsi nosilci, nosilke že zavedajo, kaj pomeni in kako mora izgledati nek element, da je prepoznan kot pravi in tipičen za neko enoto, regijo, Register. Težko je v tovrstnih primerih kot snemalec posneti pravo okolje, ko gre za določene postopke ali izdelavo, kjer je udeležena samo ena oseba in kjer nismo prisotni dalj časa. Težje pride do iste interakcije in dinamike v odnosu, vzpostavljenem in značilnem za številne etnografske filme, ki prikazujejo določen fenomen ali način življenja.⁶ Če so protagonisti vajeni pred-

6 Pri snemanju starejšega para v domači vasi Talčji Vrh sva s soavtorjem filma Žigo Goriškom kljub omejenemu času za snemanje (dva dni) dobila intimen vpogled v vsakdanjost zaradi predhodno vzpostavljenega odnosa (ki se je s snemanjem spremenil, utrdil in poglobil). Tako lahko v filmu Zvonko in Ivanka (2015), ki je bil narejen v sklopu Poletne šole vizualne etnografije (AVL ISN ZRC)

stavljanja svojega znanja za različne šole, delavnice in lokalne televizije, tudi mi kot raziskovalci med obiskom pridobimo podobno informacijo oz. predstavitev. Velikokrat se, kot se je to zgodilo v mojem primeru, na raziskovalce (s kamero) gleda kot na posrednike za medije, morebiti televizijo ali pa lokalne novice. Posledično je tudi reakcija na snemanje odvisna od pričakovanj, ki jih imajo ljudje do televizijskih reportaž. Te so bile v preteklosti poleg vizualizacije pisne utemeljitve osrednji način prikazovanja elementov nesovne kulturne dediščine (Valentinčič Furlan 2018: 38). Podobno poudarja Shina-Nancy Erlewein, da bodo skupnosti in nosilci, ki so vključeni v proces nastajanja avdiovizualnih predstavitev in dokumentacij, verjetno tudi sami ustvarili podobne reprezentacije (2015: 354). Kljub temu sta demokratizirana praksa predstavljanja kulturne dediščine ter širši dostop skupnosti in nosilcev do vseh faz produkcije zelo pomembna (Erlewein 2015: 353; Valentinčič Furlan 2018).⁷

Videogram: Nada Cvitkovič pri izdelovanju belokranjskih pisanic, avtorica Manca Filak, Adlešiči, 20.2.2019, hrani Manca Filak.

Projekcije filmov o nesovni kulturni dediščini

David MacDougall meni, da živi film, ko je enkrat narejen, svoje novo življenje (1992: 34). Vsaka vizualna predstavitev je tako v različnih kontekstih ne le ustvarjena, ampak je v njih tudi konzumirana in evocira različne občutke podobnosti, bližine, oddaljenosti, empatije ali istovetenja (Banks in Ruby 2011: 9; Vávrová 2014: 3). Vsekakor ima tudi občinstvo v različnih okoljih in konte-

---

opazujemo ritmično izdelovanje trsk in druga vsakdanja opravila, ki so pomembna za preživetje tega starejšega para. Tovrsten vpogled je bil mogoč tudi kot posledica same prakse, ki ni bila zaščiten, popisana ali ovrednotena, a je bila kljub temu izrednega pomena tako na osebni ravni para, kot tudi na ravni vasi ter midsosedskih odnosov (trske je par uporabljal kot menjalno sredstvo in darilo oz. zahvalo).

⁷ S protagonistkami smo se po njihovem ogledu prve verzije urejenega gradiva skupaj dogovorile, kaj se še da spremeniti. Predvsem so bili popravki povezani s podajanjem vseh verbalnih komentarjev o receptu, ki sem jih sama prvotno hotela zmanjšati.

kstih že pred samim ogledom določena pričakovanja glede estetike in naračije filma (Crawford 1993: 137). Sama lahko izkušnjo snemanja za Register nesnovne kulturne dediščine ocenim tudi kot pozitivno, zlasti po projekciji filmov v lokalnem okolju. Na sami predstavitvi filmov v Belokranjskem muzeju Metlika je bil odziv na filme odličen, navdušene so bile tako protagonistke kot tudi lokalno prebivalstvo, in to predvsem zaradi številčnega obiska projekcij. Tudi protagonistke, ki so po predvajanjih sodelovale na diskusiji, so se počutile zelo dobro, bile so vesele, da so lahko predstavile določene enote iz Registra. Dobile so veliko pohval o pripravi tradicionalnih jedi in seveda o okusnosti na prireditvi predstavljene hrane. Lahko rečem, da so bile ponosne, da so ne le nosilke prikazanega znanja, ampak tudi prave poznavalke belokranjske tradicije, za kar so jim čestitali tudi na samih projekcijah.

Skupnosti, ki se organizirajo okoli nesnovnih kulturnih in dediščinskih praks, so heterogene, izumljajo nove oblike družbene tvornosti in nove institucionalne konfiguracije (Hafstein 2007: 96). Dediščina kot procesualna kategorija se tako nenehno razvija in je stvar pogajanj, zato je pomembno, da pri oblikovanju avdiovizualnih produkcij sodelujejo tudi skupnosti (Erlewein 2015: 354). Avdiovizualna reprezentacija je hkrati že politika reprezentacije, ko (so)odločamo, koga bomo prikazali (in zakaj), kje, na kakšen način in s kolikšno mero participacije (glej tudi Valentinčič Furlan 2018). Participativni pristop⁸ k snemanju vsakdanjega življenja, ki je bil mogoče moj prvotni ideal, žal v primeru snemanja za Register ni prišel v ospredje, saj so sogovornice moja navodila pričakovale oz. želele bolj kot lastno, spontano interakcijo. Strah pred tem, kako jih bodo videle preostale članice nesnovne kulturne dediščine kot tudi pri vizualni etnografiji kot praksi raziskovanja. Kljub temu lahko nosilke belokranjske dediščine v kontekstu predstavitve (in ne toliko v kontekstu vsakdanjega življenja) vidimo kot soavtorice končnega izdelka prav zato, ker so performativno izvedle standardizirano predstavitev priprave jedi glede na lastno razumevanje, čeprav je bilo to odvisno od nekaterih zunanjih pričakovanj društva ali skupnosti.

PERSPEKTIVE IN AMBIVALENTNOSTI: KRATEK ZAKLJUČEK

Snemanje enot za register mi je omogočilo pomemben vpogled v kompleksnost nesnovne kulturne dediščine in njenih pojavov, kot tudi v kompleksnost odnosa nosilcev in nosilk do svojih dediščinskih praks. V primerjavi s t. i. pisno antropologijo pa tudi z uporabo klasičnih etnografskih metod uporaba kamere (in urejanja gradiva) v empiričnih raziskavah ustvarja kvalitativno drugačne odnose in dinamike med raziskovalcem in sodelujočimi. Z njeno uporabo lahko vidimo in gledamo na določeno situacijo na drugačen način (glej tudi MacDougall 2005: 3). S posnetim video materialom tako dobimo veliko etnografskih podatkov, s ponovnim ogledom posnetkov pa tudi novo znanje (glej tudi Lydall in Strecker 2006: 148; Favero 2013: 70). Obenem nas

8 Kot enega od primerov skupne antropologije v Sloveniji, fotografske raziskave v sodelovanju antropologinje Sarah Lunaček Brumen in Suleymana Mohameda v SEM, glej Lunaček Brumen 2018.

vsaka raziskovalna tema spodbudi, da razširimo in prilagodimo svojo metodologijo glede na to, na kaj in kako moramo biti pozorni pri določenih temi. Tako lahko določeno temo vedno raziskujemo tudi skozi (in ne zgolj vzporedno z) vizualno etnografijo. S tem se nam odkrivajo nove povezave, čutne dimenzije, izkušnje, ki jih sicer mogoče ne bi niti opazili. Predvsem nam ponovni ogled posnetkov omogoča, da v različnih delih terenskega dela in analize ter z različnih kotov pogledamo na svojo terensko izkušnjo, s tem pa tudi na pozicijo do ljudi, s katerimi sodelujemo. Video (ali pisnega) materiala tako ne razumem zgolj kot informacije, skozi katere prepoznavamo kulturne pomene, ampak vizualno (ali pisno) etnografijo razumem kot sredstvo dostopanja do določenega antropološkega vpogleda in razumevanja (glej Crawford 1993; Loizos 1993; Jonsen 1993; MacDougall 2005; Jenssen 2009; Grossman 2010; Pink 2011).

Za boljše razumevanje in ovrednotenje posebnosti vizualne etnografije je pomemben vidik komplementarnost pisnega in video zapisa.⁹ Želela sem, da vizualni dodatek Registra pisnega dela utemeljitve enote ne bi samo »povzel«, ampak da bi si bila komplementarna. Tako nove Unescove smernice kot tudi zborniki SEM-a, ki nagovarjajo refleksijo in analizo dokumentiranja in vizualizacije nesnovne kulturne dediščine, poudarjajo »emski« pristop in sodelovanje, dialoškost ter komplementarnost pisnega dela in filma (glej Valentinčič Furlan 2015: 105; 2018: 32). A vprašanje, kako do etnografskega filma priti s predvsem institucionaliziranimi pogoji kratkega (v preteklosti tudi t. i. urgentnega) snemanja – predvsem zaradi dolgoročnosti pisnih utemeljitev, birokratiziranih pogojev dela ter hitenja pri nominacijah – ostaja odprto. Glede na izkušnje pri snemanju dediščinskih elementov Registra menim, da bi se bilo treba v nominacijskih filmih in filmih za Register izogibati govoru o etnografskem filmu kot nekem končnem vizualnem izdelku, celo estetskemu idealu, in raje naslavljati in spodbujati etnografski pristop, senzibilnost, vpetost v raziskovalni proces.¹⁰ Pri tem poudarjam predvsem etnografsko raziskovalno senzibilnost in avdiovizualni izdelek, ki je komplementaren pisni predstavitvi v Registru in pri kateri sodelujejo nosilci dediščine in akterji v skupnostih, ki se s to dediščino istovetijo. Kot je razvidno iz predstavljenih primerov, vizualno gradivo utelešene prakse prikaže tudi, kadar so te performativne. Utelešeno znanje dediščinske prakse in etnografska senzibilnost se dobro vidita pod prsti mojih protagonistk, tudi če so med snemanjem veliko bolj nastopale, kot bi sicer v vsakdanjem okolju. Način njihove samoreprezentacije je pomemben uvid v razumevanje in interpretiranje nesnovne kulturne dediščine, ki je v primeru belokranjskih enot razumljena predvsem kot predpisan recept oz. ideal.

Z analizo terenskega dela lahko boljše razumemo razmerja med etnografskimi praksami in oblikami reprezentacije v antropologiji. Uporaba kamere nas namreč postavi neposredno v srž ranljivega (in nepredvidljivega) trenut-

9 Dihotomija besede / podobe je v antropologiji že dolgo del splošnih razprav in diskusij, a je tudi presežena (glej Crawford 1992; Crawford 1993; MacDougall 2005; Schneider, Wright 2006; Grimshaw, Ravetz 2005; Grimshaw, Ravetz 2009; Pink 2009; Pink 2011; Port 2018).

10 Za nekatere podobne premisleke o vizualni komunikaciji in vizualnem izdelku glej Križnar 2009: 130.

ka etnografske izkušnje (Deveraux 1995: 68, 72; Bromhead 2014: 52). Zato je refleksija skupnega prostora in interakcij med antropologom s kamero in z ljudmi, ki so pred njo, izredno pomembna. Z uporabo kamere ta odnos postane intenzivnejši, odpremo pa tudi polje intime in medosebne izmenjave informacij in pomenov, ki nam omogočajo še bolj poglobljeno razumevanje in večjo senzibilnost do načinov, kako ljudje na vsakdanji ravni izkušajo, dojemajo in živijo svoje življenjske svetove. Prav to se mi zdi ključni teoretični premislek, ki nam lahko pomaga pri delu za Register nesnovne kulturne dediščine in snemanju za Unescove nominacije.

VIRI IN LITERATURA

BANKS, Marcus in Jay Ruby

2011 Made to Be Seen: Historical Perspectives on Visual Anthropology. V: Marcus Banks in Jay Ruby (ur.), *Made to Be Seen: Perspectives on the History of Visual Anthropology*. Chicago, London: University of Chicago Press, 1–18.

BROMHEAD, Toni De

2014 *A Film-Maker's Odyssey: Adventures in Film and Anthropology*. Aarhus: Intervention Press.

COLLINS, Peter in Anselma Gallinat

2010 The Ethnographic Self as Resource: Writing Memory and Experience into Ethnography. V: Peter Collins in Anselma Gallinat (ur.), *The Ethnographic Self as Resource*. New York: Berghahn Books, 228–245.

CRAWFORD, Peter Ian

1992 Film as discourse: The invention of anthropological realities. V: Peter Ian Crawford in Granada Centre for Visual Anthropology (ur.), *Film as Ethnography*. Manchester in New York: Manchester University Press, 66–84.

1993 Text and context in ethnographic film. Or »To whom it may concern.« V: Peter Ian Crawford in Sigurjon Baldur Hafsteinsson (ur.), *The Construction of the Viewer: Media Ethnography and the Anthropology of Audiences, Proceedings from NAFA 3*. Aarhus: Left Coast Press, 135–149.

2006 'Big Men' and the Representation of Local Communities on Film. V: Metje Postma in Peter Ian Crawford (ur.), *Reflecting Visual Ethnography: Using the Camera in Anthropological Research*. Leiden: Routledge, 294–318.

DEVEREAUX, Leslie

1995 Experience, Re-presentation, and Film. V: Leslie Deveraux in Roger Hillman (ur.), *Fields of Vision: Essays in Film Studies, Visual Anthropology and Photography*. Berkeley: University of California Press, 56–76. Društvo kmečkih žena Metlika b. n. l. *Knjižnica receptov*. Metlika: Društvo kmečkih žena Metlika.

ERLEWEIN, Shina-Nancy

- 2015 Nesnovno je važno: Metodologije v vizualni antropologiji in dokumentacija nesnovne kulturne dediščine. V: Nadja Valentinčič Furlan (ur.), *Dokumentiranje in predstavljanje nesnovne kulturne dediščine s filmom*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 25–38.

FAVERO, Paolo S. H.

- 2013 Picturing Life-Worlds in the City Notes for a Slow, Aimless and Playful Visual Ethnography. *Archivio Antropologico Mediterraneo – AAM* 15 (2), 69–85.

FILAK, Manca

- 2019 A long term visual ethnography in a Bosnian village: Tracking epistemological and methodological issues. *EthnoAnthropoZoom/ ЕтноАнтропозум* 16 (16), 251–303.

GRIMSHAW, Anna in Amanda Ravetz

- 2005 Introduction: Visualizing Anthropology. V: Anna Grimshaw in Amanda Ravetz (ur.), *Visualizing Anthropology: Experimenting with image-based ethnography*. Bristol, Portland: Intellect Books.
- 2009 *Observational Cinema: Anthropology, Film, and the Exploration of Social Life*. Bloomington in Indianapolis: Indiana University Press.

GROSSMAN, Alyssa R.

- 2010 *Chorographies of Memory: Everyday Sites and Practices of Remembrance Work in Post-Socialist, EU Accession-Era Bucharest*. Neobjavljena doktorska disertacija. Manchester: University of Manchester, Faculty of Humanities, School of Social Sciences.

HAFSTEIN, Valdimar Tr.

- 2007 Claiming Culture: Intangible Heritage Inc., Folklore ©, Traditional Knowledge™. V: Dorothee Hemme, Markus Tauschek in Regina Bendix (ur.), *Prädikat »Heritage«: Wertschöpfungen aus Kulturellen Ressourcen. Studien zur Kulturanthropologie: Europäischen Ethnologie* 1. Berlin: Lit, 75–100.

HENLEY, Paul

- 1998 Film making and Ethnographic Research. V: Jon Prosser (ur.). *Image-Based Research: A Sourcebook for Qualitative Researchers*. London: Psychology Press, 42–59.
- 2006 Narratives: The Guilty Secret of Ethnographic Film-Making? V: Metje Postma in Peter Ian Crawford (ur.), *Reflecting Visual Ethnography: Using the Camera in Anthropological Research*. Leiden: Routledge, 376–402.

JENSSEN, Toril

- 2009 *Behind the Eye: Reflexive Methods in Culture Studies, Ethnographic Film, and Visual Media, NAFA series volume 4.* Prevod in uredništvo Peter Ian Crawford. Arhus: Nordic Anthropological Film Association and Intervention Press.

JONSEN, Linda

- 1993 Visualism and Ambiguity in Visual Anthropology. V: Peter Ian Crawford (ur.), *The Nordic Eye: Proceedings from NAFA 1.* Hojbjerg: Left Coast Press, 63–72.

KRIŽNAR, Naško

- 1996 *Vizualne raziskave v etnologiji.* Ljubljana: Založba ZRC.
 2009 Ljubljana je filmana. V: Breda Čebulj Sajko (ur.), *Etnologija in regije: Ljubljana. Prestolnica v medkulturnem dialogu in filmskih podobah: Zbornik znanstvenih in strokovnih razprav.* Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 125–143.

LOIZOS, Peter

- 1993 *Innovation in Ethnographic Film: From Innocence to Self-Consciousness, 1955–85.* Manchester: Manchester University Press.

LUNAČEK, Sarah

- 2015 Spekter slovenske antropologije v Sloveniji. V: Miha Peče, Nadja Valentinčič Furlan in Monika Kropelj (ur.), *Vizualna antropologija: Osebne izkušnje in institucionalni vidiki.* Ljubljana: Založba ZRC, 99–124.

LUNAČEK BRUMEN, Sarah

- 2018 V iskanju skupne antropologije. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 58 (3–4), 91–106.

LYDALL, Jean in Ivo Strecker

- 2006 Men and Women on Both Sides of the Camera. V: Metje Postma in Peter Ian Crawford (ur.), *Reflecting Visual Ethnography: Using the Camera in Anthropological Research.* Leiden: Routledge, 138–156.

MacDOUGALL, David

- 1992 Whose Story Is It? V: Peter Ian Crawford, Jan Ketil Simonsen in Nordic Anthropological Film Association (ur.), *Ethnographic Film Aesthetics and Narrative Traditions: Proceedings from NAFA 2.*: Intervention Press in association with the Nordic Anthropological Film Association, 25–42.
 2005 *The Corporeal Image: Film, Ethnography, and the Senses.* Princeton in New York: Princeton University Press.

NIKOLIĆ ĐERIĆ, Tamara

- 2015 Uporaba novih medijev in senzorne etnografije pri raziskovanju in posredovanju nesnovne kulturne dediščine. V: Nadja Valentinčič Furlan (ur.), *Dokumentiranje in predstavljanje nesnovne kulturne dediščine s filmom.* Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 85–95.

PIAULT, Colette

- 2006 The Construction and Specificity of an Ethnographic Film Project: Researching and Filming. V: Metje Postma in Peter Ian Crawford (ur.), *Reflecting Visual Ethnography: Using the Camera in Anthropological Research*. Leiden: Routledge, 358–375.

PINK, Sarah

- 2007 *Doing Visual Ethnography*. Druga izdaja. Los Angeles: SAGE Publications Ltd.
- 2008 More visualizing, more methodologies: On video, reflexivity and qualitative research. *The Sociological Review* 49, 586–599.
- 2009 *Doing Sensory Ethnography*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC.
- 2011 Multimodality, Multisensoriality and Ethnographic Knowing: Social Semiotics and the Phenomenology of Perception. *Qualitative Research* 11 (3): 261–276.

PINK, Sarah idr.

- 2015 *Digital Ethnography: Principles and Practice*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington: SAGE.

PORT, Mattijs van de

- 2018 In Love with My Footage: Desirous Undercurrents in the Making of an Essay Film on Candomblé. *Visual Anthropology Review* 34 (2), 136–146.

POSTMA, Metje

- 2006 The Construction to Narrative: What's left of ethnography? V: Metje Postma in Peter Ian Crawford (ur.), *Reflecting Visual Ethnography: Using the Camera in Anthropological Research*. Leiden: Routledge, 319–357.

SCHNEIDER Arnd in Cristopher Wright

- 2006 The challenge of practice. V: Arnd Schneider in Cristopher Wright (ur.), *Contemporary art and anthropology*. Oxford, New York: Berg, 1–27.

URRESTARAZU Garcia, Eurne

- 2018 *ON HER BODY: A Research Focused on Esther's Corporeal Itinerary*. Neobjavljeno magistrsko delo. EYE & MIND Master's Degree in Visual Anthropology, Aarhus University.

VALENTINČIČ FURLAN, Nadja

- 2009 Študentsko naselje. V: Breda Čebulj Sajko (ur.), *Etnologija in regije: Ljubljana. Prestolnica v medkulturnem dialogu in filmskih podobah: zbornik znanstvenih in strokovnih razprav*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 143–157.
- 2015 Vizualna antropologija in vizualizacija nesnovne kulturne dediščine v Unescovem okviru. V: Nadja Valentinčič Furlan (ur.), *Dokumentiranje in predstavljanje nesnovne kulturne dediščine s filmom*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 97–108.

2018   Filmi o nesnovni kulturni dediščini: Govoriti za, govoriti o, govoriti skozi ali govoriti ob? V: Nadja Valentinčič Furlan (ur.), *Dokumentiranje in predstavljanje nesnovne kulturne dediščine s filmom*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 25–44.

VÁVROVÁ, Daniela

2014   *Skin Has Eyes and Ears: Audio-Visual Ethnography in a Sepik Society*. Neobjavljena doktorska disertacija. James Cook University. Spletni dostop: <https://researchonline.jcu.edu.au/28025/>, 20.7.2018.

VERAART, Orsolya

2013   *Man of Nature and Me: Research on the Boundary between Anthropology and Art*. Neobjavljeno magistrsko delo. Visual Cultural Studies SVF Faculty of Humanities, Social Sciences and Education, University of Tromsø – The Arctic University of Norway. Spletni dostop: <https://munin.uit.no/handle/10037/5656>, 12. 8. 2018.

SPLETNI VIRI

- Spletni vir 1: Filmografija, Slovenski etnografski muzej, Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine, <https://www.etno-muzej.si/sl/digitalne-zbirke/kljucne-besede/filmski-zapisi>, 10. 5. 2019.
- Spletni vir 2: Register nesnovne kulturne dediščine, Slovenski etnografski muzej, Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine, <http://www.nesnovnadediscina.si/sl/register>, 7. 5. 2019.
- Spletni vir 3: David MacDougall Masterclass: Turkana Conversations Revisited. The Evolution of Observational Cinema (with Michael Steward and Colin Young), David MacDougall, Royal Anthropological Institute, <https://raifilm.org.uk/david-macdougall-masterclass/>, 31. 3. 2017.
- Spletni vir 4: Opis enote žive kulturne dediščine: Priprava belokranjskih pogač. Ministrstvo za kulturo, http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Razvidi/RKD_Ziva/Rzd-02_00023.pdf, 6. 6. 2019.
- Spletni vir 5: Specifikacija za belokranjsko pogačo: Zajamčena tradicionalna posebnost Društvene publikacije, Društvo kmečkih žena Metlika, http://www.mkgp.gov.si/fileadmin/mkgp.gov.si/pageuploads/podrocja/Kmetijstvo/zascita_kmetijskih_pridelkov_zivil/specifikacija_belokranjska_pogaca.pdf, 7. 5. 2019.
- Spletni vir 6: Opis enote žive kulturne dediščine: Priprava prostih povitic in belokranjskih povitic. Ministrstvo za kulturo, http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Razvidi/RKD_Ziva/Rzd-02_00024.pdf, 6. 6. 2019.
- Spletni vir 7: Opis enote žive kulturne dediščine: Izdelovanje belokranjskih pisanic. Ministrstvo za izobraževanje, kulturo in šport, <http://www.mk.gov>.

si/fileadmin/mizks.gov.si/pageuploads/Kulturna_dediscina/REGISTER/RZD/Rzd-02_00013.pdf, 6. 6. 2019.

FILMOGRAFIJA

In the light of memory. Bukarešta (Romunija), 2010. Snemanje in montaža Alyssa R. Grossman. HD, 40 min. Dostopno: <https://www.cultureunplugged.com/documentary/watch-online/play/10985/In-the-Light-of-Memory>.

Izdelovanje belokranjskih pisanic. Adlešiči, 2018. Snemanje in montaža Manca Filak, produkcija SEM, Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine, 2018. HD, 10 min. Dostopno: <https://www.etno-muzej.si/sl/digitalne-zbirke/filmografija/izdelovanje-belokranjskih-pisanic>.

Lukomir, moj dom. Lukomir, Bjelašnica, Bosna in Hercegovina. Snemanje, montaža, zvok Manca Filak in Žiga Gorišek, produkcija Ethnocinema production, 2018. HD, 62 min. Dostopno AVL ISN ZRC SAZU.

Man of Nature and Me. Transylvania (Romunija), 2013. Snemanje in montaža Orsolya Veraart. HD, 30 min.

On her body. Baskija (Španija), 2018. Snemanje in montaža Edurne Urrestarazu Garcia. HD, 70 min.

Priprava belokranjskih pogač. Krasinec, 2018. Snemanje in montaža Manca Filak, produkcija SEM, Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine, 2018. HD, 10 min. Dostopno: <https://www.etno-muzej.si/sl/digitalne-zbirke/filmografija/priprava-belokranjske-pogace>.

Priprava belokranjske povitice. Krasinec, 2018. Snemanje in montaža Manca Filak, produkcija SEM, Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine, 2018. HD, 10 min. Dostopno: <https://www.etno-muzej.si/sl/digitalne-zbirke/filmografija/priprava-proste-povitice>.

Spomini na strica ribiča. Nabrežina, 2018. Snemanje in montaža Manca Filak, zasnova Polona Sketelj in Nadja Valentinčič Furlan, produkcija SEM, Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine, 2018. HD, 10 min. Dostopno: <https://www.etno-muzej.si/sl/digitalne-zbirke/filmografija/spomini-na-strica-ribica>.

Skin has eyes and ears: Audio-visual ethnography in a Sepik society. Papua New Guinea, 2014. Snemanje in montaža Daniela Vávrová. 83 min. Dostopno: <https://researchonline.jcu.edu.au/28025/24/28025-vavrova-2014-dvd-skin-has-eyes-and-ears.mp4>.

The flight of the condor. Peru, Bolivija, 2018. Režija Valdimar Tr. Hafstein in Áslaug Einarsdóttir, kinematografija in barvna korekcija David Alexander Corno. HD, 30 min. Dostopno: <http://flightofthecondorfilm.com/#watch>.

Zvonko in Ivanka. Talčji Vrh (Slovenija), 2015. Snemanje in montaža Manca Filak in Žiga Gorišek, produkcija Avdiovizualni Laboratorij ISN ZRC SAZU, 2015. HD, 15 min. Dostopno: <https://www.youtube.com/watch?v=2e6jaVK5jNQ>.

DOCUMENTING UNITS FROM THE SLOVENIAN REGISTER OF THE INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE

Key words: intangible cultural heritage, visual ethnography, methodology, representation, Bela krajina

The article seeks to analyse practical issues regarding field work with a video camera resulting from three audiovisual fieldwork experiences. These three short films were made in 2018 for the Slovenian Register of Intangible Cultural Heritage at the Slovene Ethnographic Museum, the main Coordinator for the Safeguarding of the ICH in Slovenia since 2011. The presence of camera reveals an ambiguous and multilayered relationship between the bearers of ICH, their relationship towards the elements that are presented and the representation of (tangible and intangible) knowledge. The video camera exposes the dichotomy between presenting a specific cultural heritage and its real immersion in the everyday life. Reflexive interrogation in the article is done through three short video projects: Baking the Bela Krajina Pogača, Baking the Bela Krajina Prosta Povitica and the Making of Bela Krajina Easter Eggs, all of which are connected to the southeastern Slovenian region of Bela Krajina. The article analyses various aspects of filming, editing and final screenings in the context of films that are made either for the register and similarly for the UNESCO nominations in comparison to the methodology and epistemology of visual anthropology or ethnography in a more general manner. It focuses on the advantages and disadvantages of the usage of audiovisual means to convey anthropological understandings in different abovementioned contexts of fieldwork experience.

IMPLEMENTACIJA UNESCOVE KONVENCIJE O VAROVANJU NESNOVNE KULTURNE DEDIŠČINE V SLOVENSKEM PROSTORU

IZVLEČEK

V članku je predstavljeno varovanje nesnovne kulturne dediščine v Sloveniji, s poudarkom na obdobju od leta 2011, ko je naloge in obveznosti javne službe Koordinatorja varstva nesnovne kulturne dediščine prevzel Slovenski etnografski muzej. V članku so predstavljeni postopki vpisa v nacionalni Register, k vzpostavitvi katerega je Republika Slovenija pristopila kot podpisnica Unescope Konvencije (2003).

Ključne besede: nesnovna kulturna dediščina, Unesco, Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine, implementacija, Slovenija

UVODNA BESEDA

Republika Slovenija (v nadaljevanju RS) je kot 167. država 27. maja 1992 pristopila k Organizaciji Združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo (v nadaljevanju Unesco), ki trenutno šteje 193 držav članic (Spletni vir 1). V okviru delovanja Unesca je bila skozi razvoj in uveljavitve različnih tendenc vzpostavljena skrb tudi za nesnovno kulturno dediščino¹ (v nadaljevanju NKD), ki jo usmer-

* Mag. etnologije in kulturne antropologije, višja kustodinja, Slovenski etnografski muzej / Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine, anja.jerin@etno-muzej.si

1 V začetku se je Unesco posvečal predvsem skrbi za materialno kulturno dediščino, nato pa se je zanimanje usmerilo v NKD (glej npr. Blake 2018: 20–21; Židov 2018: 42; Muršič 2018: 21).

ja na 32. plenarnem zasedanju Generalne konference Unesca v Parizu oktobra 2003 sprejeta Unescova Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine (v nadaljevanju Konvencija), ki je stopila v veljavo leta 2006.²

V Republiki Sloveniji področje NKD ureja Zakon o varstvu kulturne dediščine (v nadaljevanju ZVKD-1), v katerega je bila leta 2008 Konvencija formalno prenesena.³ Ta je poleg skrbi za materialno varovanje v pravne okvire varovanja vključila še NKD. Državni zbor Republike Slovenije je decembra 2007 sprejel Zakon o ratifikaciji Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine,⁴ v veljavo pa je zakon v Sloveniji stopil 18. 12. 2008 in je od takrat temelj varovanja NKD na nacionalni in mednarodni ravni. Namen Konvencije je varovati NKD, zagotoviti spoštovanje NKD skupnosti, skupin in posameznikov, dvigniti zavedanje o njeni pomembnosti na lokalni, nacionalni in mednarodni ravni ter zagotoviti medsebojno spoštovanje, mednarodno sodelovanje in pomoč (Spletni vir 5, 1. člen).

Leta 2008 je bila v Republiki Sloveniji vzpostavljena javna služba Koordinatorja varstva nesnovne kulturne dediščine (v nadaljevanju Koordinator), ki je poleg Ministrstva za kulturo Republike Slovenije odgovoren za implementacijo Unescove Konvencije v slovenskem prostoru. Istega leta je bil na podlagi ZVKD-1 osnovan Register nesnovne kulturne dediščine (v nadaljevanju Register) in kategorija NKD posebnega pomena, ki pomeni NKD, ki je razglašena za spomenik lokalnega ali državnega pomena.⁵

Ker je bilo v času, odkar je Slovenski etnografski muzej prevzel vlogo Koordinatorja, na temo implementacije Unescove Konvencije v Sloveniji napisanih kar nekaj člankov, se v prispevku na temelju izkušenj, ki sem jih pridobila kot predstavnica Slovenskega etnografskega muzeja, osredotočam na pot, ki jo je Muzej kot Koordinator prehodil od leta 2011, na pravne okvire varovanja NKD v okviru Unescove Konvencije v slovenskem prostoru in na postopke vpisa elementa NKD v Register.

ŽIVA (JE) NESNOVNA KULTURNA DEDIŠČINA

ZVKD-1 (2008) kulturno dediščino, ki se pojavlja v slovenskem prostoru, opredeljuje kot »dobrine, podedovane iz preteklosti, ki jih Slovenke in Slovenci, pripadnice in pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti in romske skupnosti ter druge državljanke in državljani Republike Slovenije opredeljujejo kot odsev in izraz svojih vrednot, identitet, verskih in drugih pre-

2 Za pregled razvoja mehanizmov varovanja kulturne dediščine v luči Unesca glej Židov 2018: 41–43, Spanžel 2012: 9–13.

3 Več informacij o pripravi na ratifikacijo Konvencije v Sloveniji v Židov 2018: 44.

4 Do sedaj je Unescovo Konvencijo ratificiralo 178 držav (Spletni vir 2, 15. 5. 2019).

5 Ob prenosu Unescove Konvencije v ZVKD-1 je bila ta kategorija vzpostavljena po vzoru razglasitve nepremične dediščine. Do uveljavitve ZVKD-1D se je imenovala živa mojstrovina državnega oz. lokalnega pomena. Do konca maja 2019 je bilo za NKD državnega pomena razglašanih devet enot, za NKD lokalnega pomena pa nobena (Spletni vir 3, 15. 6. 2019).

pričanj, znanj in tradicij«. ⁶ Kulturno dediščino deli na materialno, ki jo tvorita premična in nepremična kulturna dediščina, in na NKD, za katero v zadnjem času narašča zanimanje (Spletni vir 8, 1. člen; Spletni vir 9, 1. člen).

S sprejetjem Unescove Konvencije in z implementacijo v ZVKD-1 se je na območju Republike Slovenije leta 2008 uveljavila terminologija, s katero je bila ta zvrst kulturne dediščine poimenovana kot živa kulturna dediščina. ⁷ Ker je bil termin med nekaterimi nosilci nekoliko nerodno razumljen, ⁸ smo se predstavniki Koordinatorja od leta 2011 zavzemali za njegovo spremembo, do katere pa je prišlo maja 2016 s sprejetjem Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu kulturne dediščine (v nadaljevanju ZVKD-1D). Takrat je v veljavo stopil termin 'nesnovna kulturna dediščina', ki je splošno uveljavljeni termin tudi v mednarodnem prostoru (ang. prevod *intangible*). Kot piše Špela Spanžel, se je ta »kot skupek kulturnih izrazov, ki presegajo zgolj umetniške prakse ter so v povezavi z identiteto, raznolikostjo in spoštovanjem posameznika in skupnosti«, v mednarodnem prostoru pojavil že v 80. letih prejšnjega stoletja (Spanžel 2012: 9).

Unescova Konvencija NKD definira kot »prakse, predstavitve, izraze, znanja, veščine in z njimi povezana orodja, predmete, izdelke in kulturne prostore, ki jih skupnosti, skupine in včasih tudi posamezniki prepoznavajo kot del svoje kulturne dediščine. [...] Skupnosti in skupine nesnovno kulturno dediščino, preneseno iz roda v rod, nenehno poustvarjajo kot odziv na svoje okolje, naravo in zgodovino«, ta jim »zagotavlja občutek za identiteto in neprekinjenost s prejšnjimi generacijami, s čimer spodbuja spoštovanje do kulturne raznolikosti in človeške ustvarjalnosti«. (Spletni vir 5, 2. člen) Unescova Konvencija je v ospredje postavila nosilce dediščine, torej tiste, ki NKD ustvarjajo, ohranjajo in prenašajo, in ne dediščine same (Blake 2018: 21–22).

VLOGA KOORDINATORJA VARSTVA NESNOVNE KULTURNE DEDIŠČINE

Poleg državnih pooblaščenih muzejev ter Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, ki se vsak v skladu s svojim poslanstvom ukvarja z evidentiranjem, s preučevanjem in z dokumentiranjem NKD, ima pomembno vlogo tudi Koordinator, ki opravlja državno javno službo (Spletni vir 9, 12. člen).

Med letoma 2008 in 2010, ko se je v Sloveniji vzpostavljala sistem varovanja NKD, je naloge in obveznosti Koordinatorja opravljal Inštitut za slovensko

6 Stroka, ki skuša v luči Unescove Konvencije na podlagi meril opredeliti elemente NKD in jih po ustaljenih postopkih vpisati na nacionalni seznam NKD, se pogosto sooča s številnimi izzivi, predvsem v povezavi z nosilci NKD in njihovim dojemanjem dediščine. Ob tem je pomembno poudariti da je bistvenega pomena stalna komunikacija med terenom in upravljavci nacionalnega seznama, pri čemer se Koordinator velikokrat znajde v vlogi mediatorja.

7 Več o razvoju terminologije v Simonič 2010: 105, Muršič 2018: 24–28.

8 Nekateri nosilci so zaradi termina živa kulturna dediščina menili, da gre pri tem za varovanje naravne dediščine. Več v Židov 2018: 44–45, Pukl 2018: 2.

narodopisje ZRC SAZU,⁹ njegov predstavnik pa je bil Naško Križnar. Z letom 2011 je naloge Koordinatorja prevzel Slovenski etnografski muzej.

Zakon o varstvu kulturne dediščine instituciji, ki opravlja naloge Koordinatorja, nalaga naslednje naloge:

- identificiranje, dokumentiranje, preučevanje, vrednotenje in interpretiranje NKD,
- usklajevanje in samostojno predlaganje vpisov NKD v register,
- svetovanje nosilcem NKD glede njenega celostnega ohranjanja,
- pripravljane predlogov za razglasitev NKD posebnega pomena,
- usklajevanje dela muzejev in zavoda v zvezi z ohranjanjem NKD in kulturnih prostorov, povezanih z njo,
- opravljanje drugih nalog v zvezi z NKD po naročilu ministrstva.

(Spletni vir 8, 98. člen; Spletni vir 9, 12. člen)

Slovenski etnografski muzej v vlogi koordinatorja: pregled aktivnosti med letoma 2011 in 2019

Slovenski etnografski muzej, ki na temelju svojega poslanstva zbira, ohranja, dokumentira, preučuje, interpretira, upravlja in razstavlja premično in nesnovno kulturno dediščino, posreduje védenja o tej dediščini javnosti ter skrbi za pozitiven odnos do kulturne raznolikosti in drugih kultur (Spletni vir 7, 3. člen), je bil leta 2011 s sklepom Ministrstva za kulturo imenovan za Koordinatorja. Koordinatorstvo je bilo prenešeno na nacionalni muzej, ker je bilo »z vidika učinkovite in gospodarne porabe javnih sredstev v aktualnih in težkih gospodarskih razmerah smiselno, da eden od državnih javnih zavodov opravlja tudi naloge koordinatorja« (Sklep št. 62600-1/2011/1 z dne 27. 1. 2011). Leta 2016, ko je prišlo do sprememb ZVKD-1, je bila ta funkcija Muzeja zapisana tudi v ZVKD-1D (Spletni vir 8, 18 člen).

Odkar je Muzej prevzel naloge nacionalnega Koordinatorja, se njegovi predstavniki ob razmišljanju o NKD v luči Unescove Konvencije stalno srečujemo s številnimi izzivi in vprašanji.¹⁰ Svojih nalog, ki so nam bile dodeljene ob prevzemu te funkcije, smo se lotili sistematično in z roko v roki s stroko in z njenim dojemanjem pomembnosti varovanja NKD z mehanizmi, kot je mednarodna konvencija. Aktivnosti usmerjamo v delovanje, za katerega verjamemo, da je v dobro dediščine, njenih nosilcev in ohranjanja NKD ter povezovanja politike, strokovnjakov in nosilcev v nacionalnem in širšem mednarodnem prostoru.¹¹ Pri tem Muzej kot Koordinator nastopa v vlogi »posrednika« med

9 Informacije o delovanju prejšnjega Koordinatorja so dostopne na spletni strani <<http://www.zkds.si/>> in v Židov 2012: 22–24.

10 Več o dilemah v zvezi z varovanjem NKD v luči Unescove Konvencije v Židov 2014: 150–161.

11 Med pomembnejšimi mejniki pri povezovanju strokovnjakov za NKD je članstvo RS v Regionalnem centru za varovanje nesnovne kulturne dediščine Jugovzhodne Evrope pod okriljem Unesca iz Sofi-

nosilci na eni strani in državo na drugi. Pri svojem delu se povezuje z Direktoratom za kulturno dediščino na Ministrstvu za kulturo, ki upravlja Register.

Poleg priprave predlogov za vpis elementov NKD v nacionalni Register, ki je ena temeljnih nalog Koordinatorja in je opisana v naslednjem poglavju, predstavniki Koordinatorja med pomembnejše naloge štejemo tudi popularizacijo NKD. Glede na Unescovo Konvencijo to vključuje populariziranje tistih elementov, ki so že vpisani v Register ali so bili dodani kateremu od Unescovih seznamov.¹² Pri tem gre za promocijo dejavnosti nosilcev NKD na spletni strani Koordinatorja,¹³ ki je namenjena vodenju dnevnika aktivnosti Koordinatorja, predstavitvi postopkov za vpis v Register in na Unescov Reprezentativni seznam, predstavitvi Registra in objavljanju informacij o dogodkih, ki jih organizirajo nosilci nesnovne kulturne dediščine.

Koordinator je do konca maja 2019 izdal naslednje publikacije: *Priročnik o nesnovni kulturni dediščini* (2012), *Promocija nesnovne kulturne dediščine: Ob deseti obletnici Unescove Konvencije / Promotion of the Intangible Cultural Heritage: The 10th Anniversary of the UNESCO Convention* (2014), *Dokumentiranje in predstavljanje nesnovne kulturne dediščine s filmom / Documenting and Presenting the Intangible Cultural Heritage on Film* (2015),¹⁴ *Register nesnovne kulturne dediščine (2008–2015) / Register of the Intangible Cultural Heritage of Slovenia (2008–2015)* (2015), zgbanka *Varovanje nesnovne kulturne dediščine v Sloveniji* (2017, 2019), zgbanka *Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage in Slovenia* (2017, 2019), *Register nesnovne kulturne dediščine Slovenije (2008–2016) / Register of the Intangible Cultural Heritage of Slovenia (2008–2016)* (2017), *Vizualiziranje nesnovne kulturne dediščine / Visualisation of the Intangible Cultural Heritage* (2018),¹⁵ *Register nesnovne kulturne dediščine Slovenije (2008–2018) / Register of the Intangible Cultural Heritage of Slovenia (2008–2018)* (2019).

Koordinator je pripravil tudi več priložnostnih razstav (Velikonočna dediščina Slovenije (2013), Tradicionalno izdelovanje papirnatih rož (2014, 2015), Nesnovna kulturna dediščina skozi fotografije (2014, 2015), Ribniško suhobarstvo: Nesnovna kulturna dediščina Slovenije (2016), Nesnovna kulturna dediščina Slovenije v luči Unescove Konvencije / Nehmotné kultúrne dedičstvo

---

je, ki je bil ustanovljen leta 2008. RS se je državam članicam centra pridružila leta 2014. Od takrat se Generalnih skupščin Regionalnega centra kot predstavnica RS redno udeležuje predstavnica Koordinatorja Bojana Rogelj Škafar.

12 Več o promociji NKD v okviru SEM-a pred in po sprejetju Unescove Konvencije v letu 2008 v Židov 2015: 329–335.

13 Spletna stran v slovenskem in angleškem jeziku je dostopna na povezavi <http://www.nesnovnadediscina.si>.

14 Publikacijo je leta 2018 Center kitajskega spomina pri Narodni knjižnici Kitajske izdal v kitajskem jeziku.

15 Sedanji Koordinator je še zlasti aktiven na področju NKD in filma – izdal je dve publikaciji na temo dokumentiranja NKD s filmom (obe je uredila Nadja Valentinčič Furlan) in organiziral dve mednarodni konferenci.

Slovinška vo svetle dohovoru UNESCO (2017), Škoromatija: Pustna šega v Hrušici (Brkini), 2019))¹⁶ in organiziral različne dogodke.¹⁷

Predstavniki Koordinatorja smo organizirali več mednarodnih konferenc in srečanj (*Dokumentiranje in predstavljanje nesnovne kulturne dediščine s filmom / Documenting and Presenting the Intangible Cultural Heritage with Film* (2014), *Vizualizacija nesnovne kulturne dediščine / Visualisation of the Intangible Cultural Heritage* (2017)), nekatere tudi v sodelovanju z Ministrstvom za kulturo in Slovensko nacionalno komisijo za Unesco. Redno se udeležujemo srečanj¹⁸, konferenc, simpozijev in okroglih miz doma in v tujini, kjer aktivno sodelujemo in na povabilo lokalnih skupnosti na različnih dogodkih predstavljamo sistem varovanja nesnovne kulturne dediščine v Sloveniji.

Ob vseh aktivnostih, ki jih vsako leto izvede Koordinator, je treba poudariti dogodke iz let 2013 in 2018, ko smo počastili dve pomembni obletnici. Leta 2013 je minilo deset let od vzpostavitve Unescove Konvencije, v Sloveniji smo ta pomembni mejnik proslavili z nekaj dogodki. Koordinator je organiziral mednarodno srečanje na temo prednosti in slabosti vpisov enot v nacionalne registre ter morebitnih multinacionalnih nominacij za vpis na Unescov Reprezentativni seznam, na katerem so sodelovali strokovnjaki iz Avstrije, Češke, Hrvaške, Madžarske, Nemčije, Slovaške in Slovenije. Na srečanju leta 2014 je izšla publikacija *Promocija nesnovne kulturne dediščine: Ob 10. obletnici Unescove Konvencije*, k pisanju prispevkov zanjo pa smo povabili tudi strokovnjake iz tujine.

Leta 2018, v Evropskem letu kulturne dediščine, je Slovenija praznovala deseto obletnico pristopa k Unescovi Konvenciji. Med 22. in 26. januarjem 2018 smo v Slovenskem etnografskem muzeju pripravili izobraževalno delavnico na temo implementacije Unescove Konvencije na nacionalni ravni. Delavnico sta v organizaciji Regionalnega centra vodila strokovnjaka Nikolai Vukov (Bolgarija) in Tamara Nikolić Đerić (Hrvaška). Delavnice so se udeležili predstavniki Ministrstva za kulturo, Slovenskega etnografskega muzeja in drugih muzejev, raziskovalci NKD, pedagoški delavci, nosilci dediščine in drugi.

Prav tako leta 2018 je Slovenski etnografski muzej kot Koordinator v sodelovanju z Ministrstvom za kulturo in Ministrstvom za zunanje zadeve pripra-

16 Predstavniki Koordinatorja so z gradivi o nesnovni kulturni dediščini iz Slovenije sodelovali tudi pri nekaterih razstavah, ki so bile na ogled v tujini: Slovanski karnevali (2014, 2015). Prav tako je Koordinator soavtor razstav: Pust ima veliko obrazov (2016), Pust Krivih ust: Pustna dediščina Slovenije (2017), Madžarski pirhi iz Prekmurja / Magyar himes tojasok Muravidéken (2018), Nesnovna kulturna dediščina Slovenije v luči Unescove Konvencije / Intangible Cultural Heritage of Slovenia in the Light of the UNESCO Convention (2018, 2019). V Slovenskem etnografskem muzeju so gostovale naslednje razstave, ki jih je koordiniral Koordinator: Poprtnik ali župnek (2016), Nesnovna kulturna dediščina Srbije / Nematerijalno kulturno nasleđe Srbije (2018).

17 Npr. prijateljske turnirje v igri pandolo, delavnico izdelovanja papirnatih rož, 1. Slovenski rokodelski festival, predstavitev blagovne znamke Ribrand, delavnico izdelovanja pletarskih izdelkov, niz izobraževalnih dogodkov o snemanju nesnovne kulturne dediščine po regionalnih muzejih, projekcijo filmov o nesnovni kulturni dediščini.

18 Med pomembnejšimi srečanji, na katerih smo prisotni predstavniki Koordinatorja, je vsakoletno Srečanje strokovnjakov za varovanje NKD Jugovzhodne Evrope.

vil potujočo panojsko razstavo Nesnovna kulturna dediščina Slovenije v luči Unescope Konvencije / Intangible Cultural Heritage in Slovenia in the Light of the UNESCO Convention, avtoric Nene Židov in Anje Jerin. Razstava o NKD Slovenije, postavljena na 25 panojih, je leta 2018 gostovala v kar devetih državah po svetu, oblikovana pa je bila tudi spletna različica.¹⁹

V namen počastitve obletnice pristopa Slovenije k omenjeni konvenciji je RS med 25. in 26. oktobrom 2018 v Ljubljani gostila 12. letno srečanje strokovnjakov za NKD Jugovzhodne Evrope o vlogi muzejev pri ohranjanju NKD. Srečanje je potekalo v organizaciji Unescope Regionalne pisarne za znanost in kulturo v Benetkah, Regionalnega centra iz Sofije, Ministrstva za kulturo in Slovenskega etnografskega muzeja pod pokroviteljstvom Slovenske nacionalne komisije za UNESCO. Letnega srečanja, ki vsako leto poteka v drugi državi članici mreže strokovnjakov za NKD iz Jugovzhodne Evrope, se je udeležilo 36 predstavnikov iz 15 držav, med njimi predstavnik Unescope Regionalne pisarne za znanost in kulturo v Benetkah, Matteo Rosati, predstavnica Unescopega Regionalnega centra za varovanje nesnovne kulturne dediščine JV Evrope v Sofiji, Nadiya Ilijeva, in visoki predstavnik Unesca, dr. Tim Curtis, vodja Sektorja za nesnovno kulturno dediščino.

VAROVANJE NESNOVNE KULTURNE DEDIŠČINE NA NACIONALNI RAVNI: REGISTER NESNOVNE DEDIŠČINE²⁰

Z ratifikacijo Unescope Konvencije se je RS zavezala²¹ za vzpostavitev nacionalnega seznama oz. registra elementov NKD²² kot osrednjega orodja pri identifikaciji in varovanju NKD (Blake 2018: 22). Leta 2008 je bil tako vzpostavljen Register nesnovne dediščine kot del Registra kulturne dediščine.²³ Gre za seznam s strani stroke prepoznanih elementov NKD, ki so še danes prisotni na območju Republike Slovenije, njihovi nosilci (posamezniki, skupine, skupnosti) pa svoje znanje na različne načine aktivno prenašajo naprej. Register vodi Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije,²⁴ ki na predlog

19 Spletna različica razstave: https://www.etno-muzej.si/files/exhibitions/nesnovna_kulturna_dediscina_slovenije_v_luci_unescope_konvencije.pdf.

20 Več o izzivih, s katerimi se srečujemo predstavniki Koordinatorja pri »registriranju« enot NKD, v Pukl 2018: 5–8.

21 Države podpisnice Konvencije lahko vzpostavijo enega ali več registrov oz. seznamov, ki jih morajo redno posodabljati (Blake 2018: 22).

22 Vpis elementa NKD v nacionalni register je tudi pogoj, ki mora biti izpolnjen, če želimo element vpisati na Unescov Reprezentativni seznam. RS je konca maja 2019 na Unescov Reprezentativni seznam vpisala štiri enote: Škofjeloški pasijon (2016), Obhodi kurentov (2017), Klekljanje čipk v Sloveniji (2018), Veščina suhozidne gradnje: Znanje in tehnike (multinacionalna nominacija) (2018). (Spletni vir 4, 15. 6. 2019)

23 Register kulturne dediščine sestavljajo Register nepremične dediščine, Register premične dediščine, ki še ni vzpostavljen, in Register nesnovne dediščine.

24 Knific meni, da gre pri Registru za »politični projekt svetovnih razsežnosti, za katerega je dokaj bistveno, kdaj in kako aktivno se posamezna država vanj vključí« (2010: 131).

Koordinatorja v Register vpisuje elemente NKD. Register je tako strokovni seznam enot NKD in za evidentirane nosilce nima pravnoformalnih posledic.

Slovenski etnografski muzej je ob prevzemu nalog Koordinatorja na novo oblikoval Delovno skupino Koordinatorja varstva NKD (v nadaljevanju Delovna skupina), sestavljajo jo predstavniki različnih ustanov, ki se ukvarjajo z NKD.²⁵ Člani Delovne skupine se predvidoma srečujejo trikrat letno in na sejah obravnavajo pobude za vpis v Register, ki jih Koordinatorju lahko predloži kdorkoli. Ob tem mora predlagatelj priložiti posebno podpisano izjavo nosilca, da se strinja z vpisom v Register. Pobude, ki jih – glede na merila, ki jih je Koordinator oblikoval v sodelovanju s predstavniki Delovne skupine in v skladu z Unescovo Konvencijo, ZVKD-1, s Pravilnikom o registru kulturne dediščine in Pravilnikom o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah – Delovna skupina prepozna kot primerne za vpis v Register, v naslednji fazi Koordinator v sodelovanju z zunanjimi strokovnjaki in nosilci NKD preoblikuje v predloge in jih za vpis v Register predloži Direktoratu za kulturno dediščino na Ministrstvu za kulturo. Ministrstvo za kulturo element NKD vpiše v Register in o tem s Sklepom o vpisu v register NKD ali s Sklepom o evidentiranju nosilca enote NKD pisno obvesti predlagatelja (t. j. Slovenski etnografski muzej oz. Koordinatorja) in nosilca oz. nosilce NKD, ki so evidentirani ob enoti.

Za boljšo prepoznavnost enot, njihovih nosilcev in Registra smo leta 2013 v celostni grafični podobi Koordinatorja oblikovali znak Registra, namenjen objavi v publikacijah in drugih tiskovinah, na spletnih straneh, ki predstavljajo v Register vpisane enote in nosilce, ter na njihovih izdelkih. V Registru evidentirani nosilci lahko za znak zaprosijo s spletnim obrazcem.²⁶

Register je dostopen na spletni strani Ministrstva za kulturo,²⁷ kjer je objavljen seznam posameznih enot. Vsaka enota, ki nosi enotno identifikacijo dediščine (EID), je predstavljena s krajšim in z daljšim opisom dediščine, uvrščena je v eno od zvrsti,²⁸ z lokacijo, kjer se element NKD pojavlja, dodana pa je tudi utemeljitev vpisa v Register. Dediščina je predstavljena tudi s karakteristično fotografijo, nekaterim enotam so dodane tudi video predstavitve.

25 Trenutno Delovno skupino sestavljajo predstavniki Ministrstva za kulturo, Slovenske nacionalne komisije za Unesco, Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU, Slovenskega etnografskega muzeja, Muzeja in galerij mesta Ljubljana, Muzeja novejšje zgodovine Celje, Pokrajinskega muzeja Ptuj Ormož, Gorenjskega muzeja, Tolminskega muzeja, Dolenjskega muzeja in Pomurskega muzeja Murska Sobota.

26 Spletni obrazec je dostopen na povezavi: <<http://www.nesovnadediscina.si/sl/uporaba-znaka-registra-%C5%BEive-kulturne-dedi%C5%A1%C4%8Dine>>.

27 Register oz. Seznam registriranih enot NKD je dostopen na povezavi: <http://www.mk.gov.si/si/storitve/razvidi_evidence_in_registri/register_nesovne_kulturne_dediscine/seznam_registriranih_enot_nesovne_kulturne_dediscine/>.

28 Unescova Konvencija elemente nesovne kulturne dediščine razvršča v naslednje zvrsti: ustna izročila in izrazi, vključno z jezikom kot nosilcem nesovne kulturne dediščine; uprizoritvene umetnosti; družbene prakse, rituali in praznovanja; znanje in prakse o naravi in svetu; tradicionalne obrtne veščine. (Spletni vir 5, 2. člen) V Sloveniji zvrsti določa Pravilnik o seznamih zvrsti in varstvenih usmeritvah (Spletni vir 6, 7. člen).

Pomemben del Registra so tudi predstavitve nosilcev, ki so prav tako predstavljeni z opisi in s karakterističnimi fotografijami.²⁹

Posamezne enote NKD so v slovenski Register vpisane glede na geografsko razširjenost pojava in število aktivnih nosilcev. Tako se lahko neki element NKD pojavlja lokalno, to je zgolj na eni lokaciji in ima enega samega nosilca. Takšen primer je Cerkljanska laufarija, ki se pojavlja v Cerknem in okoliških vaseh, nosilec pa je en sam, to je Društvo Laufarija Cerkno. Element NKD se lahko pojavlja na širšem območju oz. v regiji in ima več kot enega aktivnega nosilca. Tak primer je enota Škuljanje, pri kateri gre za športno igro, ki se pojavlja na več lokacijah v primorski regiji. Igro prakticira več društev, v zadnjem času tudi zunaj primorske regije. Nosilci se enoti lahko dodajajo. Veliko elementov NKD, ki so že vpisani v Register, pa je prisotnih na celotnem območju Republike Slovenije. Eden takšnih je Godbenišтво, pri katerem je trenutno evidentiranih šest nosilcev, ki se jim bodo naknadno dodajali še drugi aktivni nosilci, ki ustrezajo merilom.

Prva enota – Škofjeloški pasijon je bila v Register vpisana konec leta 2008, od leta 2012 pa se Register redno dopolnjuje z novimi vpisi.³⁰ Do konca junija 2019 je bilo v Register vpisanih 69 elementov in 194 nosilcev NKD (Spletni vir 3).

NAMESTO ZAKLJUČKA LE ŽELJE ZA PRIHODNOST

RS se je implementacije Unescove Konvencije v slovenskem prostoru lotila na podoben način kot sosednje države, s katerimi nas marsikdo tudi primerja.³¹ Pravzaprav primerja navzven vidne rezultate, kot so npr. vpisi na nacionalni seznam ali Unescov Reprezentativni seznam. Primerjava pa ni vedno najbolj posrečena, saj se vzpostavljeni sistemi varovanja NKD v posameznih državah vseeno nekoliko razlikujejo. Razlikujejo se že v tem, da imajo sosednje države za področje NKD zaposlenih več oseb, ki se na različnih državnih ravneh ukvarjajo z implementacijo Unescove Konvencije.³² Pri nas je trenutno za vse naloge, ki jih mora opravljati Koordinator, zaposlena le ena oseba. Ob tem lahko rečemo, da je pomoč kustosov v Slovenskem etnografskem muzeju, ki se z NKD ukvarjajo ne samo v okviru kustodiatov, temveč tudi v okviru delovanja Koordinatorja, neprecenljiva. Vsekakor bi bilo treba za izvajanje aktivnosti v prihodnje zagotoviti dodatno delovno mesto.

29 Register je deloma dostopen tudi v angleškem jeziku, v katerega so prevedeni ime enote, vrst in kratek opis, dodana pa je tudi fotografija z navedbo avtorja in letnice fotografiranja.

30 Koordinator letno v povprečju Direktoratu za kulturno dediščino na Ministrstvu za kulturo predloži šest predlogov novih enot za vpis v Register in pet predlogov za evidentiranje nosilcev ob enotah, ki so v Register že vpisane.

31 Največkrat nas primerjajo s Hrvaško, ki je pri varovanja NKD v okviru Unesca aktivna precej dalj časa kot Slovenija. Ohranjanje nesnovne kulturne dediščine na Hrvaškem temelji na interesu državne politike (Hrovatin in Šimuković 2017: 97).

32 Za več informacij o sistemih varovanja NKD v drugih državah glej npr. Židov 2018: 46, 48.

Obdobje, ki ga opisujem z nizanjem aktivnosti aktualnega Koordinatorja in s predstavitvijo vpisovanja elementov NKD v slovenski Register, je dovolj dolgo, da je že lahko predmet evalvacije, in to tako delovanja Koordinatorja kot preučitve posledic implementacije mehanizma, kot je mednarodna konvencija, v nekem prostoru. Tega se v RS sistematično še nismo lotili, se pa predstavniki Koordinatorja problematike vsekakor zavedamo in skušamo na terenu med nosilci ter v interakciji s strokovnjaki iz drugih držav, čim bolje evidentirati tako pozitivne kot negativne posledice. Z boljšim poznavanjem posledic bomo v prihodnje naš sistem varovanja NKD lahko dopolnjevali.

Predstavniki Koordinatorja v ospredje stalno postavljamo nosilce in njihovo delovanje,³³ kar je za ohranjanje in razvijanje posameznih elementov NKD najpomembnejše. Pri tem omenjam razvoj kot tisto gonilo, ki na različne načine omogoča, da se nek element prenaša med generacijami, razvija v času in prostoru in tako ohranja. Število v Register vpisanih nosilcev kaže, da je RS pri implementaciji Unescove Konvencije zastavila sistem, ki poudarja njihovo vlogo in lastni angažma, oni sami pa vpis v Register razumejo kot priložnost zase in za dediščino, s katero živijo. Kakor je zapisala Bojana Rogelj Škafar, je NKD »duša sveta« (Living Heritage 2018: 95). Le aktivno in konstruktivno sodelovanje med politiko, stroko in nosilci bo prineslo prihodnost, v kateri nas njena oblika ne bo skrbela.

VIRI IN LITERATURA

BLAKE, Janet

2018 Museums and Safeguarding Intangible Cultural Heritage – Facilitating Participation and Strengthening their Function in Society. *International Journal of Intangible Heritage* 13, 18–32.

HROVATIN, Mirela in Martina Šimunković

2017 Croatia's Intangible Cultural Heritage Safeguarding Policies and Practice: The Implementation of the UNESCO 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage in Croatia. V: Anna Schreiber (ur.), *Intangible Cultural Heritage: Safeguarding Experiences in Central and Eastern European Countries and China*. Varšava: National Heritage Board of Poland, 86–99.

KNIFIC, Bojan

2010 Folkloriziranje plesnega izročila: Prostorske, časovne in družbene razsežnosti ljudskih folklornih plesov. *Etnolog* 20, 115–134.

ROGELJ ŠKAFAR, Bojana

2018 Bojana Rogelj Škafar. V: *Living Heritage*. Sofija: Regionalni center za varovanje nesnovne kulturne dediščine JV Evrope pod okriljem Unesca, 88–93.

33 Bistvenega pomena je prav njihov odnos do dediščine, s katero živijo. Glej npr. Muršič 2018: 28.

MURŠIČ, Rajko

2018 Od izročil do nesnovne kulturne dediščine: Politične, gospodarske in skupnostne razsežnosti dediščinjenja. *Etnolog* 28, 15–40.

PUKL, Adela in Anja Jerin

2018 Who owns Intangible Cultural Heritage? The Role of bearers, experts and the State in the safeguarding of ICH in Slovenia. V: Filomena Sousa in José Barbieri (ur.), *Memoriamedia Review* 3, 1–11.

SIMONIČ, Peter

2010 Nesnovna dediščina varovanih območij narave. *Etnolog* 20, 101–114.

SPANŽEL, Špela

2012 Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine. V: Anja Jerin, Adela Pukl in Nena Židov (ur.), *Priročnik o nesnovni kulturni dediščini*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 9–13.

ŽIDOV, Nena

2012 Od prvih razmišljanj o nesnovni kulturni dediščini do njenega registra. V: Anja Jerin, Adela Pukl in Nena Židov (ur.), *Priročnik o nesnovni kulturni dediščini*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 21–26.

2014 Nesnovna kulturna dediščina Slovenije: Dileme pri varovanju v luči Unescove konvencije. V: Tatjana Dolžan Eržen, Ingrid Slavec Gradišnik in Nadja Valentinčič Furlan (ur.), *Interpretacije dediščine*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 150–161.

2018 Težave Slovenije pri varovanju nesnovne kulturne dediščine v luči Unescove Konvencije (2003). *Etnolog* 28, 41–62.

ŽIDOV, Nena in Anja Jerin

2015 Promotion of the Intangible Cultural Heritage at the Slovene Ethnographic Museum. V: Sergio Lira, Rogerio Amoeda in Cristina Pinheiro (ur.), *Sharing Cultures 2015: Proceedings of the 4th International Conference on Intangible Heritage*. Green Lines Institute, 329–335.

SPLETNI VIRI

Spletni vir 1: <https://en.unesco.org/countries>, 16. 5. 2019.

Spletni vir 2: <http://ich.unesco.org/en/states-parties-00024>, 15. 5. 2019.

Spletni vir 3: Seznam registriranih enot nesnovne kulturne dediščine. Ministrstvo za kulturo, http://www.mk.gov.si/si/storitve/razvidi_evidence_in_registri/register_nesnovne_kulturne_dediscine/seznam_registriranih_enot_nesnovne_kulturne_dediscine/, 15. 6. 2019.

Spletni vir 4: Seznam enot nesnovne kulturne dediščine iz Slovenije vpisanih na Unescov Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva. Unesco, <https://ich.unesco.org/en/lists?text=&count>

- ry[]=00203&multinational=3&display1=inscriptionID#tabs, 15. 6. 2019.
- Spletni vir 5: MKV NKD: Zakon o ratifikaciji Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine, 2008 Uradni list Republike Slovenije – MP, št. 1/08, <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO5016>, 20. 5. 2019.
- Spletni vir 6: PRAVILNIK O SEZNAMIH ZVRSTI DEDIŠČINE IN VARSTVENIH USMERITVAH, 2010 Uradni list Republike Slovenije, št. 102/10, <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=PRAV9575>, 20. 5. 2019.
- Spletni vir 7: SKLEP O USTANOVITVI JAVNEGA ZAVODA SLOVENSKI ETNOGRAFSKI MUZEJ, 2003 Uradni list Republike Slovenije, št. 60/03 in nadaljnje spremembe, <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=SKLE4023>, 16. 5. 2019.
- Spletni vir 8: ZVKD-1: Zakon o varstvu kulturne dediščine, 2008 Uradni list Republike Slovenije, št. 16/08 in nadaljnje spremembe, <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO4144>, 20. 5. 2019.
- Spletni vir 9: ZVKD-1D: Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o varstvu kulturne dediščine, 2016 Uradni list Republike Slovenije, št. 32/16, <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/126347#!/Zakon-o-spremembah-in-dopolnitvah-Zakona-o-varstvu-kulturne-dediscine-%28ZVKD-1D%29>, 22. 5. 2019.

IMPLEMENTATION OF THE UNESCO CONVENTION FOR THE SAFEGUARDING OF THE INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE IN SLOVENIA

Key words: intangible cultural heritage, UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, implementation, Slovenia

Intangible cultural heritage, which Article 2 of the UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage from 2003 defines as “the practices, representations, expressions, knowledge, skills – as well as the instruments, objects, artefacts and cultural spaces associated therewith – that communities, groups and, in some cases, individuals recognize as part of their cultural heritage”, represents an area of cultural heritage that is in the forefront of political and expert interest, as well as that of the bearers. In 2008, the Republic of Slovenia, on the basis of the UNESCO Convention, established a national Register of the Intangible Cultural Heritage, in which 69 units of intangible cultural heritage were listed by the end of June 2019. Four of these units were also inscribed in the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. Inclusion of units in the national register, which is administered by the Ministry of Culture of the Republic of Slovenia, is the responsibility of the Coordinator for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Since 2011, the tasks and duties of the national coordinator have been carried out by the Slovene Ethnographic Museum. Those of us involved in carrying out this role within the framework of the UNESCO Convention encounter challenges on a daily basis, particularly with regard to politics and our relationship with the heritage bearers. However, we always try to place at the forefront the bearers and their role in safeguarding and passing on intangible cultural heritage.

(Prevod: David Limon)

**NESNOVNA KULTURNA DEDIŠČINA:
MUZEALIZACIJA, INTERPRETACIJA,
OZAVEŠČANJE**

PAZI ŠTO JEDEŠ LABORATORIJ („PŠJ LAB“), DOKUMENTIRANJE I PREZENTACIJA TRADICIJSKE PREHRANE ISTRE KAO DIO SUVREMENE NEMATERIJALNE KULTURE

SAŽETAK

Etnografski muzej Istre / Museo Etnografico dell'Istria u suradnji s Filozofskim fakultetom Sveučilišta u Zagrebu, Odsjekom za etnologiju i kulturnu antropologiju, od 2017. godine organizira „PŠJ LAB“. Posvećen je dokumentiranju nematerijalne kulture Istre, odnosno tradicijske prehrane u suvremenom kontekstu. Studenti etnologije i kulturne antropologije, uz teorijski dio, borave na terenu, prikupljaju i bilježe (fotoaparatom i videokamerama) znanje i vještinu pripremanja odabranih tradicijskih jela.

Ključne riječi: nematerijalna kultura, tradicijska prehrana, studenti etnologije i kulturne antropologije, Istra

SVE JE POČELO FESTIVALOM

Kao jedan od malobrojnih muzeja u kojem se sustavno proučavala tema prehrane, Etnografski muzej Istre / Museo Etnografico dell'Istria od 2011. do

* Dr. sc., etnologinja, viša kustosica, Etnografski muzej Zagreb, tanjakzaborski@gmail.com
UDK: 392.81:069.51(497.57)

2017. godine organizirao je festival „Pazi što jedeš“¹. Festival je zamišljen tako da su se na jednom mjestu mogli okupiti svi koji se bave prehranom – etnolozi i kulturni antropolozi, nutricionisti, poljoprivrednici, povjesničari, sociolozi, medicinari. Osnovni cilj tog festivala bio je očuvanje i prenošenje znanja i vještina pripreme tradicijskih i zdravih jela Istre. Festival se sastojao od obrazovnog i sajmenog dijela. Svake godine dodavali su se novi sadržaji festivalu, odnosno pojedinim segmentima, kako bi se posjetiteljima omogućili noviji i zanimljiviji sadržaji festivala.

Obrazovni dio festivala sastojao se od aktivnosti koje su bile vezane za aktivno usvajanje znanja i vještina na temu prehrane za posjetitelje predškolske ili školske dobi, ali i za posjetitelje starije životne dobi. Predškolskoj i školskoj djeci bile su namijenjene brojne radionice. Primjerice, na radionici pripreme tradicijske prehrane „Pašta po starinski“ djeca su učila kako pripremiti *fuže* i *pljukance*². Za najmlađe smo organizirali i radionice pripovijedanja, sađenja te likovne radionice. Različitim smo tehnikama poticali djecu da se izraze na temu prehrane i ekologije – slikanjem, kolažem, plastelinom ili prirodnim materijalima. Sve su radionice bile organizirane uz pomoć vrtića i osnovnih škola Pule i Istre i sve su radionice bile besplatne. Za odrasle smo organizirali radionice pripreme tradicijske tjestenine, pripreme zdravih obroka i prirodne kozmetike. Takve radionice bile su veoma zanimljive našim polaznicima jer su im omogućavale da steknu nova znanja i vještine u suradnji s našim voditeljima radionica.

Obrazovni dio festivala bila su i brojna stručna predavanja te projekcije filmova. Predavanja su bila posvećena pojedinim temama festivala³, a posebnost je bila u činjenici da su bila interdisciplinarnog karaktera. Na predavanjima su stručnjaci iz pojedinih znanosti predstavljali rezultate svojih istraživanja i aktivnosti. Posebno se isticao tzv. „studentski dan“ na kojem su studenti povijesti, etnologije i kulturne antropologije, kulturalnih studija i ekonomije imali priliku javnosti iznijeti svoje seminarske, završne i diplomske radove na temu prehrane, ekologije, održivog razvoja ili ekološke poljoprivrede. U tom dijelu festivala sudjelovali su studenti iz Pule, Zadra i Zagreba.

Sajmeni dio festivala bio je najposjećeniji. Ekološki proizvođači iz svih županija Hrvatske, ali i susjednih zemalja, kao što su Slovenija te Bosna i Hercegovina, sudjelovali su na sajmu. Tako su posjetitelji mogli kušati i kupiti ekološke proizvode izravno od proizvođača po znatno pristupačnijim cijenama nego u trgovinama koje su specijalizirane za prodaju zdrave hrane, a u razgovoru s proizvođačima mogli su pitati za savjete o pripremi pojedinih namirnica.

1 Voditeljica festivala bila je dr. sc. Tanja Kocković Zaborski, viša kustosica Etnografskog muzeja Istre; koordinatorka sajma Daniela Gašpar; koordinatorka radionica Ina Delić, koordinatorka Studentskog dana Marina Lovrić, koordinator volontera Kristijan Vlašić, tajnica festivala Irena Čatić, stručne suradnice: Megi Kožul, Nina Penezić, Tea Kalčić, PR festivala Matea Ferenčić.

2 Vrsta tradicijske tjestenine u Istri.

3 Festival „Pazi što jedeš“ svake je godine bio posvećen pojedinoj temi: mediteranskoj prehrani, očuvanju i prenošenju znanja pripreme tradicijskih jela, gradskim vrtovima...

Poseban segment te manifestacije činila su brojna predstavljanja i brojne degustacije kojima se željela pokazati jednostavnost pripreme jela te dostupnost tradicijskih i ekoloških namirnica.

PAZI ŠTO JEDEŠ LABORATORIJ

U sklopu zadnje godine održavanja festivala osmišljen je i poseban segment pod nazivom „Pazi što jedeš Laboratorij“ („PŠJ LAB“) koji je uskoro postao svojevrsni nasljednik samog festivala. „PŠJ LAB“ kombinacija je terenskog istraživanja i teorijskih predavanja, a osmišljen je, između ostalog, kao obrazovna i praktična platforma za studente etnologije i kulturne antropologije. Održava se neprekidno od 2017. godine, a do sada su održana tri izdanja toga projekta. Projekt se odvija u Centru za nematerijalnu kulturu Istre (CEN-

1.PŠJ LAB 1 - terensko istraživanje u sklopu Pazi što jedeš Laboratorija 1 - kazivačica Lidija Baćac i studenti. Foto: Tanja Kocković Zaborski, 2017. Fototeka Etnografskog muzeja Istre.

KI) Etnografskog muzeja Istre / Museo Etnografico dell'Istria, u Pićnu. Organiziran je suradnjom Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Istarske županije te Općine Pićan, a od 2019. godine i Odjela za etnologiju i antropologiju Sveučilišta u Zadru.⁴ Na taj je način studentima etnologije u Zagrebu i u Zadru omogućeno sudjelovanje u tom projektu te stjecanje iskustava na terenu.

Zamisao je projekta studentima omogućiti godišnje četverodnevno terensko istraživanje u Istri, sa zadatkom istraživanja, dokumentiranja i prezentiranja pojedinih segmenata, znanja i vještine pripremanja tradicijske prehrane u suvremenoj Istri. Lokacija je obrazovnih zbivanja CENKI u Pićnu gdje se održavaju

4 Projekt je osmislila dr. sc. Tanja Kocković Zaborski, a provodi ga u suradnji s voditeljicama terenskih timova: dr. sc. Tihanom Rubić, doc. s Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i dr. sc. Danijelom Birt Katić, doc. s Odjela za etnologiju i antropologiju Sveučilišta u Zadru.

etnološka i kulturnoantropološka predavanja te poduke i radionice o praktičnom i umjetničkom korištenju kamere, načinima snimanja te o filmskoj montaži.

Prvi „PŠJ LAB“⁵ održavao se u Pićnu od 15. do 17. svibnja 2017. godine, a bio je posvećen istraživanju tradicijske tjestenine. Teorijska predavanja održali su: dr. sc. Tanja Kocković Zaborski, dr. sc. Tihana Rubić, doc. te Matija Kralj, videoumjetnik i dokumentarist, o tehničkim i umjetničkim karakteristikama opreme za videosnimanje. Terensko istraživanje i bilježenje te oblikovanje kratkoga dokumentarnog filma odvijalo se na dvjema lokacijama. U obiteljskom domu *none* Lidije Baćac u Barišićima studenti su bilježili kako se pripremaju *rafioli*, a u Kršanu, u restoranu „Stare staze“, bilježili su kako profesionalni kuhar Denis Benković priprema raviole. Osim službenom dijelu projekta, studenti su prisustvovali i pokaznom branju šparoga. Studenti su imali priliku vidjeti i prvi dio novoga stalnog postava Etnografskog muzeja u Pazinu.

Konačni je rezultat desetak sati snimljenog audiomaterijala i videomaterijala, stotine fotografija koje su postale dio dokumentacije Centra za nematerijalnu kulturu Istre te Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Sav taj materijal sažet je i prezentiran u knjižici festivala „Pazi što jedeš“ u kojoj je prvi put 2017. godine predstavljen i segment „PŠJ LAB“ te u studentskom filmu „Rafioli/ravioli“, koji je nastao uz mentorstvo i montažu Matije Kralja. Studentski film nije ostao samo u dokumentaciji Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju ili Centra za nematerijalnu kulturu Istre, već je plasiran na festivale dokumentarnog filma u Hrvatskoj, ali i šire. Posebnost te edicije projekta je i nagrada Hrvatskoga etnološkog društva 2018. godine za najbolji edukacijski projekt koju su dobile dr. sc. Tihana Rubić i dr. sc. Tanja Kocković Zaborski te studentska nagrada za isti projekt koju je Hrvatsko etnološko društvo dodijelilo studenticama prvog „PŠJ LAB-a“.

Drugi „PŠJ LAB“⁶ organiziran je u Pićnu od 23. do 26. travnja 2018. godine, a bio je posvećen temi utjecaja turizma na tradicijske jelovnike u agroturizmima u Istri. Teorijski dio projekta održan je u prostorijama Centra za nematerijalnu kulturu Istre u Pićnu, a održali su ga predavači: dr. sc. Tihana Rubić (doc., FFZG) – „Društveni odnosi i održivi razvoj“; dr. sc. Jelena Ivanišević (IEF) – „Kulinarske uspomene, kuharski bjegovi“; dr. sc. Tanja Kocković Zaborski (EMI/MEI) – „Tradicijska prehrana u Istri s naglaskom na tradicijsku tjesteninu“ i Matija Kralj (videoumjetnik i dokumentarist) – „Uvod u dokumentarno snimanje“. Terenski dio nastave održan je na agroturizmima „Ograde“ i „Ferlin“ gdje su studenti bilježili vještine pripremanja *pljukanaca* i *fuža* te tradicijskih slastica *cukerančića* i *fritula*. Studenti su i te godine sudjelovali u pokaznom branju šparoga te u izletima na slap Sopot, Ekomuzeju Batana u Rovinju i vodstvu kroz Etnografski muzej Istre. Rezultat „PŠJ LAB-a“ kratki je

5 Na prvom „PŠJ LAB-u“ sudjelovale su studentice: Maja Drobac, Martina Petrović, Lea Šprajc i Klara Zečević Bogojević.

6 Na drugom „PŠJ LAB-u“ sudjelovali su studenti: Maja Flajsig, Ivor Glavaš, Magdalena Janžić, Ana Rajić, Sara Simić i Tara Ister Šverko.

studentski dokumentarni film „Kraj u pijatu“ te tekst i fotografije koji su predstavljeni u knjižici.⁷

Treći „PŠJ LAB“ održan je od 8. do 11. travnja 2019. godine u Pićnu, a tema je obuhvaćala rad prve ekološke *craft* pivovare u Savičenti, u Istri. Ovogodišnji „Pazi što jedeš Laboratorij“ bio je posve drugačiji. Ove godine u Pićnu smo ugostili studentice Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, ali prvi put i studentice Odjela za etnologiju i antropologiju Sveučilišta u Zadru. Zamisao o zajedničkoj suradnji podržala je profesorica i mentorica zagrebačkih studentica – doc. dr. Tihana Rubić, kao i mentorica zadarskih studentica – doc. dr. Danijela Birt.⁸ Uz podršku matičnih fakulteta te istinski angažman profesorica i mentorica, studentice su prvi put istraživale temu *craft* piva. Jednu od najvažnijih karika tog projekta čini Matija Kralj, videoumjetnik i dokumentarist, koji od početka

2.PŠJ LAB 2 - terensko istraživanje u sklopu Pazi što jedeš Laboratorija 2 - kazivačica Davorka Šajina i studenti. Foto: Tanja Kocković Zaborski, 2018. Fototeka Etnografskog muzeja Istre.

podučava studente i studentice kako koristiti kameru, na što treba obratiti pozornost pri snimanju i montaži te na kraju svakog dana, a ponajviše u završnoj fazi nakon povratka s terena – prilikom montaže – pomaže oblikovati kratki dokumentarni film, pritom podučavajući studente o tehničkim i umjetničkim aspektima nastajanja filma. Osim praktičnog dijela terenske nastave, važan su dio projekta koji se svake godine održava u Centru za nematerijalnu kulturu Istre (CENKI) i predavanja na temu tradicijske prehrane. Ove, 2019. godine, tematski je naglasak bio na kulturi pijenja. Gostujuća predavačica bila je dr. sc. Melanija Belaj iz Instituta za etnologiju i folkloristiku iz Zagreba, koja je studentice uvela u antropološko istraživanje kulture pijenja. Posebni gosti projekta bile su i kolegice iz muzeja u Ribnici (Slovenija), koje su sudjelujući u terenskom istraživanju imale priliku vidjeti kako taj mali projekt funkcionira te usporediti s vlastitim iskustvima i idejama sličnih projektnih zbivanja u njih-

7 Oba filma i knjižice dostupni su na mrežnoj stranici: www.pazistojedes.com

8 Na trećem „PŠJ LAB-u“ sudjelovale su studentice: Danijela Paska, Jurja Romić, Ana Mari Gašparić i Magdalena Đurasek iz Zadra te Petra Ilić, Tamara Bing, Marija Rojko i Rina Geci iz Zagreba.

vu muzeju. I na kraju, posebno ističemo ovogodišnju novinu bliske suradnje s Općinom Pićan, a to je sudjelovanje studentica i kustosica Etnografskog muzeja Istre / Museo Etnografico dell'Istria u radionicama tradicijske prehrane za djecu Dječjeg vrtića „Mali medvjed“ u Pićnu. Ondašnje više kustosice Muzeja, dr. sc. Ivona Orlić i dr. sc. Tanja Kocković Zaborski, vodile su radionice pripremanja *pljukanaca* i salata. Uz pomoć vrtićke djece, odgajateljica i kuharica pripremale su zdrave tradicijske obroke za sve okupljene. Još jedna posebnost ovogodišnjega projekta studentski su tekstovi za katalog projekta. Prvi put tekstove pišu isključivo studentice koje su sudjelovale na terenskom istraživanju, pod mentorstvom svojih profesorica.

ZAKLJUČAK

„Pazi što jedeš Laboratorij“ projekt je koji je organiziran uz potporu Ministarstva kulture Republike Hrvatske i Istarske županije, Odjela za kulturu, a od 2018. godine i uz potporu Općine Pićan. Kustosi Etnografskog muzeja Istre tijekom svojeg rada u muzeju podjednako su se bavili materijalnom i nematerijalnom kulturom, a neki od njih sudjelovali su na pripremanju pojedinih fenomena za upis na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva (zvončari s područja Kastavštine) ili na nacionalnu **Listu zaštićenih nematerijalnih kulturnih dobara** (pazinski *cukerančići* – suhi kolači iz središnje Istre). Primjerom „PŠJ LAB-a“ željela sam pokazati interaktivan i multidisciplinarni način očuvanja i promocije nematerijalne kulture, putem etnografske, umjetničke i vizualne dokumentacije, te promocije tradicijske prehrane u suvremenom kontekstu. Te su aktivnosti ostvarene u suradnji s lokalnom zajednicom, uz podršku struke te regionalnih i nacionalnih tijela upravljanja. Osim dokumentacije i prezentacije, u tom projektu posebno ističem i obrazovni dio koji se odnosi na studente etnologije i kulturne antropologije, ali i na širu javnost koja je putem kratkih filmova upoznata s vještinom pripremanja tradicionalnih jela suvremene Istre.

LITERATURA

Kocković Zaborski, Tanja, ur., 2017. g., 7. Pazi što jedeš, Publikacije Etnografskog muzeja Istre / Museo etnografico dell' Istria, <http://www.pazistojedes.com/wp-content/uploads/2013/08/PAZI-katalog2017-web.pdf> (4.10.2019.)

Kocković Zaborski, Tanja, ur., , 2016. g., Pazi što jedeš, Publikacije Etnografskog muzeja Istre / Museo etnografico dell' Istria, <http://www.pazistojedes.com/wp-content/uploads/2016/05/PAZI-katalog-3.pdf> (4.10.2019.)

WATCH-WHAT-YOU-EAT LABORATORY (PŠJ LAB):

DOCUMENTING AND PRESENTING TRADITIONAL ISTRIAN FOOD AS PART OF INTANGIBLE CULTURE

Since 2017, the Ethnographic Museum of Istria, in collaboration with the Faculty of Humanities and Social Sciences in Zagreb, has organized its Pazi što jedeš laboratorij [Watch-what-you-eat Laboratory], or “PŠJ LAB”. The lab is dedicated to the documentation of the intangible culture of Istria, specifically traditional food. Students of ethnology in the Center for Intangible Culture of Istria in Pićan (which functions as part of the Ethnographic Museum of Istria) in addition to receiving theoretical training, spend time in the field, collect and record (with still and video cameras) the knowledge and skill involved in preparing selected traditional foods. So far, three labs have been held, and the results of our activities (short student films and photographs) can be seen at the website www.pazistojedes.com.

In the course of their work, curators at the Ethnographic Museum of Istria deal equally with tangible and intangible culture, and some of them have participated in preparations for certain cultural elements to be inscribed on UNESCO's Representative List of Intangible Cultural Heritage of Humanity (e.g., *Zvončari* from the surroundings of Kastav) or on the national List of Protected Intangible Cultural Treasures (*pazinski cukeračiči* – dry cakes from central Istria). Using PŠJ LAB as an example, I would like to present a different way of preserving and promoting intangible culture – by means of documentation and promotion of a cultural tradition (in this case, traditional food preparation) in close cooperation with the local community, but with support from the ethnological profession as well as regional and state governments. We stress that, in addition to documentation and presentation, this project also has an educational element, both for the students of ethnology who participate in the lab and for the broader public, who can acquaint themselves with the skills of preparing traditional Istrian foods through the short films that the students produce.

(Translated by Alexander Hoyt)

NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA I STRUKOVNO OBRAZOVANJE I OSPOSABLJAVANJE – PRILIKE I MOGUĆNOSTI

Očuvanje nematerijalne kulturne baštine nužno zahtijeva formalne i neformalne prijenose znanja, umijeća i vještina. U radu se ispituju prilike i mogućnosti koje može pružiti formalno obrazovanje, konkretno strukovno obrazovanje i osposobljavanje. U fokusu je analiza međunarodnih i nacionalnih dokumenata i inicijativa koji su posvećeni zaštiti i očuvanju (nematerijalne) kulturne baštine te razvoju sustava (strukovnog) obrazovanja i osposobljavanja. Uzimajući u obzir suvremene društvene, ekonomske, okolišne i kulturne izazove na globalnoj razini i u hrvatskom kontekstu, autorice prepoznaju priliku i potrebu za povezivanjem i sinergijom različitih dionika u području kulture, obrazovanja i gospodarstva, a s ciljem pozitivnih učinaka na baštinu, stvaranja novih mogućnosti zaposlenja i održivosti lokalnih zajednica.

Ključne riječi: nematerijalna kulturna baština, strukovno obrazovanje i osposobljavanje, zaštita i očuvanje

* Dr. sc., docentica, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb, pkelemen@ffzg.hr

** Dr. sc., docentica, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb, sloncar@ffzg.hr

UDK: 39:7.025.3/.4+377

UVOD

Prenošenje nematerijalne kulturne baštine čini jedan od aspekata njezine zaštite i očuvanja. U tome važnu ulogu mogu imati obiteljsko okruženje i zajednica, gdje pojedinac svakodnevnim životom i sudjelovanjem u događanjima i aktivnostima, susretom s drugim ljudima te dijeljenjem znanja i vještina upoznaje, koristi, izvodi i razumije elemente nematerijalne kulturne baštine. Drugi način prenošenja čine organizirani načini prijenosa znanja: radionice, tečajevi, predavanja, izložbe i sl. koji se organiziraju s ciljem upoznavanja s nekim elementom nematerijalne kulturne baštine i njegova promicanja te s ciljem prenošenja znanja i vještina. U takav organizirani prijenos pripadaju i obrazovni programi, koje spominje i Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine (UNESCO 2003, Članak 14.).

U ovom radu pozornost posvećujemo strukovnom obrazovanju i osposobljavanju. Ono je na europskoj razini prepoznato kao iznimno važno te se od 2002. godine naovamo u okviru Kopenhaškog procesa nastoji raditi na zajedničkim europskim polazištima, smjerovima razvoja, podizanju kvalitete i željenim rezultatima strukovnog obrazovanja i osposobljavanja. Paralelno, u Hrvatskoj je u posljednjih pet godina doneseno nekoliko važnih dokumenata s ciljem reformiranja i poboljšavanja sustava strukovnog obrazovanja i osposobljavanja te su pokrenute različite inicijative kojima se u javnosti populariziraju i potiču strukovna zanimanja. Iako se u dokumentima posvećenima strukovnom obrazovanju i osposobljavanju koje smo analizirale nematerijalna kulturna baština izrijekom ne spominje, u ovom se radu bavimo prostorom – prilikama i mogućnostima – koji prema našem mišljenju ti dokumenti otvaraju za nematerijalnu kulturnu baštinu. Stoga u analizi dokumenata pozornost posvećujemo onim mjestima u kojima prepoznamo potencijale za povezivanje (nematerijalne) kulturne baštine i (strukovnog) obrazovanja.

Zanima nas kako, s jedne strane, strukovno obrazovanje i osposobljavanje može pružiti priliku nematerijalnoj kulturnoj baštini te što nematerijalna kulturna baština može pružiti strukovnom obrazovanju i osposobljavanju s druge strane. Polazimo od toga da se za pojedine vještine prijenos znanja organiziranim putem pokazuje ključnim te zbog toga strukovno obrazovanje i osposobljavanje vidimo izrazito bitnim akterom u osiguravanju prijenosa nematerijalne kulturne baštine. Istovremeno smatramo kako nematerijalna kulturna baština strukovnom obrazovanju i osposobljavanju može pružiti vrijedan sadržaj. Pojedini njezini aspekti – kao što su uronjenost u lokalni okoliš, upotreba lokalnih resursa, vrijednosti raznolikosti i inkluzivnosti, kreativnost i inovativnost i dr. – prema našem mišljenju mogu biti zanimljivi i poticajni u obrazovnom procesu.

Razradom pojedinih međunarodnih i nacionalnih dokumenata vezanih s jedne strane za nematerijalnu kulturnu baštinu, a s druge strane za strukovno obrazovanje i osposobljavanje želimo rasvijetliti koje su mogućnosti za ostvarenje povezivanja i dvosmjernog odnosa nematerijalne kulturne baštine i

strukovnog obrazovanja i osposobljavanja. Poticaj za raspravu o izloženim temama proizlazi iz naše aktivne uključenosti u obrazovne procese u sustavu visokog obrazovanja te iz našega aktivnog razvijanja suradnje sa srednjim (strukovnim) školama te ostalim dionicima u sustavu (strukovnog) obrazovanja i osposobljavanja te u sustavu zaštite i očuvanja kulturne baštine. Zbog toga ćemo u ovom tekstu iznijeti promišljanja i o ulozi sveučilišne nastave i nastavnika u implementiranju Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine, tj. u stvaranju poveznica između sveučilišta, društvenih izazova, zaštite i očuvanja baštine i (strukovnog) obrazovanja.¹ Sagledavanjem mogućnosti uključivanja nematerijalne kulturne baštine u obrazovne programe, čemu dosad u domaćem kontekstu nisu bili posvećeni znanstveni radovi pisani iz etnološke i kulturnoantropološke perspektive, želimo proširiti raspravu o zaštiti i očuvanju nematerijalne kulturne baštine i njezinoj ulozi u današnjem društvu.

BAŠTINA – OČUVANJE I OBRAZOVANJE

Prema Konvenciji o zaštiti nematerijalne kulturne baštine prenošenje nematerijalne kulturne baštine, „posebice putem formalnog i neformalnog obrazovanja“, čini jednu od mjera zaštite i očuvanja čiji je cilj „osiguravanje održivosti nematerijalne kulturne baštine“ (UNESCO 2003, Članak 2.).² „Obrazovanje,

1 U radu se oslanjamo na vlastita iskustva sudjelovanja u nastavnim i stručnim aktivnostima. Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu je, kao predstavnik Sveučilišta u Zagrebu, u lipnju 2018. godine postao dio Sveučilišne mreže za zaštitu i očuvanje nematerijalne kulturne baštine u Jugoistočnoj Europi koja je osnovana na inicijativu UNESCO-ova Regionalnog centra za zaštitu i očuvanje nematerijalne kulturne baštine u Jugoistočnoj Europi iz Sofije (Bugarska). Cilj je te mreže između ostalog: a) obrazovanjem podizati svijest o važnosti nematerijalne kulturne baštine u društvu te o njezinoj važnosti za održivi razvoj, b) ojačati kapacitete za očuvanje nematerijalne kulturne baštine na međunarodnoj, regionalnoj i lokalnoj razini, c) motivirati mlade ljude da se uključe u istraživanje i očuvanje nematerijalne kulturne baštine, d) integrirati nematerijalnu kulturnu baštinu (u skladu s UNESCO-ovom Konvencijom o zaštiti nematerijalne kulturne baštine iz 2003. godine) u nastavne kurikule na svim razinama studija (preddiplomski, diplomski, poslijediplomski), kao i u nastavne kurikule osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja, e) posredovati u procesu prepoznavanja, valoriziranja, očuvanja i prijenosa nematerijalne kulturne baštine između nacionalnih i međunarodnih institucija te lokalnih zajednica, f) uspostaviti razmjenu istraživača, nastavnika, materijala, metodologija te razvijati zajedničke programe, projekte i aktivnosti, g) poticati međusektorska istraživanja i inicijative i dr. Na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju pokrenut je u ak. god. 2018./2019. kolegij Nematerijalna kulturna baština (nositeljica kolegija: doc. dr. sc. Petra Kelemen, izvođačice: doc. dr. sc. Petra Kelemen, doc. dr. sc. Sanja Lončar i red. prof. dr. sc. Tihana Petrović Leš). Tijekom nekoliko akademskih/školskih godina (2016./2017., 2017./2018., 2018./2019., 2019./2020.) kontinuirano se razvija suradnja Odsjeka s nekoliko (strukovnih) srednjih škola u Sisačko-moslavačkoj županiji (Srednja škola Glina, Srednja škola Ivana Trnskoga Hrvatska Kostajnica, Srednja škola Petrinja, Srednja škola Topusko) u okviru koje su provedene brojne zajedničke aktivnosti (stručne ekskurzije, izložbe, istraživanja, predavanja). Također, djelatnici Odsjeka aktivno su bili uključeni u rad konferencije „Verifikacija tradicijskih znanja i samozapošljavanje: mogućnosti i izazovi“ održane u lipnju 2015. godine u Zagrebu, kojoj je cilj bio predstaviti problematiku verifikacije obrazovnih programa i donošenja oznaka kvalitete za proizvode/vještinu izrade iz područja tradicijske kulture te povezati organizatore obrazovnih programa i tijela (ministarstva, agencije) koja utječu na donošenje zakonodavnog okvira i provode verifikaciju.

2 Citate iz Konvencije navodimo prema hrvatskom prijevodu – Zakonu o potvrđivanju Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine (2005).

podizanje svijesti i izgradnja kapaciteta“ definirani su kao jedan od aspekata i zadaća zaštite i očuvanja nematerijalne kulturne baštine na nacionalnoj razini (UNESCO 2003, Članak 14.). Stoga se države članice potiče na razvoj i implementaciju politika i mjera formalnog i neformalnog obrazovanja koje će biti usmjerene na, između ostaloga, promoviranje uloge nematerijalne kulturne baštine kao instrumenta integracije i međukulturnog dijaloga, poučavanje o nematerijalnoj kulturnoj baštini na svim razinama obrazovanja, izradu obrazovnih materijala, razvijanje različitih aktivnosti (ljetnih tečajeva, otvorenih dana, baštinskih itinerara, školskih izleta i dr.), usavršavanje nastavnika za poučavanje o nematerijalnoj kulturnoj baštini, uključivanje praktičara i nositelja³ u razvoj i provedbu obrazovnih programa, uključivanje mladih u prikupljanje i diseminaciju informacija o nematerijalnoj kulturnoj baštini, obuku u upravljanju malim tvrtkama koje se bave nematerijalnom kulturnom baštinom i dr. (UNESCO 2018, Paragraf 107.). Brojne i različite nabrojane mjere, aktivnosti, ciljani dionici i različite svrhe široko zacrtavaju tko bi i kako baštinu trebao uključivati u obrazovanje, kojim sredstvima i s kojim ciljevima.

Primjeri iz različitih zemalja potpisnica Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine pokazuju širok spektar obrazovnih aktivnosti: aktivnosti posvećene nematerijalnoj kulturnoj baštini uključene su u školske programe na svim razinama, dio su školskih izvannastavnih aktivnosti, osmišljeni su posebni obrazovni programi i programi ciljano namijenjeni određenim skupinama, nematerijalna kulturna baština inkorporirana je u visokoškolske programe, važnu ulogu imaju neformalni programi koje organiziraju različite udruge, obrazovne i kulturne ustanove i sl. (mrežni izvor 1). Odgovornost za obrazovanje i prijenos znanja i vještina, kako je to sažeo tajnik Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine Tim Curtis, nemaju više samo obitelji i zajednice nego tu odgovornost imaju i javne institucije te formalno i neformalno obrazovanje može imati ključnu ulogu u zaštiti i očuvanju nematerijalne kulturne baštine (UNESCO 2017: 1–2). Prema njegovoj ocjeni, puni potencijal nije ispunjen: obrazovni sustavi nisu dovoljno prepoznali tu važnu ulogu koju mogu imati niti su iskoristili potencijal koji nematerijalna kulturna baština ima za poboljšanje kvalitete obrazovanja i njegove relevantnosti (*ibid.*: 2).

Ulogu nematerijalne kulturne baštine u obrazovanju UNESCO je prepoznao i u poveznici s obrazovanjem za održivi razvoj.⁴ Ono stavlja naglasak na izazove i promjene u društvenoj (ljudska prava, mir i sigurnost, rodna jednakost, zdravlje, upravljanje, kulturna raznolikost, baština, lokalno znanje i vještine), okolišnoj (bioraznolikost, prirodni resursi, prirodni okoliš i klima) i ekonomskoj (siromaštvo, raspodjela prihoda, zaposlenost i uzdržavanje) sferi

3 Pojam nositelji, koji koristimo u ovom radu, javlja se u diskursu o nematerijalnoj kulturnoj baštini i označava one pojedince i zajednice koji posjeduju znanje, vještina i umijeća te prakticiraju izvedbe i izričaje.

4 Rad na obrazovanju za održivi razvoj (*education for sustainable development*) može se pratiti u aktivnostima UN-ova Desetljeća obrazovanja za održivi razvoj (2005. – 2014.; mrežni izvor 2) te brojne publikacije (npr. UNESCO 2006; UNESCO 2012; usp. Mićanović 2011).

(UNESCO 2015a: 17). U tom je kontekstu prepoznato kako nematerijalna kulturna baština, kao „repozitorij kulturno relevantnog znanja, vještina i vrijednosti“, može poduprijeti održivi razvoj (*ibid.*: 18). Veza s održivim razvojem viđena je u karakteristikama nematerijalne kulturne baštine kao što su kolektivne i odgovorne prakse, međugeneracijski prijenos znanja i vještina, prilagodba, kreativnost i inovacija, održiva upotreba prirodnih resursa, korištenje lokalnih društvenih i ekonomskih struktura (*ibid.*). U implementaciji veze nematerijalne kulturne baštine i obrazovanja za održivi razvoj u obrazovni sustav stavlja se naglasak na razvoj nove metodologije, koja ne bi značila tek puko uključivanje nematerijalne kulturne baštine u nastavni sadržaj, već razvoj novih, inovativnih metoda poučavanja (*ibid.*: 39).

Uključivanje baštine u obrazovanje prepoznaju i dokumenti Vijeća Europe. Okvirna konvencija Vijeća Europe o vrijednosti kulturne baštine za društvo (Faro konvencija) među ostalim aspektima kulturne baštine govori i o vezi baštine i znanja, zalažući se za uključivanje kulturne baštine u sve razine obrazovanja, jačanje veze između obrazovanja o kulturnoj baštini i strukovnog osposobljavanja, poticanje interdisciplinarnog istraživanja te poticanje kontinuiranoga profesionalnog usavršavanja unutar obrazovnog sustava i izvan njega (Council of Europe 2005, Članak 13.). Noviji dokument Vijeća Europe – Europska strategija za kulturnu baštinu u 21. stoljeću – iscrpno obrađuje tri međusobno ovisne komponente kulturne baštine koje odgovaraju na tri glavna izazova suvremenog društva: društvena komponenta (daje odgovore na društvene izazove, tiče se korištenja baštine u promicanju raznolikosti, ojačavanja zajednica i participativnog upravljanja), teritorijalni i ekonomski razvoj (daje odgovor na razvojne izazove, nastoji raditi na doprinosu baštine u održivom razvoju, temeljeno na lokalnim resursima, turizmu i zapošljavanju) te znanje i obrazovanje (daje odgovor na izazov znanja) (Council of Europe 2018: 9–10, 13–48). Komponenta znanje i obrazovanje obuhvaća istraživanje i obrazovanje vezano za kulturnu baštinu, uključivanje baštine u obrazovne programe, implementaciju mjera za poticanje mladih u bavljenju baštinom, poticanje kreativnosti, osiguravanje prenošenja znanja i vještina, rad na kompetencijama profesionalaca koji rade na baštini i dr. (*ibid.*: 38–48).

Kulturna baština i kultura (kulturno i umjetničko izražavanje) definirane su Strateškim planom 2019. – 2021. Ministarstva kulture Republike Hrvatske kao osnova očuvanja kulturnog i nacionalnog identiteta u širem europskom kontekstu, a njihova zaštita i očuvanje te razvoj postavljeni kao temeljni ciljevi rada Ministarstva. Kulturna baština prepoznaje se kao važan faktor u stvaranju integralnih razvojnih programa koji uzimaju u obzir društvene, gospodarsko-teritorijalne i znanstveno-edukativne komponente „u svrhu participativnog upravljanja kulturnom baštinom, njezinog održivog korištenja i podizanja svijesti zajednice edukativnim programima“ (Ministarstvo kulture 2018: 45). Među glavnim izazovima u zaštiti i očuvanju kulturne baštine Strategija ističe: razvijanje jedinstvenoga informacijskog sustava kulturne baštine Republike Hrvatske, razradu metodologije izrade, izradu i primjenu integriranih plano-

va upravljanja i održivog korištenja kulturnih dobara te digitalizaciju kulturne baštine. Načini ostvarenja ciljeva ne objašnjavaju se podrobnije, ali se načelno navode neki od postulata suvremenih pristupa zaštitu i očuvanju baštine, poput participativnosti, davanja važnosti lokalnim zajednicama, postizanja socijalne kohezije i integracije i dr. Primjerice, u traženju novih modela upravljanja kulturnom baštinom ističe se potreba uključivanja regionalne i lokalne samouprave te lokalne zajednice u procese odlučivanja i brige o baštini, potom provođenje edukacija i seminara te uopće razvijanje suradnji i zajedničke brige o baštini. Kulturnu se baštinu, ovdje konkretno kao „digitalizirani kulturni materijal“, vidi kao „važan resurs europske kulturne i kreativne industrije“ (*ibid.*: 66) koji može doprinijeti ekonomskom rastu, stvaranju novih radnih mjesta, povećanju novih i *online* proizvoda i usluga, ali isto tako i promicanju socijalne kohezije i integracije, regeneraciji zanemarenih područja, zajedničkom razumijevanju i osjećaju zajednice te poboljšanju postojeće kulturne i turističke ponude (*ibid.*: 66–67). Prepoznate su i mogućnosti povezivanja kulturne baštine s održivim razvojem na lokalnoj i regionalnoj razini te zaštitom okoliša, posebno u stvaranju integriranih razvojnih programa temeljenih na obnovi kulturne baštine, kao i projekata koji će biti usmjereni povećanju zapošljavanja i turističkih izdataka (*ibid.*: 53). U dokumentu, međutim, izostaju iscrpnija pojašnjenja, kao i mjere razrađene za pojedine specifične kategorije kulturnih dobara. Samim time Strategija ne razrađuje specifičnosti zaštite i očuvanja nematerijalne kulturne baštine, odnosa nematerijalne kulturne baštine i suvremenih globalnih i nacionalnih izazova, a ni povezanost nematerijalne kulturne baštine sa (strukovnim) obrazovanjem i osposobljavanjem te poduzetništvom.⁵

Iz navedenih dokumenata zaključujemo kako su baštini pripisane raznolike i važne uloge. Baština je povezana s odgovorima na izazove suvremenog svijeta, poput nejednakosti, siromaštva, nezaposlenosti, dovođenja u pitanje demokratskih vrijednosti i dr.; viđena je kao ključan faktor u stvaranju „dijaloga među kulturama, poštivanja identiteta i raznolikosti“; kao snažan čimbenik u društvenom i ekonomskom razvoju; kao resurs u područjima obrazovanja, zapošljavanja, turizma i održivog razvoja (Council of Europe 2018: 7). Kulturna baština, kako to naglašava opis 2018. godine kao Europske godine kulturne baštine,⁶ „pridonosi snažnijoj društvenoj koheziji“, „omogućuje rast i stvaranje radnih mjesta“ (mrežni izvor 4). Poseban naglasak u Europskoj godini kulturne baštine bio je stavljen na djecu i mlade te se isticala „edukativna vrijednost kulturne baštine i njezin doprinos održivom gospodarskom i

5 Dijelovi Strategije koji se odnose na razvoj kulturnog i umjetničkog stvaralaštva i proizvodnje mnogo jasnije uspostavljaju poveznice sa suvremenim globalnim i nacionalnim društvenim i ekonomskim izazovima. Također, Strategija upravo u tom području spominje primjere međusektorske suradnje kojom se potiču poduzetništvo i obrazovanje (npr. program „Poduzetništvo u kulturi“ i program „Rusak pun kulture“) (Ministarstvo kulture 2018: 10–11, 13).

6 Europska godina kulturne baštine inicijativa je Europske unije, u okviru koje su se tijekom 2018. godine organizirala brojna događanja s „ciljem podizanja svijesti o važnosti i značenju kulturne baštine“ (mrežni izvor 3).

socijalnom razvoju“ (*ibid.*). UNESCO naglašava uloge nematerijalne kulturne baštine u dimenzijama održivoga razvoja: inkluzivnom društvenom razvoju, okolišnoj održivosti, inkluzivnom ekonomskom razvoju te gradnji mira i sigurnosti (UNESCO 2015b). U sklopu inkluzivnoga društvenog razvoja izdvaja se i obrazovanje: polazeći od toga da su zajednice pronalazile načine za prijenos znanja i vještina, posebice onih koji su vezani za njihov okoliš, kao važno je istaknuto da obrazovanje prepoznaje ono što nematerijalna kulturna baština pruža. Potencijal nematerijalne kulturne baštine treba se iskoristiti njezinim uklapanjem u obrazovne programe te nastojanjem da se u obrazovne sustave uključe modusi i metode prijenosa nematerijalne kulturne baštine (*ibid.*: 4).

STRUKOVNO OBRAZOVANJE I OSPOSOBLJAVANJE – EUROPSKI KONTEKST I INICIJATIVE

Tendencije u europskim obrazovnim politikama i reformama obrazovanja mogu se promatrati u širem kontekstu promišljanja, planiranja i poticanja europskog razvoja. Tako dokument Europske komisije pod naslovom EUROPA 2020. Europska strategija za pametan, održiv i uključiv rast iz 2010. godine, koji navodi izazove i probleme Europe i traži rješenje za stanje u kojem se Europa našla zbog ekonomske krize, naglašava da su za rast važni znanje i inovacije, učinkovitije iskorištavanje resursa te visoka stopa zaposlenosti (Europska komisija 2010: 12). Obrazovna dostignuća jedan su od glavnih ciljeva, koji se bavi problemom ranog napuštanja obrazovanja i nastojanjem povećanja broja osoba sa završenim tercijarnim obrazovanjem (*ibid.*: 13). Pritom se naglašava važnost podizanja kvalitete obrazovanja, popravljivanja obrazovnih rezultata i rezultata obrazovnih institucija, učinkovitog ulaganja u obrazovni sustav i sustav osposobljavanja, prilagođavanja rezultata učenja potrebama tržišta rada i sl. (*ibid.*: 14, 16).

U nošenju s pojedinim izazovima kao što su „starenje društva, nedostatak vještina radne snage, tehnološki razvoj i globalna konkurencija“ važno je mjesto dano obrazovanju, kojem je posvećen Strateški okvir za europsku suradnju u području obrazovanja i osposobljavanja (ET 2020.) (mrežni izvor 5).⁷ „Širok pristup kvalitetnom obrazovanju i osposobljavanju“ na razini Europske unije opisan je kao „pokretač gospodarskog rasta, socijalne kohezije, istraživanja i inovacija“ te on „znatno povećava mogućnosti građana za osobni razvoj“ (mrežni izvor 7).

Istaknuto je mjesto dobilo strukovno obrazovanje i osposobljavanje. Smatra se, naime, kako ono ima „ključnu ulogu u pružanju inicijalnih vještina i kvalifikacija za ulazak na tržište rada te u usavršavanju i prekvalificiranju u

7 U Strateškom okviru za europsku suradnju u području obrazovanja i osposobljavanja postavljena su četiri cilja: realizacija ideje cjeloživotnog učenja i mobilnosti; povećanje kvalitete i učinkovitosti obrazovanja i osposobljavanja; promicanje pravednosti, socijalne kohezije i aktivnog građanstva; poticanje kreativnosti i inovativnosti, uključujući poduzetništvo, na svim razinama obrazovanja i osposobljavanja (mrežni izvor 6).

cjeloživotnoj perspektivi“ (Advisory Committee 2018: 3). Pritom se u vidu ima činjenicu da 50 % mladih Europljana sudjeluje u inicijalnom strukovnom obrazovanju i osposobljavanju na srednjoškolskoj razini, kao i dobra perspektiva koje strukovno obrazovanje i osposobljavanje pruža na tržištu rada (*ibid.*: 11). U kontekstu različitih izazova – poput strukturnih promjena potaknutih brzim tehnološkim razvojem, klimatskih promjena, globalizacije, novih modela poslovanja, demografskih promjena i migracija – od strukovnog obrazovanja i osposobljavanja očekuju se primjereni odgovori na potrebe tržišta rada (*ibid.*: 4).

Strukovnom obrazovanju i osposobljavanju posvećeni su brojni europski dokumenti te se o njemu od 2002. godine govori u okviru Kopenhaškog procesa, „europske strategije za pojačanu suradnju u području strukovnog obrazovanja i osposobljavanja“ (Bruges Communiqué... 2010: 2; usp. mrežni izvor 8). Naime, 2002. godine donesena je Kopenhaška deklaracija, koja je postavila temelje europske suradnje u području strukovnog obrazovanja i osposobljavanja. Nakon tog dokumenta slijedili su i ostali dokumenti koji su pratili i usmjeravali razvoj suradnje: Izjava iz Maastrichta (2004. godine), Izjava iz Helsinkija (2006. godine), Izjava iz Bordeauxa (2008. godine), Izjava iz Brugesa (2010. godine) te Zaključci iz Rige (2015. godine) (mrežni izvor 8).⁸

Izjava iz Brugesa 2010. godine donosi ocjenu Kopenhaškog procesa smatrajući kako je on podigao svijest o važnosti strukovnog obrazovanja i osposobljavanja, donio zajedničke europske alate (Europass, Europski kvalifikacijski okvir, ECVET – Europski kreditni sustav u strukovnom obrazovanju i osposobljavanju, EQAVET – Europski referentni okvir za osiguranje kvalitete u strukovnom obrazovanju i osposobljavanju), principe i smjernice koji su doprinijeli usporedivosti, kvaliteti i fleksibilnosti (Bruges Communiqué... 2010: 5–6). Dokument naglašava promjenjive zahtjeve tržišta rada te s time povezano potrebno razumijevanje budućih vještina i promjenu postojećih zanimanja. Pred inicijalno i kontinuirano strukovno obrazovanje i osposobljavanje postavljaju se dva cilja: pridonosenje zapošljivosti i ekonomskom rastu te odgovor na socijalne izazove, posebice socijalnu koheziju (*ibid.*: 3–4). Izjava, uzimajući u obzir strategiju Europa 2020., donosi globalnu viziju strukovnog obrazovanja i osposobljavanja u 2020. godini, jedanaest strateških ciljeva za razdoblje od 2011. do 2020. godine (između ostaloga: inicijalno strukovno obrazovanje i osposobljavanje učiniti privlačnom opcijom učenja, poticanje izvrsnosti, kvalitete i relevantnosti strukovnog obrazovanja i osposobljavanja, internacionalizacija i međunarodna mobilnost, uključivost strukovnog obrazovanja i osposobljavanja, poticanje inovacija, kreativnosti i poduzetništva i dr.) te dvadeset i dva kratkoročna rezultata na nacionalnoj razini i uz potporu Europske unije za prve četiri godine, od 2011. do 2014. godine (*ibid.*: 6–21).

Dokument Zaključci iz Rige iz 2015. godine ističe da je strukovnom obrazovanju i osposobljavanju dodijeljena istaknuta uloga u sklopu sveukupne

8 Prijevodi dokumenata na hrvatskom jeziku dostupni su na mrežnim stranicama Agencije za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih (mrežni izvor 9).

strategije rasta i radnih mjesta (Zaključci iz Rige... 2015: 8). Doprinosi strukovnog obrazovanja i osposobljavanja „sada je šire prepoznat u kontekstu borbe protiv nezaposlenosti mladih, boljeg usklađivanja osposobljavanja i potreba tržišta rada te olakšavanja prijelaza na tržište rada“ (*ibid.*). Dokument definira srednjoročne rezultate za razdoblje od 2015. do 2020. godine: promocija učenja utemeljenog na radu, razvoj mehanizama osiguravanja kvalitete i uspostavljanje protoka informacija i povratnih informacija, povećanje dostupnosti strukovnog obrazovanja i osposobljavanja i kvalifikacija, ojačavanje ključnih kompetencija te profesionalni razvoj nastavnika i mentora (*ibid.*: 6–7).

Navedeni dokumenti pokazuju ulogu koja je na europskoj razini dana strukovnom obrazovanju i osposobljavanju. Dokument Europske komisije posvećen suradnji u području vještina sljedećim riječima sažima važnost i potencijal koji mu se pripisuju: „Strukovno obrazovanje i osposobljavanje cijeni se zbog razvoja posebnih vještina za određena radna mjesta i transverzalnih vještina, olakšavanja prelaska na posao te održavanja i nadogradnje vještina radne snage u skladu sa sektorskim, regionalnim i lokalnim potrebama“ (Europska komisija 2016: 6).

STRUKOVNO OBRAZOVANJE I OSPOSABLJAVANJE – HRVATSKI KONTEKST I INICIJATIVE

U Republici Hrvatskoj strukovno obrazovanje čini važan segment srednjoškolskog obrazovanja i odgoja. Podaci iz 2014. godine pokazuju kako se 70,7 % redovnih učenika srednjih škola, tj. njih oko 140 000, obrazovalo u 299 ustanova za strukovno obrazovanje u 279 nastavnih planova i programa / strukovnih kurikula (Program... 2016: 6). Zbog demografskih promjena zabilježen je pad broja učenika u cjelokupnom odgojno-obrazovanom sustavu, a najizraženiji je kod upisa u trogodišnje programe (*ibid.*). Nadalje, zbog loše gospodarske situacije, propadanja obrta i pravnih osoba, slabog interesa poslodavaca za licenciranje (koje je potrebno za sklapanje ugovora o naukovanju) i dr., prisutan je trend prelaska na „klasični model“ obrazovanja za obrtništvo i industriju, koji podrazumijeva izvođenje većeg broja sati praktične nastave i vježbi u školama (*ibid.*). Također, podaci Hrvatskog zavoda za zapošljavanje za razdoblje od 2010. do 2015. godine pokazuju kako osobe sa srednjoškolskim obrazovanjem čine ujedno najveći broj registriranih nezaposlenih osoba, njih gotovo 58 % (*ibid.*). Navedeni negativni trendovi te šire promjene u hrvatskom društvu potaknule su opsežnu reformu obrazovanja koju provodi Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske. Slijedeći europske okvire, doneseno je nekoliko dokumenata te su pokrenute brojne inicijative s ciljem provedbe reforme i poboljšanja sustava strukovnog obrazovanja i osposobljavanja, koje strukovno obrazovanje i osposobljavanje vide važnim za pojedinca i društvo, u smislu osobnog rasta i uspjeha, ali i za razvoj hrvatskog gospodarstva i veće zapošljivosti (usp. mrežni izvor 10).⁹

9 Poslove planiranja, razvijanja, organiziranja, provedbe, praćenja i unaprjeđivanja sustava strukovnog

Osnove reforme sustava obrazovanja postavila je Strategija obrazovanja, znanosti i tehnologije donesena u listopadu 2014. godine (Vlada Republike Hrvatske 2014).¹⁰ Polazeći od šireg konteksta globalnih promjena, a posebno društvenih, ekonomskih, kulturnih i demografskih promjena (posebno depulacije i starenja stanovništva) u Hrvatskoj, Strategija obrazovanje i znanost prepoznaje kao razvojne prioritete Hrvatske, koji mogu donijeti „dugoročnu društvenu stabilnost, ekonomski napredak i osiguranje kulturnog identiteta“ (*ibid.*: 11). Posebno se naglašava potreba unaprjeđenja kvalitete obrazovanja i boljeg povezivanja obrazovanja i osposobljavanja s tržištem rada. Ističe se važnost stvaralačkog razmišljanja, inovativnog djelovanja te stjecanja znanja i vještina na temelju rada (*work-based learning*). S obzirom na temu ovog rada, u kojem se propituju prilike i mogućnosti povezivanja nematerijalne kulturne baštine i strukovnog obrazovanja, u dokumentu prepoznavamo nekoliko ključnih točaka: cjeloživotno učenje, obrazovanje odraslih, formiranje centara kompetentnosti, integriranje i prožimanje ciljeva i aktivnosti različitih javnih politika te povezivanje i suradnju različitih dionika u sustavu obrazovanja pri čemu je istaknuta i uloga sveučilišta.

Koncept cjeloživotnog učenja određen je kao temelj obrazovanja zbog potrebe stvaranja sustava obrazovanja koji će biti fleksibilan i prilagodljiv budućim interesima i promjenama te pridonijeti stvaranju inovativnog, mobilnog i otvorenog društva i gospodarstva. Naglasak je stavljen na potrebu razvijanja različitih programa formalnog i neformalnog obrazovanja, osposobljavanja i usavršavanja, kao i ostalih oblika učenja, koji će omogućiti povećanje konkurentnosti na tržištu rada i zapošljavanja (*ibid.*: 133), na razvijanje mreže ustanova za obrazovanje (centara kompetentnosti) te laboratorija, radionica, centara i dr. za praktičnu nastavu. Posebno se ističe potreba privlačenja pojedinaca različite dobi u sustav obrazovanja. Naime, programi za obrazovanje odraslih vide se kao mogućnost za uključivanje u obrazovanje marginaliziranih i ranjivih skupina, primjerice osoba nižeg stupnja obrazovanja, nezaposlenih osoba, starijih osoba i osoba treće životne dobi, useljenika, nezaposlenih mladih osoba te svih onih čije kompetencije i kvalifikacije nisu tražene na tržištu rada (*ibid.*: 136).

Među važnim smjernicama za razvoj koncepta cjeloživotnog učenja Strategija ističe potrebu „integriranja, prožimanja i usklađivanja, često suprotstavljenih ciljeva i aktivnosti različitih javnih politika društvenog, gospodarskog, regionalnog i kulturnog razvoja, zapošljavanja i socijalne skrbi sa stremljenjima i potencijalima pojedinaca“ (*ibid.*: 15). Takav pristup nužno podrazumijeva povezivanje različitih sektora, tijela državne uprave, ustanova uključenih u obrazovanje, organizacija civilnog društva i dr. koji bi trebali doprinijeti razvoju i provedbi kvalitetnoga cjeloživotnog učenja. U tome je Strategija važnu uloga

---

obrazovanja i obrazovanja odraslih provodi Agencija za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih osnovana 2010. godine.

10 Strategija ima nekoliko cjelina: 1. cjeloživotno učenje; 2. rani i predškolski, osnovnoškolski i srednjoškolski odgoj i obrazovanje; 3. visoko obrazovanje; 4. obrazovanje odraslih; 5. znanost i tehnologija; 6. smjernice za provedbu Strategije.

dala i sveučilištima, kao mjestima stvaranja i prijenosa novih znanja, kao mjestima povezivanja istraživanja i obrazovanja, s aktivnom ulogom u osmišljavanju i provedbi sustava obrazovanja. S ciljem jačanja veze između sveučilišta i gospodarstva, naglašena je potreba aktivne uloge sveučilišta u nekoliko područja: prijenosu inovacija iz znanosti u gospodarstvo i društvene djelatnosti, kreiranju obrazovnih kurikula te programa obrazovanja i usavršavanja u sustavu cjeloživotnog obrazovanja te stalnoj interakciji s neposrednim (društvenim, gospodarskim i kulturnim) okruženjem (*ibid.*: 13, 17, 133–134).

Na temelju Strategije obrazovanja, znanosti i tehnologije te Zakona o strukovnom obrazovanju (NN 30/09, 24/10, 22/13, 25/18) izrađeno je nekoliko dokumenata važnih za reformu sustava strukovnog obrazovanja, među kojima su Program razvoja sustava strukovnog obrazovanja i osposobljavanja (2016. – 2020.) (Program... 2016), Akcijski plan provedbe Programa razvoja sustava strukovnog obrazovanja i osposobljavanja 2016. – 2020. (Ministarstvo znanosti i obrazovanja 2016) i Nacionalni kurikulum za strukovno obrazovanje (Ministarstvo znanosti i obrazovanja 2018b). Dokumenti predviđaju postupne promjene u sustavu strukovnog obrazovanja koji se odnosi na redovno srednjoškolsko obrazovanje, kao i stjecanje srednjoškolskih strukovnih kvalifikacija u sustavu obrazovanja odraslih.¹¹ Polaze od analize postojećih nastavnih programa koji se u suvremenom kontekstu pokazuju zastarjelima i nefleksibilnima, kao i od analize cjelokupnoga obrazovnog sustava na području Republike Hrvatske te gospodarskih pokazatelja. Strukovno obrazovanje i osposobljavanje u budućnosti se vidi kao obrazovanje „koje će biti usmjereno na kvalitetu i učinkovitost, a uz to će biti privlačno, inovativno, relevantno, povezano s tržištem rada, omogućit će stjecanje kompetencija za osobni i profesionalni razvoj te nastavak obrazovanja i cjeloživotno učenje“ (Program... 2016: 5).

S obzirom na to da je u budućnosti nužno osigurati snažnu povezanost strukovnog obrazovanja i gospodarstva, cilj je stvoriti okvir koji bi poticao stalni razvoj strukovnog obrazovanja, a u skladu s (promjenjivim) razvojnim ciljevima hrvatskoga gospodarstva (Ministarstvo znanosti i obrazovanja 2018b: 1–2). Zbog toga se, kao jedno od osnovnih načela strukovnog obrazovanja, naglašava potreba razvoja onih strukovnih kvalifikacija koje su potrebne tržištu rada, kao i učenja temeljenog na radu koje će osigurati dobar temelj za daljnje obrazovanje (*ibid.*: 10). Dakle, naglašava se potreba stjecanja onih znanja i vještina kojima se stječu vještine potrebne za rad, odnosno one koje će omogućiti zapošljivost i prilagodljivost u promijenjenim okolnostima (*ibid.*: 4).

Predviđeno je da se obrazovanje odvija u ustanovama za strukovno obrazovanje (koje mogu biti regionalni centri kompetentnosti) i u svijetu rada. S obzirom na potrebu racionalizacije broja strukovnih škola i obrazovnih programa, planirano je uspostavljanje regionalnih centara kompetentnosti kao mjesta koja imaju visokokvalitetnu infrastrukturu, koja uspostavljaju suradnje s javnim

11 Zbog ograničenosti opsega rada ne ulazimo u detaljniju razradu specifičnosti redovnoga srednjoškolskog obrazovanja i obrazovanja odraslih.

sektorom, socijalnim partnerima, gospodarskim subjektima i ostalim zainteresiranim institucijama (Program... 2016: 14) te omogućuju inovativne modele učenja, trajni profesionalni razvoj nastavnika, predavača i mentora, kao i internacionalizaciju strukovnog obrazovanja i osposobljavanja međunarodnom mobilnošću učenika i nastavnika. U regionalnim centrima kompetentnosti provodili bi se programi strukovnog obrazovanja, usavršavanja i cjeloživotnog učenja, učenje temeljeno na radu, različiti oblici formalnog i neformalnog obrazovanja, različita natjecanja, prezentacije znanja i vještina i dr. (*ibid.*). Takvo okruženje trebalo bi osigurati usmjerenost na sve one koji u obrazovanju sudjeluju – učenike, odrasle, nastavnike i mentore, te putem obrazovanja i osposobljavanja provoditi socijalnu integraciju marginaliziranih skupina (nezaposlenih osoba, osoba s invaliditetom i dr.) (*ibid.*; usp. Ministarstvo znanosti i obrazovanja 2018a; Ministarstvo znanosti i obrazovanja 2018b).

Strukovnom obrazovanju i osposobljavanju daje se i šira zadaća, u smislu izgradnje pojedinca i društva. Ono se prepoznaje bitnim u izgradnji osobnog, kulturnog i nacionalnog identiteta (Ministarstvo znanosti i obrazovanja 2018b: 4). Između ostalog, smatra se kako strukovno obrazovanje i osposobljavanje treba omogućiti učenicima/polaznicima da se razvijaju u osobe koje imaju „izgrađenu svijest i pozitivan odnos prema očuvanju i razvoju materijalne i duhovne baštine Republike Hrvatske“, koje aktivno i odgovorno sudjeluju u zajednici, doprinose gospodarskom rastu i razvoju, razvijaju pozitivan odnosa prema vlastitoj zajednici i kulturi, kao i prema ostalim zajednicama i kulturama (*ibid.*: 6), promiču socijalnu pravdu i razvijaju empatiju, osobito prema ranjivim skupinama (*ibid.*: 8).

Analizirani dokumenti ne spominju izrijeком (nematerijalnu) kulturnu baštinu, ali pokazuju brojna mjesta u kojima postoji potencijal povezivanja s baštinom. To je naročito vidljivo u potrebi razvijanja novih obrazovanih programa, inovativnih načina učenja, privlačenja učenika i polaznika te razvijanja osobnih kvaliteta učenika i polaznika, kao i aktivnog odnosa prema društvu i zajednici. Osim navedenih dokumenata, mogućnosti se prepoznaju i u ostalim inicijativama vezanima za strukovno obrazovanje i osposobljavanje. Dionici provedbe reforme strukovnog obrazovanja i osposobljavanja, uključujući Ministarstvo znanosti i obrazovanja; Ministarstvo gospodarstva, poduzetništva i obrta; Agenciju za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih; strukovne škole i dr., provode brojne inicijative kojima nastoje popularizirati strukovno obrazovanje na različitim razinama. Između ostalih, ističu se održavanje različitih natjecanja učenika strukovnih zanimanja, održavanje stručnih skupova za nastavnike strukovnih predmeta, održavanje prigodnih događanja (Dana strukovnih nastavnika, Europskog tjedna vještina stečenih u strukovnom obrazovanju i osposobljavanju, Tjedna cjeloživotnog učenja), organiziranje javnih (državne, školske) kampanja za promociju strukovnih zanimanja, kao i provedba različitih programa stipendiranja učenika.¹² Navedeni primjeri

12 Informacije o navedenim aktivnostima dostupne su na mrežnim stranicama Agencije za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih (mrežni izvor 11). Ministarstvo gospodarstva, poduzetništva i

pokazuju brojnost i raznolikost aktivnosti koje u javnom prostoru promoviraju strukovno obrazovanje i osposobljavanje te potiču njegovo povezivanje s gospodarstvom i tržištem rada.

MOGUĆNOSTI I PRILIKE U POVEZIVANJU NEMATERIJALNE KULTURNE BAŠTINE I STRUKOVNOG OBRAZOVANJA I OSPOSOBLJAVANJA

UNESCO-ova Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine definira postavke, mehanizme i dionike zaštite i očuvanja na međunarodnoj i nacionalnoj razini. Mjere zaštite i očuvanja obuhvaćaju „identificiranje, dokumentiranje, istraživanje, očuvanje, zaštitu, promicanje, povećanje vrijednosti, prenošenje, posebice putem formalnog i neformalnog obrazovanja, kao i revitalizaciju različitih oblika te baštine“ (UNESCO 2003, Članak 2.). Od država stranaka očekuje se promicanje funkcije nematerijalne kulturne baštine u društvu, njezino uključivanje u programe planiranja, unaprjeđivanja studija i metodologija, usvajanje pravnih, tehničkih, administrativnih i financijskih mjera s ciljem, između ostalih, „poticanja stvaranja ili jačanja institucija za obuku u području upravljanja nematerijalnom kulturnom baštinom i prijenosa te baštine putem stručnih skupova i prostora namijenjenih za predstavljanje ili izražavanje te baštine“ (*ibid.*, Članak 13.). Nadalje, jedan od zadataka država stranaka čine obrazovanje, podizanje svijesti i izgradnja kapaciteta (*ibid.*, Članak 14.). U tome je uloga dana obrazovnim i informativnim programima, aktivnostima za izgradnju kapaciteta, posebice gospodarskim i znanstvenim istraživanjima te neformalnim načinima prenošenja znanja (*ibid.*). U Republici Hrvatskoj mjerodavno je tijelo zaduženo za implementiranje Konvencije, tj. za provođenje mjera zaštite i očuvanja nematerijalne kulturne baštine, Ministarstvo kulture. Međutim, da bi se navedene smjernice iz Konvencije implementirale te da bi se ostvarili potencijali koje nematerijalna kulturna baština ima u širem društvenom i kulturnom kontekstu (usp. UNESCO 2015a; UNESCO 2015b; Council of Europe 2018), implementiranje Konvencije nužno nadilazi djelokrug rada Ministarstva kulture i općenito (uži) sektor kulture i kulturne baštine te nužno ulazi u djelokrug rada drugih državnih tijela, tj. u druge sektore. Mogućnost za implementiranje smjernica Konvencije vidimo u formalnom i neformalnom obrazovanju te u povezivanju sektora kulture, obrazovanja i gospodarstva u strukovnom obrazovanju i osposobljavanju.

Prema našim uvidima, prenošenje nematerijalne kulturne baštine u Hrvatskoj se još uvijek u najvećoj mjeri odvija u baštinskim ustanovama, muzejima i interpretacijskim centrima te u aktivnostima nositelja određenih vještina i

---

obrtu ulaže financijska sredstva za razvoj poduzetništva programom „Očuvanje i razvoj tradicijskih i umjetničkih obrta“. Program obuhvaća dva projekta: „Naukovanje u obrtničkim zanimanjima“ i „Stipendiranje učenika u obrtničkim zanimanjima“ (mrežni izvor 12). Isto Ministarstvo od lipnja 2019. godine provodi kampanju „Ostvari san u Hrvatskoj“ unutar koje se provodi i medijska kampanja „Gdje su ruke, ima i struke“ s ciljem promocije strukovnih zanimanja (mrežni izvor 13).

umijeća, pojedinaca i udruga. Riječ je o neformalnim načinima prenošenja znanja, koji vrlo često poprimaju oblik povremenih radionica, tečajeva, predavanja i sličnih aktivnosti, a izostaje dugoročnije i sustavnije planiranje. Uključivanje nematerijalne kulturne baštine u formalno obrazovanje, čemu smo svjedočile u okviru suradnje s pojedinim nastavnicima i školama, također postoji. Ono se ostvaruje u, primjerice, odabranim temama u obveznim predmetima (npr. Povijest, Likovna umjetnost i dr.), u izornoj nastavi, stručnim ekskurzijama, organiziranim gostujućim predavanjima stručnjaka i praktičara, u aktivnostima učeničkih zadruga i dr.¹³ Zasad zbog nedostatka istraživanja izostaju iscrpniji uvidi u to na koje se načine odvija prenošenje nematerijalne kulturne baštine u formalnom obrazovanju i u to kako se u obrazovnim programima pristupa kompleksnosti nematerijalne kulturne baštine i njezinoj prožetosti sa širim kontekstom. Na temelju vlastitih iskustava i analize dokumenata zaključujemo kako izostaje dugoročnije i sustavnije planiranje uključivanja nematerijalne kulturne baštine u obrazovanje (u strateškim dokumentima, financiranju i dr.), kao što nedostaje i povezivanje različitih razina obrazovanja (predškolski odgoj, osnovnoškolsko, srednjoškolsko i visokoškolsko obrazovanje, obrazovanje odraslih, cjeloživotno obrazovanje). Usto, u kontekstu povezivanja baštine i obrazovanja kao važnu kariku vidimo i dosad nedovoljno ostvareno povezivanje s tržištem rada.

Nematerijalna kulturna baština obuhvaća vrlo širok, gotovo nepregledan korpus znanja, umijeća i vještina koji su povezani s čovjekom i njegovom životnom svakodnevicom. Zbog toga mogućnosti i potrebe povezivanja nematerijalne kulturne baštine i obrazovanja prepoznajemo u brojnim područjima i na svim razinama obrazovanja. Primjerice, brojna bi zanimanja vezana za kulturu (djelatnici različitih kulturnih ustanova, nositelji kulturnih politika na državnoj, regionalnoj i lokalnoj razini i dr.) ili turizam (djelatnici u različitim turističkim djelatnostima) u svojim obrazovnim programima mogla i trebala uključivati teme vezane za nematerijalnu kulturnu baštinu. Strukovno obrazovanje i osposobljavanje, na koje se usredotočujemo u ovom radu, sa svojih trinaest obrazovnih sektora te brojnim i raznolikim programima,¹⁴ omogućava široko povezivanje s (tradicijskim) znanjima, umijećima i vještinama.¹⁵

13 Kao primjer navodimo publikaciju *Kulturna baština u programima strukovnih škola. Metodološki priručnik za nastavnike* (Ivon i Ivanišević 2013), koja je nastala u okviru projekta „Implementacija sadržaja kulturne baštine u kurikule predmeta strukovnih škola kao čimbenik ekonomskog razvoja i zapošljivosti“. Detaljna analiza udžbenika, priručnika i ostalih nastavnih materijala te projekata posvećenih razvoju kurikula prelazi okvire ovog rada.

14 Obrazovni sektori su: Poljoprivreda, prehrana i veterina; Šumarstvo, prerada i obrada drva; Geologija, rudarstvo, nafta i kemijska tehnologija; Tekstil i koža; Grafička tehnologija i audio-vizualna tehnologija; Strojarstvo, brodogradnja i metalurgija; Elektrotehnika i računalstvo; Graditeljstvo i geodezija; Ekonomija i trgovina; Turizam i ugostiteljstvo; Promet i logistika; Zdravstvo i socijalna skrb; Osobne, usluge zaštite i druge usluge (mrežni izvor 14).

15 Ovdje donosimo samo neka od njih: frizer, hotelijersko-turistički tehničar, turističko-hotelijerski komercijalist, kuhar, pekar, slastičar, prehrambeni tehničar, tehničar nutricionist, mesar, pivar, veterinarski tehničar, poljoprivredni tehničar, poljoprivredni gospodarstvenik, ekološki tehničar, agrotehničar, agroturistički tehničar, vrtlar, voćar – vinogradar – vinar, cvjećar, stolar, strojobravar, bravar, tokar, zidar, građevinski tehničar, arhitektonski tehničar, drvodjeljski tehničar-dizajner, šumarski tehničar,

Povezivanje nematerijalne kulturne baštine i strukovnog obrazovanja i osposobljavanja, prema našem mišljenju, uključuje više aspekata. Ponajprije, ono se tiče uključivanja sadržaja o baštini u kurikule, gdje bi se razvijali predmeti specifično posvećeni baštini, baštinski sadržaji uklapali bi se u ostale predmete, osmišljavale bi se dodatne aktivnosti poput radionica, seminara, stručnih ekskurzija i stručnih predavanja. Uključivanje istraživača koji se bave nematerijalnom kulturnom baštinom u strukovno obrazovanje, gdje bi radili s nastavnicima i učenicima, omogućilo bi implementiranje recentnih istraživačkih rezultata i teorijskog znanja o baštini. Također, povezivanje znači i povezivanje nastavnika i učenika s nositeljima znanja, vještina i umijeća: nositelji bi u izravnom kontaktu prenosili svoje znanje i praktično pokazivali njegovu primjenu. Nadalje, povezivanje nematerijalne kulturne baštine i strukovnog obrazovanja i osposobljavanja omogućuje specijalizaciju učenika za različita područja i konkretan rad na baštini, kao što su rad na obnovi građevina, na restauraciji i izradi različitih predmeta i sl., kao i za razvoj zanimanja kreativnih industrija temeljenih na baštini. Povezivanje vidimo i u projektima certificiranja za pojedine vještine i umijeća kako bi se njihovim nositeljima omogućilo stjecanje kvalifikacija i uključivanje na tržište rada. Nematerijalna kulturna baština mogla bi se uključiti i u razvoj novih programa za obrazovanje odraslih, različitih tečajeva i programa za građanstvo te programa posebno usmjerenih na ranjive skupine (kao što su osobe s invaliditetom, nezaposlene osobe, osobe pod međunarodnom zaštitom, umirovljenici i dr.). Konačno, povezivanje nematerijalne kulturne baštine i strukovnog obrazovanja i osposobljavanja vidimo i kao mogućnost za razvoj kreativnih industrija i novih proizvoda te njihovo brendiranje i plasiranje na tržište.

Na temelju analiziranih dokumenata te na temelju vlastitih iskustava i znanja smatramo da se povezivanje nematerijalne kulturne baštine i strukovnog obrazovanja i osposobljavanja u navedenim aspektima i aktivnostima može provesti. Pritom dolazi do obostranog utjecaja, odnosno smatramo kako se iz tog povezivanja stvaraju prilike i mogućnosti i za nematerijalnu kulturnu baštinu i za strukovno obrazovanje i osposobljavanje.

Sustavnim uključivanjem nematerijalne kulturne baštine u strukovno obrazovanje i osposobljavanje osiguralo bi se prenošenje znanja, vještina i umijeća te time doprinijelo održivosti nematerijalne kulturne baštine. Učenjem o baštini podizala bi se svijest i znanje o njoj. Aktivnim uključivanjem nositelja znanja, umijeća i vještina u obrazovni proces osigurao bi se njihov neposredni prijenos u neposrednom kontaktu nositelja i učenika. Školovali bi se budući nositelji znanja, vještina i umijeća. To prepoznamo kao posebno važno u fenomenima nematerijalne kulturne baštine koji su upisani u Regi-

---

meteorološki tehničar, proizvođač keramike, dizajner odjeće, krojač, galanterist, modelar obuće i kožne galanterije. Smatramo kako bi se u obrazovanje za navedena zanimanja nematerijalna kulturna baština mogla lako uključiti: primjerice, tradicijska znanja o uzgoju hrane i životinja mogla bi se uključiti u zanimanja koja pripadaju sektoru poljoprivrede, prehrane i veterine te turizma i ugostiteljstva, znanja, umijeća i vještine vezani za tradicijsko graditeljstvo mogli bi činiti dio obrazovanja za graditeljska zanimanja, oni vezani za odijevanje za zanimanja koja se bave odjevnim predmetima i sl.

star kulturnih dobara Republike Hrvatske, a za koje ne postoji kontinuirano i sustavno formalno i neformalno obrazovanje zbog čega registrirana kulturna dobra bivaju ugrožena. Kao primjer možemo spomenuti graditeljske vještine, poput izrade šindre i gradnje suhozida, te vještine izrade različitih predmeta, kao što su izrada šešira, prerada vune, lončarstvo, izrada veza i nakita, izrada češljeva i sl., koje se trenutačno prenose najvećim dijelom zahvaljujući inicijativama pojedinaca i udruga. Prenošenjem znanja, vještina i umijeća osigura bi se opstanak obrtničkih radnji i manjih poduzeća kojima bi u suprotnom zbog nedostatka stručnog kadra prijetilo gašenje te bi se osigurala daljnja dostupnost pojedinih proizvoda i usluga. Usto, primjena stečenih znanja i vještina na nove načine – korištenjem u izradi novih proizvoda koji inspiraciju crpe u tradiciji – bila bi u skladu sa suvremenim poimanjem koje smatra da su tradicija i baština u stalnoj mijeni (usp. Kelemen i Lončar 2011: 202–203). Svi navedeni načini povezivanja nematerijalne kulturne baštine i strukovnog obrazovanja i osposobljavanja pridonijeli bi popularizaciji (nematerijalne) kulturne baštine. Usto, dodatno bi popularizaciji nematerijalne kulturne baštine pridonijelo i oglašavanje strukovnog obrazovanja i osposobljavanja koje se provodi na različite načine, među kojima su promotivni filmovi, sajmovi, natjecanja, promidžbeni materijali, školske i nacionalne kampanje i sl. Promišljeno, razrađeno i kontinuirano uključivanje nematerijalne kulturne baštine u obrazovne programe strukovnih zanimanja povećalo bi njezinu vidljivost i omogućilo ostvarenje njezinih različitih potencijala.

S druge strane, nematerijalna kulturna baština mogla bi na više načina pozitivno djelovati na strukovno obrazovanje. S obzirom na širinu i raznolikost znanja, umijeća i vještina koje se podrazumijevaju pod nematerijalnom kulturnom baštinom, njezinu prožetost sa svakodnevnim životom te osobine promjenjivosti, kreativnosti i inovativnosti – smatramo kako bi jače povezivanje nematerijalne kulturne baštine sa strukovnim zanimanjima moglo utjecati na povećanje broja mladih i odraslih osoba uključenih u strukovno obrazovanje, kao i na privlačenje nezaposlenih osoba, osoba s invaliditetom te ostalih ranjivih skupina, npr. žena, starijeg stanovništva, stanovništva iz ruralnih područja i dr., kao i opće publike.

Nadalje, povezivanje bi pozitivno utjecalo i na obrazovne programe u strukovnom obrazovanju i osposobljavanju. Izvedba postojećih obrazovnih programa uključivanjem nematerijalne kulturne baštine obogatila bi se sadržajno i metodološki, a zasigurno bi se pozitivno utjecalo na trenutačno nedostatnu ponudu programa za odrasle osobe. Naime, uz uključivanje nematerijalne kulturne baštine u programe na srednjoškolskoj razini (inicijalno strukovno obrazovanje i osposobljavanje), potencijal vidimo i u razvoju programa kontinuiranoga strukovnog obrazovanja i osposobljavanja te certificiranih programa tradicijskih znanja i umijeća. Ti bi programi bili prilika za usavršavanje, prekvalifikaciju i (samo)zapošljavanje. Usto, seminari, ljetne škole i tečajevi posvećeni nematerijalnoj kulturnoj baštini pružali bi dodatne mogućnosti za ovladavanje pojedinim znanjima, umijećima i vještinama, kao i za certificiranje

vještina, umijeća, znanja koja pojedinci već posjeduju, ali ih ne mogu koristiti na tržištu rada.¹⁶

Važan aspekt čini i mogućnost specijalizacije za rad na kulturnoj baštini, kao i daljnje razvijanje poduzetništva u kulturi i kreativnim industrijama.¹⁷ Takvom bi se specijalizacijom mogla ostvariti povoljnija pozicija na tržištu rada. Nematerijalna kulturna baština može doprinijeti i internacionalizaciji strukovnog obrazovanja i osposobljavanja te poticanju međunarodne mobilnosti učenika i nastavnika. Nematerijalna kulturna baština u tom kontekstu može otvoriti nove mogućnosti (obrazovnog i poslovnog) povezivanja te utjecati na prepoznatljivost hrvatskih stručnjaka i obrtnika (nastavnika, učenika) u međunarodnom okruženju. Time se može proširiti prostor pružanja usluga i prodaje proizvoda.

Povezivanje nematerijalne kulturne baštine sa strukovnim obrazovanjem nužno bi podrazumijevalo uključivanje pojedinaca različite dobi, spola i ekonomskog statusa te pripadnika različitih vjerskih, etničkih i ostalih zajednica. Time bi se u strukovnom obrazovanju i osposobljavanju ostvarivalo međugeneracijsko učenje i kontakti te bi ono ostvarilo ulogu u učenju i prihvaćanju raznolikosti, tolerancije i socijalne uključenosti. Osim pozitivnih učinaka na društvo, tj. njegovu održivost, spomenuti bi obrazovni programi doprinijeli i osobnom razvoju.

Bliska suradnja obrazovnog sektora s gospodarskim subjektima, javnim sektorom i ostalim zainteresiranim institucijama (usp. Program... 2016: 14) bila bi jamstvo čvrste uklopljenosti programa strukovnog obrazovanja i osposobljavanja u šire okruženje. To bi omogućilo da obrazovni programi aktivno odgovaraju na društvene, ekonomske i ekološke izazove, da potiču i provode konkretne projekte za zajednicu, odgovaraju na njezine potrebe te tako doprinesu njezinoj održivosti.

Povezivanje nematerijalne kulturne baštine i strukovnog obrazovanja i osposobljavanja, čije su mogućnosti izložene, nužno bi zahtijevalo povezivanje na nekoliko razina: povezivanje različitih sektora (obrazovanja, kulture, tj. zaštite i očuvanja kulturne baštine, gospodarstva), povezivanje unutar sektora (npr. različitih razina obrazovanja), povezivanje i suradnju raznolikih i brojnih dionika u široj zajednici (nositelja kulturnih, obrazovnih i gospodarskih politika, institucija visokog obrazovanja, srednjih i osnovnih škola, učilišta, kul-

16 Kao primjer se mogu navesti specifične graditeljske vještine koje su potrebe za obnovu povijesnih građevina (usp. Lončar 2015), vještine izrade tradicijskog nakita (npr. zlatoveza, nakita od perlica), tekstilnih proizvoda (npr. čipke, odjevnih predmeta) i dr.

17 U projektnoj studiji *Mapiranje kreativnih i kulturnih industrija u Republici Hrvatskoj* među podsektorima kreativnih i kulturnih industrija, između ostalog, navedeni su zanati (umjetnički i tradicijski obrti): Proizvodnja putnih i ručnih torba i slično, sedlarskih i remenarskih proizvoda; Proizvodnja ostalih proizvoda od drva, proizvoda od pluta, slame i pletarskih materijala; Proizvodnja keramičkih proizvoda za kućanstvo; Proizvodnja ostalih proizvoda od keramike; Proizvodnja nakita i srodnih proizvoda; Proizvodnja imitacije nakita (bižuterije) i srodnih proizvoda; Proizvodnja glazbenih instrumenata (Rašić Bakarić *et al.* 2015: 21). Navedeni zanati ne isključuju mogućnost stvaranja ostalih obrta povezanih s baštinom.

turnih ustanova, pojedinaca i udruga, gospodarskih subjekata i svih ostalih zainteresiranih), povezivanje lokalnog/regionalnog okruženja s nacionalnim i međunarodnim.¹⁸ Važnu i višestruko korisnu ulogu mogu imati sveučilišta. Ona mogu aktivno sudjelovati u stvaranju i provedbi novih i raznolikih programa strukovnog obrazovanja i osposobljavanja te u osmišljavanju novih načina učenja. Nadalje, važan doprinos mogu dati i u analizi lokalnih resursa i potreba, koju vidimo kao važan preduvjet za kvalitetno strukovno obrazovanje i osposobljavanje. Naime, iscrpna analiza gospodarskih, prirodnih i kulturnih resursa u određenim regijama te potreba tržišta rada mogla bi dati smjernice za uvođenje novih i unaprjeđenje postojećih obrazovnih programa. Time bi se ujedno propitala i u rezultatima analize utemeljila racionalizacija broja strukovnih škola i obrazovnih programa koja je prepoznata kao potrebna (Program... 2016: 14). Drugim riječima, obrazovni programi bili bi zasnovani na načelu odgovora na konkretne potrebe u lokalnoj zajednici i društvu.

ZAKLJUČAK

Opisano povezivanje nematerijalne kulturne baštine i strukovnog obrazovanja i osposobljavanja podrazumijevalo bi povezivanje različitih dionika te povezivanje obrazovnog, kulturnog i gospodarskog sektora. Temeljilo bi se na lokalnim i regionalnim resursima i potrebama, imalo bi senzibilitet za ranjive skupine stanovništva i odgovaralo bi na izazove pojedine regije. Navedeno međusektorsko povezivanje može imati višestruke pozitivne učinke i biti na dobrobit baštini, tj. pridonijeti njezinoj zaštiti i očuvanju, a u skladu s ciljevima

18 Primjere povezivanja različitih sektora, vezano za nematerijalnu baštinu, pronašle smo u pojedinim europskim zemljama. Primjerice, u Škotskoj je vizija bila uspostaviti vodeći svjetski sustav izobrazbe u tradicijskim vještinama koji odgovara modernom, inovativnom i kompetitivnom građevinskom sektoru (Historic Scotland 2011). U Irskoj je provedena iscrpna analiza aktera, potreba, ponude, financiranja i obrazovanja u području tradicijskih graditeljskih vještina, na temelju čega su donesene preporuke, a ključnima su prepoznati partnerstvo svih dionika, obrazovanje i akreditacija izvoditelja radova (National Heritage Training Group 2009). U Hrvatskoj je jedna od inicijativa povezivanja različitih dionika ostvarena u okviru projekta Muzeja Hrvatskog zagorja i nacionalnih i slovenskih partnera pod nazivom „Tradicijski obrti – nove atrakcije za kulturni turizam“ ili skraćeno „Craftattract“ (informacije o projektu dostupne su na njegovim mrežnim stranicama: mrežni izvor 15; usp. Horjan 2009). Projekt se provodio tijekom 2007. i 2008. godine unutar inicijative Interreg IIIA Programa za susjedstvo, a brojne su aktivnosti nastavljene i nakon završetka sufinanciranja. Cilj projekta bila je održivost tradicijskih obrta, znanja i vještina u 21. stoljeću, a bio je posvećen promišljanju i razvijanju sprege baštine i turizma. U okviru projekta osnovan je Centar za tradicijske obrte i vještine u Kumrovcu i stvorena baza podataka o tradicijskim obrtima i vještinama, objavljene su znanstveno-stručne publikacije i filmovi, održane (gostujuće) izložbe, stručni skupovi i brojna predstavljanja stručnoj i široj javnosti, osmišljeni sadržaji majstorskih radionica u muzeju i tematske rute i dr. Posebno su mjesto zauzele radionice u koje su bili uključeni majstori tradicijskih obrta i poznavatelji tradicijskih znanja i vještina. Naglasak radionica bio je na prenošenju vještina na mlade, u čemu je ostvarena suradnja s osnovnim i srednjim školama. Goranka Horjan, tadašnja ravnateljica Muzeja Hrvatskog zagorja, istaknula je kako je „najzanimljiviji rezultat projekta bilo [...] upravo veliko zanimanje za radionice organizirane za učenike srednjih strukovnih škola“ (Horjan 2009: 83). Time se ujedno radilo na ostvarivanju cilja projekta koji se ticao povezivanja skupina „koje ne dolaze lako u međusobni dodir ili međusobno uopće ne komuniciraju“, za što su kao dobar primjer istaknuli „tradicijski obrtnici starije generacije i učenici srednjih strukovnih škola“ (*ibid.*: 82).

u gospodarstvu. Nematerijalnoj kulturnoj baštini bi se uključivanjem u strukovno obrazovanje i osposobljavanje osiguralo prenošenje te bi se s njome mogao graditi inovativan i kreativan odnos. Također, školovanje stručnjaka za pojedine aspekte postupanja s baštinom odgovorilo bi na potrebe koje se pokazuju u sustavu zaštite i očuvanja kulturne baštine, poput potrebe za stručnjacima koji će provesti neki zahvat na nekom zaštićenom objektu ili predmetu te za pojedincima koji će steći potrebna znanja i nastaviti s prakticiranjem određenih vještina i umijeća. S druge strane, uključivanje nematerijalne kulturne baštine u strukovno obrazovanje i osposobljavanje moglo bi podići njegovu kvalitetu i relevantnost, a osobama koje su završile obrazovne programe otvoriti nove mogućnosti (samo)zapošljavanja. Iscrpna analiza tržišta rada s jedne strane te postojećih resursa u zajednici s druge strane bila bi jamstvom da novoosmišljeni ili poboljšani obrazovni programi odgovaraju prepoznatim potrebama. Sinergijom različitih dionika u području kulture, obrazovanja i gospodarstva moglo bi se raditi i na podizanju privlačnosti strukovnog obrazovanja i osposobljavanja.

Međunarodni i nacionalni dokumenti posvećeni kulturnoj baštini nastali u kulturnom sektoru te dokumenti posvećeni strukovnom obrazovanju i osposobljavanju prepoznaju slične suvremene izazove i potencijale za odgovore na njih, kao što su nezaposlenost, nejednakost, starenje društva, nedostatak vještina radne snage, socijalna kohezija i dr. (usp. UNESCO 2015b; Council of Europe 2018; Ministarstvo kulture 2018; Bruges Communiqué... 2010; Advisory Committee 2018; Vlada Republike Hrvatske 2014; Program... 2016; Ministarstvo znanosti i obrazovanja 2016; Ministarstvo znanosti i obrazovanja 2018b). Opisano povezivanje nematerijalne kulturne baštine i strukovnog obrazovanja i osposobljavanja prepoznajemo stoga kao opravdano, moguće i potrebno. Međutim, na temelju analiziranih dokumenata zaključujemo kako u Hrvatskoj ono još nije ostvareno, ali niti planirano. Dokumenti koji nastaju s ciljem razvijanja jednog sustava ne uključuju druge sustave, odnosno ne razrađuju moguće načine njihova povezivanja. Time je zasad to povezivanje prepušteno pojedinačnim inicijativama.

Strukovno obrazovanje i osposobljavanje u Hrvatskoj ne koristi se u dovoljnoj mjeri kao mjesto za zaštitu i očuvanje (nematerijalne) kulturne baštine, niti na razini usvajanja znanja o baštini niti na razini prijenosa tradicijskih vještina i umijeća niti u kreativnom interpretiranju baštine. Prepoznajemo kako bi se preko sustavnijeg, planiranog i osmišljenog uključivanja kulturne baštine u planiranje razvoja strukovnog obrazovanja i osposobljavanja mogli ostvariti neki od ciljeva koje strukovno obrazovanje i osposobljavanje navodi kao bitne (usp. Bruges Communiqué... 2010; Advisory Committee 2018; Program... 2016; Ministarstvo znanosti i obrazovanja 2016; Ministarstvo znanosti i obrazovanja 2018b). To su, primjerice, održivost lokalnih zajednica, inovativnost, inkluzivnost, interkulturnost te razvijanje mogućnosti za nove kreativne poslove i poslove u kulturnom sektoru za koje trenutačno postoji potražnja. Sustavniji rad na razvoju politika i mjera formalnog i neformalnog obrazova-

nja koje će, kako to postavlja UNESCO (UNESCO 2018, Paragraf 107.), biti usmjerene na promociju nematerijalne kulturne baštine, poučavanje o njoj na svim razinama obrazovanja, uključivanje nositelja u obrazovne programe, usavršavanje nastavnika, razvijanje različitih aktivnosti i dr., potreban je kako bi se ispunile mogućnosti koje obrazovanje nudi baštini i one koje baština nudi obrazovanju.

Razvijanje sustava strukovnog obrazovanja i osposobljavanja trebalo bi uključivati različite dionike. Bitnim se pokazuje povezivanje različitih stručnjaka, udruga i ustanova. U tome važnu ulogu mogu imati i sveučilišta, tj. djelatnici u sustavu visokog obrazovanja koji na temelju svojih istraživanja i stručnog rada mogu pridonijeti razvoju obrazovnih materijala, sudjelovati u programima usavršavanja nastavnika, raditi na razvoju inovativnih metoda poučavanja i sl. Etnolozi i kulturni antropolozi, kojima je nematerijalna kulturna baština važan predmet interesa, stoga mogu pomoći u razvoju formalnih i neformalnih obrazovnih programa te sudjelovati u povezivanju različitih dionika. Dodatno, svojim istraživanjima o procesima prenošenja nematerijalne kulturne baštine u različitim kontekstima mogu doprinositi raspravama o tome koje mjesto (nematerijalna) kulturna baština ima i može imati u obrazovanju te, šire, u današnjem društvu. Ujedno bi svojim sudjelovanjem i aktivnostima mogli utjecati i na to da se poimanje baštine odmakne od razine prepoznavanja baštine (često samo onih fenomena koji su prisutni na UNESCO-ovim listama) prema širem sagledavanju baštine i njezine povezanosti sa suvremenim kulturnim i društvenim procesima.

IZVORI I LITERATURA

Advisory Committee on Vocational Training

2018 *Opinion on the Future of Vocational Education and Training post 2020.* Advisory Committee on Vocational Training. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=89&furtherNews=yes&newsId=9263&langId=en>, 1. 10. 2019.

Bruges Communiqué o pojačanoj europskoj suradnji u strukovnom obrazovanju i osposobljavanju za razdoblje 2011. – 2020.

2010 https://www.asoo.hr/UserDocsImages/Dokumenti/Bruges%20Communiqué_hrv.pdf, 1. 10. 2019.

Council of Europe

2005 *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society.* Faro: Council of Europe. <https://rm.coe.int/1680083746>, 1. 10. 2019.

Council of Europe

2018 *European Cultural Heritage Strategy for the 21st Century. Facing Challenges by Following Recommendations.* Council of Europe. <https://rm.coe.int/european-heritage-strategy-for-the-21st-century-strategy-21-full-text/16808ae270>, 1. 10. 2019.

Europska komisija

- 2010 *EUROPA 2020. Europska strategija za pametan, održiv i uključiv rast.* Bruxelles: Europska komisija. https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/EUfondovi/OPKK_2014-2020//Europa%202020.%20-%20Europska%20strategija%20za%20pametan,%20odriv%C5%BEiv%20i%20uklju%C4%8Div%20rast.pdf, 1. 10. 2019.

Europska komisija

- 2016 *Komunikacija Komisije Europskom parlamentu, Vijeću, Europskom gospodarskom i socijalnom odboru i Odboru regija. Novi program vještina za Europu. Suradnja na jačanju ljudskog kapitala, zapošljivosti i konkurentnosti.* Bruxelles: Europska komisija. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016D-C0381&from=HR>, 1. 10. 2019.

Historic Scotland

- 2011 *Traditional Building Skills. A Strategy for Sustaining and Developing Traditional Building Skills in Scotland.* Historic Scotland. <https://www.historicenvironment.scot/media/3359/traditionalbuildingskills.pdf>, 1. 10. 2019

HORJAN, Goranka

- 2009 „Nematerijalna baština kao pokretač regionalnog razvoja. CRAFT-TRACT / Tradicijski obrti – nove atrakcije za kulturni turizam“. *Informativa museologica* 40/1–2, 79–84.

IVON, Hicela i Nansi IVANIŠEVIĆ, ur.

- 2013 *Kulturna baština u programima strukovnih škola. Metodološki priručnik za nastavnike.* Split: Komercijalno-trgovačka škola u Splitu. <http://ss-gospodarska-vz.skole.hr/upload/ss-gospodarska-vz/images/static3/811/File/Croh4EU%20-%20Priručnik.pdf>, 1. 10. 2019.

KELEMEN, Petra i Sanja LONČAR

- 2011 „'Obično' vs. 'atraktivno': kako priče o načinu života postaju dio turističke ponude“. *Studia ethnologica Croatica* 23, 183–214. Kopenhavska deklaracija. Deklaracija europskih ministara za strukovno obrazovanje i osposobljavanje i Europske Komisije koji su se sastali u Kopenhagenu 29. i 30. studenog 2002 na temu unapređivanja europske suradnje u strukovnom obrazovanju i osposobljavanju
- 2002 https://www.asoo.hr/UserDocsImages/dokumenti/kopenhaska_deklaracija.pdf, 1. 10. 2019.

LONČAR, Sanja

- 2015 „Protection and preservation of wood cultural heritage in Croatia – the importance of transmitting traditional knowledge and possibilities for self-employment“. Konferencija „Verifikacija tradicijskih znanja i samozapošljavanje: mogućnosti i izazovi“. Zagreb, 15. lipnja 2015. (neobjavljeno izlaganje).

MIĆANOVIĆ, Miroslav, ur.

2011 *Obrazovanje za održivi razvoj. Priručnik za osnovne i srednje škole.* Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje.

Ministarstvo kulture

2018 *Strateški plan Ministarstva kulture 2019. – 2021.* Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. [https://www.min-kulture.hr/userdocsimages/2005/Strateški%20plan%20MK%202019.-2021.%20-%20Final%20\(004\).pdf](https://www.min-kulture.hr/userdocsimages/2005/Strateški%20plan%20MK%202019.-2021.%20-%20Final%20(004).pdf), 1. 10. 2019.

Ministarstvo znanosti i obrazovanja

2016 *Akcijski plan provedbe Programa razvoja sustava strukovnog obrazovanja i osposobljavanja 2016. – 2020.* Zagreb: Ministarstvo znanosti i obrazovanja. www.skole.hr/upload/portalzaskole/newsattach/13904/Akcijski_plan_provedbe_Programa_razvoja_sustava_strukovnog_obrazovanja_i_osposobljavanja_2016-2020.pdf, 1. 10. 2019.

Ministarstvo znanosti i obrazovanja

2018a *Odluka o donošenju mreže regionalnih centara kompetentnosti u strukovnom obrazovanju.* Zagreb: Ministarstvo znanosti i obrazovanja. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2018_05_45_854.html, 1. 10. 2019.

Ministarstvo znanosti i obrazovanja

2018b *Nacionalni kurikulum za strukovno obrazovanje.* Zagreb: Ministarstvo znanosti i obrazovanja. [https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Obrazovanje/StrukovnoObrazovanje/Nacionalni%20kurikulum%20za%20strukovno%20obrazovanje%20\(objavljeno%209.%207.%202018\).pdf?fbclid=IwAR2ZQPBL5qhd34jY57JDMODV-8-bKvGcESUF1nfxrCG617Q5R2PzwBNEFBM](https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Obrazovanje/StrukovnoObrazovanje/Nacionalni%20kurikulum%20za%20strukovno%20obrazovanje%20(objavljeno%209.%207.%202018).pdf?fbclid=IwAR2ZQPBL5qhd34jY57JDMODV-8-bKvGcESUF1nfxrCG617Q5R2PzwBNEFBM), 1. 10. 2019.

National Heritage Training Group

2009 *Traditional Building Craft Skills. Assessing the Need, Meeting the Challenge.* London: National Heritage Training Group. <http://www.citbni.org.uk/CITB/files/61/61e9159c-40f5-480a-a-775-0b73793a5563.pdf>, 1. 10. 2019.

Program razvoja sustava strukovnog obrazovanja i osposobljavanja (2016. – 2020.)

2016 https://www.asoo.hr/UserDocsImages/Program%20SOO_HR.pdf, 1. 10. 2019.

RAŠIĆ BAKARIĆ, Ivana, Katarina BAČIĆ i Ljiljana BOŽIĆ

2015 *Mapiranje kreativnih i kulturnih industrija u Republici Hrvatskoj. Projektna studija.* Zagreb: Ekonomski institut, Zagreb. <http://hkkki.eu/dokumenti/mapiranje.pdf>, 1. 10. 2019.

UNESCO

2003 *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage.* Pariz: UNESCO. <https://ich.unesco.org/en/convention>, 1. 10. 2019.

- UNESCO
2006 *Education for Sustainable Development Toolkit*. Pariz: UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000152453>, 1. 10. 2019.
- UNESCO
2012 *Education for Sustainable Development Sourcebook*. Pariz: UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000216383>, 1. 10. 2019.
- UNESCO
2015a *Learning with Intangible Heritage for a Sustainable Future. Guidelines for Educators in the Asia-Pacific Region*. Pariz, Bangkok: UNESCO, UNESCO Bangkok Office. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000232381>, 1. 10. 2019.
- UNESCO
2015b *Intangible Cultural Heritage and Sustainable Development*. Pariz: UNESCO. <https://ich.unesco.org/doc/src/34299-EN.pdf>, 1. 10. 2019.
- UNESCO
2017 *Integrating Intangible Cultural Heritage in Education. Intersectoral Meeting with Education Institutes and Programmes*. Pariz: UNESCO. https://ich.unesco.org/doc/src/Meeting_report_EN.pdf, 1. 10. 2019.
- UNESCO
2018 "Operational Directives for the Implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage". U *Basic Texts of the 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. 2018 Edition*. Pariz: UNESCO. https://ich.unesco.org/doc/src/2003_Convention_Basic_Texts-2018_version-EN.pdf, 1. 10. 2019.
- Vlada Republike Hrvatske
2014 *Strategija obrazovanja, znanosti i tehnologije*. <http://www.kvalifikacije.hr/sites/default/files/news/2018-01/Nacrt-prijedloga-strategije-obrazovanja-znanosti-i-tehnologije.pdf>, 1. 10. 2019.
Zaključci iz Rige 2015 o novom skupu srednjoročnih rezultata koji se trebaju postići u području strukovnog obrazovanja i osposobljavanja za razdoblje 2015. – 2020., nakon revizije kratkoročnih rezultata definiranih u Izjavi iz Bruges 2010.
- 2015 <https://www.asoo.hr/default.aspx?id=707>, 1. 10. 2019.
- Zakon o potvrđivanju Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine
2005 NN 5/2005. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/full/2005_06_5_47.html, 1. 10. 2019.

Zakon o strukovnom obrazovanju

NN 30/09, 24/10, 22/13, 25/18. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2009_03_30_652.html, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2018_03_25_478.html, 1. 10. 2019.

- Mrežni izvor 1: Transmission and education: a cumulative in-depth study of periodic reports, UNESCO, <https://ich.unesco.org/es/-00875>, 1. 10. 2019.
- Mrežni izvor 2: UN Decade of ESD, UNESCO, <https://en.unesco.org/themes/education-sustainable-development/what-is-esd/un-decade-of-esd>, 1. 10. 2019.
- Mrežni izvor 3: Europska godina kulturne baštine 2018., Ministarstvo kulture, <http://www.eu.godina.kulturne-bastine.min-kulture.hr/projekt/44>, 1. 10. 2019.
- Mrežni izvor 4: Izdvojeno: Europska godina kulturne baštine 2018., Europska komisija, <https://op.europa.eu/webpub/com/factsheets/cultural-heritage/hr/>, 1. 10. 2019.
- Mrežni izvor 5: Politika obrazovanja i osposobljavanja, Europska komisija, https://ec.europa.eu/education/policies/about-education-policies_hr, 1. 10. 2019.
- Mrežni izvor 6: Europska suradnja u području obrazovnih politika (ET 2020.), Europska komisija, https://ec.europa.eu/education/policies/european-policy-cooperation/et2020-framework_hr, 1. 10. 2019.
- Mrežni izvor 7: O obrazovanju i osposobljavanju u EU-u, Europska komisija, https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/about-education-and-training-in-the-eu_hr, 1. 10. 2019.
- Mrežni izvor 8: Enhanced EU cooperation in vocational education and training, EUR-Lex, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:ef0018>, 1. 10. 2019.
- Mrežni izvor 9: Dokumenti, Agencija za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih, <https://www.asoo.hr/default.aspx?id=707>, 1. 10. 2019.
- Mrežni izvor 10: O nama, Agencija za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih, <https://www.asoo.hr/default.aspx?id=656>, 1. 10. 2019.
- Mrežni izvor 11: Arhiva novosti i najava, Agencija za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih, <https://www.asoo.hr/default.aspx?id=20>, 1. 10. 2019.
- Mrežni izvor 12: Uprava za poduzetništvo i obrt, Ministarstvo gospodarstva, poduzetništva i obrta, <https://gospodarstvo.gov.hr/uprava-za-poduzetništvo-i-obrt-11197/11197>, 1. 10. 2019.

Mrežni izvor 13: Ostvari san u Hrvatskoj, Ministarstvo gospodarstva, poduzetništva i obrta, <https://ostvarisan.hr/>, 1. 10. 2019.

Mrežni izvor 14: Profili sektora, Agencija za strukovno obrazovanje i obrazovanje, <https://www.asoo.hr/default.aspx?id=2465>, 1. 10. 2019.

Mrežni izvor 15: Craftattract, <http://www.craftattract.com/>, 1. 10. 2019.

INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE AND VOCATIONAL EDUCATION AND TRAINING - OPPORTUNITIES AND POSSIBILITIES

Key words: intangible cultural heritage, vocational education and training, safeguarding

The safeguarding of cultural heritage necessarily requires the formal and non-formal transmission of knowledge, practices and skills. This article discusses the opportunities and possibilities that can be offered by formal education, specifically vocational education and training. It focuses on an analysis of international and national documents and initiatives dedicated to the safeguarding of (intangible) cultural heritage and the development of a system of (vocational) education and training. Taking into consideration contemporary social, economic, environmental, and cultural challenges on the global level and in the Croatian context, the authors recognize the opportunity and need for connection and synergy among different stakeholders in the areas of culture, education, and the economy in order to create a positive impact on heritage, create new employment opportunities, and sustain local communities.

(Translated by Alexander Hoyt)

GREGORJEVO V TRŽIČU

VLOGA IN POMEN TRŽIŠKEGA MUZEJA PRI SPUŠČANJU GREGORČKOV

IZVLEČEK

Tržiški muzej je že več desetletij vpet v razvijanje praznovanja gregorjevega v Tržiču in prireditve z imenom *Vuč u vodo*. Sodelavci muzeja raziskujejo šego in njeno sodobno pojavnost, sodelujejo v organizacijskih odborih, dajejo pobude, pripravljajo gradiva za novinarje in komentirajo obstoječe stanje, s svojim delovanjem pa na zavestni in nezavedni ravni sooblikujejo razvoj dogodka in odnosa do preteklega in sodobnega praznovanja. Prispevek predstavlja vlogo stroke in ponuja predloge za praznovanje gregorjevega v prihodnje.

Ključne besede: gregorjevo, šege, etnologija, turizem, muzej

UVOD

Tržiški muzej je leta 2015 Koordinatorju varstva nesnovne kulturne dediščine podal predlog za vpis gregorjevega v nacionalni Register žive kulturne dediščine. Na podlagi prijave je Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije 18. maja 2016 gregorjevo pod imenom Spuščanje gregorčkov vpisalo v Register nesnovne kulturne dediščine, kot pristojno inštitucijo, ki skrbi za varstvo

* Bojan Knific, diplomirani etnolog in kulturni antropolog, dr. etnologije, višji kustos v Tržiškem muzeju, bojan.knific@guest.arnes.si.

Spuščanja gregorčkov, pa določilo Tržiški muzej. Gregorjevo je edina enota nesnovne dediščine, ki je v Trziču vpisana v Register nesnovne kulturne dediščine, v njem je bilo sicer 21. marca 2019 vpisanih 69 enot in 194 nosilcev (Spletni vir 1).

Vloga muzejev se spreminja. Medtem ko so bili »stari« muzeji namenjeni predvsem zbiranju, shranjevanju, znanstvenemu proučevanju in razstavljanju predmetov kulturne in naravne dediščine, se sodobni muzej osredinja na svoje okolje, usmerja v delovanje za javnost, v vsakodnevnih življenjskih kontekstih pa skrbi tudi za kulturno dediščino zunaj muzejev (Perko 2014: 80–81). Muzeološka prizadevanja po varovanju, ohranjanju in populariziranju nesnovne kulturne dediščine so nedvomno pomembna, če želimo ustrezno razvijati pozitiven odnos do prežitkov preteklosti. Če je za snovno kulturno dediščino mogoče zapisati, da je vsaj tisto, ki je že zbrana, mogoče ohraniti brez tesnega sodelovanja z okoljem, čeprav živeti brez njega ne more, je za nesnovno kulturno dediščino ključnega pomena prav njena vpetost v prostor in družbo, ki dogodek ohranja in razvija. Tako je za gregorjevo tudi z muzeološkega stališča najpomembnejše, da ga ljudje v okolju sprejemajo kot del življenja – kot dogodek, do katerega niso ravnodušni, še bolje, kot dogodek, v katerega se vključujejo kot aktivni udeleženci ali vsaj kot opazovalci.

Dediščina, kot jo razume politično motivirani diskurz, lahko postane karkoli od tega, kar obstaja v fizični obliki ali miselnih predstavah, pod pogojem, da je stvar sprejeta za dediščino. Kot tako pa jo mora prepoznati zastopnik politično institucionalizirane skupnosti oziroma oblasti, ki mu ta preda mandat prepoznavanja dediščine (Muršič 2005: 35). Če je bilo spuščanje gregorčkov do leta 2015 dediščina, ki so jo priznavale lokalne oblasti, državni organ pa je vsaj »uradno« ni prepoznal kot dediščine, je od tedaj drugače. Spuščanje gregorčkov je kot pomemben dogodek potrdila tudi država. Poleg tega, kot je ugotavljala že Nena Židov, vpis šeg v nacionalne sezname nesnovne kulturne dediščine vpliva na samozavest nosilcev in zanimanje za šege v turizmu (Židov 2014: 151).

Tržiški muzej sodeluje z vsemi v sodoben dogodek spuščanja gregorčkov vključenimi akterji. Doslej je sodeloval s Turističnim društvom Trzič, ki je bil glavni nosilec dogodka, to vlogo je leta 2018 prevzela Občina Trzič. Sodeluje tudi z drugimi, ki so vpeti v dogajanje, predvsem s tržiškimi osnovnimi šolami in vrtci, s kulturnimi društvi in mediji, ki pomembno vplivajo na razvoj spuščanja gregorčkov in dojemanje tega dogodka v javnosti.

V nadaljevanju prispevka na kratko predstavljam zgodovino spuščanja gregorčkov v Trziču – predvsem o vlogi Muzeja in drugih udeležencev, ki so pri dogodku sodelovali v letih po drugi svetovni vojni – in podajam nekaj izhodišč za njegov razvoj v prihodnje.

V besedilu uporabljам izraz gregorčki, s katerimi so označeni predmeti, ki jih ljudje (predvsem otroci) na predvečer gregorjevega spustijo po vodi. Izraz je bil zapisan že leta 1942 v *Slovenčevem koledarju* (Orel 1942), leta

1944 v knjigi *Pod vernim Krovom* (Turnšek 1944: 135) in leta 1952 v *Narodopisju Slovencev* (Orel 1952). Povzel ga je Niko Kuret v *Prazničnem letu Slovencev* (Kuret 1965). Primernosti rabe tega izraza je oporekala Tita Porenta (ATM, AŠ Gregorjevo), tedaj kustosinja etnologinja v Trziškem muzeju, in ga na drugem mestu zagovarjala (Gregorjevo 1991). Danes lahko zapišem, da so ga ljudje pod vplivom strokovnih razprav, medijev in muzealcev (etnologov) sprejeli in vzeli za svojega. V besedilu ga uporabljam tudi sam, in sicer kot označbo za predmete z dodanimi svečami ali lučmi drugih vrst, ki jih ljudje na gregorjevo (na predvečer godu sv. Gregorja, torej 11. marca) spustijo po vodi oz. so izdelani za spuščanje ali njegov prikaz.

Etnologi so se ukvarjali z raziskovanjem šege gregorjevega, muzealci z njenimi muzejskimi interpretacijami. V tem pogledu je največje delo na tem področju ne le v Trziču, temveč širše na Gorenjskem, opravila Tita Porenta – med letoma 1990 in 2007 etnologinja in muzealka v Trziškem muzeju. Šego je raziskala in spoznanja že v 90. letih 20. stoletja predstavila na več občasnih razstavah v Kurnikovi hiši (npr. 1991, 1992, 1993, 1999), pomagala je tudi pri oživljanju spuščanja gregorčkov v Železnikih (ATM, AŠ Gregorjevo).

Najpodrobnejši prikaz šege spuščanja gregorčkov, vključujoč historični vidik in v zaključku njeno sodobno pojavnost na turističnih prireditvah, je Tita Porenta objavila v *Kroparskem zborniku* leta 1995 (Porenta 1995). S proučevanjem šege se je intenzivno začela ukvarjati v začetku 90. let 20. stoletja, ko je na temo gregorjevega začela pripravljati muzejske razstave in zloženske, sodelovala je pri pripravi prireditev in popularizaciji šege v Trziču in širše na Gorenjskem. V razpravi je strnila dotedanja spoznanja in predvsem opozorila na pojavnost šege v različnih krajih na Gorenjskem, v njej združila védenja o šegi, o kateri je pisala že prej (npr. Ovsenar 1992), pogled je razširila tudi na širše območje. Leta 2017 je Trziški muzej izdal monografijo z naslovom *Gregorjevo* in s podnaslovom *Ko gre luč v vodo in se prične pomlad* (Knific 2017a), v kateri je tema še bolj podrobno obravnavana in na kateri temelji tudi pričujoče besedilo.

GREGORJEVO NA STALNI RAZSTAVI TRZIŠKEGA MUZEJA

Trziški muzej, ustanovljen leta 1964, skrbi za zbiranje, ohranjanje, raziskovanje, varovanje, interpretiranje in populariziranje snovne in nesnovne kulturne dediščine Trziča in širšega okolja. Zaradi bogate dediščine čevljarstva in več desetletnih prizadevanj Trziškega muzeja, da bi Trzič postal mesto, kjer je o čevljarstvu na Slovenskem mogoče izvedeti največ, posebno pozornost posveča čevljarski tradiciji. Z njo je povezano gregorjevo, pri katerem se snovna dediščina prepleta z nesnovno, podobno bi lahko ugotovili za Šuštersko nedeljo, največji trziški turistični dogodek.

Gregorjevo je bilo vse do umika razstave leta 2007 predstavljeno na stari stalni čevljarski razstavi v Trziškem muzeju. Šego so na vodenih ogledih pojasnjevali kustosi in drugi muzejski sodelavci, še zlasti obiskovalcem, ki so v

muzej prihajali v dnevih in tednih pred gregorjevim. Od leta 2014 je predstavitev gregorjevega vključena v stalno razstavo Tržiškega muzeja v Pollakovi kajži, razstavljeni so tudi gregorčki, ob njih pa je besedilo, ki pod naslovom Gregorjevo na kratko predstavlja šego, ki se je preoblikovala v turistični dogodek. V večjem fontu je zapisano: »Pozimi so šuštarji zaradi kratkega dneva delali tudi, ko se je že znočilo. Marca se je dan opazno podaljšal in so luč simbolično spustili po vodi« (Tržiški šuštarji 2014). In v manjšem: »Na predvečer sv. Gregorja, ki praznuje 12. marca, je v Tržiču znana šega spuščanja gorečih predmetov po vodi. Po Tržiški Bistrici so čevljarji spustili peharje in *cambohe*, vanje so dali oblance, tudi lično izdelane hišice, v katerih so prižgali svečo. S tem so simbolično oznanili prihod pomladi in prenehali delati ob luči. Šega se je preoblikovala v turistično prireditev *Vuč u vodo*.« (Tržiški šuštarji 2014)

DRUGE AKTIVNOSTI SODELAVCEV TRŽIŠKEGA MUZEJA

Tita Porenta je šego leta 1999 predstavila na 4. slovenskem muzejskem sejmu v Ljubljani (ATM, AŠ Gregorjevo). V besedilu je zapisala, da na sejmu predstavljajo »gregorjeve peharje in hišice, predmete, ki so bili nekdanj Tržičanom najljubši zaradi svojega simboličnega poslanstva. [...] »Gregorčke«, kot danes imenujemo vse vrste predmetov, ki so jih nekoč zažigali in spuščali po Tržiški Bistrici, so izdelovali čevljarski vajenci iz naravnih materialov (les, papir, smola, vosek), že več kot 25 let pa jih skušajo posnemati tržiški osnovnošolci pri tehničnem pouku, kjer pa žal izdelujejo makete tržiških hiš, ki so tako umetelne, da so izgubile svoj prvotni pomen.« (ATM, AŠ Gregorjevo) Kot je razvidno iz besedila, ta vključuje vzgojnopromocijski namen predstavitve. Tudi na drugih mestih je opozarjala na vire, ki pričajo o pretekli podobi šege in razmišljala o možnostih njene sodobne interpretacije, kar so vsa leta od zadnje tretjine 20. stoletja počeli tudi drugi kustosi in sodelavci Tržiškega muzeja. Pripravljali so prispevke za časopise in spletne medije, sodelovali v televizijskih in radijskih oddajah, se vključevali v prizadevanja turističnega društva, šol, vrtcev ipd.

Z dediščino povezani dogodki po eni strani ohranjajo in razvijajo obstoječo skupinsko identiteto, po drugi strani pomagajo pri izumljanju novih (Guss 2000). Z redefiniranjem tega, kar se političnim oblastem in njihovim podanikom zdi »avtentično« ali »izvirno«, pomembno in vredno ohranjanja, se vzpostavljajo novi koncepti, ki vplivajo na razvoj dogodkov in vsakič znova potrjujejo pravilnost izbire. Na primeru spuščanja gregorčkov je to povezano z odkrivanjem in s spoznavanjem preteklih praks ter ob tem s sprejemanjem novosti, ki »izgovor« vključevanja praviloma iščejo v dediščini ter hkrati v sodobnem turističnem in vzgojno-izobraževalnem razumevanju dogodka. Ta se brez slednjih dveh navedenih akterjev ne bi razvil do stopnje, ki jo spremljamo danes, prav tako je jasno, da organizacije, ki se ukvarjajo s turizmom, šole, vrtci in drugi, dogodka ne bi mogli razvijati na način, kot ga, če ne bi poznali preteklih praks, ki jih najintenzivneje proučujejo muzeji v lokalnih okoljih.

Manipulacija določenih kulturnih konstruktov – kulturnih simbolov in predstav – se nanaša na predstavitev edinstvenosti in enkratnosti kultur ter je priročna oblika za ustvarjanje kulturnih konstruktov, kot so »tradicija«, »tradicionalna ljudska kultura« ali »etnična kultura« (Ciubrinskas 2000: 19). Pripadniki lokalnih skupnosti se identificirajo prek spuščanja gregorčkov – toliko bolj, kolikor močnejša je bila tradicija v lokalnem okolju in kolikor močnejša je sodobna pojavnost. Pozitiven odnos do spuščanja gregorčkov in poudarjanje lokalnosti in posebnosti tega pojava v lokalni skupnosti vzgajajo že v vrtcih in šolah, pomembnost lokalnega izročila poudarjajo turistična društva, muzeji in vse bolj mediji, ki so pomemben člen v razvoju lokalnih identitet.

Spuščanje gregorčkov danes dojemamo kot dediščino. Izraz se je v zadnji četrtini 20. stoletja ustalil za označevanje prvin, ki vsakokratno sedanjost povezujejo s preteklostjo. Dediščina kot politično motiviran izraz posameznim prvinam pretekle kulturne ustvarjalnosti pripisuje poseben pomen tako za sedanjost kot prihodnost, in sicer z namenom, da bi rabila potrebi ljudi po občutku pripadnosti (Jezernik 2005), v resnici pa ni nič več in nič manj kot totem, katerega prepoznavanje in verjetje ni mogoče zunaj političnih izhodišč (Muršič 2005: 37). Pri spuščanju gregorčkov imajo nedvomno pomembno vlogo muzeji, ki skupaj s predmeti – v primeru gregorjevega gregorčki – hranijo vedenja in znanja, povezana s šego, poleg tega pa svoje poglede širijo ljudem – tako tistim, ki so neposredno povezani s spuščanjem gregorčkov, kot drugim, ki se z njim srečujejo posredno.

Paradigma, ki je veljala pred desetletji, da moramo etnologi pustiti šegam in navadam ter drugim prvinam dediščine, da se razvijajo »same od sebe«, na način, da ne vplivamo na njihov razvoj, je preživeta. Etnologi, muzealci in drugi strokovnjaki vplivamo na razvoj pojavov že z raziskovanjem – to je dejstvo. Vključeni smo v procese aktualizacije in posodabljanja dediščine, in če se tega zavedamo, lahko s aplikativnimi prizadevanji na podlagi podrobnih raziskav in kritičnih razmišljanj vplivamo na razvoj posameznih področij – tudi na razvoj spuščanja gregorčkov – v nasprotnem primeru si ljudje znanstvena spoznanja interpretirajo sami. Dejstvo ostaja enako: etnologi in muzealci s svojimi spoznanji vplivamo na nadaljnji razvoj vsebin, ki jih proučujemo – najsi to želimo ali ne (prim. Poljak Istenič 2008: 98–99). Z znanji, ki jih imamo, lahko pojave spremljamo in usmerjamo, pri tem pa moramo – najbolje na način, pri katerem se s prakso oplemenitena teoretska spoznanja vedno znova preverjajo in razvijajo – upoštevati sodobna znanstvena in strokovna razmišljanja.

OD ŠEGE DO PRIREDITVE

Šege spuščanja gregorčkov v letih med obema svetovnima vojnama se starejši Tržičani – predvsem tisti iz čevljarskih rodbin – dobro spomnijo; zapise o tem hranimo v Tržiškem muzeju. Bolj medel je spomin na spuščanje gregorčkov po drugi svetovni vojni, a posamezniki vendarle pomnijo, da so gregorčke po drugi vojni spuščali, zaradi družbenih razmer, na katere je vplivala tedanja

politika, ki je šege, kakorkoli povezane s Cerkvijo, zatirala, le bolj na skrivaj. O razlogih delnega zamiranja spuščanja gregorčkov v Trziču po drugi svetovni vojni je pisala Tita Porenta, ki je poudarila propad čevljarских delavnic v Gasi – ulici, ki je povezovala cerkev sv. Andreja in župnijsko cerkev Marijinega oznanjenja. »Gasarji«, kakor so označevali otroke iz te ulice, so bili po obstoječih pričevanjih pri spuščanju gregorčkov najbolj dejavni. Poleg tega je praznovanje gregorjevega veljalo za dejanje, povezano s Krščansko vero (ATM, AŠ Gregorjevo).

Andrej Tišler je leta 1969 navedel, da se je »še do danes [...] delno ohranila navada ›Luč v vodo‹, in sicer na večer pred sv. Gregorjem, 11. marca« (Tišler 1969: 19). Po kratkem zatišju, ki je, kot pričajo nekateri viri, veljalo v začetku in sredi 60. let 20. stoletja, je izdelovanje in spuščanje gregorčkov v Trziču ponovno oživelo ob koncu 60. let, in sicer pod vplivom spodbud tržiškega turističnega društva in ob sodelovanju vseh treh tržiških osnovnih šol (ATM, AŠ Gregorjevo). Leta 1968 gregorčkov v Trziču niso spuščali, dve leti pozneje so jih spustili 15 (Košnjek 1970: 23). Šlo je za prizadevanje tržiškega turističnega društva, v katerem so bili med najaktivnejšimi člani ljudje, ki so bili tesno povezani s Trziškim muzejem.

Leta 1972 je *Gorenjski glas* poročal, da so gregorčke izdelovali v vseh treh tržiških osnovnih šolah. »Izdelali so 43 maket v tipični vaški etnografiji in zgodovinsko zaščitenih zgradb v Trziču«, podelili so tudi nagrade (J. P. 1972: 9). Leta 1982 je bilo zapisano, da »večstoletni običaj v Trziču zdaj posnemajo otroci« (Jelovčan 1982: 9) in da gregorčke izdelujejo po zgledu starih tržiških stavb, razstavljali so jih v Kurnikovi hiši (Jelovčan 1982: 9), s katero še danes upravlja Trziški muzej.

Razstave gregorčkov v Kurnikovi hiši so bile stalnica že v 80. letih 20. stoletja in pozneje, leta 1983 razstave gregorčkov niso postavili v Kurnikovi hiši, ampak v izložbah tržiških trgovin, Trziški muzej pa je bil pomemben sooblikovalec dogodka, v katerega je želel vključiti prvine, ki so se z leti povsem umaknile v obliki hišic izdelanim gregorčkom.

Leta 1988 je bilo spuščanje gregorčkov v Trziču označeno kot »etnografska prireditve«, ki se »vsako leto ponavlja« (D. P. 1988: 4). Skupaj so jo pripravili tržiško turistično društvo, Trziški muzej in osnovne šole. Otroci so kot gregorčke še vedno izdelovali »makete starih tržiških hiš na splavčkih«, material zanje so prispevale »tržiške delovne organizacije«. Razstava je bila ponovno na ogled v Kurnikovi hiši (D. P. 1988: 4), v njej je bil leta 1991 razstavljen gregorček – »počitniška hišica«, ki je »dobil [...] častno mesto med najlepšimi hišicami na razstavi v Kurnikovi hiši« (Bna 1991: 11).

Trziški muzej je bil redno vključen v pripravo dogodka. Na sestanku organizacijskega odbora za pripravo gregorjevega leta 1992 je Tita Porenta udeležencem predstavila predlog za izvedbo prireditve, pri čemer je med drugim poudarila, da sta »izdelava gregorčkov in domoznanska vzgoja [...] elementa, ki ju je potrebno predvideti in vključiti v vsakoletne učne programe tržiških

osnovnih šol. Zaradi vzgajanja ekološke osveščenosti je treba pri izdelovanju hišic čim preje začeti z uporabo naravi prijaznih materialov (naravno razgradljivih).« Sestanek so med drugim končali z ugotovitvami, da je »gregorjevo [...] običaj, ki je sicer izgubil svoj pravi pomen, vendar pa mora živeti dalje v obliki vsakoletnih prireditev. Tradicija naj se nadaljuje, vendar brez večjega »pompa« in komercialnih izkrivljanj« (ATM, AŠ Gregorjevo).

Zvonka Pretnar, direktorica Tržiškega muzeja, je po praznovanju gregorjevega leta 1992 na Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, enota Kranj, poslala dopis glede »možnosti vključitve šeg in običajev v program šole«. »Ker želimo ohraniti avtentičnost tega običaja, učenci 5. in 6. razredov osnovnih šol izdelujejo hišice iz kartona, peharje iz slame in podobno. Letos so dali učitelji tehničnega pouka pobudo, da bi v prihodnjem šolskem letu vključili izdelovanje teh predmetov v program tehničnega pouka, če je to sprejemljivo za vaš zavod. Pri tem želim poudariti, da bi s tem lahko dosegli tudi tele smotre: spoznavanje šeg in običajev domačega kraja, ohranjanje šeg in običajev, spoznavanje naravnih materialov in njihova uporaba, ekološko osveščanje učencev.« (ATM, AŠ Gregorjevo) Zvonka Pretnar se je želje po »avtohtonosti« spominjala tudi še leta 2019: »Mi smo poskušali ohraniti tisto avtohtono prireditev. To se pravi peharje pa oblance pa lepilo. Včasih smo prodrli, zmeraj pa ne« (po Anclin in Jerkič 2019).

Večjo pozornost kot navadno je *Gorenjski glas* sodobni prireditvi namenil leta 1994. Prizadevanja Tržiškega muzeja so, kot je poročal časopis, šla v smer, da bi bil prikaz šege vključen v turistično prireditev, »vendar mu želijo vrniti pristno podobo«. »Tudi v Tržiškem muzeju se strinjajo, kot je v zloženki ob letošnji razstavi »Gregorjevo« zapisala tamkajšnja kustosinja etnologinja Tita Ovsenar, da bi običaj ohranili kot turistično prireditev, vendar mu želijo vrniti pristno podobo. [...] Temu je bila namenjena tudi razstava Gregorjevih hišic in drugih eksponatov, ki si jo je mlado in staro od blizu in daleč ogledovalo v Kurnikovi hiši med 4. in 11. marcem.« (Saje 1994: 9)

Kot je razvidno iz prispevka leta 1998, se je lokacija spuščanja gregorčkov tega leta spremenila, »morda v vidu modernizacije – na ne najbolj posrečen prostor, tako za razstavo hišic, kakor tudi za kasnejše spuščanje po (stoječi) vodi – čemur bi namesto besed »uč u vodo« lahko rekli »uč u mvako« « (Meglič 1998: 12). Gregorčke so spuščali »po ribniku ob tovarni BPT«. Podelili so tudi plaketo Gregorček leta 1998, ki jo je Foto Čebtron prejel »za lepo urejeno izložbo, kjer so otroci iz kriškega vrtca predstavili pomanjšan prikaz Tržiča« (P. B. 1998: 21). Leta 2000 se je prireditev ponovno vrnila na staro lokacijo na nabrežju ob Tržiški Bistrici, razstavi gregorčkov v Kurnikovi hiši se je pridružila še razstava v atriju Občine Tržič (Bna 2000: 14).

Otroci so skupaj z mentorji iskali nove možnosti izdelovanja gregorčkov, k temu sta jih spodbudila ocenjevanje in podeljevanje nagrad. O nagradah je odločala komisija, na čelu katere je bil praviloma kustos Tržiškega muzeja, nagrade je podeljevalo turistično društvo. Zapis iz *Gorenjskega glasa* iz leta

2001: »Z nekaterimi izdelki predšolskih in šolskih otrok so okrasili izložbe na mestnih ulicah, kar okrog 70 pa so jih avtorji prinesli na ocenjevanje. Kot je ocenila komisija, ki jo je vodil kustos Tržiškega muzeja Janez Šter, si nagrado za najboljši izdelek zasluži maketa Kurnikove hiše. [...] Za obiskovalce so odprli vrata Kurnikove hiše, kjer je na ogled razstava maket starih tržiških hiš, ki jih je izdelal domačin Boštjan Meglič.« (Saje 2001: 24)

Razstave gregorčkov so ostale stalnica v Kurnikovi hiši, leta 2003 so v njej razstavili tudi izdelke iz Železne Kaple, kjer po vodi ne spuščajo gregorčkov, ampak na svečnico po njej spustijo cerkvice (Saje 2003: 36). Z leti so se pri izdelovanju gregorčkov šolam vse bolj množično začeli pridruževati vrtci in varovanci tržiške enote Varstveno delovnega centra Kranj (Saje 2006: 28), gregorčke so izdelovali na delavnicah, organiziranih v Kurnikovi hiši, kmečke žene so ponujale »domače dobrote«, učenci pa prodajali spominke (Saje 2008: 4). V dogodek so se dejavno vključevale podružnične osnovne šole, mentorji pa so skupaj z otroki iskali nove možnosti izdelovanja gregorčkov. Leta 2009 so ponovno spremenili lokacijo spuščanja gregorčkov, in sicer so jih tedaj spuščali »po industrijskem kanalu BPT«, razstava gregorčkov je bila v Paviljonu NOB (Spletni vir 3). V aktivnosti je bil vsa leta vključen Tržiški muzej, ki je imel na razvoj dogodka, upoštevajoč številne dejavnike, večji ali manjši vpliv, a njegove vloge nedvomno ni mogoče spregledati.

V ZADNI PETLETKI

V Trziču je prireditel do leta 2017 pripravljalo Turistično društvo Trzič v sodelovanju s Tržiškim muzejem, z osnovnimi šolami in vrtci, leta 2018 je organizacijo dogodka prevzela Občina Trzič. Ena od treh osnovnih šol iz tržiške občine vsako leto prevzame pomembnejšo vlogo pri pripravi in promociji prireditve, vključuje se tudi vrtec. Tako je bila leta 2014 nosilka dogodka Osnovna šola Križe, leto pozneje Osnovna šola Bistrica, za njo Osnovna šola Trzič, leta 2017 je glavno vlogo prevzel Vrtec Trzič, leta 2018 ponovno Osnovna šola Križe in leto pozneje Osnovna šola Bistrica. Na Osnovni šoli Križe so leta 2014 v okviru Turističnega krožka pripravili raziskovalno nalogo na temo gregorjevega in sodelovali v vseslovenski akciji Turizmu pomaga lastna glava.

V nalogi so pod mentorstvom Katje Konjar in Betke Potočnik ter ob sodelovanju Tržiškega muzeja obravnavali preteklo podobo pojava in razmišljali o možnostih njegovega razvoja v prihodnje (Ličen idr. 2014). Pripravili so spletno anketo, ki jo je izpolnilo 94 ljudi. Sodelovalo je 26 odstotkov mladih do 30 let, 50 odstotkov ljudi, starih med 30 in 50 let, in 24 odstotkov starejših od 50 let. 85 odstotkov anketirancev je poznalo gregorjevo, 70 odstotkov jih je že spustilo gregorčka, ki so si ga večinoma izdelali sami (Ličen idr. 2014). V praktičnem delu naloge so razmišljali o možnostih, kako dogodku dati novo dimenzijo, in pripravili osnutek dvodnevne programa, ki bi se ga udeležili otroci in v njem v povezavi z gregorjevim spoznali kulturno in naravno dediščino Trziča. Predlog je vključeval ustvarjalno delavnico, sprehod po mestu,

dogodek *Vuč u vodo*, noč v muzeju in gregorjeve igre v Dovžanovi soteski (Ličen idr. 2014).

Leta 2015 je bila v Kurnikovi hiši delavnica izdelovanja gregorčkov, ki jo je ob sodelovanju otrok Osnovne šole Bistrica vodil njihov učitelj Dušan Markič, obenem je bila v nadstropju Kurnikove hiše odprta občasna razstava Tržiškega muzeja z naslovom *Kako se šege spominjajo starejši Tržičani?*, poleg tega so bili kot vsa zadnja leta razstavljeni gregorčki učencev tržiških osnovnih šol, vrtcev in nekaterih drugih zavodov. Po 17. uri se je v Atriju Občine Tržič začela prireditev, za katero je program pripravila Marja Bohinjec z učenci Osnovne šole Bistrica in Podružnične šole Kovor. Sledil je sprevod udeležencev do Primčkovega mostu nasproti Kulturnega centra Tržič, kjer je šla *vuč u vodo* (ATM, AŠ Gregorjevo).

Tržič je leta 2016 glede gregorčkov zaznamovala akcija Osnovne šole Tržič, ki je kandidirala z vpisom v Guinnessovo knjigo rekordov. Do vpisa z obrazložitvijo, da ima šega preveč lokalni značaj, ni prišlo, kljub temu pa so dogodek zaznamovali izjemno število obiskovalcev, odmevna medijska promocija in prav tako izjemno število izdelanih gregorčkov. Samo otroci Osnovne šole Tržič so jih izdelali prek 800 (Spletni vir 2), poleg tega so več sto gregorčkov izdelali v Osnovni šoli Bistrica, Osnovni šoli Križe, v več enotah tržiških vrtcev in v tržiški enoti Vzgojno delovnega centra Kranj. Izbor gregorčkov je bil razstavljen v Kurnikovi hiši, vsi drugi so več dni krasili pročelje Osnovne šole Tržič.

Pogled na Kurnikovo hišo v Tržiču, Milan Malovrh, 11. 3. 2016, hrani arhiv Tržiškega muzeja.

Ne bo narobe, če ljudi odvrnemo od klišejskega ponavljanja stereotipov, ki se ustvarjajo, in širimo obzorja, je bilo mnenje, ki smo ga leta 2017 zagovarjali v Tržiškem muzeju. Večina ljudi ima sicer rada tipiko, ta namreč omogoča najpreprostejše razumevanje preteklosti in sedanjosti, a v kulturi, ki je vedno proces in ne stanje, v resnici tipike nikoli ni. Če imamo občutek, da ta obsta-

ja, je koristno spoznanje, da je umetno ustvarjena, in sicer z namenom, da bi ljudje lažje razumeli preteklost in videli prihodnost (ATM, AŠ Gregorjevo).

In še drugo stališče, ki ga je leta 2017 izrazil Tržiški muzej: Če se bodo v praznovanje gregorjevega vključevale splošno znane prvine, ki jih je mogoče srečevati na drugih turističnih dogodkih v kraju ali širše, bo postalo le eno od turističnih dogodkov, ki ga bo zaznamovalo spuščanje gregorčkov, vse drugo pa bo enako ali podobno turističnim produktom, ki jih poznamo iz drugih obdobjih leta in drugih okolij. Tako gregorjevemu ne koristi prodaja izdelkov, ki jih je mogoče dobiti drugod in ob drugih praznikih. Če že, zakaj prodajati balone, ki jih lahko kupimo na vsakem kramarskem sejmu, in ne ponuditi balonov z motivi gregorčkov? In zakaj, če že, prodajati kokice v embalaži, ki jo dobimo povsod, kjer se kokice prodajajo, ne pa jih ponuditi v embalaži, ki bi bila oblikovana na dediščini gregorjevega? Ob tem obstajajo možnosti razvijanja spominkarske ponudbe, ki poudarja motive gregorjevega – gregorčkov, metel, kresov ipd. (ATM, AŠ Gregorjevo).

Leta 2017 je bila v Atriju Občine Tržič odprta razstava Tržiškega muzeja z naslovom Z obredom nad neredom in podnaslovom Vuč u vodo – ko se konča staro leto in začne novo. Razstava je predstavila nova spoznanja o koreninah šege, sorodnih praznovanjih drugod na Slovenskem in v Evropi ter opozorila na širši kontekst in večstoletni razvoj šege spuščanja luči po vodi. Ob razstavi je bila predstavljena knjiga *Gregorjevo* (Knific 2017a), v Kurnikovi hiši je potekala delavnica izdelovanja gregorčkov, v njej je bila odprta tudi razstava gregorčkov, ki jih izdelujejo otroci tržiških vrtcev, osnovnih šol s podružnicami in drugih zavodov (Knific 2017b: 13).

Leta 2018 je Tržiški muzej v Galeriji Atrij pripravil razstavo z naslovom Luč in voda ter podnaslovom Razstava svetil mojstra Jerneja Kosmača, tej se je pridružila delavnica izdelovanja gregorčkov v organizaciji Tržiškega muzeja. V Kurnikovi hiši je bila odprta razstava gregorčkov, ki so jih izdelali otroci tržiških osnovnih šol in vrtcev. V Kurnikovi hiši in Kulturnem centru Tržič sta potekali dve delavnici izdelovanja gregorčkov, in sicer ena na temo poustvarjanja gregorčkov, kakršne so izdelovali v preteklosti, druga z motivi, ki zrejo v prihodnost. Ob dogodku so organizirali tudi pohod po točkah »obrednega kota« (od Velike mizice, sv. Jožefa, Pehltre babe in župnijske cerkve), ki ga je na podlagi gradiva, pripravljenega v Tržiškem muzeju, vodil Nejc Perko (Knific 2018: 8). Poleg tega so v petek, 10. marca, in v nedeljo, 11. marca, dediščino gregorjevega v Tržiču v okviru rednega študijskega programa raziskovali študentje etnologije in kulturne antropologije.

Podobne aktivnosti Tržiškega muzeja je bilo mogoče spremljati tudi leta 2019. Tržiški muzej je sodeloval pri postavitvi razstave na temo gregorjevega v trgovskem središču Qulandia v Kranju in Domu Petra Uzarja v Bistrici pri Tržiču. V Galeriji Atrij je postavil razstavo z naslovom Zakaj valentinovo, če imamo gregorjevo? in s podnaslovom Praznovanje gregorjevega na Slovenskem danes. Na tej vseslovenski razstavi, na kateri so bili razstavljeni gregorčki iz

več deset slovenskih krajev in tujine – gregorčki, ki kažejo, kako razširjeno je praznovanje spuščanja luči po vodi tudi v sodobnosti. Praznovanje gregorjevega v Trziču so pod vodstvom kustosa Tržiškega muzeja spoznavali študentje Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete, ki so gregorjevo v Trziču na terenu raziskovali že leta 2018. V soboto pred gregorjevim je bil v Trziču tržni dan, na katerem je Tržiški muzej pred Galerijo Atrij Občine Trzič pripravil delavnico izdelovanja gregorčkov, kakršne so izdelovali v letih med obema svetovnima vojnama. Vodila sta jo kustosinja Vilja Lukan in restavrator Anže Bizjak. V Kurnikovi hiši je bila na ogled razstava gregorčkov, ki jih pripravljajo otroci tržiških osnovnih šol in vrtcev, tam je na dan praznovanja potekala tudi delavnica izdelovanja in peke ptičkov iz krušnega testa v krušni peči (ATM, AŠ Gregorjevo).

Pogled na del razstave v Atriju Občine Trzič, Bojan Knific, Trzič, 11. 3. 2019, hrani arhiv Tržiškega muzeja.

Delavnica izdelovanja gregorčkov v Kulturnem centru Trzič, Vili Voglenik, 11. 3. 2019, hrani arhiv Tržiškega muzeja.

V Tržiškem muzeju smo v letih 2018 in 2019 skupaj z oddelkom za Etnologijo in kulturno antropologijo organizirali terensko delo študentov, na katerem so spoznavali in raziskovali praznovanje gregorjevega v Tržiču. Terenske vaje pri predmetu Etnologija Slovenije so pod mentorstvom Mihe Kozoroga v Tržiču potekale v petek, 9., in v nedeljo, 11. marca 2018. V Tržič so prišli tudi leta 2019, a tega leta zgolj na krajši ogled, njihovo terensko delo je bilo usmerjeno v spoznavanje gregorjevega v Kropi in Kamni Gorici.

Leta 2018 so se študentje udeležili osrednjega dogodka, ki je potekal v nedeljo, 11. marca, del raziskovanja so opravili že v petek, 9. marca. Razdelili so se v pare in si že pred prihodom izbrali osebo, ki je na kakršenkoli način povezana z organizacijo, realizacijo ali interpretacijo dogodka, in zanjo sestavili izhodiščna vprašanja. Prvi dan so si ogledali Tržič in Tržiški muzej, poslu-

Razstava gregorčkov v Kurnikovi hiši – izdelki osnovnošolskih otrok, Vili Voglenik, 11. 3. 2019, hrani arhiv Tržiškega muzeja.

Razstava gregorčkov v Kurnikovi hiši – izdelki otrok tržiških vrtcev, Vili Voglenik, 11. 3. 2019, hrani arhiv Tržiškega muzeja.

šali predavanje na temo gregorjevega in intervjuvali ljudi. Na dan dogodka so si ogledali razstavi v Galeriji Atrij in Kurnikovi hiši, se udeležili pohoda ali delavnice izdelovanja gregorčkov ter opazovali prireditev. Njihova glavna metoda je bila opazovanje z udeležbo in intervjuvanje v dogodek vključenih oseb.

Kot je razvidno iz besedil, ki so jih pripravili študentje, so bile njihove izkušnje domala brez izjem pozitivne (Anclin in Jerkič 2018; Brinovec 2018; Dečko 2018; Gradišnik 2018; Gregorinčič 2018; Grilc in Ošep 2018; Hribernik 2018; Hudoklin 2018; Kunaver 2018; Marn Eržen 2018; Muster 2018; Pavlič 2018; Planinšek 2018; Počkar 2018; Poznič 2018; Repenšek 2018; Dolencič 2018; Savinek 2018; Senekovič 2018; Šavli 2018; Šerbec 2018; Šifrar Krajnik 2018; Vuksanović 2018; Zupan 2018; Zupin 2018), njihov obisk v Tržiču pa je imel še en učinek: Tržičani, ki so ali so bili aktivno vpeti v pripravo dogodka in so bili intervjuvani, so bolj kot dotlej začutili, da so opravljali in opravljajo pomembno in odgovorno delo, kar je še en dokaz, da etnologi in muzealci vplivamo na razvoj vsebin, ki jih proučujemo, že s svojo prisotnostjo, toliko bolj z raziskovanjem. Ideja o »nevplivanju« na razvoj ni izvedljiva – na razvoj vpliva tudi ideja, da nanj nočemo ali ne želimo vplivati, zato izogibanje aplikativni etnologiji in spoznanjem sodobne muzeologije po mojem trdnem prepričanju škodi ne samo sodobni družbi, temveč tudi stroki in znanosti – tako etnološki kot muzeološki.

Spuščanje gregorčkov po Tržiški Bistrici, Vili Voglenik, 11. 3. 2019, hrani arhiv Tržiškega muzeja.

IZ PRETEKLIH SPOZNAJ IN VEDENJ V PRIHODNJO PRAKSO

Možnosti, ki jih v sodobni turistični ponudbi in zunaj nje ponujata gregorjevo in z njim povezano spuščanje gregorčkov, je vsekakor obilo. Glede na to, da je tradicija močna, šega pa v preoblikovani podobi zelo živa, je najpomembnejše načelo, ki bi ga bilo vredno upoštevati, da je treba sodobno pojavnost graditi na dediščini in jo z njo čim bolj povezati. V sodobnosti imamo ljudje sicer precej drugačne potrebe, kot so jih imeli naši predhodniki, a motivi, ki jih

vzamemo iz dediščine, v resnici ponujajo vse, kar si želi in potrebuje sodoben človek. Treba je le upoštevati izhodišča in spodbujati ustvarjalnost, pri tem pa ne prezreti temeljnega poslanstva šege in njene vloge v nekdanji družbi.

Za pripravo dogodka, ki vključuje spuščanje gregorčkov, bi bilo poleg doslej navedenega pomembno naslednje:

1. Dediščina spuščanja gregorčkov in korenine, iz katerih se je ta razvila, so najboljše izhodišče za razvijanje sodobne podobe vzgojno-turistične prireditve. Lahko tudi zgolj turistične, čeprav vzgojni moment širi pomen in priljubljenost.
2. Spuščanje gregorčkov bo ostalo živo in aktualno, če se bo razvijalo in ne bo vztrajalo izključno na podedovanih konceptih priprave dogodka, kajti ponavljanje in vztrajanje na idejah, da je »vedno tako bilo«, vodi v zamiranje in na koncu odmrtnje (prave vsebine ali dogajanja v celoti).
3. Spuščanje gregorčkov bo ohranilo svojo identiteto, če se bo dediščina prepletala s sodobnostjo, ki nad dediščino ne bo prevladala, kajti v nasprotnem grozi nevarnost, da je z izgubljeno dediščino izgubljena tudi identiteta dogodka. Bistveno bolj koristna je gradnja sodobne ponudbe na dediščini, kajti ta daje dogodku vrednost, ki je v pogledu kontinuitete dediščine v sodobnost nič ne more nadomestiti.
4. Glede na to, da je spuščanje gregorčkov vključeno v sodobno turistično ponudbo, je treba upoštevati želje in potrebe sodobnega turističnega potrošnika. A pri tem je potrebno hkratno vzgajanje, kajti šele človek, ki se bo zavedal pomena dediščine, bo znal in hotel za dediščino nekaj storiti in v njej ne le uživati.

V čas pred gregorjevim sodijo aktivnosti, ki so povezane z izdelovanjem gregorčkov ter s pripravo in promocijo dogodka. V ta čas sodijo predavanja o gregorjevem, tudi priprava muzejskih, šolskih, turističnih razstav, ki si jih je mogoče ogledati tudi na gregorjevo in po njem.

Izdelovanje gregorčkov lahko sledi zgledom iz preteklosti – z njimi ponavljamo zgodovinski spomin – zanimiva so lahko nova iskanja, toda temeljni značilnosti gregorčkov morata ostati: ti morajo plavati na vodi in v njih mora goreti ogenj/luč. Primerno je ohranjanje kresa in gorečih metel. Nujno je spodbujati otroke k ustvarjalnosti – lahko povsem sodobni, lahko pa tudi k ustvarjalnosti, ki vključuje spoznavanje in interpretiranje dediščine (npr. raziskovanje in interpretiranje pretekle kulturne ustvarjalnosti pri gradnji stavb). Otroci pri izdelovanju gregorčkov razvijajo ročne spretnosti, širijo likovno obzorje in spoznavajo dediščino, ob pozitivnem sprejemanju vsega naštetega pa razvijajo primeren odnos do dediščine, ki ga bodo, ko bodo odrasli, znali predati tudi svojim otrokom.

Spuščanje gregorčkov, ki kot dogodek predstavlja kontinuiteto dediščine v sodobni čas, je del turističnega dogodka. Ta vključuje elemente, ki jih šega v času pred njenim preoblikovanjem v turistično prireditev ni poznala. Pred

spuščanjem gregorčkov se ljudje zberejo na lokaciji, ki je oddaljena od mesta spuščanja gregorčkov, sledi kulturni program, sprevod in kot zaključno dejanje dneva spuščanje luči po vodi. Ob tem se razvijajo tržne dejavnosti, prostor napolnjuje zvočna kulisa, k dogodku sodi kulinarična ponudba ipd.

Kulinarično ponudbo lokalnega okolja je treba najprej raziskati in na tej podlagi razviti sodobne jedi, okus ljudi se namreč spreminja, poleg tega se spreminja tudi način življenja. Hrana, ki so jo jedli naši predniki, je bila zaradi fizično precej napornejšega delovnika in splošnega pomanjkanja drugačna, kot jo potrebujemo ljudje danes. Prav zato je treba kulinarično dediščino najprej spoznati, potem pa na njeni podlagi razviti jedi, ki jih je primerno ponuditi na turistični prireditvi za gregorjevo.

Sodobne turistične prireditve praviloma vključujejo zvočno kuliso – torej glasbo, ki se predvaja po ozvočenju. Ljudje jo imamo radi, večinoma toliko bolj, če je popularna. A hkrati velja, da je ta večinoma del našega siceršnjega vsakdanjega življenja. Ni se treba udeležiti spuščanja gregorčkov, da bi jo slišali in se ob njej zabavali. Na praznik, kot je gregorjevo, bi bilo vsaj zanimivo in drugače, če se sliši glasba, ki je sicer ne srečujemo pogosto, a izhaja iz časa, v katerega sodi večina virov o spuščanju gregorčkov. Poleg tega se na lokalni dediščini razvija sodobna glasbena ustvarjalnost, ki prav tako ustrežnejše kot širše slovensko in svetovno priljubljena glasba dopolnjuje zvočni prostor, toliko bolj, kolikor povzema motive gregorjevega.

Spuščanje gregorčkov je na Slovenskem danes živo bolj kot kadarkoli v preteklosti. Živo ni le v Trziču, Kropi, Kamni Gorici in nekaterih drugih krajih, predvsem na Gorenjskem, kjer so šego poznali v preteklosti, širi se tudi drugam – na Dolenjsko, Štajersko, Koroško ..., tudi v Berlin, kjer dogodek spuščanja luči po vodi pripravljajo slovenski izseljenci.

Ob sklicevanju na preteklost ima dogodek sodoben pridih in pomen. V nekaterih prvinah ohranja nekdanjo podobo, v drugih se spreminja. Če bi želeli bolj začitati nekdanje spuščanje gregorčkov, bi bilo mogoče »uprizoriti zgodovino«, pripraviti torej predstavo, ki sodi v sklop »živega muzeja« ali »gledališča zgodovine«, in poustvariti spuščanje gregorčkov v preteklosti. Verjamem, da bi bil pogled na kostumirane igralce, ki bi v vodo spuščali gregorčke, kakršni so se izdelovali v preteklosti, vihteli goreče metle in kurili kres, vsaj zanimiv, če že ne edinstven – najsi bo v Trziču ali drugih krajih z dolgo tradicijo spuščanja gregorčkov, ali v okoljih, kjer v povezavi z dediščino praznovanja na Slovenskem dobiva nove podobe.

Spuščanje gregorčkov je vezano na datum – na predvečer godu sv. Gregorja, kar pomeni, da se spreminja dan v tednu, kamor dejanje sodi. Ohranjanje tradicionalnega datuma spuščanja gregorčkov je eno od pomembnejših izhodišč pri razvijanju sodobne pojavnosti te šege, ob tem pa je vredno razmisliti o spremljevalnih dogodkih, ki bi jih lahko tudi ob koncu tedna, ki je turistično privlačnejši, pripravljali pred gregorjevim in/ali po njem. Obstajajo možnosti povezovanja krajev, v katerih poznajo spuščanje gregorčkov, pripra-

ve vseslovenskega natečaja na temo gregorjevega, širjenja vedenja o šegi drugim na Slovensko, spoznavanja drugih šeg in navad, ki so bile povezane z gregorjevim, prenašanja izkušenj s starejših na mlajše, spoznavanja s spuščanjem luči po vodi povezanih rokodelstev ipd.

V zadnjih letih pomen gregorjevega med ljudmi na Slovenskem raste, k čemur je pripomoglo tudi novodobno praznovanje valentinovega, ki je tudi na Slovenskem prevzelo globalizirane marketinške prijeme. Kot slovenski nadomestek komercialno agresivnemu tujemu zgledu nekateri vidijo gregorjevo, ki se v povezavi z govoricami o ptičji svatbi preobraža v slovenski praznik zaljubljenec. Poleg tega se vse bolj uveljavlja spuščanje luči po vodi, ki se iz tradicionalnih lokacij širi v različne kraje v Sloveniji pa tudi med slovenske izseljence.

VIRI IN LITERATURA

ANCLIN, Lea in Tajda Jerkič

2018 *Poročilo o terenskem delu: Vuč u vodo.* [Seminarska naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Kopija v arhivu Tržiškega muzeja.]

BERGNACH, Ilaria

2018 Gregorjevo v Trziču: (Vuč v vodo). [Seminarska naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Kopija v arhivu Tržiškega muzeja.]

BNA

1991 Iz šolskih klopi. *Gorenjski glas* 44 (22), 11.

BNA

2000 Gregorjevo. *Tržičan* 4 (3), 14.

BRINOVEC, Jan

2018 Gregorjevo: Simbolna zmaga luči nad temo in ritualnost kot premostitev vrzeli diafore. [Seminarska naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Kopija v arhivu Tržiškega muzeja.]

CIUBRINSKAS, Vytis

2000 Revival of Tradition for Reconstruction of Identity: Lithuanian Case. *Folk. Journal of Danish Ethnographic Society* 40, 19–40.

D. P.

1988 Dnevi Gregorjevo v Trziču. *Gorenjski glas* 41 (20), 4.

DEČKO, Nina

2018 Praznovanje gregorjevega v Trziču. [Seminarska naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Kopija v arhivu Tržiškega muzeja.]

DOLENČIČ, Matija

2018 Vuč u vodo v Tržiču. [Seminarska naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Kopija v arhivu Tržiškega muzeja.]

GRADIŠNIK, Karin

2018 Gregorjevo. [Seminarska naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Kopija v arhivu Tržiškega muzeja.]

GREGORINČIČ, Kleja

2018 Gregorjevo. [Seminarska naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Kopija v arhivu Tržiškega muzeja.]

GRILC, Klara in Nina Ošep

2018 Vuč u vodo: Perspektiva mladih. [Seminarska naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Kopija v arhivu Tržiškega muzeja.]

GUSS David M.

2000 *The Festive State: Race, Ethnicity, and Nationalism as Cultural Performance*. Berkeley: University of California Press.

HRIBERNIK, Peter

2018 Gregorjevo. [Seminarska naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Kopija v arhivu Tržiškega muzeja.]

HUDOKLIN, Nuša

2018 Gregorjevo v Tržiču. [Seminarska naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Kopija v arhivu Tržiškega muzeja.]

J. P.

1972 »Luči« na narasli Tržiški Bistrici. *Gorenjski glas* 25 (21), 9.

JELOVČAN, H.

1982 Luč bodo zanesli v vodo. *Gorenjski glas* 35 (19), 9.

JEZERNIK, Božidar

2005 Preteklost in dediščina. V: Jože Hudales in Nataša Visočnik (ur.), *Dediščina v očeh znanosti*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 11–24.

KNIFIC, Bojan

2017a Gregorjevo: *Ko gre luč v vodo in se prične pomlad*. Tržič: Tržiški muzej.

2017b Gregorjevo 2017 – nova knjiga, dve razstavi in delavnica. *Tržičan* 21 (2), 13.

2018 Vuč u vodo 2018. *Tržičan* 22 (2), 8.

2019 Vuč u vodo 2019. *Tržičan* 23 (2), 8.

- KOŠNJEK J.
1970 Na Gregorjevo svetloba prežene temo. *Gorenjski glas* 23 (20), 23.
- KUNAVER, Zana
2018 Gregorjevo v Trziču. [Seminarska naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Kopija v arhivu Tržiškega muzeja.]
- KURET, Niko
1965 *Praznično leto Slovencev: Starosvetne šege in navade od pomladi do zime: Prvi del: Pomlad*. Celje: Mohorjeva družba.
- LIČEN, Tinkara, idr.
2014 Gregorjada: Turizmu pomaga lastna glava. [Raziskovalna naloga. Osnovna šola Križe. Hrani Tržiški muzej.]
- MARN ERŽEN, Maruša
2018 Gregorjevo. [Seminarska naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Kopija v arhivu Tržiškega muzeja.]
- MUSTER, David
2018 Vuč v vodo: Praznovanje gregorjevega v Trziču. [Seminarska naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Kopija v arhivu Tržiškega muzeja.]
- MEGLIČ, Boštjan
1998 »Odplavala je s hišico od brega, luč ...«: Gregorjevo 98. *Tržičan* 2 (5), 12.
- MURŠIČ, Rajko
2005 Kvadratura kroga dediščine. Toposi ideologij na sečišču starega in novega ter tujega in domačega. V: Jože Hudales in Nataša Visočnik (ur.), *Dediščina v očeh znanosti*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 25–40.
- OREL, Boris
1942 Ljudski svetniki v znamenju letnih časov, vremenskih napovedih, verovanjih in običajih. *Slovenčev koledar* 20–21, 101–107.
1952 Slovenski ljudski običaji. V: *Narodopisje Slovencev*. 2. del. Ljubljana, 134–165.
- OVSEENAR, Tita
1992 Gregorjevo: »Uč u vodo«. *Čevljar* 32 (3, 5) in *Čevljar* 32 (4, 5).
- P. B.
1998 Tržič, 12. marca. *Gorenjski glas* 51 (20), 21.
- PAVLIČ, Matej
2018 Gregorjevo v Trziču. [Seminarska naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Kopija v arhivu Tržiškega muzeja.]

PERKO, Verena

2014 *Muzeologija in arheologija za javnost: Muzej Krasa*. Ljubljana: Kinetik, zavod za razvijanje vizualne kulture.

PLANINŠEK, Tanja

2018 Gregorjevo in vuč v vodo. [Seminarska naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Kopija v arhivu Tržiškega muzeja.]

POČKAR, Sara

2018 »Vuč u vodo«: Prireditev ob Gregorjevem v Trziču. [Seminarska naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Kopija v arhivu Tržiškega muzeja.]

PORENTA, Tita

1995 Sveti Gregor »luč v vodo vrže«. *Kroparski zbornik: Ob 100 letnici Plamena: 1894–1994*, 220–227.

POZNIČ, Anja

2018 Gregorjevo: Priprava kulinarike na ljudski univerzi: Ko gre »lihtpratel« v želodec in se prične pomlad. [Seminarska naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Kopija v arhivu Tržiškega muzeja.]

REPENŠEK, Mija

2018 Gregorjevo v Trziču. [Seminarska naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Kopija v arhivu Tržiškega muzeja.]

SAJE, Stojan

2001 Dan je daljši, luč naj gre v vodo: Makete hišic z lučjo so spustili po vodah v Trziču, Kamni Gorici, Kropi in Železnikih. *Gorenjski glas* 54 (20), 24.

1994 Tržiška šega »Vuč u vodo«: Oznanjanje težko pričakovane pomladi *Gorenjski glas* 47 (20), 9.

2003 Daljši dan, zato so vrgli luč v vodo. *Gorenjski glas* 56 (21), 36.

SAJE, Stojan, idr.

2006 Gregorčki napovedali pomlad. *Gorenjski glas* 59 (21), 28.

SAJE, Stojan, idr.

2008 Po vodi spuščali gregorčke. *Gorenjski glas* 61 (21), 4.

SAVINEK, Lučka

2018 Gregorjevo: (»Vuč u vodo«). [Seminarska naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Kopija v arhivu Tržiškega muzeja.]

- SENEKOVIČ, Patrick
2018 Poročilo s terenskih vaj v Tržiču. [Seminarska naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Kopija v arhivu Tržiškega muzeja.]
- ŠAVLI, Martin
2018 Gregorjevo. [Seminarska naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Kopija v arhivu Tržiškega muzeja.]
- ŠERBEC, Nuša
2018 Gregorjevo. [Seminarska naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Kopija v arhivu Tržiškega muzeja.]
- ŠIFRAR KRAJNIK, Sara
2018 Gregorjevo. [Seminarska naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Kopija v arhivu Tržiškega muzeja.]
- TIŠLER, Andrej
1969 Tradicija tržiškega čevljarstva (24): Plavi ponedeljek. *Gorenjski glas* 22 (44), 19.
- TURNŠEK, Metod
1944 *Pod vernim krovom: Ob ljudskih običajih skozi cerkveno leto: Druga knjiga: Post in velika noč*. Ljubljana: Družba sv. Mohorja.
- VUKSANOVIČ, Andrej
2018 Gregorjevo. [Seminarska naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Kopija v arhivu Tržiškega muzeja.]
- ZUPAN, Izidor
2018 Gregorjevo v Tržiču. [Seminarska naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Kopija v arhivu Tržiškega muzeja.]
- ZUPIN, Sebastjan
2018 Praznik gregorjevega in njegova integracijska funkcija. [Seminarska naloga. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Kopija v arhivu Tržiškega muzeja.]
- ŽIDOV, Nena
2014 Nesnovna kulturna dediščina Slovenije: Dileme v zvezi z njenim varovanjem v luči Unescove konvencije. Tatjana Dolžan Eržen, Ingrid Slavec Gradišnik, Nadja Valentinčič Furlan (ur), *Interpretacije dediščine*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 150–161.

SPLETNI VIRI

- Spletni vir 1: Register nesovne kulturne dediščine, <http://www.nesovnadediscina.si/sl/register>, 3. 6. 2019.
- Spletni vir 2: V Tržiču so gregorjevo proslavili kot še nikoli prej (foto in video), Alenka Teran Košir, http://www.siol.net/trendi/intimno/druzina_in_prijatelj/2016/03/gregorjevo_v_trzicu.aspx, 10. 3. 2009.
- Spletni vir 3: Praznik luči na gregorjevo, Marjana Ahačič, <http://arhiv.gorenjski-glas.si/article/20090310/C/303109981/praznik-luci-na-gregorjevo>, 10. 3. 2009.

FILMOGRAFIJA

GREGORJEVO 1991 Terenska sodelavka Tita Ovsenar, asistent Sašo Kuharič, snemanje in montaža Naško Križnar. 11. 3. 1991. Avdiovizualni laboratorij Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU. AVL, V, 19 min. 18 sek, etnografski film.

RAZSTAVE

TRŽIŠKI ŠUŠTARJI 2014 Kustos Bojan Knific. Tržič, 7. september 2014–, stalna razstava.

ARHIVSKI VIRI

ATM, AŠ GREGORJEVO: Arhiv Tržiškega muzeja, arhivska škatla Gregorjevo.

THE FEAST OF ST GREGORY IN TRŽIČ

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF TRŽIČ MUSEUM IN THE FLOATING OF “ST GREGORY’S BOATS”

Keywords: St Gregory, custom, ethnology, tourism, museum

In 2015, Tržič Museum wrote a letter to the coordinator for the protection of intangible cultural heritage with a proposal that the traditional celebrations be listed in the national Register of the Intangible Cultural Heritage. On the basis of this proposal, the Ministry of Culture of the Republic of Slovenia inscribed the “floating of St Gregory’s boats” in the Register on 18 May 2016. It appointed Tržič Museum as the institution responsible for protecting this tradition. This is the only example of intangible cultural heritage from Tržič included in the Register.

Museums’ efforts to protect, preserve and popularise intangible cultural heritage are very important in developing a positive attitude to heritage. When it comes to tangible cultural heritage, what has been collected can be preserved without close cooperation with the environment (although it cannot exist without it), intangible cultural heritage, however, requires the connection with the environment and society as this is essential for preserving and developing it. From a museum perspective, it is therefore most important for the public to accept the Feast of St Gregory (Gregorjevo) as part of life – as an event people are not indifferent to or, better still, an event which they actively participate in or at least come to see.

Tržič Museum cooperates with all those who are involved in the contemporary event of setting St Gregory’s boats afloat. So far, it has cooperated with the Tourist Association of Tržič, which was the main event organiser, and this role was taken over by the Municipality of Tržič in 2018. The museum also cooperates with all other organisations involved in the event, especially with local nursery and primary schools, cultural associations and the media, which greatly influence the development of this tradition and the way it is perceived by the public.

RIZNICA MEĐIMURJA – KAKO MUZEALIZIRATI NEMATERIJALNU BAŠTINU?

SAŽETAK

Rad se temelji na iskustvu rada u osmišljavanju stalnog postava o nematerijalnoj baštini u novom muzeju Riznica Međimurja koji će biti otvoren 2020. godine u Čakovcu. Propituje se kako promišljanje o publici koja će konzumirati sadržaj postava određuje sam postav, položaj nositelja vještina unutar muzejskih okvira i izvan njih te uloga kustosa u procesu očuvanja nematerijalne baštine.

Ključne riječi: nematerijalna baština, muzealizacija, nositelji vještina, kustos, Riznica Međimurja

Na putu prema novom muzeju

Početak 2017. godine Europski strukturni i investicijski fond (ESF) odobrio je projekt „Rekonstrukcija i revitalizacija fortifikacije Starog grada Čakovec u Muzej nematerijalne baštine“. Pod tim se nazivom odvija projekt kojemu je cilj obnoviti fortifikacijski dio kompleksa Starog grada u Čakovcu. U obnovljenim prostorijama jednokatne zgrade nalazit će se, između ostalih sadržaja, dva nova stalna postava: u prizemlju stalni postav usmjeren na povijesni razvoj

* mag. etnologije i kulturne antropologije, kustos etnografskih zbirki Muzeja Međimurja Čakovec, janja.kovac@mmc.hr
UDK: 930.85:398.1]069.51(497.524)

ratovanja i svrhu zgrade u kojoj se postav nalazi, a na prvom će katu biti stalni postav posvećen nematerijalnoj baštini Međimurja.

Spomenuti koncept stalnih postava takve tematike tijekom prijave projekta osmislila je skupina kustosa iz Muzeja Međimurja Čakovec (kratica MMČ), stručnjaka iz županijske razvojne agencije i odabranoga arhitektonskog ureda. Polazna točka u osmišljavanju postava u prizemlju sama je zgrada. Ona je jedini sačuvani primjer bademastog tipa bastiona, koji je tipološki jedan od najranijih oblika talijanskih renesansnih bastiona u Hrvatskoj. Drugi postav, posvećen nematerijalnoj baštini, odraz je suvremenih tendencija u muzejskoj praksi, koja fokus svojeg djelovanja pomiče s materijalnog na nematerijalni aspekt baštine.

U projekt sam uključena u trenutku odobravanja samog projekta, u dio razvijanja i osmišljavanja stalnih postava. Uz mene, u tom segmentu projekta sudjeluju još dvije kustosice MMČ-a te vanjski suradnici iz područja arhitekture, dizajna i multimedije. Promišljanja koja iznosim u ovom tekstu proizlaze iz narednoga dvogodišnjeg intenzivnog rada na postavu o nematerijalnoj baštini, u kojem sam jedna od autorica.

Naš prvi zadatak bio je odrediti što ćemo prezentirati u postavu o nematerijalnoj baštini, s obzirom na to da prijavna projektna dokumentacija nije zahtijevala dovršenu muzejsku koncepciju, već samo nacrt. Prvotna kolebanja između pojmova duhovna i nematerijalna baština razriješena su na način da je kao referentni okvir uzeta Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine koju je 2003. godine usvojio UNESCO (Konvencija o zaštiti nematerijalne baštine). Konvencija koristi pojam nematerijalna baština, donosi njezinu definiciju i uspostavlja liste kao način zaštite. Hrvatsko zakonodavstvo (Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara i Konvencija) prepoznaje pojam nematerijalnoga kulturnog dobra čiju zaštitu provodi Ministarstvo kulture. Kao i na internacionalnoj razini, tako se i na nacionalnoj razini pojedini elementi upisuju u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske. Odlučeno je da će se u postavu prezentirati samo ona dobra koja su upisana na nacionalnu listu. Time smo stvorili formalni okvir u koji ne ulaze neki od prepoznatljivih folklornih izričaja Međimurja poput maski lafri i čaplji.

Trenutačno je na Listu zaštićenih kulturnih dobara upisano 15 nematerijalnih dobara koja pokrivaju područje Međimurja:

1. svetomarska toponimija
2. umijeće izrade nakita – božićnog lustera na području sjeverozapadne Hrvatske
3. umijeće izrade tradicijske pokladne maske pikač u Selnici
4. umijeće izrade tradicijskih dječjih igračaka s područja sjeverozapadne Hrvatske
5. medičarski obrt s područja sjeverozapadne Hrvatske
6. tradicijsko lončarstvo s područja sjeverozapadne Hrvatske

7. umijeće izrade tradicijskih božićnih jaslica s područja sjeverozapadne Hrvatske
8. tradicijsko umijeće izrade čipke na području Svete Marije
9. umijeće vađenja zlata – zlatarenje u Međimurju
10. međimurska *pop evka*
11. umijeće sviranja na tamburama farkašicama u sjevernoj i sjeverozapadnoj Hrvatskoj
12. umijeće izrade i sviranja cimbula u Podravini, Međimurju i Hrvatskom zagorju
13. štrigovska skupina govora
14. umijeće izrade tradicijskoga božićnog nakita – kinč na području sjeverozapadne Hrvatske
15. kotoripska skupina govora.

Stalni postav posvećen nematerijalnoj baštini nosit će naziv „Minijature“, pri čemu se aludira na isprepletanje mnogobrojnih elemenata koji čine svakodnevni život pojedinca, nekad, ali i u današnje vrijeme. Postav govori o sadašnjosti, o realnom stanju živosti pojedinoga nematerijalnog dobra; on osvjetljava brojne naizgled nepovezane segmente života koji se danas mogu svesti pod zajednički nazivnik pojma nematerijalna baština.

Osmišljeni koncept potom smo morali smjestiti u prostor koji nam je na raspolaganju. Radi se o prvom katu sjevernoga krila fortifikacijske zgrade u kojem se nalazi jedanaest prostorija manjih dimenzija. Devet prostorija proteže se uz hodnik cijelom dužinom, dok dvije odvojene prostorije čine jednu cjelinu u produžetku glavnog hodnika. U devet međusobno povezanih prostorija prezentirat će se sva nematerijalna dobra. Grupirana su prema tri kategorije navedene u Članku 9. Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara iz 1999. godine:

„Nematerijalno kulturno dobro mogu biti razni oblici i pojave duhovnog stvaralaštva što se prenose predajom ili na drugi način, a osobito:

- jezik, dijalekti, govori i toponimika te usmena književnost svih vrsta
- folklorno stvaralaštvo u području glazbe, plesa, predaje, igara, obreda, običaja, kao i druge tradicionalne pučke vrednote
- tradicijska umijeća i obrti“.

Postav je temeljen na priči o nematerijalnim dobrima na području Međimurja po principu isprepletanja povijesnog konteksta s predmetima iz fonda MMČ-a (gdje je to bilo moguće). Završni je sloj postava uklapanje trenutačnih aktivnih nositelja vještina preko videomaterijala. Videomaterijal je dio velike slagalice digitalnih sadržaja u obliku statičnih videoprojekcija, interaktivnih aplikacija s ukomponiranim zabavnim sadržajem jedinstvenoga zvučnog scenarija koji će pratiti oba postava te cjelovitih kombiniranih audio-vizualnih instalacija.

Prilikom rada na postavu (postavima) nametnula su se pitanja o kojima ću iscrpnije pisati u nastavku. U prvom redu to je prilagođenost postava publici kojoj prezentiramo stalni postav kao prvim korisnicima muzejskih sadržaja. Nadalje ću propitivati odnos nositelja vještina i kustosa, a na kraju samu ulogu kustosa u procesu očuvanja nematerijalne baštine, koje je jedan od ciljeva postava „Minijature“.

Nematerijalna baština Međimuraca?

U prvoj fazi rada na postavu određen je sadržaj koji će u postavu biti prezentiran. Nakon toga usredotočili smo se na pitanje kome će se taj sadržaj prezentirati. To je pitanje publike, posjetitelja muzeja, konzumenata muzejskog proizvoda. Tko je naša ciljana publika? Koliko su upoznati s pojmom nematerijalna baština? Je li to uopće bitno?

Kako bi se muzej u nastajanju što bolje pozicionirao na kulturnom i turističkom tržištu, kao sastavni dio projekta izrađene su tri marketinške studije. U prvoj studiji „Brand koncept“ i „Program implementacije branda“ definirano je primarno i sekundarno tržište, odnosno očekivana publika. Primarno tržište pokriva radijus od 500 kilometara udaljenosti od Čakovca u koji ulaze Hrvatska, Slovenija, Austrija, Njemačka i Mađarska. Posjetitelji iz tih država već su ustaljena publika Muzeja Međimurja Čakovec te je za očekivati da će iz istih država dolaziti i posjetitelji Rizinice Međimurja. Sekundarno su tržište zemlje iz kojih se u nekoliko proteklih godina povećao dolazak turista. Riječ je o Poljskoj, Italiji, Švicarskoj, Slovačkoj i Češkoj. U tekst studije nije uključeno tercijarno tržište, no prijedlog je autorice studije da se odredi i tercijarno tržište te da to bude Bliski istok. Imajući na umu veliku raznolikost pretpostavljene publike, kao autorica postava pitala sam se može li se svima njima postav usredotočen na baštinu jedne regije predstaviti na jednak način.

Usredotočimo se prvo na publiku iz Hrvatske. Muzej Međimurja Čakovec kategoriziran kao muzej regionalnog tipa. Ta odrednica ponajviše govori o građi koju muzej prikuplja, obrađuje i prezentira publici, ali i o samoj publici kojoj se građa prezentira. Sasvim u skladu s tim, najveći broj posjetitelja MMČ-a iz Međimurja, a prevladavaju skupine djece predškolske dobi i osnovnoškolskog uzrasta. Pojam nematerijalna kulturna baština relativno je nov pojam za širu publiku, posebno onu mlađih uzrasta. Prosječni stanovnik Međimurja vjerojatno će znati što su licitari, međimurska *popevka*, ispiranje zlata, čipka na batiće ili pokladna maska pikač, dok će im pojmovi tambure farkašice, koto-ripski govor, svetomarska toponimija ili božićni luster biti manje poznati. Iz tog je promišljanja proizašlo pitanje je li nematerijalna baština jednog područja uistinu jedinstvena tradicijska cjelina koju stanovništvo osjeća kao dio svoje kulture. Inzistiranjem na živosti pojedinog dobra ono se usko povezuje s njegovim nositeljima vještina. To znači da većina pojedinaca ili zajednice ostaje izvan, nazovimo to tako, životnog kruga jednoga nematerijalnog dobra. Ono je za njih nepoznato u većoj ili manjoj mjeri, kao i posjetiteljima iz ostalih krajeva.

Najbliže iznimci od tog promišljanja na području Međimurja međimurska je *popevka*. To dobro ima najveći broj nositelja vještina, prisutno je u mnogim aspektima privatnog i javnog života, poznato je i onima koji nisu aktivni nositelji vještina, a zajednica (od razine pojedinca do upravnih struktura) ga prepoznaje kao specifičan element međimurske baštine. Ova rasprava pokazuje da situacija nipošto nije jedinstvena i da eventualni zaključci mogu, a i ne moraju biti primjenjivi na pojedina dobra. Stoga, kako publici na jednak način prezentirati sva zaštićena dobra?

Nacionalni i internacionalni korisnici muzejskih sadržaja susreću se s novim pojmom nematerijalne baštine u poznatom konceptu muzeja. Novina tog pojma, kao i velika raznolikost zaštićenih dobara, obje skupine posjetitelja stavlja u sličan položaj prilikom početka razgledavanja postava. Kod obje skupine možemo računati na efekt iznenađenja, uranjanja u (ne)poznato na drukčiji način. Razlika u polazištu mogla bi biti činjenica da domaća publika ne očekuje da će joj prezentirani sadržaj biti novost, dok internacionalna to očekuje.

Uzimajući u obzir perspektive obje skupine posjetitelja, odlučeno je da će se više prostora namijeniti uvođenju u temu nematerijalne baštine. Uz početnu prostoriju postava o kojoj sam prethodno pisala (K02), u tu će se svrhu koristiti i hodnik (K01). Na taj se način dobiva dvostruko veća površina stalnog postava posvećena uvođenju publike u tematski nepoznat sadržaj. Prostorija K01 paralelna je svim prostorijama u kojima će biti prezentirana pojedina dobra. Time se uspostavlja paralelnost dviju niti istog tkanja nematerijalne baštine – institucionalan proces zaštite te vrste baštine te živi svijet zaštićenih dobara predstavljen iz perspektive nositelja vještina.

Kako bi se željeni sadržaj što više približio posjetiteljima, odlučeno je da će se naglasak staviti na lik i djelo Vinka Žganca. Rođeni Međimurac, Žganec je najvažniji skupljač i istraživač glazbene baštine Međimurja. Na primjeru njegova rada na *popevki* prikazat ćemo kako nešto svakodnevno postaje elementom upisanim na međunarodnu listu nematerijalne baštine čovječanstva. Takvo dodavanje sadržaja u skladu je s konceptom koji se krije u nazivu postava. Ulomci svakodnevnog života mnogobrojnih pjevača koje je Žganec snimio samo su minijturni dijelovi njihovih života. No, svi oni zajedno tvore glazbeni fenomen koji je prepoznala struka na svjetskoj razini.

Odluka da se dodatni prostor namijeni prezentaciji mnogobrojnih razina na kojima možemo govoriti o nematerijalnoj baštini rezultat je promišljanja o publici. Zaključak da je takav prostor potreban publici zbog nepoznavanja pojma nematerijalna baština možda nije opravdan. No, to je nešto što ćemo moći utvrditi tek nakon otvaranja postava i povratnih informacija posjetitelja.

Nositelji vještina kao muzejska građa?

Druga razina izjednačavanja tih dviju publika obveza je nositelja vještina da dobro održavaju živim i da prenose znanje na druge. Nema nikakvih zapreka

da osoba iz Japana nauči svirati cimbale. Dapače, šire prenošenje znanja dugoročno osigurava opstanak pojedinog dobra.

Postupak upisa nematerijalnog dobra na Listu zaštićenih kulturnih dobara Republike Hrvatske završava donošenjem Rješenja o upisu. Uz Rješenje izrađuje se i popis nositelja vještina gdje je definirana i njihova obveza: „Nositelji dobra dužni su provoditi mjere zaštite radi njezina očuvanja, sukladno Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara i svim propisima koji se odnose na kulturna dobra, pridržavajući se njegove povijesno-tradicijske matrice i pojavnosti“. Spomenute nositelje vještine dosad smo nazivali obrtnicima, spretnim ljudima, nadarenim pjevačima, pripovjedačima bajki. Nakon zaštite određenog dobra pojedinci ili skupine koje to dobro održavaju živim temelj su nematerijalnog dobra. Takvim pomakom živi ljudi postali su predmetom proučavanja kustosa. Živi ljudi dobivaju ulogu muzejske građe. No, oni se nalaze izvan muzejskih okvira. Hrvatski pravni okvir koji regulira načine šticećenja nematerijalne baštine ne predviđa način njihove sustavne i plaćene integracije u institucionalne okvire kao što to čine neke druge države (usp. Dronjić 2017).

Za rad kustosa koji osmišljava stalni postav to predstavlja potpuno drukčiji način rada. Skrb o materijalnoj baštini upućuje me na rad s predmetima pohranjenima u čuvaonicama unutar muzejskih zidova. Jednom kad su prikupljeni oni su, osim u iznimnim slučajevima, zauvijek dostupni za istraživanje i prezentiranje. Rad s nositeljima vještina suprotan je tome. Dinamičan je, temeljen na uzajamnom povjerenju i poštovanju, a, prije svega, krhak. Jednom stvorena veza nije vječna, a može se prekinuti u bilo kojem trenutku. Prestanak suradnje može dovesti i do prisilnog kraja rada na pojedinom projektu.

Nositelji vještina nisu, kao predmeti u čuvaonicama, uvijek dostupni. U planiranju aktivnosti potrebno je uskladiti se s njihovom željom za sudjelovanjem, mogućnostima i ostalim (radnim, svakodnevnim) obvezama. Isto tako, oni mogu prestati biti nositeljima vještina. Zbog brojnih razloga, mogu se prestati aktivno baviti održavanjem pojedinog dobra. Najčešći je razlog prestanka bavljenja određenom aktivnošću ekonomska neisplativost, onemoćalost i bolest, izostanak podrške obitelji i zajednice te manjak valorizacije zalaganja pojedinca. U tom slučaju, njih se briše s popisa nositelja, a kad za pojedino dobro ne postoje nositelji, ono gubi status zaštićenoga kulturnog dobra. Na neki način, kulturno dobro prestaje postojati, a predmet proučavanja kustosa nestaje.

Ta činjenica povlači za sobom i promjene u stalnom postavu Riznice Međimurja. Ako se dogodi da neko dobro izgubi status, njega bi, u skladu s konceptom da prezentiramo samo dobra upisana na nacionalnu listu, trebalo izuzeti z postava. Isto tako, ako se na listu upiše novo dobro, njega bi trebalo uključiti u postav. Jedino na taj način postav može odražavati aktualno stanje na terenu. Takav je stalni postav u svojoj srži nestalan, a za mene kao kustosa i autora postava znači neprestanu aktualizaciju postava.

Nadalje, nositelje vještina ne može se izložiti u stalnom postavu kako bi prezentirali svoje vještine. Stoga smo osmislili projekt „Dokumentiranje ne-

materijalne baštine Međimurja“ kojem je cilj snimiti popularno-dokumentarni film o svakom zaštićenom nematerijalnom dobru. Uz pomoć vizualnog materijala, posjetiteljima Riznice Međimurja ćemo približiti nositelje vještina i njihove vještine uključujući ih na virtualan način u postav. Većina nositelja vještina kojoj smo se dosad obratili pristala je na suradnju, no bilo je i onih koji su suradnju odbili.

To iskustvo osmišljavanja postava temeljenog na znanju i vještinama živih ljudi potaknulo me na promišljanje odnosa nositelja vještina i mene kao kustosa. Odgovornost pojedinca koji preuzima na sebe ulogu nositelja vještina golema je ako se namjerava pridržavati odredbi Konvencije i hrvatskih nacionalnih propisa u pogledu obveza. Obveze se čine mnogo većima od prava koja potencijalno mogu ostvariti. Prava su tek malobrojna i često samo simbolična.

Najvažnije je pravo upisivanje na popis nositelja vještina. No, taj je popis za pojedino dobro javnosti u većini slučajeva nedostupan (npr. rješenja o zaštiti pojedinog dobra nisu javno dostupna na mrežnim stranicama Ministarstva kulture), a kamoli prezentan u svrhu popularizacije dobra. Nadalje, nositelji se imaju pravo pozivati na ugled Ministarstva kulture Republike Hrvatske ili UNESCO-a ako su uvršteni i na svjetsku listu. Time se zainteresiranim posjetiteljima i korisnicima njihovih znanja jamči kvaliteta koju je prepoznala struka. Pozivanje na ugled i mogućnost korištenja prepoznatljivih logotipa pripadaju području marketinga. Ta mogućnost najčešće izostaje kod velikog broja nositelja vještina jer se radi o starijoj populaciji, nevjешtoj komunikaciji, oglašavanju na mrežnim stranicama ili služenju stranim jezicima.

Uz održavanje vještine živom, nositelji vještina dužni su raditi i na popularizaciji te prenošenju znanja. Taj segment nositelji vještina često doživljavaju kao još jedan dodatni posao za koji se moraju pripremiti, opremiti i izdvojiti vrijeme koje bi inače proveli u svojim uobičajenim radno-dnevnim aktivnostima. Pravni propisi ne govore ništa o tome moraju li oni to raditi besplatno ili bi trebali primiti naknadu za tu obvezu. Tu do izražaja dolazi financiranje aktivnosti povezanih sa zaštitom nematerijalnih dobara. Sam upis dobra na listu zaštićenih ili preventivno zaštićenih dobara ne donosi i izravno financiranje, a to je ipak pravo s kojim većina nositelja vještina računa prilikom procesa kandidature dobra za upis.

Financiranje se spominje u Konvenciji, članak 13. „Ostale mjere za zaštitu“ pod točkom d:

„U svrhu zaštite, razvoja i unaprjeđenja nematerijalne kulturne baštine koja je prisutna na njezinu teritoriju, svaka država stranka nastoji:

(...) (d) usvojiti odgovarajuće pravne, tehničke, administrativne i financijske mjere u cilju:

(i) poticanja stvaranja ili jačanja institucija za obuku u području upravljanja nematerijalnom kulturnom baštinom i prijenosa te baštine putem stručnih skupova i prostora namijenjenih za predstavljanje ili izražavanje te baštine;

(ii) osiguravanja pristupa nematerijalnoj kulturnoj baštini uz istodobno poštovanje uobičajenih praksi koje utječu na pristup određenim oblicima takve baštine;

(iii) utemeljenja institucija za dokumentiranje nematerijalne kulturne baštine i olakšavanja pristupa tim institucijama.“

Tekst Konvencije nekonkretno i pomirljivo u odnosu na državno zakonodavstvo svake države potpisnice govori o financiranju zaštite nematerijalne baštine. Na primjeru Republike Hrvatske, financiranje aktivnosti uglavnom se odvija na institucionalnoj razini u smislu osiguravanja sredstava i prostora za rad stručnjaka u Ministarstvu kulture, muzejima, knjižnicama, arhivima, institutima, fakultetima te financiranjem regionalne i lokalne samouprave. Financiranje kao vid brige o nematerijalnoj baštini predstavlja stabilno i neprekidno ulaganje u zaštitu nematerijalne baštine.

Takvo financiranje ne odnosi se na one izvan sustava, odnosno nositelje vještina. Za njih se osigurava financiranje u drugom obliku. Jednom godišnje, u sklopu „Poziva za predlaganje programa javnih potreba u kulturi Republike Hrvatske“, mogu se prijaviti projekti u zaseban fond „Zaštita i očuvanje nematerijalnih kulturnih dobara“. Taj fond ima najmanje sredstava u odnosu na druge koji se raspisuju u sklopu godišnjega javnog poziva. No, on omogućuje svima zainteresiranima da prijave manje financijski zahtjevne projekte koji dokumentiraju, istražuju ili populariziraju nematerijalnu baštinu. S područja Međimurja sredstva iz tog fonda koristile su u više navrata samo institucije (Muzej Međimurja Čakovec i Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje) te jednokratno jedna domaća radinost i udruga građana. Informacije s terena pokazuju da nositelji vještina u najvećoj mjeri nisu upoznati s postojanjem tog fonda, kao ni ostalim izvorima financiranja na nacionalnoj razini. Takvo stanje ocjenjuju kao nebrigu za one ljude izvan Zagreba te se ne oslanjaju na pomoć mjerodavnih institucija. U tom pogledu ni MMC kao najveću regionalnu kulturnu instituciju ne prepoznaju kao partnera kojemu bi samostalno prišli u potrazi za suradnjom.

Sve navedeno faktori su s kojima se susrećem u svakodnevnom radu u osmišljavanju postava. U tom sam procesu i ja jedna od onih na koje treba prenijeti znanje s ciljem stvaranja što kvalitetnijeg postava. No, nositelji vještina imaju prednosti. Oni mogu bez institucija, ali institucije ne mogu bez njih. Bez nositelja vještina nema ni postava „Minijature“ onako kako smo ga kao autorska skupina zamislili.

Muzej i kustosi – aktivni ili pasivni sudionici u procesu očuvanja nematerijalne baštine?

Odluka da ćemo u postavu „Minijature“ prezentirati samo dobra upisana na nacionalnu listu zaštićenih nematerijalnih dobara koju smo usvojili kao autorska skupina ima svojih prednosti i nedostataka. O najvećem nedostatku, mo-

gućnosti da pojedino dobro prestane biti aktivno i izgubi status zaštićenog dobra zbog gubljenja aktivnih nositelja vještina, pisala sam u prethodnom poglavlju. Razmišljajući o tome, zapitala sam se možemo li mi sami pridonijeti poboljšanju statusa nositelja vještina.

Propitivanje uloge kustosa kao muzejskog djelatnika započinjem samom definicijom muzeja. Zakon o muzejima (NN 61/18) u 3. članku, 2. točki definira muzej na sljedeći način: „Muzej je pravna osoba ili ustrojstvena jedinica pravne osobe (muzej u sastavu) koja obavlja muzejsku djelatnost u svrhu proučavanja, obrazovanja i uživanja u materijalnoj i nematerijalnoj baštini čovječanstva i njegova okoliša, u službi društva i njegova kulturnoga i gospodarskoga razvitka, otvorena za javnost“. Najzanimljiviji dio te definicije jest dio „u službi društva i njegova kulturnoga i gospodarskoga razvitka“. Iako je naveden kao treći, posljednji dio, gospodarski razvitak je ono što se sve češće spominje kad se govori o cijelom kulturnom sektoru u kojem su muzeji stalna točka.

U prijavnoj dokumentaciji već se u prvoj rečenici opisa novog muzeja Riznica Međimurja otvoreno pozicionira u tom smjeru: „Predloženi projekt osmišljen je sa specifičnim ciljem koji glasi rekonstruirati fortifikaciju Starog grada u Čakovcu i revitalizirati ju razvojem integriranog kulturno-turističkog proizvoda u obliku muzeja nematerijalne baštine. Projektom će se riješiti nekoliko problema i slabosti kulturno-turističkog sektora u Međimurskoj županiji (...)“. U nastavku je kao jedna od najvećih slabosti identificirano „izuzetno loše građevinsko stanje turistički najatraktivnijih kapitalnih spomenika kulturne baštine, a pogotovo fortifikacije Starog grada Čakovec, a što priječi značajniju iskorištenost kulturne baštine u turističke svrhe“ (Projektna dokumentacija). Riznica Međimurja zamišljena je kao kotač zamašnjak kulturnog turizma u Međimurju.

Sprega između gospodarstva, turizma i kulture sve je osjetnija i o tome već postoji izvjesna količina znanstvene literature (npr. Kale 2014/2015), a Svjetska banka kulturu smatra faktorom ekonomskog razvitka i prilikom za ulaganje (Kirschenblatt-Gimblett 2013: 68). Našavši se u projektu u koji je upisana turistička komponenta, osmislila sam Kartu. Karta je zamišljena kao geografska karta na kojoj bi se našli ljudi i institucije povezane s nematerijalnom baštinom u Međimurju. Zahvaljujući sredstvima osiguranima u projektu, brojne su mogućnosti financiranja, oblikovanja i distribucije takvog materijala u fizičkom i digitalnom obliku. U fizičkom obliku to bi bio tiskani materijal koji bi posjetiteljima bio dostupan u suvenirnici Riznice Međimurja, turističkim uredima diljem Međimurske županije, kao i okolnih županija te bi bio distribuiran na sajmovima i radionicama u inozemstvu koje su predviđene u projektnim aktivnostima. Digitalni oblik Karte omogućava još veće mogućnosti promocije nositelja vještina i pružanja informacija. Prvi susret s Kartom bio bi moguć na mrežnoj stranici Riznice Međimurja s koje bi se u obliku aplikacije mogao preuzeti na *pametni telefon* ili pregledati na računalu. Ona bi isto tako mogla biti integralni dio audio-vizualnog vodiča po muzeju koji će se koristiti na vlastitom *pametnom telefonu* ili na uređaju koji se dobije u muzeju. Prednost je digitalne Karte mogućnost nadopunjavanja sadržaja, redovnog osvježivanja informacija

koje se mijenjaju, izravnog povezivanja na postojeće digitalne sadržaje koje su nositelji sami već izradili (društvene mreže, mrežne stranice, YouTube kanali). Ono što je najvažnije, Karta bi za korisnike bila besplatna. Kako su sredstava za aplikacije osigurana projektom, nema potrebe da se uključivanje nositelja vještina naplaćuje kao participacija u njezinoj izradi.

Karta bi predstavljala referentan popis temeljen na procjeni stručnjaka unutar Muzeja i izvan njega. Turistička zajednica Međimurske županije partner je projekta pa se u početku činilo da će osmišljavanje Karte biti lak zadatak.

No, intenzivan rad na postavu od oblikovanja ideje o Karti do pisanja ovog teksta otvorio je pitanja o ulozi mene kao kustosa u radu s nositeljima vještina. Jesam li ja *autorica* Karte koja osmišljava sadržaj ili *urednik* kojemu je zadatak osmisliti okvir u koji je samo potrebno uvrstiti postojeće podatke?

Na to me propitivanje navela spoznaja o nemogućnosti navođenja svih nositelja vještina na Karti. U nekim je to slučajevima jednostavno. Tako na području Međimurja imamo tri medicarska obrta koji imaju svoje adrese i mogu se uvrstiti na Karti. No, tko su nositelji štrigovske skupine govora? Je li to cijela zajednica? Ako jest, može li zainteresirani pojedinac navratiti u privatnu kuću nekog od njih i saznati nešto o štrigovskom govoru? Nikako.

Sve većim udubljanjem u aktivnosti povezane sa stalnim postavom, ponajprije terenskim radom, svoju ulogu i ulogu potencijalnih suradnika u osmišljavanju Karte i cijelog postava doživljam kao autorsku i aktivnu ulogu. Pokušaj da aktivno pridonosimo diseminaciji informacija zainteresiranoj publici koji bi mogli postati korisnicima usluga nositelja vještina zasad ostaje samo na postavu. Svakodnevni rad na tom postavu znači i traženje daljnjih, možda i boljih, rješenja.

ZAKLJUČAK

Rad se bavi promišljanima koja su rezultat dvogodišnjeg rada na osmišljavanju stalnog muzejskog postava posvećenog nematerijalnoj baštini. Postav se osmišljava za budući muzej Riznica Međimurja čije je otvorenje planirano 2020. godine u obnovljenoj fortifikacijskoj zgradi Starog grada u Čakovcu. U radu na postavu sudjelujem kao jedna od autorica postava.

U uvodnom dijelu ukratko sam opisala sadržaj koji će se prezentirati u postavu te koji su bili kriteriji za odabir. S obzirom na regionalni karakter Muzeja Međimurja Čakovec i usmjerenost na regionalnu publiku, u nastavku rada razmatram koliko struktura publike utječe na osmišljavanje postava. U tom slučaju, zbog publike je odlučeno da se odredi dodatan prostor kao uvod u pojam nematerijalne baštine kako bi se posjetitelja što bolje pripremilo za prezentirani sadržaj.

Drugo poglavlje donosi promišljanje o samom sadržaju postava, odnosno prezentaciji nematerijalne baštine u odnosu na materijalnu. Predmet istraživanja i prezentacije kod nematerijalne baštine živi su ljudi – nositelji vještina,

to uvelike uvjetuje odnos kustosa prema predmetu istraživanja. Promišljajući o pozitivnim i negativnim stranama statusa nositelja vještina, tijekom suradnje s nositeljima primjećujem da sami nositelji vještina imaju vrlo malo koristi od suradnje s institucijama koje su zadužene štiti nematerijalnu baštinu. Takva situacija dovodi do manjka povjerenja i odbijanja suradnje što može ugroziti pojedine segmente stalnog postava na kojem radimo.

Završno poglavlje posvećeno je razmatranju mogućnosti poboljšanja statusa nositelja vještina promidžbenim aktivnostima Riznice Međimurja. Tako je nastala ideja o izradi Karte, materijala na kojem bi se turistima i posjetiteljima muzeja na jednom mjestu nudile informacije o nositeljima vještina, njihovim aktivnostima, uslugama i proizvodima te manifestacijama. No, zasad se nismo odlučili izraditi Kartu zbog nemogućnosti izrade konačnog popisa nositelja vještina. Uključivanje jednih, a neuključivanje drugih moglo bi utri put nepovoljnom, konkurentskom ozračju na terenu koje bi se moglo nepovoljno odraziti u radu na postavu, kao i na planiranje aktivnosti nakon otvorenja Riznice Međimurja.

IZVORI I LITERATURA

DRONJIĆ, Matija

2017. Kratak pregled sustava zaštite nematerijalne kulturne baštine u Republici Koreji. *Etnološka istraživanja* 22, 9–25.

HAMERŠAK, Marijana. PLEŠE, Iva.

2013. Uvod u proizvodnju baštine. U: Hameršak, Marijana, Pleše, Iva i Vukušić, Ana-Marija (ur.). *Proizvodnja baštine: Kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*. Institut za etnologiju i folkloristiku: Zagreb, 7–28.

KALE, Jadran

2014/2015. Betinski muzejski put u nematerijalnu kulturnu baštinu. *Informatica museologica*, Vol 45/46, 35–46.

KIRSHENBLATT - GIMBLETT, Barbara

2013. Svjetska baština i kulturna ekonomija. U: Hameršak, Marijana. Pleše, Iva. Vukušić, Ana-Marija (ur.). *Proizvodnja baštine: Kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*. Institut za etnologiju i folkloristiku: Zagreb, 65–117.

Projektna dokumentacija projekta »Rekonstrukcija i revitalizacija fortifikacije Starog grada Čakovec u Muzeju nematerijalne baštine«.

Rješenje o zaštiti štrigovske skupine govora od 10. srpnja 2015. godine, izdalo Ministarstvo kulture Republike Hrvatske.

Statut Muzeja Međimurja Čakovec.

Zakon o muzejima (NN 61/18).

Zakon o potvrđivanju Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine (NN 5/2006).

RIZNICA MEĐIMURJA: HOW CAN INTANGIBLE HERITAGE BE MUSEUMIZED?

Key words: intangible heritage, museumize, the bearers of traditional skills, curator, Treasure-trove of Međimurje

This article is based on the experience of the author's two years of curatorial work while creating the permanent exhibit of regional intangible heritage in the new museum Riznica Međimurja (Treasure-trove of Međimurje), which will be opened in 2020 in Čakovec. This is a project in which Muzej Međimurja Čakovec (Museum of Međimurje in Čakovec – MMČ) participates as one of four partners, and which receives partial support from European Structural and Investment Funds. The museum Riznica Međimurja is located in the fortification building of the Old Town complex in Čakovec, which consists of a palace (where the MMČ is located) and fortifications. In terms of museum type, Riznica can be categorized as a regional and complex museum. One of the two permanent exhibits will present the protected intangible treasures from the region of Međimurje that are inscribed on national and international lists. Fifteen intangible treasures from the region of Međimurje are inscribed on the national list and three on UNESCO's Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. Intangible treasures will be presented grouped according to common characteristics.

This text focuses on the question of how to museumize intangible heritage, which the author examines with regard to specific situations from her own perspective as one of the creators of the exhibit. One important question addressed here is how much the public influences the content of a museum's presentation. In this case, the creators of the exhibit designated a separate space where visitors could be introduced to the basic concept of intangible heritage.

In connection with this, the article then addresses the presentation of intangible heritage in relation to tangible heritage in the permanent exhibit. Central to this discussion are the bearers of traditional skills, their rights and responsibilities, and their relationship with institutions charged with the protection of intangible heritage. Finally, considering the unfavorable position of the bearers of traditional skills, the author offers her thoughts on the possibilities of disseminating information about the activities performed by the bearers of traditional skills, suggesting how we might increase their visibility and accessibility to the eyes of the public.

(Translated by Alexander Hoyt)

NESNOVNA KULTURNA DEDIŠČINA MED TERENOM IN REGISTRI

UTJECAJ POPISIVANJA NEMATERIJALNE KULTURNE BAŠTINE NA AKTIVNOSTI I PROJEKTE NJEZINA OČUVANJA

Hrvatska je do kraja 2018. godine u nacionalni registar upisala 170 nematerijalnih kulturnih dobara te 17 dobara na UNESCO-ove popise nematerijalne kulturne baštine. Na temelju analize promatrat će se neki od procesa popisivanja i odgovoriti na pitanja jesu li i u kojoj mjeri ti procesi utjecali na nastanak novih, kao i na nastavak prijašnjih projekata očuvanja, istraživanja, dokumentiranja i promocije nematerijalne baštine. Jedan dio rada analizira podatke dostupne iz mrežnih izvora u posljednjih tridesetak godina kako bi se utvrdilo je li i kako promijenjen pristup prema tradicijskoj baštini nakon aktivnosti UNESCO-a na popisivanju nematerijalne baštine u čemu je sudjelovala i Hrvatska. Drugi dio posvećen je analizi projekata zaštite i očuvanja nematerijalnih kulturnih dobara sufinanciranih javnim natječajem Ministarstva kulture. Na temelju pojedinih primjera propitat će se procesi pobaštinjenja (*heritagization*) i komodifikacije nematerijalne kulturne baštine koji se pojavljuju u procesu upisa te nakon njega, o kojima se raspravljalo u dosadašnjim istraživanjima (Hameršak i Pleše 2013; Nikočević i dr. 2012; Smith 2015).

Ključne riječi: nematerijalna kulturna baština, UNESCO, projekti, Republika Hrvatska

* Dr. sc., docentica, viša stručna savjetnica, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Runjaninova 2
10000 Zagreb, mirela.hrovatin@min-kulture.hr
UDK: 7.025.3/.4:39(497.5)002

TEORIJSKO POLAZIŠTE

Kada u etnološkim i kulturnoantropološkim istraživanjima govorimo o nematerijalnoj kulturnoj baštini, osvrćemo se ponajprije na početke UNESCO-ovih nastojanja za izradom međunarodnih instrumenata i provođenjem aktivnosti na pokušajima očuvanja tradicijskih znanja, vještina, svjetonazora i načina života u određenim zajednicama diljem svijeta¹. Već i u površnijem promišljanju tog UNESCO-ova pristupa tradiciji, nazire se kompleksna problematika koja povlači za sobom brojna istraživačka pitanja.

Ako kulturu kao pojavu pokušamo shvatiti u njezinoj kompleksnosti i međuovisnosti o brojnim društvenim faktorima što, po mojem mišljenju, najbliže konceptu habitusa objašnjava Bourdieu (1977), tada se i nematerijalna kulturna baština promatra ponajprije kao dio kulture, odnosno procesa koji stalno mijenjaju stvaranje kulture u okviru (suvremenih) odnosa između ljudi, država, lokalnih sustava upravljanja, interesnih grupa i slično (Smith 2015: 141). Pri tome je potrebno uvidjeti da su aktivnosti očuvanja nematerijalne baštine izravno vezane za dugogodišnje iskustvo UNESCO-a na zaštiti² materijalne baštine u sklopu kojega je došlo i do promišljanja o razvoju pristupa znanjima i vještinama koje je potrebno očuvati kako bi se i mnoga materijalna kulturna dobra održavala i obnavljala³ (Kurin 2007). Činjenica da ljudi žele očuvati vrijednu materijalnu baštinu iz prošlosti dio je kulture općenito kao nečega što čovjek stvara te u sklopu čega odabire očuvati i povijesne građevine. Imajući takav pristup u vidu, ne čudi činjenica da se pokušava čuvati i tradicija. Ta su nastojanja postala i ostaju dio dinamičnih i kompleksnih društvenih procesa te mogu poprimati vrlo različite funkcije i ciljeve, to se također u kulturnoj antropologiji promišlja kao dio mehanizama koje ljudi pri stvaranju kulture koriste (usp. Kirshenblatt-Gimblett 2004: 61). O tim i drugim različitim kulturnoantropološkim pitanjima, o procesima vezanima za nematerijalnu kulturnu baštinu i UNESCO-ove aktivnosti prošlih nekoliko desetljeća već su raspravljali mnogi istraživači kulture (Ceribašić 2013, Hameršak i Pleše 2013, Kirshenblatt-Gimblett 2004, Kurin 2007, Nikočević i dr., 2012, Smith 2014, Zebec 2013). U radu će se propitati utjecaj UNESCO-ovih preporuka i međunarodnih instrumenata na nematerijalnu kulturnu baštinu

- 1 Više informacija o UNESCO-u i politikama vezanima za nematerijalnu kulturnu baštinu dostupno je na UNESCO-ovim mrežnim stranicama (mrežni izvor 1).
- 2 Zbog okvira rada ne mogu ulaziti u raspravu o terminologiji (više u: Nikočević i dr. 2012), ali zaštita (više u: značenju fiksiranosti određenih oblika baštine) ili očuvanje (više u: značenju otvorenosti baštine promjenama) u konzervatorskoj praksi istoznačnice su jer se podrazumijeva s jedne strane mehanizam popisivanja i pokušaja održanja pojedinih aspekata tradicijske (nematerijalne) kulture, a s druge strane stalnu otvorenost tradicije promjenama (ne može se govoriti o idealnom očuvanju itd.). Dodatno, termini nematerijalna kulturna baština i nematerijalno kulturno dobro sužavaju područje tradicije na onu baštinu ili njezine aspekte koji se izdvajaju u suvremeno doba iz kompleksnog sustava pojedine lokalne kulture i daje im se dodatna pažnja iz određenog, najčešće stručnog razloga (povijesna važnost, važnost za društvo u cjelini itd.) ili političkog razloga (sprječavanje nestanka tradicijskih znanja, međukulturna suradnja itd.).
- 3 Početci očuvanja nematerijalnih znanja i vještina vezani su za obnovu materijalne baštine Japana (više o tome na: mrežni izvor 1).

u Hrvatskoj na primjerima pojedinih aktivnosti i projekata očuvanja, istraživanja, dokumentiranja i promocije nematerijalne kulturne baštine.

Popisivanje nematerijalne baštine, odnosno proglašenje pojedinih njezinih aspekata nematerijalnim kulturnim dobrima, kako se službeno nazivaju nakon upisa u nacionalni registar kulturne baštine Republike Hrvatske, ili elementima nematerijalne kulturne baštine, kako ih se obično naziva nakon upisa na UNESCO-ove popise⁴, dio je procesa komodifikacije tradicije, kako je već istaknuto u dosadašnjim istraživanjima (Hameršak, Pleše i Vukušić 2013). Iako se UNESCO-ova Konvencija za zaštitu nematerijalne kulturne baštine iz 2003. godine službeno provodi preko državnih tijela (u Hrvatskoj je za to zaduženo Ministarstvo kulture), zbog čega je pristup „odozgo“, odnosno sa stručno-znanstvenih i državnih pozicija moći neizbježan, ipak su se mnogi građani s vremenom uključili aktivno u popisivanje, ali i u provedbu projekata očuvanja, prema preporukama Konvencije. Zbog toga nije moguće govoriti o isključivom jednostranom nametanju Konvencije, već se može reći da su ti procesi od početka bili vrlo dinamični i išli su u oba smjera. Primjerice, građani „odozdo“ često su utjecali na to da se u praksi zaobilazilo neke od propisanih kriterija za, na primjer, upis u nacionalni registar (usp. Vitez 2007), a ponekad bi se izjašnjavali da ne žele uopće biti upisani i slično⁵. Započinjanje i provedba različitih aktivnosti i projekata očuvanja nematerijalne baštine dio su procesa pobaštinjenja (eng. *heritagization*) određenih aspekata kulture kao nematerijalne baštine, stoga se u radu sagledavaju i s tog aspekta.

METODOLOGIJA

Prvi dio istraživanja obuhvaća dostupne podatke o projektima u Hrvatskoj koji uključuju nematerijalnu baštinu, u užem smislu nematerijalna kulturna dobra upisana u nacionalni registar i na UNESCO-ove popise, koji se nalaze na internetu od 1. 1. 1991. do 1. 1. 2019. godine. To razdoblje odabrano je kako bi se mogli usporediti podatci u podjednakom vremenu (oko 10 godina) pri-

4 Nakon 2006. godine, stupanjem na snagu Konvencije za zaštitu nematerijalne kulturne baštine iz 2003. godine, UNESCO je utemeljio dva popisa nematerijalne kulturne baštine: Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva i Listu nematerijalne kulturne baštine kojoj je potrebna hitna zaštita. Kao treći popis utvrđen je prema čl. 18. Konvencije (u kojem nije eksplicitno definiran kao popis) Registar dobrih praksi očuvanja nematerijalne kulturne baštine svijeta. Iz razloga kako su popisi službeno prevedeni u Zakonu o potvrđivanju Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine iz 2005. godine kao liste i kao registar te kako je Konvencija prevedena kao Konvencija o zaštiti (a ne očuvanju), tu službenu terminologiju ću koristiti u radu (Zakon, 2005).

5 Po mojem mišljenju, na temelju diskusija s kolegama iz UNESCO-a, ono što se u literaturi naziva *top-down* ili pristupom odzgo i, suprotno tome, *bottom-up* ili pristupom odozdo, u osnovi je akademska terminologija u službi rasprava i kritika UNESCO-ovih politika jer ako se govori o Konvenciji iz 2003. godine i njezinoj provedbi, nije moguće izbjeći zaključak da je svakako na jedan način nametnuta državama kao dio (UNESCO-ovih) globalnih politika, a time i građanima koji žive u tim državama. Međutim, građani imaju pravo izbora žele li ili ne žele biti dio tih procesa (usp. Smith 2015), a mnogi odlučuju ostati izvan toga, što pobija i one tvrdnje iz različitih istraživanja (usp. Kirshenblatt-Gimblett 2004) koje govore da ako nisu popisani, nisu vidljivi ili da ne mogu povlačiti sredstva iz različitih izvora i drugo. Iz tog razloga buduća istraživanja trebala bi promatrati tko želi biti popisana, a tko želi ostati izvan tih danih okvira te s kojim krajnjim ciljevima, odnosno što se pritom događa.

je i nakon pojave Konvencije 2003. godine⁶. Podatci s interneta prikupljeni su s pomoću Google pretraživača korištenjem ključnih riječi „nematerijalna baština“ kako bi se istraživanje usmjerilo na pojavu sintagme i koncepta u javnosti (npr. u medijima, u lokalnoj zajednici itd.). Na taj način istraživanje je ograničeno na pojam koji je generiran u UNESCO-u (nematerijalna baština), a isključeni su drugi mogući pojmovi poput „tradicijska, duhovna, folklorna baština“ jer se želi pokazati izravan utjecaj UNESCO-ovih politika, kao i nacionalnih aktivnosti na području zaštite nematerijalne kulturne baštine⁷. Pretraživanje pojma „nematerijalna baština“ jasno je bilo vidljivo na ekranu računala (npr. najvažnije mrežne stranice pojavljivale su se na početku ekrana) te se pretraživala svaka godina zasebno kako bi se dobio precizniji uvid u pojavljivanje pojma u javnom prostoru (mediji, fakulteti, istraživački instituti, lokalna samouprava i slično). Također, u tražilici sam odabrala ograničenje rezultata samo na područje Hrvatske koje se u ovoj analizi istražuje.

Drugi dio analize temelji se na podacima iz elektroničke baze podataka „Teuta“ odnosno ISKB-a (Informacijskog sustava kulturne baštine Ministarstva kulture⁸) od 2009. godine, kad je započelo vođenje evidencije projekata koje je sufinanciralo Ministarstvo, pa sve do 1. 1. 2019. godine. Pregledano je ukupno 768 prijavljenih projekata, od kojih je 560 sufinancirano sredstvima Ministarstva kulture, a 208 odbijeno za sufinanciranje. U bazi „Teuta“ vodi se evidencija o svim prijavljenim projektima po godinama (naziv programa, nositelj, tj. predlagatelj, zatraženi iznos, županija; prilog 1), a za svaki projekt posebno vodi se evidencija o njegovu provođenju (ugovor, izvještaj, evaluacija uspješnosti provedbe – potvrda da je projekt proveo mjerodavni konzervatorski odjel itd.).

Za potrebe ovog rada provedena je jednostavna statistička analiza što znači da nisu odvajani isti projekti tijekom godina i izdvajani iz pojedinih godina, već se svaka godina sagledavala pojedinačno i zbrajali su se svi projekti prijavljeni za tu godinu. Iz tog razloga krajnji zbroj projekata ne odgovara vrsti projekta ili pojedinačnim projektima, nego je zbroj ukupno podržanih projekata tijekom svih godina. Također, u čitavom se radu primjenjuje i kvalitativna etnološka metoda na način da su istaknuti oni podatci koji mogu odgovoriti na osnovna pitanja ovoga rada, kao i na pitanja koja se iscrpnije razmatraju.

Kao i svako drugo kulturnoantropološko istraživanje, i ovo je samo djelomično te ne može obuhvatiti sveukupnost procesa koji se u realnosti odvijaju,

6 Zanimljivo je, primjerice, vidjeti tijekom pretraživanja da se sintagma „nematerijalna baština“ uopće ne pojavljuje sve do 2000-tih u Hrvatskoj, iako je UNESCO već od 80-ih godina počeo koristiti tu terminologiju, a stručnjaci iz Hrvatske sudjelovali su na nekim od tih sastanaka i u izradi nacionalnog Zakona 1999. godine.

7 Za neke godine pokušala sam pretraživati i preko tih drugih pojmova (npr. tradicijska ili folklorna baština), ali oni se pojavljuju u kontekstu koji nije vezan za UNESCO, odnosno vidljivo je da nema važnijeg utjecaja na tu vrstu kulture u Hrvatskoj sve do prvih upisa nematerijalnih dobara iz Hrvatske.

8 ISKBN ili „Teuta“ kao elektronička baza koristi se od početka 2000-tih. U toj se bazi vodi evidencija o svim kulturnim dobrima upisanima u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, kao i onih koji su u procesu valorizacije za upis. Kratak sadržaj upisanih dobara kao izvod iz ISKBN-a vidljiv je i na mrežnim stranicama Ministarstva kulture pod nazivom „Registar kulturnih dobara“ (mrežni izvor 2).

UNESCO je prvi put službeno koristi 1982. godine na međunarodnoj konferenciji o kulturnim politikama (Mondiacult) u gradu Meksiku (mrežni izvor 3), a ICOMOS 1994. godine u Dokumentu o autentičnosti [kulturne baštine / spomenika kulture] iz Nare, Japan (mrežni izvor 4). Dodatno, sintagma je bila poznata i stručnjacima etnologima koji su radili na pripremi nacionalnog Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara iz 1999. godine koji su je prilagodili u izraz „nematerijalna kulturna dobra“ zbog okvira Zakona⁹ (vlastiti uvid). Od 2001. do 2005. godine UNESCO provodi projekt Remek-djela usmene i nematerijalne kulturne baštine čovječanstva (mrežni izvor 5) kao prve aktivnosti na popisivanju te vrste baštine, a 2003. godine donosi Konvenciju. Od donošenja Zakona iz 1999. godine do prvih upisa na popis Remek-djela prošle su dvije godine te u Hrvatskoj, prema mrežnim podacima, u tom razdoblju nema aktivnosti na očuvanju i promociji nematerijalne baštine koje bi se mogle istaknuti kao izravan rezultat UNESCO-ove politike očuvanja nematerijalne baštine niti kao utjecaj sastavljanja nacionalnoga zakonodavnog okvira za tu vrstu baštine. Tek sljedeće, 2002. godine, Hrvatska prijavljuje čipkarstvo na drugi poziv za upis na popis Remek-djela, a 2005. godine, u okviru trećeg poziva na upis, na isti popis prijavljuje dvoglasje tijesnih intervala¹⁰. Sve te aktivnosti dosta su utjecale na područje muzeologije i muzealaca koji u svakodnevnom radu imaju izravan doticaj s lokalnim kulturama pa se tako na internetu već od 2000. do 2002. godine u Hrvatskoj pojavljuje nematerijalna baština u kontekstu stručno-znanstvene rasprave o načinima predstavljanja tradicijske kulture u jednom dinamičnom odnosu s lokalnim zajednicama koji ne samo da bi trebao uključivati dijalog nego i samo sudjelovanje određene zajednice u muzejskim aktivnostima te planiranju programa i projekata. U Hrvatskoj u tome prednjači Etnografski muzej Istre na čelu s etnologinjom i kulturnom antropologinjom, dr. sc. Lidijom Nikočević, koja u tom razdoblju počinje implementirati te suvremene dosege i na drukčiji način osmisliti postav i budući rad Muzeja (mrežni izvor 6).

Osim toga užeg stručnog kruga još uvijek se na početku 2000-tih u javnosti ne javlja koncept nematerijalne baštine, osim u nekim naznakama u sklopu državne politike, ali u tom dijelu više kao refleksija globalnih ekonomskih promjena (npr. kulturnog turizma) nego novog koncepta baštine. Tako se u Strategiji razvoja kulturnog turizma Hrvatske „Od turizma i kulture do kulturnog turizma“ iz 2003. godine ne pojavljuje pojam nematerijalne baštine kojim bi se obuhvatilo više od jedne njezine podkategorije koje su definirane Zakonom iz 1999. godine i Konvencijom iz 2003. godine pa se samo uključuje usmena baština u okviru upute za uključivanje lokalnih festivala i priča kao nematerijalnih kulturnih dobara u turističku ponudu (mrežni izvor 7: 10). To potvrđuje da je jedini jači utjecaj do tada polučio UNESCO-ov popis Remek-djela, koji u svom nazivu koristi upravo termin „usmena“ baština, a tek nakon toga i „nematerijalna baština“. Odjel za nematerijalna kulturna dobra u Ministarstvu kulture osniva se 2004.

9 Kulturna baština u Zakonu je definirana kao „kulturno dobro“ zbog potrebe pojedinačnih upisa u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, npr. nepokretna kulturna dobra, pokretna kulturna dobra.

10 Ti prvi prijedlozi nisu bili uvršteni među Remek-djela, ali kasnije jesu na Reprezentativnu listu (o tome više u: Hrovatin 2014).

godine i tada se upisuje prvih pet nematerijalnih dobara u nacionalni registar (uglavnom čipkarstvo). No, ti prvi upisi bili su pod velikim utjecajem koncepta zaštite materijalnih kulturnih dobara, kako je vidljivo iz njihova opisa u kojima se opisuje izgled čipke te vrlo malo način njezine izrade. Takav „materijalni“ pristup nematerijalnim kulturnim dobrima, uz drugu problematiku, otežao je službenu pripremu za predlaganje upisa čipkarstva na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva (o tome više u: Hrovatin 2014). Sljedeće, 2005. godine, potvrđena je Konvencija iz 2003. godine u Hrvatskoj, a kao prijedlog za Remek-djela priprema se čipkarstvo (mrežni izvor 8). No, ni te godine u javnosti se ne govori o čipkarstvu kao nematerijalnoj baštini, osim u kratkim službenim objavama Ministarstva kulture i kratkom određenju pojmova na stručnoj razini djelatnika Ministarstva (Šarlah 2005).

Od 2007. godine kreće intenzivan upis u nacionalni Registar od 10-ak nematerijalnih dobara godišnje do 2015. godine kad se ustaljuje upis na oko tri do pet upisa godišnje. Tijekom 2007. godine, kao posljedica prvih brojnijih upisa, prvo što je primijećeno u široj javnosti je hrana kao vrlo neutralna (religijski, etnički itd.) i mnogim građanima poznata i bliska nematerijalna baština vezana za njihovu svakodnevnicu (mrežni izvori 9 i 10). Prvi upisi u nacionalni Registar ovisili su o dokumentiranosti, odnosno istraženosti pojedinih kulturnih tradicija, kao i njihovoj većoj vidljivosti u Hrvatskoj. Primjerice, ona dobra koja su uključivala veće zajednice, više nositelja i širi geografski prostor (npr. Festa svetog Vlaha koja uključuje Dubrovnik i širu okolicu) bila su prva upisana u registar, a bila su izabrana iz preliminarnih (tentativnih) popisa koje su sastavili stručnjaci u Ministarstvu kulture i vanjski znanstvenici te stručnjaci kao potencijalni prijedlozi za UNESCO-ovu Reprezentativnu listu. Ti procesi potvrđuju se i na temelju sljedeće usporedbe: od 20-ak dobara upisanih do 2008. godine u nacionalni registar, većina njih (16) bilo je odabrano za pripremu nominacija za UNESCO. Od tih 16 sedam je prošlo evaluaciju i bilo upisano 2009. godine, dok su još četiri od tog prvog odabira upisana tijekom narednih nekoliko godina. Samo pet od tih prvih 16 ostalo je do 2019. godine neupisano na UNESCO-ove popise.

Iz vlastitog uvida potvrđujem kako je sama priprema 16 nominacija iz čitave Hrvatske tijekom 2008. godine uključivala stotinjak dokumenata kojima su nositelji, lokalne zajednice, općine, gradovi te stručne i znanstvene institucije poduprli prijedloge i izrazili spremnost na primjenu mjera očuvanja kako ih propisuje Konvencija iz 2003. godine i Zakon iz 1999. godine. Na taj način dodatno se proširilo informacije o tome što se nastoji činiti s tom baštinom u okviru principa njezine zaštite te se izravno uključilo i same nositelje u te procese. Stoga je očekivanje rezultata evaluacije UNESCO-a već samo po sebi bilo bitna prekretnica za lokalne zajednice, odnosno nositelje te su upisi na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu 2009. godine odjeknuli među njima i u široj javnosti. Sve je to konačno imalo izravan utjecaj na provedbu različitih daljnjih aktivnosti i vrlo konkretnih projekata vezanih za upisana nematerijalna dobra. S vremenom to je utjecalo i na neupisanu baštinu te su se intenzivirali

projekti diljem Hrvatske, a to je vidljivo i iz mrežnih izvora (mrežni izvori od 11 do 15). Pokretanje novih projekata bila je motivacija da Ministarstvo kulture od 2009. godine započne sa sustavnim sufinanciranjem aktivnosti koje se odnose isključivo na nematerijalnu kulturnu baštinu, odnosno dobra upisana u nacionalni registar i na UNESCO-ove popise. Projekte koje sufinancira Ministarstvo kulture analizira se detaljnije u drugom dijelu rada.

O kompleksnosti procesa popisivanja i propitivanja u stručno-znanstvenim krugovima, piše Nikočević u svojem doktorskom radu 2012. godine u kojem opisuje slučaj pokladne tradicije zvončara koja je upisana 2009. na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu. Iste godine doktorski rad napisala je i dr. sc. Iris Biškupić Bašić na temu obrta u Krapinsko-zagorskoj županiji od kojih su umijeće izrade dječjih igračaka i medicarstvo upisani 2009. i 2010. godine na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu. Etnomuzikolog Joško Čaleta piše doktorat o glazbenoj baštini dalmatinskog zaleđa među kojom je i otkanje, a koje je 2010. godine upisano na UNESCO-ovu Listu nematerijalne baštine kojoj je potrebna hitna zaštita. Od 2011. do 2015. godine u Institutu za etnologiju i folkloristiku provodi se znanstveni projekt „Hrvatska nematerijalna kulturna baština, društveni identiteti i vrijednost“ pod vodstvom dr. sc. Tvrta Zebeca¹¹ (mrežni izvor 16). U okviru sastanaka stručnjaka u Ministarstvu kulture (vanjskih stručnjaka i stručnjaka Ministarstva) s ciljem pripreme prvih upisa u registar i na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu, dolazi do dubljih rasprava¹² koje se počinju reflektirati dalje unutar etnološke i kulturnoantropološke struke u Hrvatskoj (vlastiti uvid). Već nakon tri godine od prvih upisa na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu, pojavljuju se i prve znanstvene kritike UNESCO-ovih aktivnosti i provedbe Konvencije iz 2003. godine u Hrvatskoj (Nikočević 2012; Hamersak, Pleše i Vukušić 2013). Na tim primjerima vidljivo je kako je popisivanje nematerijalnih dobara u nacionalni registar, a pogotovo i na navedenu UNESCO-ovu listu, utjecalo na znanstveno-istraživačku djelatnost i intenziviranje već postojećih projekata koji istražuju tradicijsku baštinu u Hrvatskoj. Tijekom svojega radnog iskustva uvidjela sam da se širenjem informacija o procesima popisivanja i očuvanja nematerijalne kulturne baštine među stručnjacima i u javnosti u novije vrijeme nematerijalna baština istražuje i u okviru većih projekata znanstveno-stručnih institucija u Hrvatskoj koji imaju

11 Dr. sc. Tvrta Zebec predsjednik je Povjerenstva za nematerijalnu kulturnu baštinu. Povjerenstvo za nematerijalnu kulturnu baštinu savjetodavno je tijelo Ministarstva kulture Republike Hrvatske sastavljeno od vanjskih stručnjaka (etnologa i kulturnih antropologa, jezikoslovaca), a sudjeluje u procesima popisivanja nematerijalne baštine od 2002. godine. Svi navedeni znanstvenici (Iris Biškupić Bašić, Lidija Nikočević, Joško Čaleta) trenutačno su članovi ili su bili članovi Povjerenstva te su za svoja daljnja i dublja istraživanja, koja su rezultirala doktorskim radovima, vjerojatno bili, između ostalog, motivirani i procesima popisivanja (vlastiti uvid).

12 Primjerice, Zorica Vitez (2007) donosi primjer Legende o Picokima o kojoj su stručnjaci Ministarstva kulture i Povjerenstva za nematerijalnu kulturnu baštinu mnogo diskutirali s obzirom na to da je riječ o suvremenom načinu prikazivanja tradicijske usmene predaje grada Đurđevca i okolice. Naposljetku je odlučeno kako ju je potrebno definirati kao prvu od ukupno tri kategorije propisane Zakonom o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara iz 1999. godine, a ne običajem (koji danas jest u određenim svojim aspektima) ili manifestacijom (potonje nije dosad prihvaćeno kao kategorija za upis u nacionalni registar).

različite istraživačke i društvene ciljeve, od turizma do razvoja ruralnih područja. Manji projekti izvan tih institucija povremeno isključivo kao cilj postavljaju proučavanje točno određenoga nematerijalnog dobra, u čijem istraživanju mogu ili ne moraju sudjelovati etnolozi i kulturni antropolozi (mrežni izvor 17).

Kao posljedica popisivanja nematerijalne baštine, u okviru struke pojavila se i potreba za mjestom gdje bi se odvijali susreti nositelja nematerijalne baštine, stručnjaka i građana te kojima bi se konkretnije mogli provoditi projekti očuvanja i promocije nematerijalne kulturne baštine¹³, stoga se krenulo u osnivanje centara za nematerijalnu baštinu. Dva su uspješno pokrenuta, u Pićnu 2011. godine za područje Istre (Centar za nematerijalnu kulturu Istre – CENKI, mrežni izvor 18) i u Čakovcu otvaranje kojeg je predviđeno za 2020. godinu za područje Međimurja (Muzej nematerijalne baštine, mrežni izvor 19), dok 2016. pokrenuto osnivanje trećeg u Slavonskom Brodu za područje Slavonije, Baranje i Srijema teče sporije iz nekoliko razloga (Centar za nematerijalnu baštinu, mrežni izvor 20). Sufinanciranje tih vrsta je projekata zahtjevno, a još je zahtjevnije osigurati nastavak događanja i susreta, projekata i aktivnosti. Iako je za sve centre predviđeno zapošljavanje etnologa, to ovisi o mogućnostima lokalne i županijske samouprave i/ili stručnih institucija kojima gravitiraju (npr. muzeji), a potrebno je osigurati funkcioniranje tih ustanova i u pogledu vođenja i logistike, stoga je nužna prisutnost različitih djelatnika i sektora. S dodatnim problemom depopulacije ruralnih područja, takvi centri, vrlo važni za revitalizaciju pojedinih tradicija, a time i geografskih područja, kako preporuča UNESCO, postaju pothvati s mnogobrojnim izazovima.

Tradiciju vrlo rado koristi i resor turizma za potrebe privlačenja posjetitelja u određene destinacije na različite načine (Kelemen i Lončar 2011). Od scenskih nastupa, ponajviše glazbe i plesa (mrežni izvor 21), preko rukotvorstva i predmeta, najčešće kao suvenira (mrežni izvor 22 i 23), do različitih običaja, kao što su blagdanski, na koje turisti naiđu (mrežni izvor 24), posredno ili neposredno, turizam u svoj kontekst uključuje nematerijalnu kulturu¹⁴. Isticanje posebnosti tijekom 20. stoljeća postalo je bitan aspekt tzv. doživljajnog turizma i strategije održivog razvoja (McCabe, Minnaert i Diekmann 2012), stoga je korištenje tradicije u turizmu dio globalnih procesa koji se zrcale i u Hrvatskoj (mrežni izvor 25). No, ako se promatra sustavno uključivanje nematerijalne baštine u turizam, ono ovisi o aktivnostima lokalnih turističkih zajednica i povezanosti s nositeljima te baštine, a o tome ovisi i uspjeh toga uključivanja, odnosno dugoročan i kvalitetan dijalog između kulture i turizma. Na opreznost kod uključivanja nematerijalne

13 Dok muzeji temelje svoju djelatnost na određenim pravilima muzejske struke, čuvanju predmeta i ostalim aktivnostima, centri za kulturu, u ovom slučaju nematerijalnu, mogu slobodnije provoditi aktivnosti na očuvanju nematerijalne baštine i koriste ih uglavnom nositelji sami za sebe, iako mogu služiti i za druge aktivnosti od kojih se neke mogu podudarati i s muzejskim (npr. izložbe, izlaganja, nastupi i drugo).

14 Primjerice, na mrežnim stranicama Hrvatske turističke zajednice posjetitelji lako mogu naći informacije o svim ovdje navedenim događanjima (nastupima kulturno-umjetničkih društava, izložbama o tradicijskoj baštini itd.). Na stranicama su i kratki opisi u kojima piše gdje i kada se može doživjeti i vidjeti različita nematerijalna kulturna dobra (i neupisana).

kulturne baštine u turizam i važnu ulogu lokalnih zajednica i nositelja u tom procesu usmjerene su mnoge nacionalne strategije (usp. Strategija, 2009), kao i međunarodni instrumenti i preporuke, uključujući i Konvenciju iz 2003. godine koja, iako ne spominje eksplicitno turizam, podrazumijeva uključenje nositelja u provođenje mjera očuvanja poput planiranja koje podrazumijeva i promociju koja se često veže za turističke sadržaje, što je vidljivo u stavku a) članka 13. (Zakon, 2005.). U tim procesima ističe se festivalizacija kao jedna od aktivnosti kojima se postiže takvo uključenje (Potkonjak, Kalafatić i Petrović Leš 2006), no kada ono nameću organizatori, nositelji nemaju dovoljno aktivnu ulogu u planiranju, odnosno odabiru onoga što će se predstaviti i slično pa to može dovesti do negativnih posljedica za nastavak određene tradicije. Primjer je takvog, „odozgo“ potaknutog, predstavljanja i projekt „Svi zajedno – hrvatsko naj“ (mrežni izvor 26). Taj projekt predstavlja javnosti nositelje nematerijalne baštine koji iz svojih krajeva dolaze prezentirati svoju baštinu, ali i sve ostale sudionike koji se na bilo koji način bave nematerijalnom baštinom, kako bi se prezentirale one aktivnosti koje pridonose određenim ciljevima turizma (enologija i gastrologija itd.). Korištenje nematerijalne baštine za povećanje broja turista glavni je cilj tog festivala, kako se navodi u medijima (*ibid.*). Potrebna bi bila posebna analiza kako bi se odgovorilo na pitanja koje posljedice takvo okupljanje ima za nositelje iz drugih krajeva, što posjetitelji očekuju i je li im i zbog čega važno vidjeti istodobnu prezentaciju više dobara s UNESCO-ovih popisa. U nekim slučajevima prvi efekt upisa na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu bio je kratkoročan i iscrpio se iz različitih razloga, što sam primijetila iz vlastitog uvida, poput neuključenja nositelja u planiranje, neosiguravanje sredstava, depopulacija ruralnih područja itd. Kao struka, u ovom tekstu možemo razmatrati pitanje kakva je javna prezentacija ostalih dobara koja nisu na nacionalnom popisu ili na UNESCO-ovim popisima, a vrijedna su nematerijalna baština.

Od popisivanja na UNESCO-ove popise, teme vezane za očuvanje nematerijalne kulturne baštine na nacionalnoj i međunarodnoj razini uvedene su kao dodatna tema u određene, ponegdje i otprije prisutne, sadržaje o kulturi i baštini u okviru kurikula u predškolsko, osnovnoškolsko, više i visoko obrazovanje. Vlastitim uvidom potvrđujem kako se u vrtićima djecu upoznaje općenito s vrijednostima baštine, uključujući i nematerijalnu baštinu, a pojedini dječji vrtići sudjeluju, primjerice, u radionicama (često vezanima za ekologiju, mrežni izvor 27) u sklopu kojih dobivaju informacije o nematerijalnoj baštini u vlastitom kraju ili šire, na razini države (npr. dio programa dječjeg vrtića može se odnositi na aktivnosti očuvanja nematerijalne baštine koje se sufinanciraju sredstvima Ministarstva kulture bez obzira na redovne izvore financiranja vrtića, mrežni izvor 28). U osnovnoškolski kurikulum nematerijalna baština uključena je u razrednu nastavu u predmetu Priroda i društvo u sklopu čega se nabrajaju uglavnom ona dobra koja su na UNESCO-ovim popisima (prirodna, nepokretna i nematerijalna baština), a neke škole prema svojim mogućnostima dodatno razvijaju te teme u različitim izvannastavnim i izvanškolskim aktivnostima (mrežni izvor 29) u kojima sudjeluju i sami nositelji te baštine. Veliki su problemi i kod provođenja takvih aktivnosti jer ne postoji okvir unu-

Pečenje soparnika (jednostavnog jela od tijesta i blitve) na otvorenom ognjištu na području nekadašnjih povijesnih Poljica, autor: Tonko Bartulović, 2008., Arhiva Ministarstva kulture Republike Hrvatske.

tar kojega bi nastavnici i profesori mogli djelovati, već pojedini projekti ovise o pojedinim nastavnicima i njihovoj motivaciji te entuzijazmu (o tome više u Hrovatin 2019). Na pučkim otvorenim učilištima provode se programi koji su obično verificirani kao mogućnost upisa u radnu knjižicu, no to nije sustavno razvijeno tako da o ustanovama ovisi ako će se organizirati tečajevi i za koju vrstu baštine (mrežni izvor 30). Od visokoškolskih predmeta tema nematerijalne baštine proteže se u studiju etnologije i kulturne antropologije na sveučilištima u Zagrebu (mrežni izvor 31 i 32) i Zadru (mrežni izvor 33), a ostala sveučilišta dotiču temu u sociologiji (mrežni izvor 34), povijesti (mrežni izvor 35) te podteme kulturnih politika, turizma, ruralnog i regionalnog razvoja i slično. Postavlja se pitanje koliko su razrađeni i međusobno umreženi ti različiti programi i ciljevi izobrazbe o nematerijalnoj baštini u Hrvatskoj.

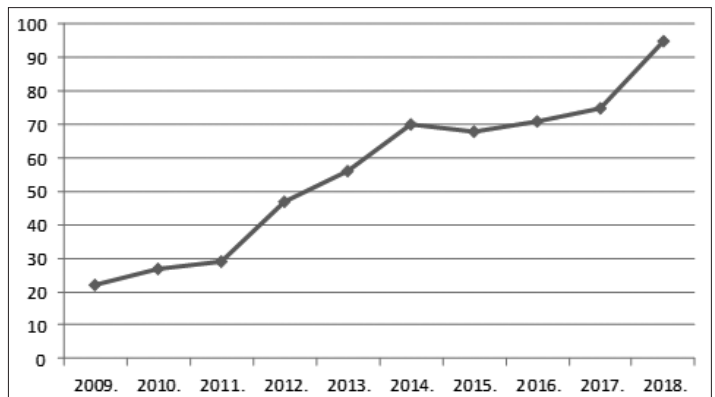
ANALIZA AKTIVNOSTI U OČUVANJU NEMATERIJALNE KULTURNE BAŠTINE KOJE SUFINANCIRA MINISTARSTVO KULTURE

U ovom dijelu rada analizirani su projekti koji se u Hrvatskoj provode s ciljem očuvanja nematerijalne kulturne baštine, a sufinancira ih Ministarstvo kulture putem javnog Poziva za predlaganje programa javnih potreba u kulturi Republike Hrvatske koji se raspisuje jednom godišnje (mrežni izvor 36). U razdoblju nakon intenziviranja upisa u nacionalni registar ne dolazi do bitnijih pomaka u planiranju i provedbi projekata pa još 2008. godine Ministarstvo kulture sufinancira izvan javnog natječaja samo dva projekta jer tada Ministarstvo još nije službeno pokrenulo sufinanciranje isključivo nematerijalnih dobara. Tek se 2009. godine tzv. programi zaštite i očuvanja nematerijalnih kulturnih dobara¹⁵ uključuju u spomenuti javni natječaj Ministarstva, time se

15 U radu koristim riječi projekti i očuvanje nematerijalne baštine umjesto „programi zaštite i očuvanja nematerijalnih kulturnih dobara“, kako je službeni naziv, jer se program više odnosi na planiranje dok je projekt značenjski usmjeren prema konkretnoj provedbi. Natječajem se može financirati, osim

otvorila mogućnost redovnog sufinanciranja tih programa. To je razdoblje odmah nakon 2008. godine i pripreme 16 nominacija za upis na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu pa je na taj način Ministarstvo odmah nakon upisa na taj svjetski popis provelo jednu od mjera zaštite (očuvanja) prema preporukama UNESCO-a koja podrazumijeva i financijsku potporu¹⁶. Iako se sufinanciranje inače podrazumijeva za sva kulturna dobra upisana u nacionalni registar, ipak prije upisa na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu nije bilo izravnog sufinanciranja za nematerijalnu baštinu, iako je do 2009. godine i prvog upisivanja na taj UNESCO-ov popis već bilo upisano više od 20 nematerijalnih kulturnih dobara u nacionalni registar. Svaki sljedeći upis na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu, ali i ostale UNESCO-ove popise (Listu hitne zaštite i Registar dobrih praksi očuvanja), s vremenom je dodatno pridonosio vidljivosti konzervatorskih aktivnosti, ciljevima Konvencije i strategije Ministarstva, što je vidljivo u povećanju broja projekata iz godine u godinu (grafikon 1). Prema vlastitim uvidima i analizom podataka iz „Teute“ – elektroničke baze Ministarstva, to povećanje broja projekata ne odnosi se samo na one projekte koji su započeti prije procesa popisivanja, štoviše, više je onih projekata koji su posve novi i pokrenuti zbog upisa određenoga nematerijalnog kulturnog

Broj programa zaštite i očuvanja nematerijalnih kulturnih dobara sufinanciranih sredstvima Ministarstva kulture po godinama

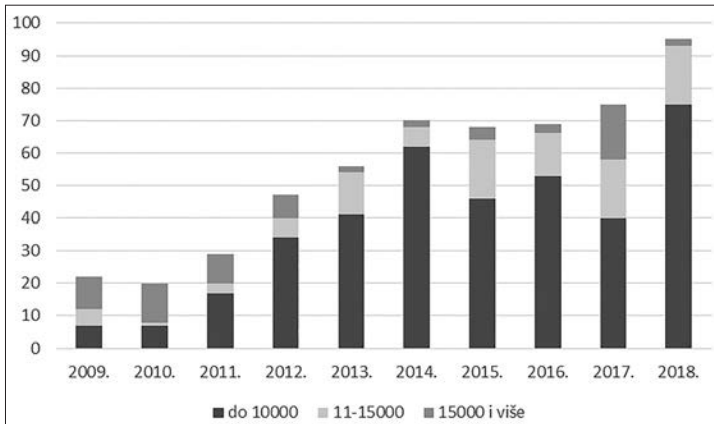

dobra¹⁷. Na javni natječaj Ministarstva kulture prijavljuju se projekti različitih iznosa, od nekoliko tisuća kuna za manje projekte do nekoliko desetaka ti-

nematerijalnih dobara upisanih u registar, i ona nematerijalna baština koja je (odnosno će biti) evidentirana u Središnjem inventaru kulturne baštine (ta je baza podataka trenutačno u izradi).

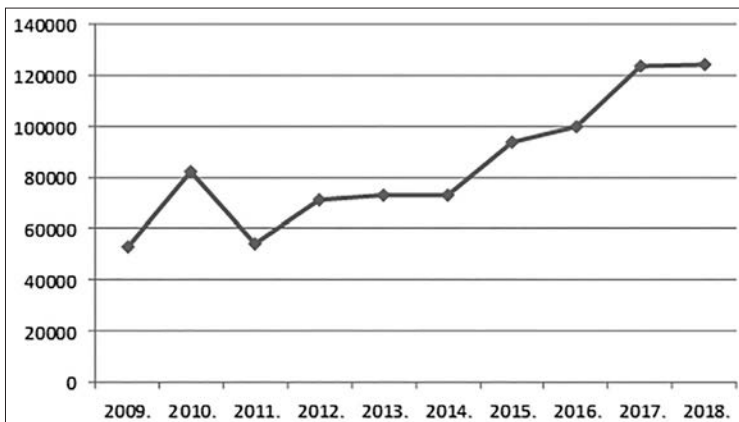
- 16 Ministarstvo kulture državno je tijelo koje službeno provodi Konvenciju iz 2003. godine, stoga je bilo dužno, jer je Hrvatska potpisnica navedene Konvencije, provesti konkretne aktivnosti, od popisivanja, preko financiranja do praćenja stanja o nematerijalnim kulturnim dobrima.
- 17 Jedan dio projekata koji se u manjem dijelu dotiču nematerijalne baštine (npr. izrada nošnji, festivali tradicijske glazbe i drugo) sufinancirali su se godinama, i prije popisivanja nematerijalne baštine, preko istoga javnog natječaja, ali na području kulturno-umjetničkog amaterizma. Buduća istraživanja mogla bi usporediti je li dolazilo do sličnog povećanja broja projekata povezanih s nematerijalnim kulturnim dobrima (zasad iz vlastitog uvida mogu reći da je bilo takvih projekata, ali ne bi se moglo govoriti o bitnijem povećanju njihova ukupnog broja). Primjerice, niti broj projekata zaštite pokretnih i nepokretnih kulturnih dobara nije bitno porastao posljednjih godina, stoga se zasad ne može govoriti o općenitim promjenama na području zaštite kulturnih dobara.

suća kuna za veće projekte. Većina projekata do 2019. godine kretala se u okviru od 2.000,00 do 40.000,00 kuna, koliki su ujedno donji i gornji okviri iznosa koji se dodjeljuju pojedinom projektu (grafikon 2). Vidljivo je da je najveći broj projekata do iznosa od 10.000,00 kuna, a najmanji iznad 15.000,00 kuna odnosno 20.000,00 kuna. Iz vlastitoga dosadašnjeg uvida, to se odnosi uglavnom na projekte lokalnih zajednica odnosno samih nositelja koji imaju manje kapacitete za provedbu većih projekata i aktivnosti.

Okvirni iznosi do-
dijeljeni pojedinim
programima zaštite i
očuvanja nematerijal-
nih kulturnih dobara
po godinama

Unatrag nekoliko godina broj odobrenih projekata, odnosno onih kojima se dodjeljuje potpora, iznosi oko sto godišnje, a maksimalni ukupni godišnji iznos oko 1.000.000,00 kuna odnosno 140.000,00 EUR. Od 2008. godine do kraja 2018. godine prijavljeno je ukupno 553 projekta za koje je dodijeljeno 6.132.313,00 kuna ili nešto više od 800.000,00 EUR.

Povećanje
ukupnog godišnjeg
iznosa (u EUR)
dodijeljenog od
Ministarstva
kulture za progra-
me zaštite i očuva-
nja nematerijalnih
kulturnih dobara
od 2009. do 2019.
godine

Ono što je čudno u analizi je da od ukupno 170 upisanih nematerijalnih dobara, nije svako dobro zastupljeno u nekom od prijavljenih projekata. Štoviše, projekti se izravno fokusiraju na 80-ak nematerijalnih dobara koji su upisani u

registar jer uz isto kulturno dobro može biti vezano više projekata. Određeni projekti djelomice pokrivaju još 30-ak nematerijalnih dobara, no nisu sustavno usmjereni na tih 30-ak dobara, već ih se dotiču u okviru projekata usmjerenih na onih ostalih 80-ak dobara. Čak 60 dobara od ukupnog broja upisanih u registar nije do 2019. godine obuhvaćeno niti jednim projektom, to pokazuje da za neka dobra ne postoji potreba za tom vrstom ciljane potpore¹⁸. Iz vlastitog uvida tvrdim da nekima od tih dobara nije posvećena dovoljna pažnja unatoč traženju pomoći od nositelja (npr. kod razrade projekata, provedbe aktivnosti i drugo). Također, ako se uzme u obzir podatak da u Hrvatskoj djeluje oko 7500 udruga u kulturi (mrežni izvor 37), od čega oko 1000 usko na području kulturno-umjetničkog amaterizma (mrežni izvor 38), do sto projekata godišnje za područje tradicijske živuće kulture je vrlo malo, čak i ako se tome pribroji oko 150 projekata s područja kulturno-umjetničkog amaterizma koji se djelomično dotiču nematerijalne baštine¹⁹. Postoje mnogi razlozi za tako slab odaziv, od toga znaju li uopće udruge i građani za tu mogućnost do manjka logističke pripreme i mogućnosti provedbe projekta i slično.

Podatci o projektima pokazuju da se nositelji često javljaju već prvu godinu nakon upisa dobra u nacionalni registar (oko 20 %) ili s odmakom od dvije godine (oko 30 %) i više godina (njih 50 %), što potvrđuje da popisivanje izravno utječe na osmišljavanje ciljanih projekata jer većine tih projekata prije upisa nije bilo. Unatrag tih deset godina sufinanciranja, između 20 i 40 % prijavitelja je isto i oni su nositelji nematerijalnih dobara, a čine ih uglavnom udruženja građana koja provode projekte. Javljaju se u određenim razdobljima: npr. pet godina uzastopce javljaju se isti predlagatelji pa potom opet pet godina neki drugi, dok neki povremeno naprave pauzu od jedne do tri godine pa se opet jave. Oko 10 % od ukupno prijavljenih projekata prijavi se samo jednom jer najčešće prelaze u neke veće planove lokalne samouprave ili ostalih resora (npr. turizma). Između 20 i 30 % godišnje prijavi se potpuno novih projekata, od čega ih se većina odnosi na nedavno upisana dobra, dok su ostali osmišljavani tijekom nekoliko godina pa su tek nakon toga prijavljeni. Navedeno pokazuje da nema niti pravoga kontinuiteta niti se može predvidjeti za narednu godinu koliko predlagatelja će se prijaviti i kada pa se ne mogu planirati ni konkretna sredstva. No, dosad još nije opao broj prijavljenih projekata ispod 80, to je pokazatelj da je većina projekata dugoročna, iako se neki ne prijavljuju svake godine. Oko 5 % projekata godišnje ne podržava se, često iz razloga jer ta dobra nisu upisana u registar, nisu u kategoriji nema

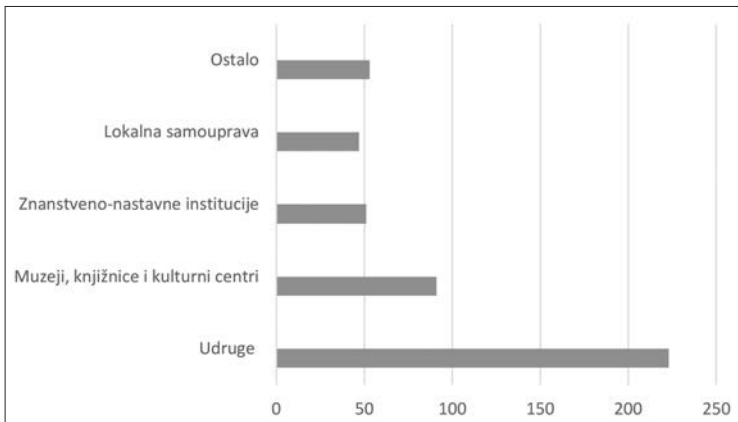
18 Dobar primjer je Festa svetog Vlaha koja se održava u veljači u Dubrovniku, a podržava je lokalna samouprava i Rimokatolička crkva te sami građani. Tu je i Sinjska alka te nekoliko drugih većih tradicijskih događanja koja se sufinanciraju izravnim pokroviteljstvom Vlade Republike Hrvatske, Sabora Republike Hrvatske te pojedinih ministarstava pa nemaju potrebu za financiranjem preko javnog poziva.

19 Na području kulturno-umjetničkog amaterizma je oko 400 ukupno prijavljenih projekata godišnje, a većina ih se odnosi na umjetničku (nastupi folklornih skupina i sl.) i materijalnu kulturnu baštinu (obnova nošnji itd.).

terijalne baštine (npr. noviji festivali, manifestacije i sl. koji nisu povezani s tradicijskom baštinom) ili nisu dobro obrazloženi stavci troškovnika²⁰.

Najveći iznosi dodjeljuju se dobro razrađenim projektima s vidljivim rezultatima (npr. dokumentiranje, istraživanje i slično) koji osiguravaju provođenje smjernica Konvencije iz 2003. godine, od čega su najvažniji kriteriji: podizanje svijesti o vrijednosti dobra, uključenje šire zajednice i usmjerenje na tzv. održiv razvoj pojedinog dobra, odnosno njegovu ulogu u suvremenom životu, a time i njegov budući kontinuitet²¹. Takve projekte obično vode udruge građana koje imaju dovoljan broj osoba koje mogu provesti pojedine aktivnosti, od planiranja do realizacije i izvještavanja o provedbi projekta. Najmanje iznose dodjeljuje se projektima s kratkoročnim rezultatima, primjerice radionice vezenja, izrada predmeta, različite kratke prezentacije za javnost i slično, iako i ti projekti bitno pridonose živosti same baštine i traženju mjesta koje bi ona mogla imati u današnjem načinu života.

Kako predlagatelj (nositelj programa) može biti bilo koja pravna ili privatna osoba u Republici Hrvatskoj, tako projekte prijavljuju različiti subjekti i pojedinci (grafikon 4).

Broj prijavitelja odnosno nositelja programa zaštite i očuvanja nematerijalnih kulturnih dobara sufinanciranih sredstvima Ministarstva kulture od 2009. do 2019. god. po vrstama

Najčešće su to udruge (oko 200 različitih unatrag 10 godina), uključujući i kulturno-umjetnička društva (od 50 od 200), koje provode vrlo raznolike vrste projekata, od obrazovnih u suradnji sa školama i vrtićima, preko izravnog prenošenja i prezentacije u okviru zajednice i obitelji, do različitih aktivnosti na dokumentiranju i istraživanju dobra. Slične projekte prijavljuju stručne institucije poput muzeja, knjižnica i kulturnih centara (ukupno oko 70 unatrag 10 godina), s time da oni provode i certificirane tečajeve i osposobljavanje za određene vještine, zatim izdaju vrijedne publikacije i pripremaju izložbe za javnost. Lokalna samouprava (oko 20), uključujući i turističke zajednice (oko 10),

20 Popis odobrenih i odbijenih projekata javno je dostupan na mrežnim stranicama Ministarstva, pod „Natječaji – Javni pozivi – Arhiva“ (mrežni izvor 39).

21 Ostali kriteriji za ocjenjivanje programa u okviru javnog natječaja dostupni su na: mrežni izvor 40.

najčešće prijavljuju projekte koje provode u suradnji s vanjskim suradnicima, udrugama i stručnim institucijama. Više znanstveno orijentirane institucije, poput istraživačkih instituta i fakulteta (oko 10), u pravilu prijavljuju projekte dokumentiranja i sustavnog istraživanja nematerijalnog dobra, uz povremene publikacije i javne rasprave. Vrtići i osnovne škole (oko 5) provode izobrazbu i radionice vezane za nematerijalnu baštinu, često i u suradnji s nositeljima. Povremeno projekte prijavljuju i pojedinci, najčešće nositelji baštine ili istraživači, a ostali koji prijavljuju projekte su obrtnici, vjerske institucije (župe, samostani), OPG-ovi te kazalište i mediji (radio). Analiza prijavitelja pokazuje raznolikost, ali i usmjerenost nezanimarivog broja zainteresiranih građana na očuvanje tradicije. I dok bi se moglo očekivati da će muzeji i kulturni centri najviše prijavljivati projekte jer ih mogu dobro logistički provesti, ipak potporu u većini slučajeva traže udruge građana. Iz vlastitog uvida primjećujem kako su građani i udruge građana kao nositelji vrlo predani budućnosti svoje baštine. Nositeljima je dosta teško doći do bitnijih sredstava iz drugih izvora za pokretanje organiziranog bavljenja nematerijalnom baštinom kao što to mogu različite institucije, organizacije i centri, a to se reflektira i na kvalitetu i na dugoročnost pojedinih njihovih aktivnosti. Naravno, prije nekoliko desetljeća mnoga nematerijalna kulturna dobra bila su prenošena u okviru lokalne zajednice, ali depopulacija ruralnih područja te istodobni porast aktivnosti građana unutar svoje vlastite zajednice često dovodi do toga da, primjerice, u nekom selu postoji samo jedna osoba koja se bavi organizacijom određenih aktivnosti koje mogu prezentirati određena nematerijalna dobra te motivirati i okupiti žive nositelje nematerijalne baštine u tom selu.

Kao jedan od preduvjeta dobivanja sredstava preko natječaja Ministarstva je i sufinanciranje iz drugih izvora pa se tako nositelje i prijavitelje projekata na taj način usmjerava na suradnju s lokalnim i županijskim vlastima. Iako najčešće provedba tih projekata ostaje na lokalnoj razini, povremeno se iz tih razloga, kao i iz potrebe veće promocije baštine, pokazuje tendencija prelaska na županijsku, a potom i na državnu razinu provedbe²², tako proširujući utjecaj aktivnosti popisivanja i sufinanciranja na šira geografska područja. Upisi su poslužili kao velik poticaj za mnogobrojne aktivnosti vezane za nematerijalnu baštinu pa uz izravni prijenos znanja na mlađe, one uključuju javnu prezentaciju lokalne kulture, međunarodnu suradnju, dokumentiranje, istraživanja i drugo što se nije u tolikoj mjeri provodilo u nekoj zajednici ili vezano za određeno nematerijalno kulturno dobro prije njegova upisa. Dodatni razlozi za pokretanje takvih projekata u lokalnim zajednicama unatrag posljednjih nekoliko desetljeća su negativni utjecaji različitih društvenih i globalnih promjena (npr. tehnološki razvoj) koji su doveli do zamiranja određenih tradicijskih znanja i vještina, nezainteresiranosti mladih za usvajanjem tradicije i drugo.

22 I dok županija još može biti prijavitelj projekta koji uključuje jedno nematerijalno kulturno dobro ili više njih, državne institucije ne mogu. Kad se prelazi na te druge razine financiranja iznad lokalne samouprave, tada se obično planiraju mnogo veća sredstva i projekti mogu uključivati stanovništvo većih područja u Hrvatskoj. Ako se prelazi na međunarodnu razinu suradnje, tada se obično traže drugi izvori sredstava, prema glavnim ciljevima projekta (npr. kohezija, ruralni razvoj i drugo).

Mnogi upiti nositelja prema nama kao stručnjacima u Ministarstvu i izvan nje ga bili su usmjereni na pitanja što se „smije“ raditi s tradicijskom baštinom, koji su najbolji načini njezina očuvanja, prezentacije, unaprjeđivanja i slično. Mreža stručnjaka diljem Hrvatske koja je godinama prisutna na terenu omogućila je vrlo kvalitetan pristup većini projekata i njihovoj razradi u smislu dugoročnog očuvanja baštine (npr. lepoglavsko čipkarstvo, običaj kraljica iz Gorjana), razvijanja aktivnosti za nositelje, a ne, primjerice, samo za turiste (oćkanje), rješavanje konflikata i sličnih situacija koje su se pojavljivale i prije, a dodatno se intenzivirale nakon upisa (zvončari) itd.

Promatrajući sve dosad prijavljene projekte i kad se sagleda kako su raspoređeni po županijama u Hrvatskoj, još uvijek se može govoriti o relativno malom broju pokrenutih projekata koji se sufinanciraju izravno iz Ministarstva kulture ili iz nekog drugog izvora pa je stoga i upitna održivost mnogih nematerijalnih kulturnih dobara u smislu Konvencije iz 2003. godine. Štoviše, neka područja nisu obuhvaćena niti jednim projektom, niti ih je sufinancirala lokalna samouprava, iako postoji volja nositelja za pokretanjem određenih aktivnosti (npr. na području Ličko-senjske županije). Dodatno se u praksi pojavljuju situacije kada nositelji i/ili stručnjaci započnu neki projekt, nastavak takvog projekta ubrzo preuzima jedan od sektora koji ili ima veća financijska sredstva koja dodjeljuje ili preuzima čitavo jedno područje i prilagođava ga svojim ciljevima (npr. turistički sektor, sektor regionalnog razvoja i drugi). Zanimljiv je primjer jela od jednostavnog tijesta i blitve zvanog *soparnik* (fotografija 1), koje je kao način pripreme tog jela ubrzo upisano u nacionalni registar na zahtjev Udruge „Poljički soparnik“²³. Odmah nakon upisa, Udruga je putem javnog natječaja od Ministarstva kulture zatražila sredstva od oko tristo tisuća kuna kako bi pripremila njegovu zaštitu na nacionalnoj i europskoj razini kao autohtonoga tradicijskog proizvoda. Kako Ministarstvo nije imalo toliko sredstava, dodijeljeno je onoliko koliko je bilo potrebno da Udruga započne dodatnu zaštitu toga prehrambenog proizvoda preko Ministarstva poljoprivrede (dodatno istraživanje). Tek nakon svih tih aktivnosti, Udruga je uspjela *soparnik* zaštititi i na razini europskog tržišta, uz veliku podršku lokalne samouprave i županije. Danas je *soparnik* prepoznat kao tradicijsko jelo i nosi oznaku izvornosti te je zbog toga neizostavan proizvod u turističkoj ponudi ne samo nekadašnjeg područja povijesnih Poljica gdje se očuvao nego i u čitavoj Splitsko-dalmatinskoj županiji. Dok u nekim primjerima poput *soparnika* takvo prebacivanje podrške državnih i stručnih institucija s jednih na druge može biti dobar put za budućnost baštine, za druge primjere to može značiti i nestanak jer nositelji gube svaku drugu motivaciju za nastavljanjem tradicije osim plasiranja na tržište. Naravno, i sama politika popisivanja i preporuke za održivost tradicijske baštine imaju svoje ciljeve (npr. zadržavanje stanovništva u ruralnim područjima) pa se tu otvara pitanje tko sve sudjeluje i na koji način te s kojim posljedicama u očuvanju nekoga nematerijalnog dob-

23 Upis *soparnika* iniciran je tijekom aktivnosti vezanih za izložbu „Dalmatinska zagora – nepoznata zemlja“ koju je pripremila Ministarstvo kulture u Galeriji Klovićevi dvori od 4. 9. 2007. do 18. 11. 2007.

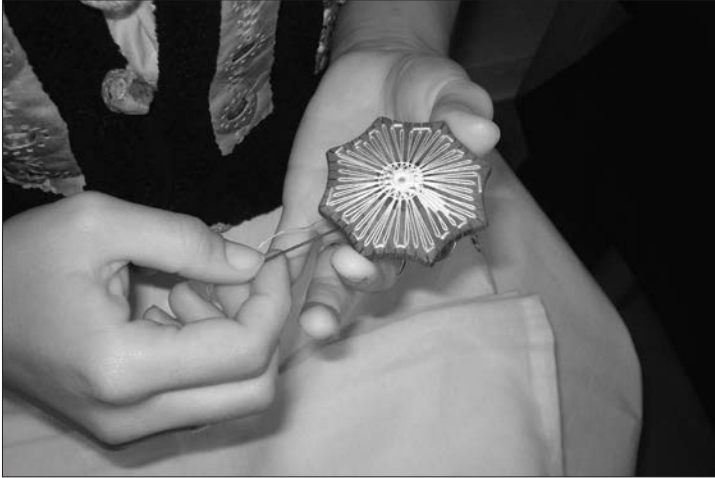
ra. Iako Ministarstvo kulture u izvještajima prati provedbu projekata, ne ulazi dublje u njihovu analizu kako bi se otkrili neki od pokazatelja potreba i budućeg smjera sufinanciranja određene vrste projekata (koji projekti bi trebali biti prioritetni te zašto i slično). U svakom slučaju, ako kao temelj pogledamo preporuke Konvencije iz 2003. godine, može se zaključiti kako u Hrvatskoj još uvijek nije razvijen sustavan pristup poticanju kontinuiteta započetih projekata, nego očuvanje nematerijalne kulturne baštine ovisi o pojedincima i udruženjima što, između ostalog, dovodi do gašenja mnogih projekata, a time posredno i nekih od tradicija.

Prema vlastitim uvidima, tvrdim kako postoje i drugi razlozi za gašenje pojedinih projekata, od kojih vrlo izravan utjecaj na nematerijalnu baštinu, uz depopulaciju ruralnih područja, promjene u političkom vodstvu u lokalnoj samoupravi i neadekvatna logistika. Jedan od velikih problema javlja se i u samoj lokalnoj zajednici među nositeljima, a posebno nakon upisa na neki od navedenih popisa. Tako u mjestu Sikirevci od oko 2,500 stanovnika (mrežni izvor 41) postoje dvije odvojene pravne osobe koje se bave izradom i očuvanjem u registar upisane sikirevačke čipke zvane *motivi* (fotografija 2): jedno je udruga građana koja se više bavi prezentacijom baštine, a drugo privatni obrt koji se više bavi plasmanom proizvoda na tržište²⁴. Obje udruge provode i obrazovanje mladih. Iako svaka osoba ili skupina osoba ima pravo izraziti vlastito viđenje svoje baštine, takva situacija u stvarnosti podrazumijeva i odvojeno financiranje, ali i provođenje drugih aktivnosti, od prezentacije do međunarodne suradnje, što se naročito ističe ako nema dijaloga i zajedničkog planiranja. Postavljaju se kulturnoantropološka pitanja na koji se način takve podjele mogu ublažiti kako bi se smanjila opasnost od nestajanja tradicije zbog takvih negativnih učinaka (npr. nemogućnost zajedničkog prezentiranja proizvoda na istom mjestu u isto vrijeme i slično), je li uopće takva intervencija potrebna i tko bi to znao i trebao učiniti: državne, znanstvene ili stručne institucije, lokalna zajednica, nositelji sami, UNESCO?

ZAKLJUČAK

Iz analize je vidljivo da su ciljne aktivnosti (stvaranje popisa, provođenje mjera zaštite i očuvanja) UNESCO-a i Hrvatske kao države potpisnice Konvencije za zaštitu nematerijalne kulturne baštine iz 2003. godine utjecale na nastavak prijašnjih aktivnosti te pokretanje novih aktivnosti i projekata očuvanja nematerijalne kulturne baštine. Iako neke od aktivnosti, poput dokumentiranja, istraživanja, promocije i prenošenja nematerijalne kulturne baštine postoje unatrag nekoliko desetljeća, upisivanje na UNESCO-ove popise od 2009. godine do današnjih dana intenziviralo je navedene aktivnosti vezane

24 Plasman proizvoda koji se temelje na tradicijskom načinu izrade dopušten je ako se ispune uvjeti za dobivanje dopuštenja i potvrde Državnog zavoda za intelektualno vlasništvo (mrežni izvor 42). Za proizvode temeljene na tradicijskoj prehrani potrebno je dobiti sličnu takvu potvrdu od Ministarstva poljoprivrede (mrežni izvor 43).

Izrada jednog od motiva sunčane čipke u Šikirevcima, autor: Ilija Šarčević, 2013., Arhiva Ministarstva kulture Republike Hrvatske.

za ona nematerijalna kulturna dobra koja se nalaze na tim popisima. Upisi u nacionalni registar kulturnih dobara Republike Hrvatske tek su nakon upisa prvih nematerijalnih dobara na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu, počeli utjecati i na pokretanje novih projekata vezanih za dobra koja se upisuju u nacionalni registar. U pokretanju novih i održavanju prijašnjih projekata različite interese imaju međunarodne organizacije (UNESCO), državne institucije (ministarstva), akademske ustanove (fakulteti, instituti) te sami nositelji i lokalna zajednica vezani za pojedino nematerijalno kulturno dobro pa ti interesi i aktivnosti u suvremeno doba postaju dio habitusa, u bourdieuovskom smislu riječi, toga nematerijalnog dobra i kulture pojedinog područja.

Prema usporedbi podataka dobivenih pretraživanjem interneta, analizom projekata iz baze „Teuta“ sufinanciranih sredstvima Ministarstva kulture te na temelju vlastitog uvida, planiranje i provedbu projekata izravnog očuvanja pojedinih nematerijalnih kulturnih dobara najviše provode udruge građana i građani pojedinci. Zbog nedovoljne pripremljenosti građana (uključenje različitih struka, logistika i drugo), kao i kompleksnosti kulture i njezinih procesa, često nisu u mogućnosti dugotrajnije provoditi pojedine projekte prema zahtjevima društva odnosno javnog natječaja (pisanje prijedloga, izvještaja, računa itd.). Pokazuje se i da nema mnogo takvih projekata koje vode ili u kojima sudjeluju etnolozi i kulturni antropolozi, od kojih se tek manji dio bavi usko nematerijalnom kulturnom baštinom u smislu UNESCO-ove Konvencije iz 2003. godine (kontinuirano dokumentiranje, sprječavanje negativnih utjecaja, razvoj dugoročnih planova i drugo). Druge struke usmjeravaju se na ciljeve koji ne moraju biti usklađeni s ciljevima očuvanja (npr. povećanje broja turista zbog promocije nematerijalnih dobara). Na temelju vlastitog uvida u procese očuvanja nematerijalne kulturne baštine od 2006. godine do današnjih dana, smatram da je jedan od većih problema neusklađenost različitih sektora, od kulture i obrazovanja, preko turizma do malog poduzetništva i regionalnog razvoja, koji dodatno pridonosi kakofoniji različitih pristupa ne-

materijalnoj baštini. Takav slabije organiziran pristup očuvanju nematerijalne kulturne baštine ponekad dovodi do nerazumijevanja među samim nositeljima i stvaranja različitih netrpeljivosti, ovisno o tome kako tko percipira razvoj i korištenje nematerijalne baštine u budućnosti.

U svemu tome svakako se potvrđuju procesi pobaštinjenja (*heritagization*), vidljivi i u pojavama i prijavama projekata odmah nakon upisa na pojedine popise, kao i veću prisutnost tih dobara u medijima (poput interneta) nakon upisa. Tu se kristaliziraju i procesi komodifikacije nematerijalne kulturne baštine, počevši od njezine prilagodbe različitim današnjim potrebama koje provode nositelji, lokalne zajednice (upravljanje baštinom, brendiranje tradicijskih proizvoda), ali i stručnjaci (kratkoročna istraživanja) te državnih struktura s neizostavno prisutnom politikom (turizam, zaštita kulturne baštine). Buduća istraživanja mogla bi još dublje preispitati koje su uloge (u smislu više različitih uloga) etnologa i kulturnih antropologa kao najuže struke povezane s nematerijalnom odnosno tradicijskom baštinom te na koje je sve načine moguće surađivati s nositeljima o različitim pristupima nematerijalnoj baštini. Aktivnosti popisivanja nematerijalne kulturne baštine i projekti koji se u novije vrijeme provode na tom području kulture pokazuju baštinu kao „aktivni proces“ (Smith 2015), dio života ljudi koji se neprestano mijenja i prilagođava novom kontekstu, stoga slične analize i daljnja istraživanja mogu u tome pokazati različite prisutne mehanizme.

LITERATURA

BIŠKUPIĆ BAŠIĆ, Iris

2012 *Tradicijski obrti na prostoru Krapinsko-zagorske županije: Doktorski rad.* Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

BOURDIEAU, Pierre

1977 *Outline of a Theory of Practice.* Cambridge – New York: Cambridge University Press.

CERIBAŠIĆ, Naila

2013 Novi val promicanja nacionalne baštine. UNESCO-ova Konvencija o očuvanju nematerijalne kulturne baštine i njezina implementacija. U: Marijana Hameršak, Iva Pleše i Ana-Marija Vukušić (ur.), *Proizvodnja baštine: Kritičke studije o nematerijalnoj kulturi.* Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 295–311.

ČALETA, Joško

2012 *Glazbovanje dalmatinskog zaleđa: interdisciplinarni antropološko-etnomuzikološki pristup glazbenoj praksi u kulturnom kontekstu: Doktorski rad.* Zagreb: Muzička akademija Sveučilišta u Zagrebu.

HAMERŠAK, Marijana, i dr.

2013 Uvod u proizvodnju baštine. U: Marijana Hameršak, Iva Pleše i Ana-Marija Vukušić (ur.), *Proizvodnja baštine: Kritičke studije o nematerijalnoj kulturi.* Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 7–28.

HROVATIN, Mirela

2014 Writing an „Intangible” Text. Between Politics, Science and Bearers. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* 51/1, 29–54.

HROVATIN, Mirela

2019 (u tisku). Implementation of Educational and other Activities in the Safeguarding of Handicrafts in Croatia. U: *2nd China – Central and Eastern European Countries Expert-Level Forum on the Safeguarding of ICH*. Hangzhou, China, 17–21 September 2018 (zbornik u tisku).

KELEMEN, Petra i LONČAR, Sanja

2011 „Obično“ vs. „atraktivno“. Kako priče o načinu života postaju dio turističke ponude. *Studia ethnologica Croatica* 23, 183–214.

KIRSHENBLATT–GIMBLETT, Barbara

2004 Intangible Heritage as Metacultural Production. *Museum International* 56/1–2, 52–65.

KURIN, Richard

2007 Safeguarding Intangible Cultural Heritage. Key Factors in Implementing the 2003 Convention. *International Journal of Intangible Heritage* 2, 10–20.

KVARANTA, Blanka

2016 *Nematerijalna kulturna baština Hrvatske pod zaštitom UNESCO-a: Diplomski rad*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile.

NIKOČEVIĆ, Lidija i dr.

2012 Culture or Heritage? The Problem of Intangibility? *Etnološka tribina* 42/35, 57–112.

NIKOČEVIĆ, Lidija

2012 *Zvončari i njihovi odjeci: Etnološka analiza višestrukih konteksta suvremenih pokladnih običaja Kastavštine: Doktorski rad*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

MCCABE, Scott i dr.

2012 Introduction. U: Scott McCabe, Dr. Lynn Minnaert i Anya Diekmann (ur.), *Social Tourism in Europe: Theory and Practice*. Bristol: Channel View Publications, 1–12.

POTKONJAK, Sanja i dr.

2006 Festivali i kulturni turizam. Tradicija u suvremenosti. U: Tihana Petrović Leš (ur.), *Festivali čipke i kulturni turizam*. Lepoglava: Turistička zajednica grada Lepoglave, Grad Lepoglava, 21–50.

SMITH, Laurajane

2014 Intangible Heritage. A Challenge to the Authorised Heritage Discourse. *Revista d'Etnologia de Catalunya* 39, 12–22.

- ŠARLAH, Ljiljana
2005 Skrb o kulturnoj baštini. *Diacovensia: teološki prilozi* 13/1, 93–96.
- VITEZ, Zorica
2007 Legenda o Picokima u svjetlu globalne i nacionalne (kulturne) politike. *Narodna umjetnost* 44/2, 11–25.
- ZEBEC, Tvrtko
2013 Etnolog u svijetu baštine. Hrvatska nematerijalna kultura u dvadeset i prvom stoljeću. U: Marijana Hameršak, Iva Pleše i Ana-Marija Vukušić (ur.), *Proizvodnja baštine: Kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 313–333.

IZVORI

Arhiva Ministarstva kulture Republike Hrvatske

- Mrežni izvor 1: Intangible Cultural Heritage, UNESCO, <https://ich.unesco.org/>, 24. 7. 2019.
- Mrežni izvor 2: Registar kulturnih dobara, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212>, 12. 7. 2019.
- Mrežni izvor 3: 1982-2000: from Mondiacult to Our Creative Diversity, UNESCO, <https://ich.unesco.org/en/1982-2000-00309>, 29. 7. 2019.
- Mrežni izvor 4: The Nara Document on Authenticity (1994), ICOMOS, <https://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf>, 29. 7. 2019.
- Mrežni izvor 5: Proclamation of the Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity (2001 – 2005), UNESCO, <https://ich.unesco.org/en/proclamation-of-masterpieces-00103>, 24. 7. 2019.
- Mrežni izvor 6: Etnografski muzej Istre: Novi postav odražavat će tradicijsku kulturu (23. 10. 2006.), *Jutarnji list*, <https://www.jutarnji.hr/arhiva/etnografski-muzej-istre-novi-postav-odrazavat-ce-tradicijsku-kulturu/3758562/>, 10. 8. 2019.
- Mrežni izvor 7: Strategija razvoja kulturnog turizma „Od turizma i kulture do kulturnog turizma“ 2003., Ministarstvo turizma i Institut za turizam, <http://arhiva.rera.hr/Portals/0/docs/eu-turizam/Strategij-Razvoja-Kulturnog-Turizma.pdf>, 3. 8. 2019.
- Mrežni izvor 8: Hrvatsko čipkarstvo predstavlja se u Belgiji, Culturenet Ministarstva kulture Republike Hrvatske, <https://culturenet.hr/default.aspx?id=5857>, 6. 8. 2019.
- Mrežni izvor 9: Jela hrvatske nematerijalne kulturne baštine, Hrvatska agencija za hranu, <https://www.hah.hr/arhiva/kulen.php>, 9. 8. 2019.

- Mrežni izvor 10: Zagorski štrukli postali zaštićeno kulturno dobro, *Poslovni dnevnik*, <http://www.poslovni.hr/zagorski-strukli-postali-zasticeno-kulturno-dobro-56919>, 12. 8. 2019.
- Mrežni izvor 11: Kosci za kosce, Radio „Samobor“, <http://www.radiosamobor.hr/2017/08/07/kosci-za-kosce-2/>, 13. 8. 2019.
- Mrežni izvor 12: MARGETJE V MARGEČANU! Stričak: „Manifestacije koje čuvaju tradiciju sve više dobivaju na važnosti, *Sjeverni info*, <https://sjeverni.info/margetje-v-margecanu-stricak-manifestacije-koje-čuvaju-tradiciju-sve-vise-dobivaju-na-važnosti/>, 13. 8. 2019.
- Mrežni izvor 13: Tradicija naših starih, *Agrobiz*, <https://www.agrobiz.hr/agrovijesti/tradicija-nasih-starih-9084>, 13. 8. 2019.
- Mrežni izvor 14: „Creski kaić“: najavljeni prvi dani creske pomorske baštine i tradicije, Hrvatski radio Rijeka, <https://radio.hrt.hr/radio-rijeka/clanak/creski-kaic-najavljeni-prvi-dani-creske-pomorske-bastine-i-tradicije/199582/>, 13. 8. 2019.
- Mrežni izvor 15: U Vodnjanu održana manifestacija „Dani srpske kulture i tradicije u Istri“, *Vodnjanski đir*, <https://www.vodnjanski.info/u-vodnjanu-odrzana-manifestacija-dani-srpske-kulture-i-tradicije-u-istri/>, 13. 8. 2019.
- Mrežni izvor 16: Hrvatska nematerijalna kulturna baština, društveni identiteti i vrijednosti, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, <https://www.ief.hr/istrazivanja/hrv-nematerijalna-kult-bastina/>, 16. 8. 2019.
- Mrežni izvor 17: Veli Iž: Glagoljaško pučko crkveno pjevanje u Zadarskoj nadbiskupiji, Hrvatska kulturna udruga „Pjevana baština“, http://www.pjevanabastina.hr/wp/wp-content/uploads/2013/06/VELI-IZ_ENG.pdf, 17. 8. 2019.
- Mrežni izvor 18: Centar za nematerijalnu kulturu Istre, Etnografski muzej Istre, Pazin, <https://www.emi.hr/index.php?grupa=1&stranica=27&jezik=hr>, 17. 8. 2019.
- Mrežni izvor 19: Inovativno i moderno rješenje! Međimurje do 2020. ima prvi muzej nematerijalne kulturne baštine u regiji, Međimurska županija, <https://medjimurska-zupanija.hr/2017/12/04/inovativno-i-moderno-rjesenje-medimurje-do-2020-ima-prvi-muzej-nematerijalne-kulturne-bastine-u-regiji/>, 17. 8. 2019.
- Mrežni izvor 20: Za očuvanje nematerijalne kulturne baštine 7,5 milijuna kn, Slavonski Brod *Plus*, https://sbplus.hr/slavonski_brod/politika/upravasamouprava/za_ocuvanjem_nematerijalne_kulturne_bastine_75_milijuna_kn.aspx#.XVZzBOaP59A, 17. 8. 2019.
- Mrežni izvor 21: Moreška, Kulturno-umjetničko društvo „Moreška“, <https://moreska.hr/>, 19. 8. 2019.

- Mrežni izvor 22: Šestinski kišobran – šarmantni zagrebački suvenir posebne vrijednosti, *Hotelijerstvo, ugostiteljstvo, turizam Zagreb*, <http://hup-zagreb.com/blog/sestinski-kisobran-sarmantni-zagrebacki-suvenir-osebne-vrijednosti/>, 20. 8. 2019.
- Mrežni izvor 23: Tipično osječki: Licitar, Turistička zajednica grada Osijeka, <https://www.tzosijek.hr/stranica.php?id=59> (licitar), 25. 8. 2019.
- Mrežni izvor 24: Velika Gospa u Velom lžu – Glagoljaška baština, Zadarska nadbiskupija, <http://www.zadarskanadbiskupija.hr/?p=2185>, 21. 8. 2019.
- Mrežni izvor 25: UNESCO nematerijalna baština, Hrvatska turistička zajednica, <https://www.htz.hr/hr-HR/promo-materijali/galerije-slika/unesco-nematerijalna-bastina>, 3. 8. 2019.
- Mrežni izvor 26: SVI zaJEDNO HRVATSKO NAJ – VUKOVAR 2019. – 2. Festival nematerijalne kulturne baštine, *Moja domovina*, <https://moja-domovina.net/2019/03/30/svi-zajedno-hrvatsko-naj-vukovar-2019-2-festival-nematerijalne-kulturne-bastine/>, 17. 8. 2019.
- Mrežni izvor 27: Godišnji plan i program Ekoškole 2018./2019., Dječji vrtić „Leptir“, Sesvete, Udruga „*Lijepa Naša*“, Zagreb, https://www.eko.lijepa-nasa.hr/users/profile_user/180, 18. 8. 2019.
- Mrežni izvor 28: Godišnji plan i program rada DV „Čok“ za 2015./2016. (glagoljica – sufinancirano sredstvima Ministarstva kulture), Dječji vrtić „Čok“, https://www.djecjivrtic-cok.hr/pdf/06102018_4784058253.docx, 18. 8. 2019.
- Mrežni izvor 29: Međunarodni dan kulturne baštine i Dan europske baštine, Osnovna škola „A. B. Šimić“, Zagreb, http://os-absimic-zg.skole.hr/?news_hk=1&news_id=517&mshow=290, 18. 8. 2019.
- Mrežni izvor 30: Programi osposobljavanja i usavršavanja, Pučko otvoreno učilište „Đuro Arnold“, Ivanec, www.ivanec.hr/download/158, 26. 8. 2019.
- Mrežni izvor 31: Kolegij „Etnološki i kulturnoantropološki pristupi zaštiti i očuvanju baštine“, Filozofski fakultet Zagreb, https://etno.ffzg.unizg.hr/wp-content/uploads/2013/11/Loncar_ZASTITA_silabus_2014.doc, 27. 8. 2019.
- Mrežni izvor 32: E-kolegij „Nematerijalna kulturna baština“, Filozofski fakultet Zagreb, <https://omega.ffzg.hr/course/info.php?id=2780>, 27. 8. 2019.
- Mrežni izvor 33: Izborni kolegij „Nematerijalna kulturna baština: klapsko pjevanje“, Sveučilište u Zadru, <http://www.unizd.hr/etnologijaantropologija/obavijesti/view/artmid/18297/articleid/33499/izborni-kolegij-nematerijalna-kulturna-ba%C5%A1tina-klapsko-pjevanje>, 27. 8. 2019.
- Mrežni izvor 34: Izborni kolegij „Društvo, povijest i nematerijalna kulturna baština“, Hrvatsko katoličko sveučilište Zagreb, <http://unicath.hr/izvedbeni-planovi-19-20/odjel-za-sociologiju/>, 27. 8. 2019.

- Mrežni izvor 35: O djelatniku: prof. dr. sc. Slaven Bertosa, Filozofski fakultet u Puli, <https://ffpu.unipu.hr/ffpu/slaven.bertosa>, 28. 8. 2019.
- Mrežni izvor 36: Javni pozivi, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=68>, 22. 8. 2019.
- Mrežni izvor 37: Udruge u Republici Hrvatskoj, Vlada Republike Hrvatske, https://udruga.gov.hr/UserDocsImages/UserFiles/File/udruga_u_republici_hrvatskoj_letak.pdf, 23. 8. 2019.
- Mrežni izvor 38: Udruge kulturno-umjetničkog amaterizma, Culturenet Ministarstva kulture Republike Hrvatske, <https://www.culturenet.hr/default.aspx?id=23567>, 23. 8. 2019.
- Mrežni izvor 39: Popis odobrenih i odbijenih projekata, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=2378>, 20. 8. 2019.
- Mrežni izvor 40: Zaštitni radovi na nematerijalnim kulturnim dobrima, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=9189>, 24. 8. 2019.
- Mrežni izvor 41: Plan gospodarenja otpadom 2018. – 2023., Općina Sikirevci, http://dokumenti.azo.hr/Dokumenti/PGO_Opcine_Sikirevci_2018_2023.pdf, 17. 8. 2019.
- Mrežni izvor 42: Što su oznake zemljopisnog podrijetla i oznake izvornosti, Državni zavod za intelektualno vlasništvo, <https://www.dziv.hr/hr/intelektualno-vlasnistvo/oznake/>, 18. 8. 2019.
- Mrežni izvor 43: ZOI/ZOZP/ZTS poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda, Ministarstvo poljoprivrede Republike Hrvatske, <https://poljoprivreda.gov.hr/istaknute-teme/hrana-111/oznake-kvalitete/zoi-zozp-zts-poljoprivrednih-i-prehrambenih-proizvoda/228>, 18. 8. 2019.
- Strategija razvoja kulturnega turizma na slovenskem 2009. – 2013. Maribor, 2009. Multidisciplinarni raziskovalni institut Maribor.
- Zakon o potvrđivanju Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine, Zagreb, 2005. Narodne novine 5/2005, Hrvatski sabor.

THE INFLUENCE OF INSCRIPTION OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE ON ACTIVITIES AND PROJECTS DEDICATED TO ITS MAINTENANCE

Key words: intangible cultural heritage, UNESCO, projects, the Republic of Croatia

By the end of 2018, Croatia had inscribed 170 intangible cultural treasures in its national register, as well as 17 elements on the UNESCO's intangible cultural heritage lists. After having carried out a detailed study, the author of this text discusses some of the processes of inscription and respond to the question of whether, and to what extent, these processes have influenced the appearance of new (as well as the continuation of existing) projects dedicated to the maintenance, research, documentation, and promotion of intangible heritage. One part of the article analyzes data available from internet sources over the last thirty years in order to determine whether and how the general approach to traditional heritage has changed after UNESCO's activity in the inscription of intangible cultural heritage elements in which Croatia participated. Another part focuses on an analysis of projects for the protection and maintenance of intangible cultural treasures co-financed through public grant competitions of the Ministry of Culture. The analysis confirms processes of heritagization visible through both the appearance and the application of new projects immediately after inscriptions of cultural treasures on specific heritage lists, as well as a greater presence of the treasures in the media (such as the internet) after those inscriptions. The author also describes noticeable processes of commodification of intangible cultural heritage, beginning with its adaptation to different contemporary needs – the needs of the bearers of cultural heritage within local communities (heritage management and the branding of traditional products) and the needs of experts (short-term research), but also the needs of state structures with unavoidably present policies (tourism, cultural heritage protection).

(Translated by Alexander Hoyt)

TRADICIJE UZGOJA KONJA LIPICANACA U SLAVONIJI, BARANJI I SRIJEMU

IZMEĐU KULTURNIH PRAKSI I KULTURNIH POLITIKA

*Nema konja što su lipicanci,
ni bečara k'o što su Gorjanci!*
(*Bečarac*, narodna pjesma iz Slavonije)

Rad daje kratak povijesni pregled pojave i uzgoja konja lipicanske pasmine u istočnom dijelu Hrvatske te nastoji istaknuti kako se uz lipicance razvilo više povezanih tradicija. Pokazuje kako te tradicije prerastaju od konjogojstva u društvene fenomene šireg značenja, a na kraju u kulturnu baštinu priznatu na državnoj razini.

Nastoji se razmotriti što lipicanci znače nositeljima toga nematerijalnog dobra, a što u kulturnoj politici zaštite i očuvanja nematerijalne baštine. Pokušavaju se identificirati glavni izazovi u procesu međunarodne nominacije tradicija uzgoja lipicanaca na Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva UNESCO-a koji je upravo u tijeku.

Ključne riječi: konji, lipicanci, nematerijalna baština, tradicijska kultura

* Dr. sc., konzervator savjetnik, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Konzervatorski odjel u Pože-
gi, zarko.spanicek@min-kulture.hr
UDK: 636.082.25:636.1.051(497.54)

UVOD

Otkako je konj pripitomljen na prostoru euroazijskih stepa oko 4000. god. pr. Kr. (Petrović Osmak 2017: 41), započela je njegova važna, ponekad i presudna uloga za kulturu i povijest ljudskih zajednica koje su ga koristile. Važno je zapaziti da je od mnogih koristi konja u povijesti prva i najvažnija bila njegova mobilnost, bilo mirnodopska, koja je ponajviše došla do izražaja kod nomadskih pastira, bilo ratna upotreba za uprezanje u bojna kola i konjaničke postrojbe. Snažan utjecaj i transformacijska snaga koju konj ima na svaku kulturu koja ga koristi možda je bila najvidljivija na primjeru sjevernoameričkih Indijanaca koji ga izvorno nisu poznavali, ali su ga, ubrzo nakon što su ga Europljani unijeli u Novi svijet, prihvatili i uklopili u svoju kulturu. Stoga ne čudi činjenica da je na euroazijskom prostoru i u sjevernoj Africi konj stekao iznimnu povijesnu važnost već za pretpovijesne kulture i drevne civilizacije starog vijeka. Već tada, a naročito u srednjem vijeku i početkom novog vijeka, konj je bio neupitna vrijednost, znak društvenog prestiža i povlastica aristokracije i vodećih društvenih slojeva. Stoga su ti slojevi najviše doprinijeli razvoju konjogojstva u prošlosti. Izvori navode austrijskog nadvojvodu Karla II. kao ključnu osobu u nastanku nove pasmine konja – lipicanaca.

Tadašnji austrijski regent, Karlo II., 1580. godine osnovao je ergelu u mjestu Lipica, u današnjoj Sloveniji, s ciljem uzgoja voznih i jahaćih konja za potrebe habsburškog dvora u Beču, odnosno dvorskih staja u Grazu koji je bio prijestolnica regenta Karla (Steinhausz 1924: 10–11). Time je počelo formiranje lipicanske pasmine, jedne od najstarijih pasmina konja u Europi, a ime je dobila po mjestu utemeljenja ergele. Zbog svoje jedinstvene ljepote i uporabne vrijednosti, s vremenom je lipicanac postao dio identiteta i nacionalna vrijednost Habsburške, kasnije Austro-Ugarske Monarhije, pa je i u današnje vrijeme njegov uzgoj najrazvijeniji u zemljama koje su nekad pripadale Monarhiji: Austriji, Sloveniji, Mađarskoj, Hrvatskoj i Rumunjskoj (Benčević 1957: 31; Korabi i ostali 2017: 22).

LIPICANAC U HRVATSKOJ

Teško je utvrditi kada je započeo uzgoj lipicanaca u Hrvatskoj. Raspoložemo samo podacima objavljenima prije 50 ili gotovo 100 godina, ti podatci su neujednačeni pa bi to koji su k tome i neujednačeni pa bi to pitanje zahtijevalo novo istraživanje. Prema dostupnim izvorima, najstariji uzgoj započeo je u ergeli grofa Andrije Jankovića u Terezovcu (današnjem Suhopolju) kod Virovitice u zapadnoj Slavoniji, vjerojatno krajem 18. stoljeća, jer je ondje nastala linija Tulipan 1800. godine (Stipić 1975: 16)¹ koja je uvrštena u jednu od osam službeno priznatih linija pastuha lipicanske pasmine i jedina je podrijetlom iz

¹ I u pogledu nastanka linije pastuha Tulipan podatci su neujednačeni. Stipić (1975) navodi da je linija nastala 1800. godine, a Benčević (1957: 34) i Ilačić (1975: 41) navode da je nastala 1810. godine.

Hrvatske. Tijekom 19. stoljeća uzgoj lipicanaca sustavno se širio Hrvatskom, tako 1924. godine, kada je napisana prva naša stručna knjiga o lipicancima, njegovo uzgojno područje obuhvaća tadašnje županije: Ličko-krbavsku, Modruško-riječku, velike dijelove Zagrebačke, Virovitičke, Požeške i Srijemske županije (Steinhausz 1924: 9). Iako je lipicanska pasmina nastala u krškom predjelu kojemu je iznimno prilagođena, s vremenom se njegov uzgoj koncentrirao u ravničarskim krajevima istočne Hrvatske, Slavoniji i Srijemu, gdje je do današnjih dana najzastupljeniji, proširivši se i na susjedno područje Baranje. Tome su glavni poticaj dali veleposjedničko-plemički sloj i vojne vlasti, osobito na području nekadašnje Vojne krajine u slavonskoj Posavini. Izraziti poticaj uzgoju lipicanaca daje i biskup Josip Juraj Strossmayer kada 1850. godine stupa na čelo Đakovačke biskupije, tada ujedno i jednog od najvećih veleposjeda u Slavoniji na kojem su se prvi lipicanci pojavili 1806. godine kada je ergela Lipica evakuirana pred Napoleonovim vojnim pohodom. Pod biskupom Strossmayerom, đakovačka ergela, koja se prvi puta spominje u povijesnim dokumentima već 1506. godine i koja je dugo bila poznata po uzgoju arapskih konja, postupno prelazi na uzgoj lipicanaca. Već tijekom druge polovice 19. stoljeća lipicanska grla biskupske ergele iz Đakova na gospodarskim izložbama u Zagrebu i Beču osvajaju prve nagrade (Cepelić 1904: 890–891; Šuljak 2006: 88). Strossmayerove napore oko unapređenja uzgoja lipicanaca nastavit će tijekom prve polovice 20. stoljeća njegovi nasljednici, đakovački biskupi Ivan Krapac i Antun Akšamović.

Brojnim mjerama koje pokreću i provode državne ustanove i društvene organizacije koje u to vrijeme nastaju (najvažnija je Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo, osnovano 1841. godine) nastoji se unaprijediti agrarno gospodarstvo općenito, a stočarstvo posebno, ponajprije u širokom seljačkom sloju. Već 1842. godine Gospodarsko društvo predlaže da se popiše stoka i uredi stočni katastar, to je i ostvareno 1845. godine, a bila je rijetkost u to vrijeme (Vučevac Bajt 2007: 63). Nagrađivanje rasplodnih grla provedeno je 1851. godine, a Društvo organizira i poduku stočara na brojnim predavanjima te prvu *Dalmatinsko-hrvatsko-slavonsku gospodarsku izložbu* u Zagrebu 1864. godine. Kada se tomu dodaju nastojanja stočarskih zadruga oko popravljanja pasminskog sastava gotovo svih vrsta stoke, osnivanje najstarije poljoprivredne škole u Hrvatskoj 1860. godine (Gospodarsko šumarsko učilište u Križevcima), donošenje *Zakona ob uređenju veterinarstva u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* 1888. godine te *Naredbe o licenciranju pastuha* 1893., osnivanje Državne pastuharne u Varaždinu 1863. godine i Zemaljske pastuharne kao tijela Hrvatsko-slavonske zemaljske vlade 1877. (Vučevac Bajt 2007: 65), vidljivo je da konjogojstvo dobiva snažan poticaj. Tim će poticajima doprinijeti i osnivanje Veterinarske visoke škole u Zagrebu 1919. godine koja će 1924. godine prerasti u Veterinarski fakultet Sveučilišta Kraljevine SHS.

Na tim se osnovama i poticajima počeo razvijati uzgoj lipicanaca i unutar seljačkih gospodarstava Slavonije i Srijema u drugoj polovici 19. stoljeća i u prvim desetljećima 20. stoljeća.

KONJ U TRADICIJSKOJ KULTURI SLAVONIJE

Uzgoj lipicanaca u Hrvatskoj, a to znači, kao što je navedeno, uglavnom u Slavoniji, od početka 20. stoljeća počiva na trima glavnim nositeljima: na državnim i privatnim ergelama, seljačkim domaćinstvima i konjogojskim udrugama².

Utjecaj vlastelinskih ergela tijekom 18. i 19. stoljeća, nastojanja vojnih vlasti i mjere državnih tijela i društvenih organizacija utjecali su na to da je i seljaštvo u Slavoniji postupno preuzelo uzgoj lipicanaca koji dobiva novu ulogu radne životinje (sl. 1).

Marko Maroševac iz Županje sa svojim lipincima. Fotografirao Dražen Bota, 2018.

Pasmina ciljano uzgojena za reprezentativne potrebe visoke aristokracije te odlikovana ljepotom i elegancijom pokazala se pogodnom i za proširenje izvorne namjene³. Slavonski seljaci prihvaćaju lipicanca jer je zadovoljavao tadašnje potrebe za većim, jačim i ustrajnim konjem, dobre čudi i s malim zahtjevima za hranom. Tako lipicanac uspijeva naći svoje mjesto u seljačkom

- 2 Povijesni pregled uzgoja lipicanaca, odnosno prva tri poglavlja ovog rada, temelji se znatnim dijelom na opširnom obrazloženju Rješenja iz 2017. godine kojim se *Tradicije uzgoja lipicanaca u Slavoniji, Baranji i Srijemu* proglašavaju nematerijalnim kulturnim dobrom Republike Hrvatske. Tekst obrazloženja zajednički su napisali Nidal Korabi, tadašnji ravnatelj državne ergele Đakovo i Lipik; Mirela Ravaš, etnologinja iz Konzervatorskog odjela u Osijeku; Žarko Španiček, etnolog iz Konzervatorskog odjela u Požegi i Tihana Petrović Leš s Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- 3 Zahvaljujući širokom podrijetlu pasmine nastale mnogim križanjima, dugotrajnom i pažljivom selekcijom, lipicanac se razvio u brojne linije, rodove i tipove pa je imao i različite namjene. Još 1926. godine provedeno je ispitivanje radne sposobnosti nekoliko pasmina konja, među kojima su bile i četiri lipicanske kobile, u daljinskom jahanju na pruži od 255 km. Za lipicanca je to bila pruga Đakovo – Beograd. Lipincani su pokazali vrlo dobre rezultate i dokazali se kao izdržljiva i mnogostrano upotrebljiva pasmina (Benčević 1957: 49–51). Vojska bivše Jugoslavije čak je provela eksperiment o upotrebi lipicanskih konja kao tovarnjaka za mirnodopske i vojne potrebe. Lipincani su uspješno odgovorili i tim zahtjevima prijenosa tereta na samarima (Rac, Pšunder, Telalbašić 1985).

uzgoju, unatoč snažnoj prisutnosti nekoliko izvornih i više afirmiranih stranih pasmina konja u Hrvatskoj. Prema pisanim podacima moguće je pratiti kako tijekom prve polovice 20. stoljeća raste prisutnost i važnost lipicanaca u seljačkim gospodarstvima. Gospodarske izložbe jedan su od pokazatelja toga trenda, osobito one lokalne na kojima je slavonskim seljacima zbog organizacijskih i financijskih razloga bilo lakše sudjelovati. Povodom gospodarske izložbe u Osijeku 1929. godine⁴ u prigodni katalog uvršteni su kraći osvrti na pojedine grane stočarstva, pa i konjogojstvo, a posebno je zanimljivo što kratak prikaz obuhvaća i konjogojstvo u seljaka (Katalog 1929: 36–38). Autori ističu da se konjogojstvom najintenzivnije bave seljaci u okolici Dalja, Đakova, Nove Gradiške i Kutjeva gdje djeluje i najveći broj konjogojskih udruga, a iz godišnjih je statističkih podataka vidljivo, ističe Katalog, da lipicanac trajno prevladava u Posavini. Najviše lipicanaca iz seljačkog uzgoja (od tri do pet grla) došlo je iz Hrastina kod Osijeka, Vuke kod Đakova i Tominovca kod Kutjeva⁵. Na izložbi su brojem i kvalitetom dominirala grla veleposjednika, a među konjima brojčano su pretežali lipicanci. Prisutnost konjogojaca iz seljačkog sloja nije bila zanemariva. Za nagrade su konkurirala samo grla „maloposjednika“, kako je navedeno u Katalogu, iz toga je vidljiva namjera poticanja i unapređivanja seljačkog konjogojstva.

Već je iz gornjih napomena vidljiva važnost i uloga konjogojskih udruga kao trećega bitnog nositelja uzgoja lipicanaca. One su trebale biti spona između uzgoja u državnim i privatnim (veleposjedničkim) ergelama i seljačkog uzgoja koji struka do današnjih dana često naziva zemaljskim uzgojem. Prijenosom znanja, a posebno širenjem kvalitetnih rasplodnih grla, konjogojske udruge bile su veoma važne u širenju lipicanca u narodni, seljački uzgoj. Premda od početka povezane s konjogojskim stručnjacima i veterinarima, udruge su ponajprije bile seljačke organizacije. Prve tri udruge za uzgoj lipicanaca osnovane su 1920. godine u Starom Petrovu Selu, Rešetarima i Godinjaku kraj Nove Gradiške (Juzbašić 2010: 19). Godine 1922. osnovana je nekad poznata konjogojska udruga u selu Tominovac kod Kutjeva (P. N. 1934: 5), a ugledne konjogojske udruge osnovane su i u ostalim mjestima u Slavoniji: godine 1937. u Širokom Polju, Babinoj Gredi (Stipić 1984: 31–32; Juzbašić 2010) i drugdje. S vremenom ugasnule, obnavljane ili iznova osnovane, konjogojske udruge i danas su iznimno važne za širenje i unapređenje uzgoja lipicanaca u Slavoniji, a još više za organizaciju njihove promocije na folklornim manifestacijama, konjogojskim izložbama i priredbama.

Konj je u drugoj polovici 20. stoljeća izgubio ulogu glavne radne životinje, konjogojstvo je bilo potisnuto poljoprivrednom mehanizacijom i brojčano drastično reducirano. U Slavoniji konjogojstvo, a osobito uzgoj lipicanaca, ponovno jača u posljednjih tridesetak godina, od državnog osamostaljiva-

4 „Oblasna gospodarska izložba i VII. osječki velesajam“ održani su od 31. VIII. do 8. IX. 1929., što je popraćeno tiskanim katalogom zahvaljujući kojemu raspoložemo podacima o zastupljenosti lipicanaca na toj izložbi.

5 „Imenik izložene stoke“, str. 189–201, dio je izložbenog kataloga iz 1929. godine.

Pokladno jahanje. Jahači u dvorištu Josipa Penića, Šiškovci. Fotografirao Dražen Bota, siječanj 2019.

nja Hrvatske. Umjesto uporabne, u novije vrijeme jača simbolička vrijednost lipicanca kojeg uzgajivači doživljavaju kao važnu sponu s vlastitim kulturnim nasljeđem i snažan izraz svojega kulturnog identiteta (sl. 2). „Ljubav prema konjima“ i „ljubav prema tradiciji“ sintagme su kojima taj proces objašnjavaju stručnjaci i nositelji uzgoja.

To je zapravo isto jer su konji, pa i lipicanci, već odavno dio kulturne baštine Slavonije, a i nositelji uzgoja često to ističu. No, nije lako proniknuti zašto je tomu tako. Etnografi i ostali istraživači prošlosti i kulturne baštine Slavonije ističu da je konj imao iznimnu važnost u tradicijskim seljačkim gospodarstvima, smatran je radnim članom obitelji, često pošteđen najtežih poslova, rijetko prodavan i dugo držan u obiteljima, katkada do kraja života (Kadić 1976: 11; Kadić 1986: 23). Naizgled samorazumljivom tvrdnjom o važnosti konja za tradicijsko gospodarstvo pokušava se objasniti iznimna važnost konja u prošlosti i sadašnjosti Slavonije, ali je ona ipak previše uopćena i pomalo površna. Tradicijsko gospodarstvo Slavonije u osnovi je bilo agrarno, temeljilo se ponajprije na zemljoradnji, a stočarstvo je bilo njegova važna dopuna. U stočarstvu znatno veću ekonomsku važnost od konjogojstva imalo je govedarstvo, a još više svinjogojstvo koje je stoljećima u Slavoniji bilo izvor hrane i gotova novca od prodaje. Do kraja 19. stoljeća konji čak nisu bili glavna vučna stoka u većem dijelu Slavonije, u tu svrhu korišteni su volovi. Istraživači prošlosti Slavonije ističu da je do kraja 19. stoljeća u nekim dijelovima Slavonije bilo sramota orati konjima (Tkalac 1970: 59; Lovretić 1990: 174)⁶, oni su korišteni za lakše poslove, prijevoz osoba i lakših tereta. Tako je i slavonski seljak dugo vremena zastupao stav o konjima preuzet od aristokracije, prilagođen svojim prilikama, da je konj domaća životinja posebnog statusa i reprezentativnije namjene. Stoga je istaknuta važnost konja u tradicijskoj kulturi Slavonije više izraz emocionalne vezanosti seljaka za te plemenite životinje i folkloru nego što ima temelja u njihovoj stvarnoj gospodarskoj važnosti (sl. 3). Drugim riječima, konj je u prošlosti, a još više današnjih dana, postao kulturni fenomen.

6 Odras su toga shvaćanja i stihovi narodne pjesme zabilježeni u Slavoniji: „Sirotninja ore na kobila, a bogati na voli rogati.“

To osobito važi za lipicanca.

Snažna emocionalna povezanost uzgajivača s konjima koju prenose na mlađi naraštaj. Uzgajivač lipicanaca Dario Dorušak iz Čepina sa sinom i kćeri. Fotografirala Suzana Bota, 2019.

ZAŠTITA TRADICIJA UZGOJA LIPICANACA KAO NEMATERIJALNE BAŠTINE HRVATSKE

Iz prethodnog smo izlaganja vidjeli da povijesni pregled uzgoja lipicanaca pokazuje njegov razvoj od konja namijenjenog ponajprije reprezentativnim potrebama austrijskoga vladajućeg dvora, preko konja čiji je uzgoj prihvatilo i dalje razvilo više plemstvo, zatim veleposjednici, državne ustanove i društvene organizacije i na kraju samo seljaštvo. Stoga je etnološki ispravnije govoriti o različitim, iako povezanim tradicijama uzgoja lipicanaca, nego svu povijesnu i suvremenu raznolikost uzgoja svesti na samo jedan oblik, primjerice ergelski uzgoj, što se ponekad čini.

Ciljana zaštita nematerijalne baštine Hrvatske započela je 2007. godine kada su u Registar kulturnih dobara upisani prvi primjerci nematerijalne baštine i započela primjena Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine UNESCO-a iz 2003. godine koju je Hrvatska ratificirala 2005. godine. Dotad se zaštita nematerijalne baštine provodila pod drugim nazivima i u sklopu drugih postupaka muzeološke i konzervatorske struke te etnoloških, folklo-

rističkih i ostalih istraživanja, dokumentiranja i promicanja toga dijela baštine. Namjeru Ministarstva kulture da se zaštiti nematerijalne baštine pristupi sustavno i na visokoj stručnoj razini ističe osnivanje posebnog Povjerenstva za nematerijalnu baštinu već 2004. godine (Zebec 2013: 318). Dakle, još prije donošenja Konvencije. Članovi Povjerenstva i danas su istaknuti etnolozi, folkloristi i jezikoslovci kojima je primarna zadaća osigurati visoke kriterije prosuđivanja i oblikovanja prijedloga za zaštitu nematerijalnih kulturnih dobara na nacionalnoj razini, a osobito za Reprezentativnu listu nematerijalne baštine čovječanstva koju vodi UNESCO. Premda je u radu Povjerenstva bilo više poteškoća oko formuliranja kriterija za vrednovanje kandidiranih nematerijalnih kulturnih dobara, a još više oko njihove dosljedne primjene⁷, ipak je Povjerenstvo znatnim dijelom zaslužno da se u kolovozu 2019. godine u Registru kulturnih dobara Republike Hrvatske nalazi 176 nematerijalnih kulturnih dobara od kojih je 15 upisano na Reprezentativnu listu nematerijalne baštine svijeta. Ti su brojevi ono što se rado ističe kao „egzaktan“ podatak o veličini hrvatske kulturne baštine i vrijednost po sebi, a rijetko se postavlja pitanje što upis u nacionalni ili svjetski registar uopće donosi nematerijalnoj kulturnoj baštini i što se s njome događa nakon tog upisa⁸. Ona je i dalje uglavnom prepuštena svojim nositeljima, što je dobro za ona kulturna dobra

Povorka „svatovskih zaprega“ na folklornoj manifestaciji Vinkovačke jeseni. Fotografirala Suzana Bota, 2018.

- 7 Tomu je više razloga. Dio ih je uvjetovan promjenama u sastavu Povjerenstva čime se mijenjao i način rada, a još više različitim utjecajima i lobiranjima da se ovo ili ono nematerijalno dobro službeno uvrsti u kulturnu baštinu Hrvatske. U novije vrijeme pojačavaju se lobiranja s raznih strana za upis nematerijalnih kulturnih dobara u nacionalni Registar kojima nerijetko nedostaje solidnije obrazloženje. Kulturna baština, osobito nematerijalna, postaje stvar prestiža pa privlači pažnju političara, gospodarstvenika i širokog spektra javnih osoba s više ili manje društvene moći i utjecaja. Oni u kulturnoj baštini vide mogućnost ostvarenja svojih ciljeva i interesa što prijeti njezinim instrumentaliziranjem.
- 8 Ipak, ima iznimaka. Tako Lidija Nikočević na primjeru zvončara Kastavštine u Istri pokazuje da upis kulturnog dobra na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu može čak biti izvor prijedora i sukoba u zajednici među nositeljima kulturnog dobra (Nikočević 2013).

koja su do današnjih dana sačuvala ili čak unaprijedila svoju vitalnost u koja pripadaju i tradicije uzgoja lipicanaca. Međutim, kod ugrožene nematerijalne baštine kojoj prijeti nestanak nositelja i gašenje, kao što su neki lokalni govori, običaji, stari obrti i ostalo, upis u Registar nije dovoljan jer ga, u pravilu, ne prati efikasan sustav mjera zaštite nematerijalne baštine.

U skiciranom kontekstu zaštita uzgoja lipicanaca kao nematerijalne baštine ima posebno mjesto. Jedna od tih posebnih značajki već je uočena: to je prvo zaštićeno nematerijalno kulturno dobro vezano za neku životinjsku pasminu (Korabi i dr. 2017: 24). Etnolozi, zajedno s uzgajivačima i konjogojskim stručnjacima, rado naglašavaju kako je hrvatska specifičnost snažna prisutnost lipicanaca u narodnom, seoskom uzgoju, a posljedično i u folkloru. Ipak, da bi se ta posebnost lipicanaca kao dijela kulturne baštine potpunije sagledala, potrebno je razlikovati uzgoj lipicanaca od njegove društvene i kulturne važnosti. Više pokazatelja upućuje na ocjenu da je kulturna važnost lipicanaca za Hrvatsku, osobito za Slavoniju, znatno veća od njegova uzgoja. Lipicanac je po brojnosti tek treća od četiri pasmine u grupi izvornih i zaštićenih pasmina konja, nakon hrvatskog hladnokrvnjaka i hrvatskog posavca, za kojima brojčano znatno zaostaje (Berač i dr. 2019: 15). Premda je danas posve jasno da su sve izvorne i zaštićene pasmine životinja ne samo gospodarski resurs nego i vrijedna kulturna i povijesna baština, ipak je iz te opće ocjene izdvojen samo lipicanac. Njegova društvena i kulturna uloga nadišla je okvire pasminskog uzgoja, a to pokazuju brojna konjička natjecanja, konjogojske izložbe i sajmovi, a sve češće i specijalizirane priredbe na kojima se prezentiraju i njeguju tradicijska umijeća i vještine: uprezanje konja, sastavljanje i rastavljanje kola, vožnja zaprega, vezanje repova, tekličko jahanje, vožnja na paliji i ostalo. Lipicanci imaju važnu ulogu u svim važnijim smotrama folkloru u Slavoniji još od 60-ih godina 20. stoljeća gdje su neizostavan dio svečanih festivalskih povorke (sl. 4), ali i programa smotri i priredbi na kojima se lipicanci prezentiraju kao dio tradicijske kulturne baštine predstavljanjem njihove nekadašnje uloge u životu i radu, u narodnim običajima te u povezanosti s tradicijskim obrtima neodvojivim od konjogojstva: kolarskom, kovačko-potkivačkom, remenarskom i užarskom. Danas gotovo da i nema važnijega javnog događaja u Slavoniji od revitaliziranih narodnih običaja poput pokladnog jahanja i blagoslova konja o Jurjevu (sl. 5) i folklornih priredbi do protokolarnih službenih posjeta u koji ne bi bili uključeni lipicanci. Zabilježeno je više konjogojskih udruga lipicanaca koje su u bližoj prošlosti imale više članova nego registriranih lipicanskih grla, a imaju ih i danas (Stjepanović 2014; Stipić 1984: 32). Pritom je važno nastojanje konjogojaca za očuvanje tradicionalne upotrebe lipicanaca kao jahaćega i paradnoga zaprežnog konja pa su još uvijek rado viđene atraktivne seljačke svatovske zaprege ili lipicanci u višepregu: tropregu, četveropregu (sl. 6), peteropregu. Stoga je lipicanac u današnje vrijeme postao jedno od bitnih identitetskih obilježja kulturne baštine Slavonije, Baranje i Srijema, a time i Hrvatske. To pokazuje prelijevanje tradicijskog stava koji je favorizirao konje i njegovao poseban odnos prema njima, osobito prema lipicancima, na državnu i opću društvenu razinu. To je još jedan primjer kako je kulturna bašti-

na općenito i tradicijska kultura posebno uspjela prenijeti svoje vrijednosti suvremenoj društvenoj zajednici u cjelini.

Blagoslov konja o Jurjevu u naselju Koška. Fotografirao Dražen Bota, travanj 2018.

PRIJAVA ZA REPREZENTATIVNU LISTU NEMATERIJALNE BAŠTINE ČOVJEČANSTVA

Godine 2015. tadašnji ravnatelj Državne ergele Đakovo i Lipik, Nidal Korabi, u ime ergele i Međunarodne federacije lipicanaca (Lipizzan International Federation – LIF) pokrenuo je inicijativu da se ergelski uzgoj lipicanaca upiše na Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva UNESCO-a. Inicijativa je potaknuta prijavom bečke Španjolske škole jahanja iz Republike Austrije na UNESCO-ovu Listu. Predstavници hrvatske državne ergele, ali i slovenske Kobilarne Lipica te LIF-a smatrali su spornim navod iz austrijske prijave da Državna ergela Piber kraj Graza vodi originalnu matičnu knjigu lipicanske pasmine i međunarodni registar lipicanaca, pribojavajući se da bi prihvaćanjem takve formulacije uzgoj lipicanaca u ostalim državama mogao biti deklariran kao uzgoj „drugog reda⁹“. Austrijska je prijava prihvaćena i Španjolska škola jahanja uvrštena je na Reprezentativnu listu u prosincu 2015. godine.

Kao svojevrсна reakcija na austrijski opis i kao pokušaj dodatnog afirmiranja i kulturološke verifikacije domaćeg uzgoj lipicanaca, u Hrvatskoj i Sloveniji, a kasnije i drugim susjednim državama, pokrenuti su postupci upisa uzgoja lipicanaca kao nematerijalne kulturne baštine u nacionalne registre, to je nužan preduvjet kandidaciji za UNESCO-ovu Reprezentativnu listu. Tada se u

9 Korespondencija između Državne ergele Đakovo, Ministarstva poljoprivrede i Ministarstva kulture Republike Hrvatske.

postupak uključilo i Ministarstvo kulture preko svojega nadležnog tijela, Konzervatorskog odijela u Osijeku, čija je etnologinja Mirela Ravas, zajedno s ravnateljem Korabijem, napisala prvu verziju rješenja s opširnim obrazloženjem za kandidaturu ergelskog uzgoja lipicanca kao nematerijalnoga kulturnog dobra. Uključivanjem etnologa iz Konzervatorskog odjela u Požegi (autora ovog članka) zbog ergele u Lipiku te Tihane Petrović Leš s Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu i članice Povjerenstva za nematerijalnu baštinu, ubrzo je postignuta suglasnost da prijavu treba sadržajno proširiti. Iako su ergele povijesno ishodište lipicanaca, njihov je uzgoj odavno nadišao te okvire, osobito u Hrvatskoj, a lipicanci su postali snažno kulturno obilježje prošlosti i suvremenosti istočnog dijela Hrvatske. To je bila osnovna smjernica za pisanje obrazloženja zaštite tradicija uzgoja lipicanaca u Hrvatskoj i za rad hrvatskih predstavnika u međunarodnoj radnoj skupini koja se u međuvremenu oformila i pripremala nominaciju za UNESCO-vu Reprerentativnu listu¹⁰.

U međunarodnom povjerenstvu sudjelovali su predstavnici pet ili šest susjednih zemalja¹¹, nekadašnjih dijelova Austro-Ugarske Monarhije, s važnim uzgojem lipicanaca: Slovenija, Austrija, Italija, Mađarska, Slovačka i Hrvatska. Tijekom 2018. godine priključili su se i predstavnici Bosne i Hercegovine, odnosno entiteta Republike Srpske, dok pozvani predstavnici Republike Srbije i Rumunjske nisu prihvatili poziv.

Izradu kandidacijskog prijedloga međunarodne radne skupine od početka su pratili organizacijski i koncepcijski problemi koji su rezultirali neefikasnošću u pripremi prijave. Nakon propadanja dvaju prethodnih pokušaja 2017. i 2018. godine, tijekom 2019. u tijeku je treći pokušaj pisanja prijedloga za upis lipicanaca na Reprerentativnu listu nematerijalne baštine čovječanstva. Više zemalja sudionika u procesu, čiji konačan broj ni u trenutku pisanja ovog rada nije poznat jer se ne zna hoće li se priključiti Rumunjska i Srbija, stvorio je znatne poteškoće međunarodnom koordinatoru nominacije, Republici Sloveniji, čiji predstavnici unatoč naporima i brojnim poticajima nisu uspijevali na vrijeme prikupiti priloge svih ostalih sudionika.

Osim organizacijskih problema, pojavili su se i koncepcijski, od kojih neki nisu niti razmatrani, a oni koji jesu, nisu zaključeni. Dio diskutiranih dilema kristalizirao se oko naslova, odnosno oko pitanja što se uopće prijavljuje: ono što je zajedničko svim zemljama, ono što je specifično ili oboje. Predstavnici državnih ergele isticali su da je ergelski uzgoj lipicanaca povijesno najvažniji i najzaslužniji za očuvanje pasmine, da je svima zajednički pa treba biti u prvom planu međunarodne nominacije. Hrvatski predstavnici naglašavali su diferen-

10 Hrvatski predstavnici u toj skupini u razdoblju od 2017. do 2019. god.: Mladen Kuhar iz Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture, Mirela Ravas i Žarko Španiček.

11 Predstavnici Austrije neko su vrijeme bili neodlučni oko toga hoće li se uključiti u tu nominaciju ili ne, a krajem 2018. godine pozitivno su odgovorili. Razlozi su oklijevanja neriješeno pitanje originalnih matičnih knjiga lipicanske pasmine i međunarodnog registra lipicanaca koji Austrija privsjaja sebi i svojoj lipicanskoj ergeli Piber, o tomu su izvještavali slovenski i hrvatski mediji 2015. godine.

ciranost uzgoja i širu društvenu i kulturnu važnost lipicanaca i zalagali se za isticanje te raznolikosti. Tako se i rad na nominaciji tijekom 2019. godine odvija pod privremenim, radnim naslovom „Tradicije uzgoja lipicanaca“, odnosno pod naslovom „Traditions of lipizzaner breeding“ jer službena prijava mora biti na engleskom jeziku.

Koncepcijska dilema što istaknuti kao najvažniju kulturnu značajku uzgoja lipicanaca u nominaciji za UNESCO-ovu Listu, pa i svojevrsni pritisak konjogojkih stručnjaka da to bude uzgoj u ergelama, u radu međunarodnog povjerenstva dotaknuta je, ali ne i temeljito razmotrena, a još manje zaključena. Traganje za odgovorom na pitanje što je najvažnije u uzgoju lipicanaca i što treba više istaknuti u kandidaciji naizgled je logično i bezazleno. Međutim, pozadina toga pitanja opasna je za razumijevanje kulturnih pojava i procesa jer je teško odrediti jesu li jedne kulturne tradicije važnije od drugih i mogu li se uopće kulturne značajke i kultura dijeliti na velike i male, razvijene i nerazvijene, ili su jedne kulturne tradicije važnije od drugih. Deklarativan je stav UNESCO-a da nema više i manje vrijedne baštine, nego je sva baština koja se nalazi na UNESCO-ovim popisima jednako vrijedna (Zebec 2013: 317). No, s druge strane, ako svaka kulturna tradicija ima jednaku važnost, bez obzira na kompleksnost i razvijenost, estetske dosege te stupanj i opseg znanja i umijeća ugrađenih u nju, zašto onda postoje reprezentativne liste nematerijalne baštine, isticanje remek-djela ljudskoga kreativnog genija kao glavnog kriterija upisa na Listu svjetske kulturne baštine i slično? Za razliku od UNESCO-ova deklarativnog gledišta, kritičari Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine uvjerljivo argumentiraju kako Konvencija i UNESCO, pod pojmom svjetske baštine, ne pripisuju jednaku vrijednost svim izrazima kulture, odnosno da neki kulturni izrazi vrijede više od drugih (Kirshenblatt-Gimblett 2013: 97-98). Na to jasno upućuje Reprezentativna lista nematerijalne kulturne baštine čovječanstva, a prije nje ekskluzivnost pojedinih kulturnih pojava isticala je lista Remek-djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva. To generira brojnim problemima i nedoumicama koji se u formuliranju i provedbi kulturnih politika prema kulturnoj baštini u Hrvatskoj, u pravilu, izostavljaju.

Čini se kako su UNESCO-ove deklaracije i konvencije gornju dilemu pokušale riješiti naglašavanjem pojma „kulturna raznolikost“ koju se smatra iznimno važnom baštinom čovječanstva¹² vrijednom zaštite i očuvanja. Taj pojam omogućava da se sve kulturne razlike, pa i razlike u razvijenosti, kompleksnosti, estetskim i ostalim dosezima pojedinih kulturnih tradicija, jednako uvažavaju i cijene jer sve doprinose bogatstvu kulturne baštine čovječanstva. No, kritičkim bismo pristupom i u tomu prepoznali poteškoće: doprinosi li svaka kulturna tradicija bogatstvu baštine čovječanstva jednako? Zsigurno ne, to je vidljivo iz jednostavne činjenice da svako kulturno dobro kandidirano za upis na UNESCO-ove Liste kulturne baštine mora proći složenu proceduru i strogu

12 *Univerzalna deklaracija UNESCO-a o kulturnoj raznolikosti* (2001.), članak 1. http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/diversity/pdf/declaration_cultural_diversity_hr.pdf , pregled: 20. kolovoza 2019.

selekciju. Stoga Barbara Kirshenblatt-Gimblett s pravom kritički primjećuje: „Riječju, čovječanstvo ne želi naslijediti sve, samo ono najbolje“ (isto, str. 98).

Iako sva kulturna dobra i sve kulturne tradicije ne doprinose jednako baštini čovječanstva, ipak je svaka kulturna tradicija od iznimne, jedinstvene važnosti za njezine nositelje koji su je stvorili i gdje ona predstavlja izraz života lokalnih, regionalnih ili nacionalnih zajednica. Važno je uočiti razliku između važnosti kulturnih tradicija u zajednicama koje su je stvorile i koje ju prenose budućim naraštajima, od njihove „univerzalne“ važnosti za kulturnu baštinu čovječanstva. U prvom slučaju kulturna baština definira način života, u drugom se slučaju ona uglavnom svodi na kulturnu raznolikost, apstraktan pojam koji u krajnjoj instanci predstavlja konglomerat lokalnih kulturnih tradicija konkretiziran u obliku popisa kulturnih dobara na UNESCO-ovim listama. Stoga je zapravo važnije definirati kulturna dobra i kulturnu baštinu, osobito nematerijalnu, kao i sustav njihove zaštite, na nižim razinama: lokalnoj, regionalnoj ili nacionalnoj gdje one predstavljaju način života, nego na međunarodnoj, svjetskoj razini. Prioritet bi trebala biti vlastita kulturna baština, posebno njezini nositelji, a tek onda pitanje ima li ona vrijednost i za svjetsku baštinu koja i nije homogeni korpus čija je vrijednost prepoznata i priznata svuda u svijetu, nego je znatnim dijelom zbroj lokalnih i regionalnih kulturnih ostvarenja izdvojenih iz životnog konteksta te istaknutih na listama arbitrarnim odlukama nacionalnih i međunarodnih stručnjaka.

Četveropreg Državne ergele Đakovo tijekom treninga. Fotografirao Dražen Bota, 2018.

ZAKLJUČAK

Smatram da bi razjašnjavanje konceptijskih dilema navedenih u prethodnom poglavlju moglo bitno doprinijeti izradi te nominacije, ali i drugih međunarodnih nominacija. Reprezentativna lista i Lista svjetske kulturne baštine ne bi trebale biti smatrane vrijednima same po sebi, nego bi trebale biti posljedica

iznimne vrijednosti koju neka kulturna dobra i tradicije imaju za društvene zajednice u kojima su nastale i u čijem životu su prisutne. Ako su upis na Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva cilj i vrijednost sami po sebi, onda javna recepcija kulturnog dobra postaje važnija od samoga kulturnog dobra i njegovih stvaratelja, što problematiku zaštite nematerijalne baštine čini apsurdnom.

To, ali i brojna druga nerazjašnjena pitanja i dileme koje proizlaze iz pojmova nematerijalne kulturne baštine i baštine čovječanstva te njihova uobličavanja u Konvenciji o zaštiti nematerijalne kulturne baštine UNESCO-a uopće se ne postavljaju u konzervatorskoj praksi unatoč dostupnoj teorijskoj podlozi¹³ i profesionalnom iskustvu stručnjaka u zaštiti nematerijalne baštine. No, konzervatorska struka, nažalost, sve manje postavlja pitanja i traga za odgovorima o kulturnoj baštini, njezinoj ulozi i vrijednosti, pa čak i o mogućnostima njezine zaštite, a sve više se usmjerava prema administrativno-tehničkim poslovima identificiranja, popisivanja i klasificiranja kulturnog nasljeđa i stvaranju lista kulturnih dobara previđajući suštinsku razliku između kulturne baštine i lista na kojima je ona popisana. Stručnjacima iz znanstvenih ustanova i fakulteta ne nedostaje teorijske podloge i kapaciteta za postavljanje pitanja važnih za razumijevanje kulturne baštine, ali im nerijetko nedostaje uvida u cjelovito i konkretno stanje baštine na terenu, a još više im nedostaju instrumenti da na to stanje djeluju. Kulturna baština i dalje ostaje nedovoljno definirano područje razvučeno između stvaratelja i nositelja, korisnika, stručnjaka i državne administracije. Drugim riječima, svačija je i ničija: svačija kada se treba koristiti za promidžbu i samopromidžbu javnih osoba, pojedinih krajeva i nacionalnog identiteta, za „brendiranje“, turističku eksploataciju i ostale utilitarne namjene. Ničija je kada treba preuzeti odgovornost za njezinu sustavnu zaštitu i očuvanje. Sve više se očekuje da brigu o našoj baštini preuzme netko drugi (lokalne vlasti i privatni vlasnici očekuju da će to učiniti država, država očekuje da će to učiniti fondovi Europske unije), a sve manje smo spremni sami podnijeti teret koji baština podrazumijeva. Stoga je pitanje očuvanja kulturne baštine još uvijek otvoreno i neizvjesno, unatoč stoljetnoj tradiciji organizirane konzervatorske službe i unatoč brojnim zaštićenim kulturnim dobrima na reprezentativnim i manje reprezentativnim listama raznih vrsta. Tu je neizvjesnost moguće smanjiti samo usvajanjem stava da zaštita i očuvanje kulturne baštine nije isključivo posao specijaliziranih državnih službi, nego odgovornost čitavog društva i svakog pojedinca. To je trajan izazov u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Tradicije uzgoja lipicanaca u tom pogledu mogu biti dobar putokaz. One na konkretnom primjeru pokazuju ono što je danas jasno svim baštinskim stručnjacima: da kulturne tradicije i njezine zaštite nema bez nositelja tih tradicija. Stoga bi u fokusu kulturnih politika trebali biti stvaratelji i nositelji kulture (pojedinci i zajednice), a ne stvaranje lista kulturnih dobara.

13 U tom smislu vrlo su instruktivni tekstovi u zborniku radova „Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi“ urednica Marijane Hameršak, Ive Pleše i Ana-Marije Vukušić, Zagreb, 2013.

IZVORI I LITERATURA

- BENČEVIĆ, Zvonko
1957 *Lipicanac u jahanju, dresuri i zaprezi*. Osijek – Đakovo: Državna pastuharna Đakovo.
- BERAČ, Zdravko i dr.
2019 *Godišnje izvješće o stanju uzgoja kopitara u Republici Hrvatskoj za 2018*. Zagreb: Ministarstvo poljoprivrede.
- CEPELIĆ, Milko
1904 *Biskupsko vlastelinstvo đakovačko*. Zagreb
- ILANČIĆ, Dragan
1975 *Nekadašnje ergele Slavonije i Srijema*. Zagreb: Poljoprivredni institut.
**
- 1929 *Katalog. Oblasna gospodarska izložba i VII. osječki velesajam 31. VIII. – 8. IX. 1929*. Osijek: Štamparski zavod Krbavac i Pavlović
- JUZBAŠIĆ, Janja
2010 *Konji u tradicijskoj kulturi istočne Slavonije*. Županja: Zavičajni muzej „Stjepan Gruber“, Županja.
- KADIĆ, Marko
1976 Iz prošlosti uzgoja konja u Slavoniji. *Đakovački vezovi, prigodna revija*, 11–14.
- KADIĆ, Marko
1986 Etnoveterina. Konji u narodnim pjesmicama, *Đakovački vezovi, prigodna revija*, 23.
- KIRSHENBLATT-GIMBLETT, Barbara
2013 Svjetska baština i kulturna ekonomija. U: Marijana Hameršak, Iva Pleše i Ana-Marija Vukušić (ur.), *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 65–117.
- KORABI, Nidal; ŠPANIČEK, Žarko; RAVAS, Mirela; PETROVIĆ LEŠ, Tihana
2017 Uzgoj lipicanaca s aspekta zaštite kulturne baštine u Republici Hrvatskoj. *Zbornik radova 4. savjetovanja uzgajivača konja u Republici Hrvatskoj*, 22–27.
- LOVRETIĆ, Josip
1990 *Otok. Narodni život i običaji*. Vinkovci: Privlačica, pretisak.
- NIKOČEVIĆ, Lidija
2013 Kultura ili baština? Problem nematerijalnosti. U: Marijana Hameršak, Iva Pleše i Ana-Marija Vukušić (ur.), *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 335–350.

- PETROVIĆ OSMAK, Željka, ured.
2017 *O životinjama i ljudima*. Zagreb: Etnografski muzej Zagreb.
- P. N.
1934 Razvitak konjarstva u općini Kutjevo. *Slavonac*, br. 8, 5.
- RAC, V.; PŠUNDER, A.; TELALBAŠIĆ, R.
1985 Prilog poznavanju upotrebe lipicanskih konja kao tovarnjaka. *Veterinarski glasnik* 39, 1073–1084.
- STEINHAUSZ, Miroslav
1924 *Lipicanac. Postanak i gojdbena izgradnja pasmine; današnje stanje gojdbе*. Zagreb: Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo kao središnja zadruga u Zagrebu.
- STIPIĆ, Luka
1975 *Bijeli lipiscanci Đakova*. Đakovo: Centar za selekciju konja.
- STIPIĆ, Luka
1984 Konjogojska udruga za uzgoj lipicanaca Gorjani – Široko Polje. Đakovački vezovi, *prigodna revija*, 31–32.
- STJEPANOVIĆ, Zvonimir
2014. *20 godina Konjogojske udruge „Stari graničar“ u Županji*. Županja: Zavičajni muzej „Stjepan Gruber“, Županja i Konjogojska udruga „Stari graničar“, Županja.
- ŠULJAK, Andrija
2006 Uzgoj rasnih konja na vlastelinstvu bosansko-đakovačkih i srijemskih biskupa (1374. – 1506.– 2006). *Diacovensia* XIV 1, 83–91.
- TKALAC, Krunoslav
1970 *Babogredska kompanija u sastavu brodske graničarske regimente*. Županja: vlastita naklada.
- VUČEVAC BAJT, Vesna
2007 Prilog razvoju veterinarstva Hrvatske u XIX. stoljeću. *Acta medico-historica Adriatica* 5, 55–70.
- ZEBEC, Tvrtko.
2013 Etnolog u svijetu baštine: hrvatska nematerijalna kultura u dvadeset i prvom stoljeću. *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*. Marijana Hameršak; Iva Pleše; Ana-Marija Vukušić (ur.). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 313–333.

THE TRADITION OF BREEDING LIPIZZANER HORSES IN SLAVONIA, BARANJA, AND SRIJEM BETWEEN CULTURAL PRACTICES AND CULTURAL POLITICS

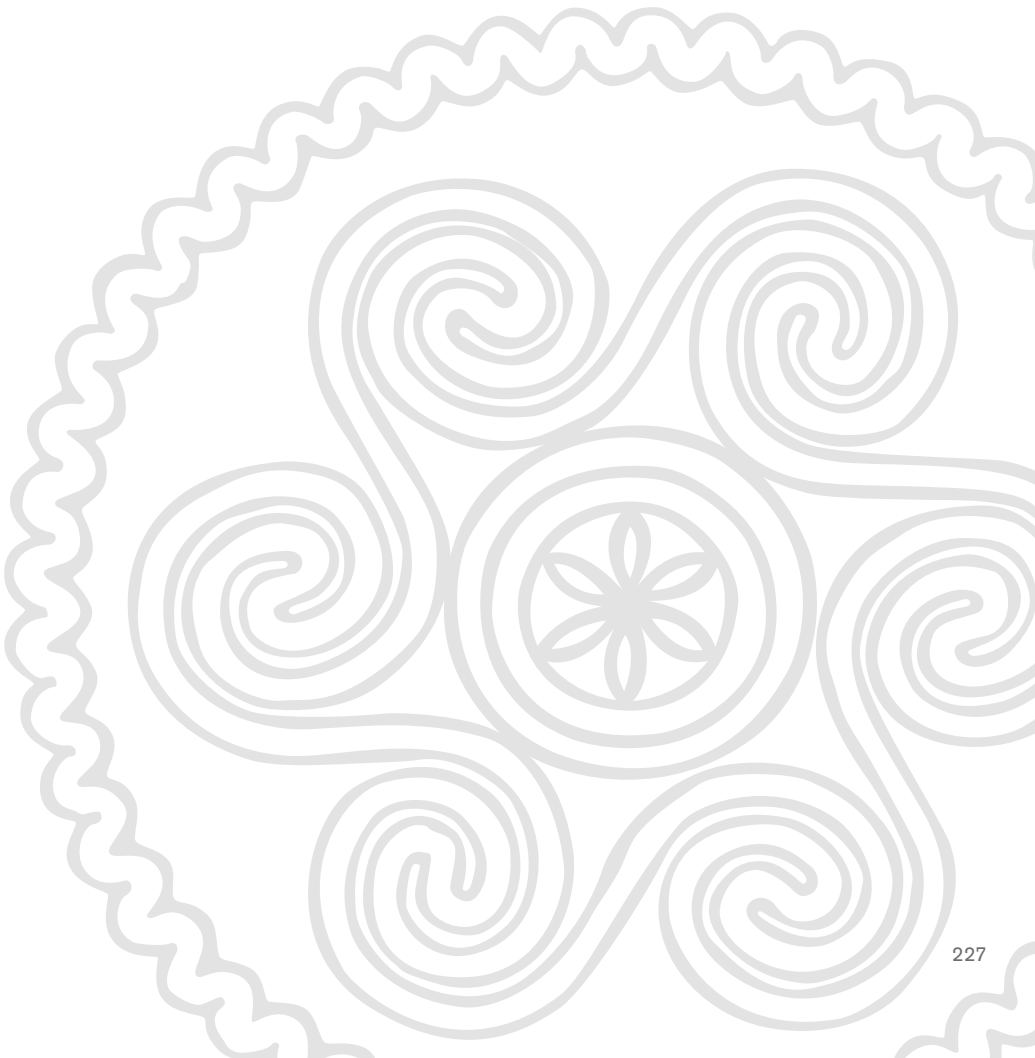
This article begins with a brief historical overview of the appearance and development of the Lipizzaner horse breed, which began to take form at the state stables of the Habsburg court in Lipica (in what is now Slovenia) in 1580. In Croatian horse breeding, the Lipizzaner first appeared at the beginning of the nineteenth century in stables owned by members of the nobility. In the early twentieth century they spread to the regions of Gorski Kotar and Lika, through much of Zagreb County, and eventually to Slavonia and Srijem, where most of their breeding has taken place for the past several decades. In these eastern-most regions of Croatia, in connection with the Lipizzaner breed several traditions have developed, which gradually grew out of horse breeding into social phenomena of broader significance, and finally into cultural heritage recognized at the state level. Originally bred for the representative needs of the ruling court and aristocracy, this breed proved to have broad applicability and was exceptionally well accepted by the peasant stratum of eastern Croatia. Although the Slavonian peasant used the Lipizzaner as a work animal, he also preserved its representative purpose, which was manifested through its prominent role in many annual and life customs, such as the wedding carriage drawn by a team of horses, horse-riding during carnival, transportation to church for the blessing of Easter food, and other traditions which are presented today at many folkloric and horse-breeding manifestations.

The article discusses what Lipizzaners mean to the bearers of this intangible treasure, and what the protection and preservation of this intangible treasure signifies in cultural politics. It is asserted that the breeders perceive Lipizzaners as a part of their identity, as a link to their own history and culture. For this reason, Lipizzaner breeding has spread in the last two decades, in defiance of economic logic, while their social importance has grown. Cultural politics sees Lipizzaners through a narrow perspective in which they are generally treated as just another indicator of the richness of cultural heritage concretized in the national register of cultural treasures.

This article also attempts to identify the main challenges in the process of international nomination of the traditions of Lipizzaner breeding to the UNESCO's Representative List of Intangible Cultural Heritage of Humanity, which is currently under way. A warning is given about open questions and unsolved dilemmas that accompany this article; the author considers the fundamental problem to be that the goal and purpose of inscription on

the Representative List remain unclarified, and that inscription is considered valuable in and of itself. In contrast, the author stresses the position that inscription in the national register of cultural heritage is more important than inscription of a cultural treasure on the Representative List of Intangible Cultural Heritage of Humanity, and that the creators and bearers of culture should be at the center of cultural politics and given priority over inscription on any list.

(Translated by Alexander Hoyt)

ŽIVOT NEMATERIJALNE KULTURNE BAŠTINE NA PRIMJERU

PROSLAVE GRGUREVA U POŽEGI

SAŽETAK

Požeški vinogradarski običaj Grgurevo od 2007. godine zaštićeno je nematerijalno kulturno dobro Republike Hrvatske. Riječ je o običaju vezanom za povijest i navodnu završnu bitku kojom su se Požežani oslobodili od Osmanlija, koji se 12. ožujka slavi u vinogradima na brdima oko centra grada. U radu se, na osnovi kulturnoantropološkog istraživanja provedenog 2018. i 2019. godine, propituje kako glavni nositelji toga kulturnog dobra – požeški vinogradari, kao i gradska uprava, obilježavaju Grgurevo u Požegi te koje su karakteristike običaja zadržane, a koje modificirane.

Ključne riječi: nematerijalna baština, običaj, vinogradarstvo, Požega, komodifikacija baštine

UVOD

Da bi bolje shvatili procese u kojima se „stvara“ baština i one u kojima se baštini daje smisao, kulturni antropolozi, tvrdi Bendix, provode istraživanja u dva smjera. Prvi je usmjeravanje etnografskog pogleda na nositelje koji stvaraju te pro-

* Dr. sc., ASESOR, obrt za poslovno savjetovanje i intelektualne usluge, Vukovićeva 5, Zagreb, rahela_jurkovic@yahoo.com

cese i nastojanje shvaćanja njihovih potreba. Drugi smjer, koji slijedi prvi, nastoji shvatiti dodane vrijednosti tako da prate povezanost istraživanih procesa s postojećim oblicima svakodnevnog života i uvođenje novih kulturnih praksi koje uspješno uključuju odabrano kulturno nasljeđe u svakidašnji život (Bendix 2009: 255 prema Zebec 2013: 329–330). Bendix tome dodaje da „mikro-priступи“ etnografskih ili kulturno-povijesnih studija slučaja (jedini) mogu dati i prave odgovore na pitanja kulturnog nasljeđa (Zebec 2013: 330). Ovaj je rad rezultat takve jedne studije koja se zasniva na provedenim kulturnoantropološkim istraživanjima požeškoga vinogradarskog običaja Grgureva¹, koji predstavlja dio korpusa zaštićene nematerijalne baštine Republike Hrvatske. Istraživanje je uključilo provođenje polustrukturiranih intervjua s nositeljima običaja i sudjelovanje s promatranjem proslava običaja tijekom 2018. i 2019. godine. „Budući da sam i sama sudjelovala u običaju, kao suorganizator proslave ili samo kao sudionik, istraživanje sadrži i elemente autoetnografije.“

Grgurevo je kao vinogradarski običaj zaštićeno 2007. godine, Rješenjem Ministarstva kulture Republike Hrvatske (Rješenje Ministarstva kulture od 27. prosinca 2007. god., klasa UP/1°-612-08/07-06/0458, ur. broj: 532-04-02-02/1-07-2) kojim se utvrđuje važnost običaja, a time i njegovo proglašenje nematerijalnim kulturnim dobrom Republike Hrvatske (RH):

„Povod požeškom vinogradarskom običaju Grgurevu je sjećanje na konačnu bitku kojom je Požega oslobođena 150-godišnje turske vladavine. Svake godine 12. ožujka na obroncima Požeške gore zasađenim vinogradima, požeški vinogradari slave Grgurevo, običaj u kojemu uz pjesmu, jelo i pilo pucaju iz malih topova - mužara u spomen na konačno istjerivanje Turaka iz požeškog kraja 1688. godine pod vodstvom brata Luke Ibrišimovića Sokola. Već više od tristotinjak godina, unatoč zabrani od 1945. do početka 80-tih, kada je smatran nacionalističkim, običaj slavljenja Grgureva zadržao je u svojoj jezgri nekoliko osnovnih značajki kojima su s vremenom dodavani noviji elementi. Svako okupljanje u vinogradima na Grgurevo prate i priče o oslobođenju Požege od Turaka, u kojima se isprepliću predaje sa stvarnim povijesnim činjenicama. [...] Mjesto održavanja običaja su vinogradi na južnim obroncima požeških brda - Sokolovcu, Velikom kamenu, Garevici, Vranovcu i Vranduku. [...] Vinogradi na tim brdima su tijekom vremena mijenjali vlasnike, ali su to uvijek bili Požežani, bogatiji građani, uglavnom obrtnici i intelektualci, tako da je oduvijek postojalo pogodno tlo za održavanje ovakve tradicije. Vinogradari su i u vrijeme zabrane obavljanja običaja, na Grgurevo odlazili u svoje vinograde s obiteljima i uskim krugom prijatelja, te tako spasili običaj od zatiranja. Element po kojem se Grgurevo najviše pamti i po čemu je najviše vezan za legendu o istjerivanju Turaka i spomenutu bitku jest pucanje. Iz poznatih izvora saznajemo da se najčešće

1 Grgurevo je dobilo naziv po Grguru Velikom, njegov se spomendan do 1969. godine slavio 12. ožujka. U novom rimskom kalendaru spomendan je s 12. ožujka (dana Grgureve smrti) prebačen na 3. rujna, dan njegova biskupskog ređenja. Tamarut (1974) piše da je do te promjene došlo zato što je 12. ožujak redovito dolazio u korizmi kada se „zbog prednosti korizmenih dana ne može slaviti spomendan“, a „kršćani su dan smrti svojih mučenika i svetaca smatrali njihovim rođendanom koji su nastojali svake godine svečano proslaviti“.

pucalo iz *mužara* - lijevanih gusenih cijevi malih promjera, koji su djelomično ukapani u zemlju, te nabijani ciglom, zemljom i barutom. Vremenom su mužari dobivali postolja na kotačima, pa se sada nazivaju *topovi* ili *topići*. Svaki vinogradar sam sebi daje izraditi top, te mu nadijeva i ime. [...] Jelo i piće nosilo se nekada u brdo u naprtnjačama. To su bili uglavnom domaći suhomesnati proizvodi (slanina, kobasica, kulen) koji su trebali utažiti glad dok se ne pripravi paprikaš ili hajdučki čevap, a u novije vrijeme, pored domaćih narezaka pravi se i čobanac (poslije osamdesetih). Tko ima ugledne goste, ili više njih, znade ispeći janje ili prase. Pilo se isključivo vino, kao i danas. [...] Svoju punu afirmaciju običaj Grgureva doživio je u novije vrijeme kada je na poticaj Društva svetog Grgura 12. ožujka proglašen Danom Grada Požege i uključen u protokol službene proslave koja ima jasno definiranu strukturu: započinje misom u franjevačkoj crkvi uoči Grgureva uz prigodni program i polaganje vijenca na spomenik fra Luki Ibršimoviću Sokolu, nastavlja se smotrom topova na glavnom gradskom trgu prije odlaska u vinograde na samo Grgurevo, a završava proslavom u požeškim vinogradima u koju su uključene i gradske vlasti.“

Cilj provedenog istraživanja bio je otkriti koje su se promjene dogodile u obilježavanju Grgureva otkad je običaj postao zaštićeno kulturno dobro te kakva su sjećanja i pogledi ključnih nositelja toga kulturnog nasljeđa – požeških vinogradara koji slave Grgurevo – na proslave koje su organizirali i u kojima su sudjelovali, od vremena kada ih pamte. To je kod mojih kazivača bilo vrijeme od 1960-ih do danas, tj. 2019. godine. Prije no što izložim rezultate provedenog istraživanja, kratko ću izložiti teorijska razmatranja o nematerijalnoj kulturnoj baštini i njezinoj zaštiti.

Nematerijalna kulturna baština i njezina zaštita

Koncept nematerijalne baštine pojavio se 70-ih godina, a termin je skovan 1982. god. na UNESCO-ovoj konferenciji u Meksiku (Leimgruber 2013: 123). Republika Hrvatska je 2005. godine potvrdila UNESCO-ovu Konvenciju o zaštiti nematerijalne kulturne baštine, usvojenu 2003. godine, a stupila je na snagu u travnju 2006. godine (Zakon o potvrđivanju konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine, NN 5/05 i 5/07). UNESCO-ova definicija nematerijalne baštine iz Konvencije glasi:

„'Nematerijalna kulturna baština' znači vještine, izvedbe, izričaje, znanja, umijeća, kao i instrumente, predmete, rukotvorine i kulturne prostore koji su povezani s tim, koje zajednice, skupine i u nekim slučajevima, pojedinci prihvaćaju kao dio svoje kulturne baštine. Ovu nematerijalnu kulturnu baštinu, koja se prenosi iz naraštaja u naraštaj, zajednice i skupine stalno iznova stvaraju kao odgovor na svoje okruženje, svoje međusobno djelovanje s prirodom i svojom poviješću koja im pruža osjećaj identiteta i kontinuiteta te tako promiče poštivanje kulturne raznolikosti i ljudske kreativnosti. [...]

'Nematerijalna kulturna baština', kako je definirana u stavku 1., manifestira se, među ostalim, u sljedećim područjima: (a) usmena predaja i izričaji, uk-

ljučujući jezik kao sredstvo komunikacije nematerijalne kulturne baštine, (b) izvedbene umjetnosti, (c) običaji, obredi i svečanosti, (d) znanje i vještine vezani uz prirodu i svemir, (e) tradicijski obrti.“ (Zakon o potvrđivanju Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine, čl. 2, st. 1 i 2).

Uvođenje UNESCO-ove Konvencije može se, kako Tvrtko Zebec tvrdi, protumačiti i „kao novi oblik romantičarskog poziva za očuvanjem tradicije“, poput onog s kraja 19. stoljeća koji je bio potaknut strahom od gubitka kulturnih vrijednosti pod utjecajem industrijalizacije i urbanizacije. Danas se, tvrdi dalje Zebec, prijetnja „vidi u negativnim utjecajima globalizacije, a zapravo baština postaje oruđe upravljanja kapitalom, osobito onim u turizmu, koji i u kulturi traži dublju korist. Isticanje baštine usto često postaje i oruđe potvrđivanja ili korištenja političke moći na različitim razinama“ (Zebec 2013: 313).

Otkad je UNESCO pokrenuo inicijativu zaštite nematerijalne baštine, mnogi su se znanstvenici uključili u rasprave o tom konceptu, kao i u kritiku same zaštite. Tako Barbara Kirshenblatt-Gimblet (2013: 70) tvrdi da se kod nematerijalne baštine vrijednost pripisuje „nositeljima“ odnosno „prenositeljima“ tradicije, kao i njihovu habitusu u habitatu. Poput materijalne baštine, i nematerijalna baština je kultura (ili: ... i nematerijalna je baština dio kulture.) Uz to je i živa kultura, kao i prirodna baština te je stoga nužno podržati čitav sustav...kao živući entitet, a ne samo prikupljati „nematerijalne artefakte“. Hafstein (2013: 55) razmatra nematerijalnu baštinu kao zajednicu, s tim da je zajednica i temeljna nematerijalna baština koju UNESCO-ova Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine želi zaštititi i osnažiti. Osim toga, Hafstein (2013: 37–38) ističe i da je jedna od glavnih uporaba baštine mobilizacija ljudi i resursa za promjene diskursa i transformacije praksi. Bit je baštine promjena i „neka vas ne zavaraju priče o očuvanju: sva baština je promjena“ (*ibid.*). Uspjeh kulturne baštine, prema njemu, primjer je novopronađenog vrednovanja kulturnih praksi i predmeta u smislu njihove korisnosti za gospodarske i političke svrhe. Na to se nadovezuju i razmišljanja Kirshenblatt-Gimblet o baštini kao „novom načinu kulturnog stvaralaštva u sadašnjosti koji ima svoje korijene u prošlosti“ (Kirshenblatt-Gimblet 1998: 7, prema Nikočević 2013: 335) pa time „kulturno nasljeđe postaje vrijednost koja se odnosi kako na prošlost, tako i na budućnost“ (Bendix 2007: 8–9, prema Nikočević 2013: 33).

Termin „kulturno dobro“ (kakvim je proglašen požeški vinogradarski običaj Grgurevo u navedenom Rješenju Ministarstva kulture Republike Hrvatske iz 2007. godine) koristio se u međunarodnim instrumentima, no uskoro ga je potisnuo termin „kulturna baština“, kako tvrdi Chiara Bortolotto (2013: 179) i dalje navodi: „Termin ‘baština’ je obuhvatniji te objedinjuje i pojam njezina nasljeđivanja, i obavezu njezina čuvanja i zaštite, što je u skladu s UNESCO-ovim diskursom o baštini (Prott i O’Keefe 1992; Balke 2000).“

U ovom radu riječ je o običaju koji se veže za 1688. godinu i koji se najranije od početka 19. stoljeća (kada postoji zapis o njemu) pa sve do današnjih dana obilježava u Požegi. Zatim je dan kada se običaj slavi (12. ožujka) prog-

lašen Danom grada Požege (2000. godine) te je nakon toga (2007. godine) običaj zaštićen kao nematerijalno kulturno dobro Republike Hrvatske.

GRGUREVO IZ PERSPEKTIVE POŽEŠKIH VINOGRADARA

Polustrukturirane intervjuje s četvoricom požeških vinogradara, koji su desetljećima uključeni u proslave običaja Grgureva te su time i njegovi nositelji, održala sam u ožujku, travnju i svibnju 2018. godine. Intervjuirala sam Ivicu Ajanovića (rođenog 1949.), Vladu Bauera (rođ. 1948.), Juru Vrdoljaka (rođ. 1941.) i Ivana Jurkovića (rođ. 1939.).

Ivica Ajanović slavi Grgurevo od 1970. godine. Njegova je obitelj imala veliki vinograd iznad centra Požege, na području Grginog dola i, prema njemu, svi koji su imali u Požegi vinograd u njemu su obilježavali taj dan. Sedamdesetih godina prošloga stoljeća, kada je Ivica bio mladić, u vinogradu njegova pokojnog ujaka slavili bi Grgurevo s prijateljima i rodbinom. Nije se previše pucalo, već „potiho“, kako je rekao kazivač, a razlog tomu je, prema njemu, taj što tadašnja vlast nije gledala pozitivno na taj običaj jer je bio vezan za Crkvu (odnosno franjevca – fra Luku Ibrišimovića). Proslave su se ipak održavale, a policija ih je, na neki način, nadzirala tako što je pratila pucali li se iz topova i koliko. Ivica Ajanović svake je godine slavio Grgurevo. Grad je određeno vrijeme, ranih 2000-tih godina, kod kapele sv. Vida iznad grada, organizirao proslave u kojima bi financirao hranu i vino za posjetitelje. Budući da je to zemljište u vlasništvu Požeške biskupije i ona ga je ogradila, gradske proslave su se od tamo preselile na neka druga mjesta u gradu, kao što je vrh brda Sokolovac. Kazivač mi je rekao i da Grgurevo prije uopće nije bilo vezano za turizam, već su to bile isključivo privatne proslave koje su vinogradari organizirali za svoje prijatelje, a na koje bi svratili i „neke grupe građana koji su znali prošetati na Grgurevo pa su svraćali u kolibe“, misleći na vinogradarske kućice i kuće. Kazivač je dodao: „Ako je bilo za jesti, dobili su. Ako nije, onda su dobili piće.“ Sjeća se Grgureva kada je padao snijeg i bila je zima, a bilo je i Grgureva kada su ga slavili „u košuljama, koliko je bilo toplo“. Ivica Ajanović spomenuo je i skupinu građana koja se nazvala „Crni barut“, a nastala je 1990. godine spontanom okupljanjem prijatelja, Požežana koji nisu imali vinograde, ali su nabavili topove u želji da pucanjem iz njih proslavljaju Grgurevo. Oni bi na taj dan svoje topove vukli, kako je kazivač rekao, na Sokolovac, noseći sa sobom i hranu u ruksacima, te bi na Sokolovcu proveli Grgurevo pucajući iz topova, družeći se i veseleći. Ivica Ajanović jednom ih je pozvao da Grgurevo slave kod njega u vinogradu te je i on postao član tog društva. Kako nije imao top, oni su mu top poklonili, a Ivica ga je nazvao po svojem pokojnom ujaku čiji je vinograd naslijedio, Zvonimiru. Prema kazivaču, to društvo više ne postoji jer „skoro su svi umrli“. Osim Grgureva, ta se skupina građana još okupljala i družila na Vincelovo², 22. siječnja, kada bi se išlo u vinograde i obilježavalo

2 U Požegi i okolici Požege taj dan vezan za blagdan svetoga Vinka naziva se Vincelovo (drugdje: Vincekovo).

početak vinogradarskih radova. Ivica Ajanović spomenuo je da se posljednjih godina u Požegi na Grgurevo manje puca, objasnivši da „sada policija ne da pucati jer bi top trebao odvesti na atest, pa polagati ispite za neke dozvole. Bilo je par nezgodnih događaja da su ljudi ostali bez prstiju i onda je netko na to reagirao i policija je rekla da se treba polagati ispit za pucanje, u Osijeku na nekom fakultetu, što košta 3800 kuna³. Tako da je pucanje postalo polu-legalno i zadnjih se godina za Grgurevo manje puca“. Prema kazivaču, najviše se za Grgurevo pucalo u vrijeme Domovinskog rata i nakon njega, tj. od 1990. do 2000. godine. Osim pucanja, Grgurevo za Ivicu Ajanovića obilježava druženje s prijateljima u vinogradu, uz vino i hranu. On ponekad priprema vinogradarski čevap u vinogradu na Grgurevo, ovisno o vremenskim prilikama, kao i broju gostiju koje će u vinogradu imati. Priprema tog jela, koji je dio zaštićene nematerijalne baštine – vinogradarskog običaja Grgurevo, prema kazivaču traje dosta dugo te ga je idealno pripremiti za deset do dvanaest gostiju. Radi se o komadima mesa (svinjetine i junetine) koje se, zamotano svinjskom ili telećom maramicom, zajedno sa slaninom i lukom, peče na ražnju⁴. Osim čevapa, Ivica Ajanović obično na Grgurevo priprema *peku* (meso pečeno ispod *peke*). Za Grgurevo smatra optimalnim kada u vinogradu ima između deset i dvanaest gostiju. To mu je i, kako je rekao, normalno. Jednom je za Grgurevo imao šezdeset gostiju „pa je poludio“, objašnjavajući da je takva proslava u svakom pogledu vrlo zahtjevna i umarajuća za organizatora. Uvijek bi bilo i glazbe na proslavama Grgureva; tamburaša ili bi netko od gostiju došao s gitarom ili harmonikom. Prijatelji su voljeli doći kod kazivača slaviti Grgurevo te bi se uglavnom i sami organizirali i dogovorili tko će što donijeti, a tko pozvati glazbenike, dok bi kazivač pripremao „kolibu“, kako je rekao (premda, po veličini, njegovu objektu u vinogradu više odgovara naziv kuća), i vatru, dok je vina u podrumu uvijek bilo. Kao zaključak, Ivica Ajanović rekao je da Grgurevo za njega znači ugodno druženje s prijateljima i početak vinogradarske sezone.

Vlado Bauer Grgurevo slavi posljednjih 50 ili 60 godina. Osim što je posljednjih dvadesetak i više godina poznat po okupljanju najvećeg broja posjetitelja u svojem vinogradu na Grgurevo, on je dvadeset i pet godina bio „vinski biskup“ koji je potom, 2008. godine, postao „vinski kardinal“, što je i danas. Ta titula znači da u podrumima vinogradara vodi ceremoniju krštenja vina – simboličkog pretvaranja mošta u vino, vezanu za običaj Martinja (11. studenog). Vlado Bauer običava naglasiti da je jedini „vinski kardinal“ u Hrvatskoj te ga i vinogradari iz ostalih krajeva Hrvatske i izvan nje (npr. Crne Gore) pozivaju da u njihovim podrumima vodi obred pretvaranja mošta u vino. Obje titule („vinskog biskupa“ pa zatim i „kardinala“) dobio je idejom, odnosno na inicijativu svojih prijatelja, koji su mu tu titulu i dodijelili. Prema Vladi Baueru, nakon Drugoga svjetskog rata tradiciju proslave Grgureva održali su u Požegi vinogradari jer u to vrijeme „baš nije bilo zgodno“, kako je rekao, pucati iz

3 Oko 510 eura.

4 Izvor: <https://www.muzejuloncu.com/spajza/prva-polica-recepti/131-pozeski-vinogradarski-cevap>, pristupljeno 10. rujna 2019.

mužara („cijevi prilagođenih za barut“) i tako praviti buku u gradu. To se, prema kazivačevim riječima, nije moglo raditi u gradu, već u vinogradima. Drugi razlog zašto su tradiciju održali vinogradari bio je, prema Vladi Baueru, taj „i da se pobjegne od kuće, od štovanih supruga“, pa se obično govori da je to muška fešta (zabava). Osim toga, to je bila i prilika za natjecanje „tko ima bolje vino; i jedna smotra vina [da se vidi, op.a.] kakvo imaš vino, kakvo si vino donio“. Kazivač je uvijek na taj dan – 12. ožujka – slavio Grgurevo i to najčešće kod onih koji su imali „veće klijeti u vinogradu“. Kazivačev otac imao je vinograd u Dragi (selu pokraj Požege) pa je već od mladih dana usvojio tradiciju vinogradarstva. Godine 1988. kupio je vinograd u Požegi, na brdu Veliki Kamen, i od te godine do današnjih dana svake godine u svojem vinogradu slavi Grgurevo. I Vlado Bauer govori da se Grgurevo uvijek slavilo, od kada pamti, tj. otkad je kao dečko od 14 ili 15 godina (početkom 60-ih godina) počeo ići na proslave Grgureva u požeška „brda“ (pri čemu ta riječ ima i značenje vinograda na brdu). Jedino se, kako je rekao, u vrijeme bivše Jugoslavije „nije baš pucalo – dva do tri puta bi se opalilo“. Znali bi tadašnje policajce koji su im dopuštali pucanje, no oni bi im i napomenuli: „samo nemojte praviti cirkuse“. Sjeća se da se u to vrijeme išlo u vinograde obitelji Dvoraček i Polanc. Pokojni Ivo Polanc, koji je bio direktor pošte 60-ih i 70-ih godina prošloga stoljeća, imao je vinograd na Sokolovcu i u njemu bi okupljao poštare, ali i ugledne Požežane toga vremena. Kazivač se sjeća i anegdota vezanih za to vrijeme i Grgurevo. Jedna je vezana za običaj podjele troškova i hrane koju bi svatko u ruksacima nosio u vinograd na Grgurevo. Jedna je osoba bila „komotna“, kako je kazivač rekao, i nije smatrala potrebnim sudjelovati u podjeli onoga što će svi pojesti i popiti taj dan u vinogradu pa su joj drugi smjestili „kaznu“ – dali su joj da nosi ruksak koji je bio veoma težak. Tek nakon dolaska u vinograd taj je Požežanin otkrio da je u teškom ruksaku nosio cigle. Na Grgurevo se uvijek išlo u vinograde, bez obzira na to je li vrijeme bilo ružno ili lijepo; kiša i snijeg nisu ih ometali. Kada je kupio vinograd, red je došao na njega, kako mi je rekao kazivač, da uzvрати ljudima kod kojih je do 1988. godine slavio Grgurevo te je počeo zvati goste i slaviti Grgurevo u svojem vinogradu. U njegovoj kući u vinogradu (u koju može stati od 10 do 15 ljudi) svake je godine od tada slavio Grgurevo te je imao viziju da to ne bude samo za Požežane, „jer mi znamo kako to izgleda“, već je počeo zvati i svoje poslovne partnere izvan Požege te su svi zajedno slavili Grgurevo. Naime, Vlado Bauer je dugogodišnji obrtnik koji se bavio popravljanjem kućanskih aparata te je upoznao mnogo poslovnih poznanika i prijatelja. Njegovi bi poslovni prijatelji svake godine na proslavu Grgureva doveli kod njega neke nove goste, svoje prijatelje, pa su s vremenom pitali kazivača kako bi mu mogli pomoći, odnosno sudjelovati u podjeli troškova proslave koji su, s obzirom na rastući broj gostiju, postajali sve veći. Tako su Vladi Baueru poslovni partneri i prijatelji počeli pomagati oko snošenja troškova proslave Grgureva te je on počeo misliti i kako bi im se odužio za to. Smislilo je da bi njihova imena mogao tiskati na panoima i izložiti ih na vidljivom mjestu na svojoj vinogradarskoj kući i uz kuću, da ih vide svi oni koji dolaze na Grgurevo. U vrijeme nakon što je kupio

vinograd, Vlado Bauer počeo je slaviti Grgurevo s 30 ljudi, a sada, kako kaže, „konstantno“ ima od 150 do 200 gostiju. U posljednje vrijeme često organizira i dvije proslave: jednu proslavu na dane vikenda (ako Grgurevo pada na radni dan, kako bi svi njegovi gosti mogli doći), a drugu na samo Grgurevo. Na Grgurevo je kod njega obvezno pucanje iz dvaju topova: manjeg, koji zove „damski“, i većeg, koji je nazvao „Grgur“. Kada netko opali iz topa, mislio je kazivač, za to treba dobiti diplomu, odnosno priznanje da je postao barutar. Imao je ideju i da se u proslavu uvede lik Velikog Grgura, koji bi kontrolirao „sve skupa“. On je prve godine bio Veliki Grgur, a svake sljedeće godine trebala se druga osoba birati za tu funkciju. Veliki Grgur imao je zadatak i običi sva „brda“, sva događanja, provjeriti je li sve u redu i ima li dovoljno vina i jela za Grgurevo. No, taj se dio Grgureva, kako je rekao kazivač, „izgubio – ideja nije zaživjela“. Ideja o polaganju „ispita“ za barutara također je njegova ideja i ona je kod njega u vinogradu opstala. Za to je zadužen jedan mladić koji cijeli dan kod njega na Grgurevo vodi računa o topu i pokazuje ljudima kako pucati iz topa, a ne ozlijediti se te ih nadzire u pucanju, na putu da postanu barutari i dobiju priznanje. Vlado Bauer smatra i da je požeška tradicija za Grgurevo sljedeća: svatko može doći u vinograd gdje se Grgurevo slavi, pojesti, popiti i veseliti se – za to (njemu ili njoj) ne treba poziv. No, nekad je s tim bilo problema, pogotovo kada bi imao puno svojih gostiju ili navečer. Tada bi jedino rješenje bilo „zatvoriti feštu i otići“.

Na Grgurevo priprema „što jednostavnija jela“, a u to ubraja kupus s buncekima, kobasice, pečenicu. Vinogradarski ćevap se brzo pojede jer se to jelo sprema za najviše trideset ljudi. Kobasice ponekad kuha u vinu, to je ideja vinogradara koji su negdje pročitali da je to bilo omiljeno jelo književnika Augusta Šenoa. Pokojni vinogradar Slavko Hart prvi je pripremao takve kobasice, a Vlado Bauer ih u svojem vinogradu priprema posljednjih pet godina. Iako ne postoji direktna veza između Šenoa i Grgureva, spomenutim požeškim vinogradarima bila je dovoljna poveznica s vinom kako bi preuzeli tu ideju i uveli je u svoju kulinarsku ponudu gostima koji u njihovim vinogradima proslavljaju Grgurevo.

U vinogradu Vlado Bauer ima i zvono, „Vladino zvono“, jer, kako kaže, stari je požeški običaj da ste u vinogradu dobrodošli, a zvono koje gost dodiranjem tipke na daljinskom upravljaču pokrene objavljuje „svima okolo“ da su kod „vinskog kardinala“ u vinogradu dragi prijatelji.

Top, hrana, druženje, vino i pjesma za tog su kazivača obvezni i uvijek prigodni elementi Grgureva. Za njega ono znači održanje požeške tradiciju koju bi trebalo pokazati drugima. Prema njemu, taj bi se događaj trebao više turistički iskoristiti, kako to rade neki drugi hrvatski gradovi sa svojim proslavama (npr. Đurđevac s Picokijadom, odnosno događanjima vezanima za scensku igru „Legenda o picokima“).

Jure Vrdoljak slavi Grgurevo u svojem vinogradu od 1995. godine, dodajući da ga je i prije toga slavio, no „manje glasno nego sada“. On je vino-

grad koji se nalazi na brdu Veliki Kamen, predjelu Fratrovici, naslijedio od svojeg punca. Vinograd postoji od 1958. godine, a on ga obrađuje i, kako je rekao, „uživa vinograd“ od 1980. godine. Njegova je kuća u vinogradu manja i, kako je objasnio, to je u početku bila koliba kojoj je svrha bila skupljanje kišnice, a poslije je kuću proširio. Za Grgurevo gosti sjede u kućici i na otvorenoj terasi ispred nje. Nakon što je Vlado Bauer, čiji je vinograd nasuprot njegova, počeo slaviti Grgurevo u svojem vinogradu počela je, kako kazivač govori, neka vrsta natjecanja „tko će više slaviti Grgurevo“. To je postao „naš kirvaj“, kaže Jure Vrdoljak, napominjući da je on na tom dijelu Požeške gore najstariji, a Vlado Bauer najpoznatiji vinogradar jer je, prema kazivaču, Grgurevo komercijalizirao. Proslave Grgureva kod Jure Vrdoljaka više su okrenute obitelji i prijateljima. Njegovi sinovi koji žive u Zagrebu pozovu na Grgurevo svoje prijatelje tako da se to s vremenom proširilo. „I sada ja ne mogu nazad“, govori kazivač, „ne mogu da ne slavim, iako, malo se i posustaje, nije to samo tako. Obaveza je to i treba imati uvjete. Ja se ne mogu pohvaliti nekim posebnim uvjetima. Kako je bilo prije dva dana ja sam mislio da to uopće neće moći uspjeti“. Naime, prije Grgureva 2018. godine, kada sam ga intervjuirala, bio je „snijeg duplo veći nego u nizini, nanosi, počelo se topiti i curi na sve strane, potoci idu i tako... ali, eto vidiš, izašlo je vrijeme.“ Kada od snijega ili kiše nastaje veliko blato, teško se ulazi u njegov vinogradar, odnosno prostor vinogradarske kućice. On bi čak gradskoj vlasti predložio da se taj dan odgodi, premjesti u neko bolje vrijeme, poslije Uskrsa, na primjer, kada su izgledi veći da će biti dobar dan. „Ali ja mislim da oni neće odstupiti“, misleći pritom na političare koji bi trebali donijeti takvu odluku. Kod Jure Vrdoljaka na Grgurevo dođe u prosjeku tridesetak gostiju (polovica su prijatelji iz Požege, a druga polovica prijatelji iz Zagreba). Godine 2018. bilo ih je manje jer je Grgurevo palo na ponedjeljak. Inače, proslava Grgureva za one koji je organiziraju traje tri dana: prvi dan je dan pripreme, drugi dan je Grgurevo, a treći dan, kaže Jure Vrdoljak, „moramo čahure kupiti, kako se kaže“, slikovito opisujući dan kada se posprema nakon Grgureva. Kazivač nema top, ali imao ga je njegov susjed iz vinograda. No, na jedno Grgurevo njegov se sin ozlijedio pucajući iz topa pa ga više ni susjed ne koristi. Osim toga, topđija, kako kaže kazivač, taj dan ne smije piti. Na Grgurevo se od hrane kod Vrdoljaka sprema čobanac, peku se prasci i janjci. Jure Vrdoljak na kraju je istaknuo da i vinograd i proslave Grgureva u vinogradu zahtijevaju dosta posla i financijskih sredstava, a problem je da zainteresiranih mladih Požežana, koji bi tu tradiciju trebali nastaviti, nema.

Ivan Jurković moj je otac s kojim sam počela slaviti Grgurevo u našem vinogradu. Oca sam također intervjuirala, 2018. godine, kao i prethodne kazivače. Rekao mi je da je od 1990. godine organizirao proslave u našem vinogradu koji se nalazi na obroncima brda Sokolovac. Prestao je organizirati proslave 2015. godine i od tada Grgurevo slavi kod svojih prijatelja, Vlade Bauera i Jure Vrdoljaka. I prije 1990. godine slavio je Grgurevo kod drugih vinogradara (na primjer pokojnog Slavka Harta koji je imao vinograd na Velikom Kamenu) jer je tada naš vinograd obrađivao očev punac (moj djed)

koji nije bio „raspoložen za slavlja“ u vinogradu. Sjetio se i da su prije 1990. godine proslave Grgureva bile drugačije organizirane; zajednički bi se dogovaralo što bi svatko od onih koji dolaze na proslavu trebao donijeti u vinograd na Grgurevo. Proslave u vrijeme komunizma nitko nije zabranio, već su vlasti smatrale da nije prikladno slaviti Grgurevo jer je običaj bio vezan za fratra i Dan svetog Grgura. Na proslave Grgureva na koje bi tada išao, došlo bi od desetak do petnaestak Požežana i rijetko oni izvan Požege. Nakon djedove smrti, otac je preuzeo vinograd, proširio ga te počeo u njemu organizirati i proslave Grgureva. Osim iz Požege, otac bi, koji je prije odlaska u mirovinu radio u Zagrebu, na Grgurevo pozivao svoje poslovne partnere iz Zagreba, Osijeka, Sarajeva, Mostara i ostalih dijelova Slavonije te je u naš vinograd tada znalo doći i do sedamdeset ljudi. Otac bi cijelu proslavu uglavnom sam financirao. Od hrane bi se u vinogradu pripremao čobanac, a pekla bi se i janjetina te posluživala prethodno ispečena svinjetina. Vino, rakija, mineralna voda i sokovi činili su ponudu pića, s tim da bi u natkrivenom prostoru s drvenim stolovima i klupama ispod velikog oraha, gdje bismo slavili Grgurevo, stajale bačve od *rostfrei* iz kojih bi si svatko sam, po želji, točio vino. Na Grgurevu je uvijek bila prisutna i glazba (uživo) te se uz nju veselilo, pjevalo i plesalo. Na samo Grgurevo moj bi otac u osam sati ujutro već bio u vinogradu, donoseći u njega stvari koje je prethodnih dana pripremio. Gosti bi dolazili od podne pa nadalje. Na taj dan posjetitelji vinogradara i Požege obilazili bi obično više vinograda i ne bi ostajali samo kod jednog domaćina, a svatko tko bi došao u vinograd bio bi dobrodošao, čak i oni nepozvani.

Otac ima i top (nazvao ga je „Luka“), a na Grgurevo za top je bila zadužena jedna osoba koja je njime znala rukovati. Top je nabavio od vinogradara koji je prestao obrađivati svoj vinograd. Top bi za Grgurevo bio smješten na vrhu vinograda, pokraj stare vinogradarske kolibe koja služi za ostavljanje vinogradarskog materijala. Sjećam se da nisam voljela stajati pokraj topa dok su, uglavnom muškarci, pucali iz njega jer je, kao što je moj otac objasnio, detonacija bila preglasna za onoga tko stoji pokraj topa pa je trebalo stisnuti uši.

Glazba bi na Grgurevo u vinogradu svirala do 22 sata i do tada bi i veselje trajalo. Vinograd se nalazio u gradu i u blizini kuća u kojima se stanuje pa otac nije htio susjede uznemiravati svirkom do kasno u noć. Za njega i za mene, kada bih slavila s njim Grgurevo u vinogradu, 22 sata je bilo previše jer je to značilo za oca više od dvanaest sati, a za mene oko deset sati boravka taj dan u vinogradu i vođenja računa o gostima. Moja majka ponekad bi dolazila na Grgurevo u vinograd i ostajala na proslavi vrlo kratko jer Grgurevo, a ni vinograd, nikad nisu za nju imali posebno značenje. Iako je vinograd njezino nasljedstvo, moj je otac zaslužan za održavanje vinograda, kao i održanje tradicije proslave Grgureva u njemu. Nakon što je preuzeo obrađivanje vinograda 1991. godine, obnovio ga je i proširio na svaki komadić njegove rahle, crvene zemlje. Vinograd se proteže na manje od hektara površine, a njegova obrada isključivo je ručna jer se nalazi pod nagibom od 45 stupnjeva. Otac je posadio novu lozu koja se penje po žicama rastegnutima između betonskih

stupova te ima oko 4000 trsova. Kada je godina dobra, od loze proizvede oko 6000 litara vina. Od sorti dominira pinot sivi, potom pinot crni pa graševina, muškati otone i rajnski rizling. Osim vinove loze, u vinogradu je zasađeno i skoro stotinu voćaka (marelice, trešnje, breskve, šljive, mušmule, jabuke, kruške, smokve). U sjećanje na zavičaj, selo Sjekose u Hercegovini, otac je u vinogradu postavio raspeće te uz njega kip svetog Roka, zaštitnika njegova sela. U vinogradu se 16. kolovoza godinama slavilo i Rokovo, otprilike koliko i Grgurevo. Otac je u vinograd postavio i pedeset kilograma teško zvono, s ugraviranim natpisom „Sveti Roko moli za nas /Obitelj Ivana Jurkovića /2006. Požega“, koje je namješteno tako da svaki dan zvoni u podne. Slično kao i kod Vlade Bauera, zvono zvoni i kada su gosti u vinogradu. Mojeg oca to zvono podsjeća i na crkvu iz njegova sela. Rad u vinogradu, ulaganja u njega, uvođenje elemenata koji nisu vezani samo za život u Požegi, kao i navedene proslave u vinogradu mojega oca, pokazuju kako vinograd postaje mjesto ne samo života nematerijalne baštine – održavanja lokalnog običaja kao što je Grgurevo već je to mjesto i isprepletanja lokalnih običaja s osobnim, intimnim identitetom onih koji vinograde obrađuju i provode znatan dio svojeg vremena u njima. Vinograd tako postaje prostor u kojem se nematerijalna baština, kako je navedeno u UNESCO-ovoj Konvenciji o njezinoj zaštiti, stalno iznova stvara, „kao odgovor na svoje okruženje, svoje međusobno djelovanje s prirodom i svojom poviješću“ koja u tom slučaju članu lokalne zajednice, mojem ocu, „pruža osjećaj identiteta i kontinuiteta te tako promiče poštivanje kulturne raznolikosti i ljudske kreativnosti“ (Zakon o potvrđivanju konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine).

Oca sam pitala i kakve promjene uočava u proslavama Grgureva od kada ih on pamti, a to je od sredine 60-ih godina prošloga stoljeća. Prema njemu, za razliku od godina prije osamostaljenja Republike Hrvatske, danas se Grgurevo masovno slavi i postalo je događanje prepoznato u cijeloj Hrvatskoj, pa i izvan nje. Grgurevo je postala manifestacija vezana za vinograde, dok je prije to bio intimnije slavljeno vinogradarski običaj. Kada sam ga pitala za drugu manifestaciju koja se već pedeset godina održava u Požegi, glazbeni festival (koji se danas naziva Auera Fest), odgovorio mi je da na festival dolazi druga klijentela (ljubitelji glazbe), dok je Grgurevo običaj isključivo vezan za vinograde, a usput i sjećanje na povijesni događaj. Osim toga, za njega Grgurevo znači i proslavu obrađivanja vinograda i rada vezanog za vinograd jer se na taj dan vidi tko obrađuje vinograde i radi li se u vinogradima.

Sudjelovanje s promatranjem službenih proslava Grgureva 2018. i 2019. godine

Pod službenom proslavom Grgureva podrazumijevam ono što je požeška etnologinja Maja Žebčević Matić (1996: 210) opisala kao smjer kretanja tog običaja u smislu njegove transformacije „u svrhu omasovljavanja, popularizacije i promidžbe Grgureva“, za razliku od prethodno opisanih privatnih proslava orga-

niziranih kod kazivača, koje je ona nazvala tradicijskim (*ibid.*). Takve službene proslave Grgureva, namijenjene lokalnoj zajednici i posjetiteljima Požege (uključujući turiste), organizira Turistička zajednica grada Požege, uz financijsku potporu Grada Požege. One su pokrenute nakon što je Grgurevo postalo Dan grada. Takva se proslava Grgureva 2018. godine održala vikend prije samog Grgureva koje je bilo u ponedjeljak. U subotu 10. ožujka održana je glavna, širokoj publici namijenjena proslava koju su činila događanja u samom gradu (svečani mimohod i smotra povijesnih postrojbi iz raznih dijelova Hrvatske i izvan Hrvatske) te potom i proslave u vinogradima iznad Požege, na tri punkta: kod vinogradara Bauera, Vujnovića i Jurkovića⁵. Proslavu u vinogradima Grad odnosno Turistička zajednica nazvali su „novo Hike & Bike Grgurevo“ i ona je prvi put pokrenuta 2018. godine. Taj naziv „Hike & Bike“ posebno me je zainteresirao iz dvaju razloga: prvi je razlog korištenja engleskih izraza za hrvatske riječi „pješačenje i bicikliranje“, a drugi je razlog pitanje vezano za taj naziv: koliko požeških vinogradara koji obilježavaju Grgurevo razumije što to znači? Nakon toga pitanja uslijedilo je još jedno: obraća li se to „novo Hike & Bike Grgurevo“ uopće požeškim vinogradarima? Na tri su punkta – vinogradarske kuće – tu subotu mogli doći posjetitelji i za kupljenu vinsku čašu koja je stajala 25 kuna (manje od 4 eura) mogli piti vino, jesti, slušati glazbu i družiti se, koliko god su htjeli. Povremeno bi po stazi koja je vodila između vinograda i navedenih punktova na biciklu projurio vlasnik lokalne turističke agencije i prodavaonice bicikala sa servisnom radionicom, odjeven u fratarski habit. Poslije sam, u razgovoru s direktoricom Turističke zajednice grada Požege, saznala da je ideja o „Hike & Bike Grgurevo“ bila njegova, a ona ju je podržala i predložila gradonačelniku za provedbu. Vlasnik turističke agencije i prodavaonice bicikala dogovorio je s vlasnicima triju vinograda da kod njih budu punktovi na koje posjetitelji slobodno mogu doći i na kojima mogu jesti, piti i slušati glazbu uz cijenu od 25 kuna. Staza koja je vodila do vinograda, po brdu iznad Požege, i sâmo područje vinograda i vinogradarskih kuća (koliba) bili su blatni, zbog vremena koje tada i inače u Požegi donosi dosta kiše, blata i hladnoće, a nerijetko i snijega. Na proslavi Grgureva na ta tri punkta okupilo se dosta ljudi, svirali su tamburaši i većina gostiju držala je čaše s vinom u ruci. Dogovor je bio da se kod Bauera pripremaju i serviraju kobasice, kod Jurkovića čobanac, a kod Vujnovića vinogradarski ćevap (koji je poslije zamijenjen carskim mesom). Slična je službena proslava, također pod nazivom „Bike & Hike Grgurevo“, održana i 2019. godine. Kao i prethodne godine, nije održana na samo Grgurevo (12. ožujka), već za vikend uoči Grgureva, odnosno u subotu 9. ožujka. Uz mimohod i smotru povijesnih postrojbi na Trgu sv. Terezije održana je predstava „Legenda o fra Luki“, a radilo se o „uprizorenju oslobođenja od Osmanlija“, kako je navedeno na mrežnim stranicama Turističke zajednice⁶. Prema sinopsisu Tomislava Čmelara, predstavu su pripremili Darijo Hak i Marina Mihelčić i u njoj su sudjelovali

5 Vinogradar Bauer kazivač je u ovom radu, a vinogradar Jurković nije (ne radi se o mojem ocu, već o drugom vinogradaru istog prezimena).

6 Izvor: <http://www.pozega-tz.hr/blog/104-grgurevo-2019>, pristupljeno 11. rujna 2019.

glumci Gradskog kazališta Požega i plesači Plesnog studija Marine Mihelčić⁷. Tri punkta u požeškim „brdima“ na kojima se moglo jesti 2019. godine nisu bila ista kao 2018. godine. Sudjelovale su obitelji Jurković, Sajfert i Vukušić, od kojih je samo obitelj Jurković sudjelovala u istom programu i prethodne godine. Promijenio se i izbor jela koja su se uz vinogradarske kuće tih triju obitelji mogla kušati. Na prvom punktu nudio se čobanac, na drugom Gojtani s pekmezom, a na trećem slavonske kobasice i slanina s roštilja. Gojtani s pekmezom preuzeti su iz projekta „Muzej u loncu“ koji su pokrenuli Maja Žebčević Matić i Etnološki odjel Gradskog muzeja Požega (www.muzejuloncu.com). Radi se o jelu iz županjskog kraja, iz tzv. „Cvelferije“, koje nije toliko poznato među Požežanima, o čemu govori i pogreška na letku koji se taj dan, 9. ožujka 2019., dijelio posjetiteljima Požege kao putokaz za sudjelovanje u proslavi Grgureva u vinogradima iznad grada. Naime, na letku je krivo otisnuto ime jela te je umjesto „ponuda gojtana s pekmezom“ napisano „ponuda gojatni s pekmezom“, a kod provjere teksta letka tu pogrešku nitko nije opazio i ispravio. To je jelo odabrao predlagatelj ideje „Hike & Bike Grgurevo“, vlasnik turističke agencije i prodavaonice bicikala, a vjerojatni razlog odabira tog jela isključivo je činjenica da je to jelo jedno od jela navedenih u spomenutom „Muzeju u loncu“, bez razmatranja njegove poveznice s Grgurevom ili Požegom. Cijena vinske čaše kao svojevrsne ulaznice na organiziranu proslavu Grgureva 2019. ostala je ista (25 kuna), a tamburaši su svirali na svakom punktu, uz vinogradarske kuće. Premda je vrijeme taj dan bilo ljepše nego u subotu kada je organizirana službena proslava Grgureva 2018. godine, moj je dojam da je posjetitelja bilo manje nego prethodne godine, kada je blato bilo još jedno od obilježja proslave. Iako je subota bila sunčana, tek krajem dana (između 16 i 17 sati, kada već noć počinje padati) mogao se primijetiti nešto veći broj gostiju (i to Požežana) na punktovima triju vinograda, ali i kod Vlade Bauera koji nije sudjelovao u toj proslavi, već je imao privatnu proslavu (iako, kao što je spomenuto, na nju dođu i oni koji nisu pozvani). Svečana misa spomenuta je u Rješenju Ministarstva kulture Republike Hrvatske kojim je Grgurevo proglašeno kulturnim dobrom i spomenuto je da se misa održava uoči Grgureva u franjevačkoj crkvi pa treba istaknuti i informaciju da se svečana misa 2018. godine održala u nedjelju 11. ožujka, u katedrali sv. Terezije Avilske, a 2019. godine u ponedjeljak 11. ožujka, također u katedrali sv. Terezije Avilske. U službenim glasnicima Grada Požege („pozege.hr“, ožujak 2018. i ožujak 2019.) objavljeno je da su obje mise održane „povodom Dana grada Požege i godišnjice smrti kardinala Franje Kuharića“. Od predstavnika franjevačkog samostana u Požegi saznala sam da se ta promjena mjesta održavanja misa uoči Grgureva dogodila prije desetak godina na inicijativu Požeške biskupije te je tada i povod održavanja mise promijenjen. Prvi povod svečane mise obilježavanje je Dana grada, kako je i navedeno u službenim glasnicima Požege, dok je drugi povod tada postalo obilježavanje smrti kardinala Kuharića, počasnog građanina Požege, koji je umro 11. ožujka 2002. godine.

7 Izvor: <https://www.rva.hr/vijest/2019/6781-mimohod-povijesnih-postrojbi-i-predstava-za-dan-grada-pozege>, pristupljeno 11. rujna 2019.

Organiziranjem opisanih službenih, javnih proslava Grgureva Grad Požega i Turistička zajednica grada Požege žele privući više gostiju i turista, a to rade tako da izdaju navedene letke koje se dijele u centru Požege na dan održavanja službene proslave Grgureva, oglašavanjem programa u lokalnim novinama i na mrežnim stranicama Turističke zajednice grada Požege te gostovanjem na nacionalnim i lokalnim televizijskim stanicama i radijskim stanicama, kao što je emisija Hrvatske radiotelevizije „Dobro jutro, Hrvatska“. Želja je tih dviju institucija i da se što više poduzetnika uključi u proslave Grgureva na način da povećaju turističku ponudu u gradu. Kako mi je rekla direktorica Turističke zajednice, „mi trebamo raditi na vinogradarima da se registriraju na tim gospodarstvima jer oni sada ne mogu izdavati račun... Oni se trebaju brendirati, postati vidljivi na tržištu, ali se moraju potruditi i da se oni prodaju sami na tržištu“.

Iz statističkih podataka o dolascima turista u Požegu u ožujku 2016., 2017. i 2018. godine, uočljivo je da u ožujku nema znatnijeg odstupanja u dolasku (noćenju) turista u odnosu, na primjer, na travanj (o jednodnevnim dolascima ne vodi se službena statistika). U danima oko Grgureva u Požegi se ostvari između 110 i 130 noćenja, što je znatno više od ostalih dana u ožujku, no, s druge strane, to je i broj gostiju koji posjete samo jednog vinogradara, npr. Vladu Bauera.

ZAKLJUČNA RAZMIŠLJANJA

Na primjeru istraženih praksi obilježavanja običaja Grgureva požeških vinogradara, njegovih nositelja, vidljivo je da su glavne karakteristike običaja zadržane (proslave u vinogradima, uz druženje, pucanje iz topova, hranu, vino i glazbu), druge modificirane (npr. učestalost pucanja na Grgurevo ili zamiranje referiranosti proslave na pobjedu nad Osmanlijama, što se reflektira u činjenici da se priče „o oslobođenju Požege od Turaka“, kako stoji u Rješenju Ministarstva kulture od 27. prosinca 2007., u požeškim vinogradima na Grgurevo više ne mogu čuti), a pokušalo se uvesti i neke novine. Među njima, s jedne strane, izdvajaju se inovacije i ideje samih vinogradara. Tako je Vlado Bauer uveo diplomu barutara za one koji, uz pomoć stručne osobe, u njegovu vinogradu na Grgurevo pucaju iz topova. Pokušao je uvesti i simbolički lik Velikog Grgura koji bi na Grgurevo obilazio vinograde, no ta ideja nije zaživjela. Time provedeno istraživanje potvrđuje teze Kirshenblatt-Gimblet da je nematerijalna baština živa kultura i „novi način kulturnog stvaralaštva u sadašnjosti koji ima svoje korijene u prošlosti“ (Kirshenblatt-Gimblet 1998: 7, prema Nikočević 2013: 335), kao i Hafsteinova teza da je bit baštine promjena (Hafstein 2013: 37–38). S druge strane, tu su pokušaji gradskih institucija, potaknuti idejama poduzetnika koji nisu vinogradari, osmišljavanja inovativnih načina (kao što je „Hike & Bike Grgurevo“) kako na Grgurevo, odnosno na dane uoči Grgureva, u Požegu privući sve više gostiju (turista) te na taj način komodificirati to kulturno dobro (usp. Tauschek 2013: 172–173). Osim toga, i gradske vlasti utječu na promjenu obilježja baštine, kao što svjedoči promje-

na mjesta i povoda održavanja svečane mise uoči Grgureva. Ako usporedimo rezultate dobivene provođenjem polustrukturiranih intervjua s kazivačima (vinogradarima) i rezultate dobivene sudjelovanjem s promatranjem u dvjema službenim proslavama Grgureva u Požegi te njihovim promatranjem, možemo zaključiti da bit običaja za njegove nositelje – vinogradare jest slavljenje Grgureva u autohtonom lokalitetu: obrađivanim vinogradima na obroncima Požeške gore. Vinogradari su u životnoj dobi kada im obrađivanje vinograda postaje teže, a time i održavanje proslave Grgureva u vinogradima. Pitanje je kako poduprijeti održavanje vinograda na autohtonim požeškim lokacijama kako bi se tradicija proslave običaja na samo Grgurevo (12. ožujka) nastavila i ostala jedno od tradicionalnih vrijednosti Požege, što je bio i povod njegove zaštite kao nematerijalnoga kulturnog dobra Republike Hrvatske. Stvoriti od Grgureva turistički brend pitanje je njegove komodifikacije, što bi neko sljedeće istraživanje o Grgurevu moglo obuhvatiti. No, kada govorimo o Grgurevu kao vinogradarskom običaju, važno je istaknuti da se održalo zahvaljujući inicijativi te dugogodišnjem i napornom radu vinogradara koji su i nositelji proslave te su stoga proslave običaja individualne odluke vinogradara hoće li običaj slaviti uz 10, 20, 30 ili 150 gostiju, odnosno hoće li ga uopće slaviti.

Na kraju, istraživanje pokazuje i isprepletenost nematerijalne i materijalne kulturne baštine pa, polazeći od teze Janet Blake da „svi materijalni elementi kulturnog nasljeđa sadrže važne, uz njih povezane, nematerijalne vrijednosti“ (usp. Blake 2002: 8), isto tako možemo utvrditi da je nematerijalna baština neodvojiva od one materijalne. Primjer požeškog Grgureva pokazuje kako je nematerijalna baština – vinogradarski običaj, usko povezana s materijalnim – povijesnim lokalitetima požeških vinograda u kojima se običaj slavi i čiji se elementi, koji čine tu kulturnu baštinu tek trebaju istražiti i zabilježiti.

LITERATURA I IZVORI

BLAKE, Janet

2002. *Developing a New Standard-setting Instrument for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage Elements for consideration*. UNESCO, izvor: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000123744> (pristupljeno 15. 7. 2019.)

BORTOLOTTI, Chiara

2013. *Golema coca cola u Gravini: nematerijalna kulturna baština, kulturno dobro i teritorij između UNESCO-ova diskursa i lokalne baštinske prakse*. U: Marijana Hameršak, Iva Pleše i Ana-Marija Vukušić (ur.), *Proizvodnja baštine. Kričke studije o nematerijalnoj kulturi*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 179–201.

HAFSTEIN, Valdimar Tr.

2013. *Pravo na kulturu: nematerijalna baština d.o.o., folklor©, tradicijsko znanjeTM*. U: Marijana Hameršak, Iva Pleše i Ana-Marija Vukušić (ur.),

Proizvodnja baštine. Kritičke studije o nematerijalnoj kulturi. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 37–63.

KIRSHENBLATT- GIMBLETT, Barbara

2013. Svjetska baština i kulturna ekonomija. U: Marijana Hameršak, Iva Pleše i Ana-Marija Vukušić (ur.), *Proizvodnja baštine. Kritičke studije o nematerijalnoj kulturi.* Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 65–117.

LEIMGRUBER, Walter

2013. Švicarska i UNESCO-ova *Konvencija o zaštiti nematerijalne baštine.* U: Marijana Hameršak, Iva Pleše i Ana-Marija Vukušić (ur.), *Proizvodnja baštine. Kritičke studije o nematerijalnoj kulturi.* Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 121–156.

NIKOČEVIĆ, Lidija

2013. Kultura ili baština? Problem nematerijalnosti. U: Marijana Hameršak, Iva Pleše i Ana-Marija Vukušić (ur.), *Proizvodnja baštine. Kritičke studije o nematerijalnoj kulturi.* Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 335–350.

TAMARUT, Ante

1974. „Temeljne značajke novog liturgijskog kalendara.“ *Bogoslovska smotra* 44/1: 78–87. <https://hrcak.srce.hr/36138>.

TAUSCHEK, Markus

2013. Vlasništvo nad kulturnim dobrom kao strategija. Karneval u Bincheu, stvaranje kulturne baštine i kulturnog dobra. U: Marijana Hameršak, Iva Pleše i Ana-Marija Vukušić (ur.), *Proizvodnja baštine. Kritičke studije o nematerijalnoj kulturi.* Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 157–177.

ZEBEC, Tvrtko.

2013. Etnolog u svijetu baštine. Hrvatska nematerijalna kultura u dvadeset i prvom stoljeću, U: Marijana Hameršak, Iva Pleše i Ana-Marija Vukušić (ur.), *Proizvodnja baštine. Kritičke studije o nematerijalnoj kulturi.* Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 313–333.

ŽEBČEVIĆ - MATIĆ, Maja

1996. „Grgurevo – požeški vinogradarski običaj“. *Radovi Hrvatskog društva folklorista*, vo. 4: 203–212.

Rješenje Ministarstva kulture od 27. prosinca 2007. g., klasa UP/1°-612-08/07-06/0458, ur. broj: 532-04-02-02/1-07-2.

Zakon o potvrđivanju Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine, Narodne novine – Međunarodni ugovori 5/05 i 5/07.

THE LIFE OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE THROUGH THE EXAMPLE OF *GRGUREVO* IN POŽEGA

The winegrowers' tradition of *Grgurevo* (St. Gregory's Day) in the town of Požega is a protected intangible cultural treasure in the Republic of Croatia. This custom is connected with history and the alleged final battle by which the citizens of Požega liberated themselves from Ottoman rule. The custom has been observed in the vineyards on the hills surrounding the center of Požega every year on the 12th of March since at least the early nineteenth century (when the earliest existing record of the celebration was written down). In the year 2000, that date also became the Day of the Town of Požega, and since 2007 the tradition has been a protected intangible cultural treasure of the Republic of Croatia. Taking the studied celebration practices of the main bearers of this custom, the winegrowers of Požega, as well as the practices of the official celebrations organized by the Tourist Board and the Town of Požega, as examples, this article examines which characteristics of the custom have been preserved, and which have been modified, starting from the position that the essence of heritage is actually change. This article is the result of a cultural-anthropological study carried out during 2018 and 2019 using the methods of semi-structured interviews and participant observation, as well as of an auto-ethnographic approach. The study has shown that the main characteristics of the custom have been retained (celebrating *Grgurevo* in the vineyards, including socializing, the firing of cannons, food and wine, and music) and others have been modified (the frequency of celebratory gunfire or the celebration's vanishing references to victory over the Ottomans), while attempts at innovation and introducing new ones have been made. Innovations have been introduced by the winegrowers themselves, but also by the town authorities, with the goal of attracting as many new guests (tourists) to the town as possible, that is, the commodification of the cultural treasure. The study has also pointed to the connection between intangible and tangible heritage, since *Grgurevo*, as a winegrowers' custom is inalienably linked to the localities of Požega's vineyards, where the tradition of its celebration began and has continued to be held until the present day.

(Translated by Alexander Hoyt)

BISTRANSKI *KRALUŠ* I *VUGLENICA*

DVA TRADICIJSKA UMIJEĆA U KONTEKSTU ZAŠTITE NEMATERIJALNIH KULTURNIH DOBARA REPUBLIKE HRVATSKE

U izlaganju se na temelju pregleda dosadašnjih istraživanja iznose pretpostavke za upis dvaju tradicijskih umijeća s područja sjeverozapadne Hrvatske na Listu zaštićenih nematerijalnih kulturnih dobara Republike Hrvatske. Umijeće izrade nakita te umijeće proizvodnje drvenog ugljena na području Bistre lokalno je stanovništvo prepoznalo kao važnu sastavnicu identiteta bistranskog kraja. Bistranski *kraluši* i *vuglenice* kao materijalna komponenta tradicijskih znanja i vještina očuvani su zahvaljujući lokalnoj inicijativi, odnosno poznavateljima i nositeljima tih umijeća okupljenima oko udruga građana i kulturno-umjetničkog društva. Daljnje očuvanje i nastavljanje umnogome ovisi o stručnom prepoznavanju, valorizaciji i mjerama zaštite kulturnih dobara, kao i o institucionalnoj podršci lokalnim udrugama koje provode programe očuvanja i prijenosa tradicijskih umijeća.

Ključne riječi: Bistra, tradicijski nakit, *vuglenarenje*, zaštita tradicijskih umijeća

* Dr. sc., viša stručna suradnica, Odsjek za etnologiju Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Hebrangova 1, 10000 Zagreb, klementina@hazu.hr
UDK: 391.7:689+62-663.8]7.025.3/.4(497.5)

1. UVOD

Donošenjem Rješenja o upisu nematerijalnog dobra u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske utvrđuje se sustav mjera zaštite kojima se, između ostalog, osigurava dostupnost dobra javnosti; potiče prenošenje umijeća u lokalnoj sredini i izvan nje; promiče važnost dobra u društvu; osigurava održivost dobra izobrazbom, dokumentiranjem, istraživanjem, zaštitom i revitalizacijom kulturnog dobra; potiče znanstveno-stručno vrednovanje i sudjelovanje lokalne zajednice te popularizira i promovira kulturno dobro putem kulturno-umjetničkog stvaralaštva i suvremenih medija.¹ Upis tradicijskih znanja, vještina, običaja i umijeća na nacionalnu Listu zaštićenih nematerijalnih kulturnih dobara nositeljima donosi ponajprije potvrdu vrijednosti i važnosti lokalne baštine, ali i „logističku i financijsku potporu“ lokalnih i državnih upravljačkih struktura (Hrovin 2013: 128). Osim pozitivnih učinaka registracije, postoji i mogućnost da će kulturne politike koje reguliraju brigu o očuvanju baštine utjecati na određene procese u lokalnoj zajednici. Neki stručnjaci, poput Tauscheka, izražavaju svoju bojazan da će mjere zaštite nad kulturnim dobrima i pravna regulativa utjecati na komercijalizaciju i komodifikaciju: „Zaštita nematerijalne kulture pravnim mjerama koje funkcioniraju analogno zaštiti intelektualnih prava korak je prema tome da se folklor, tradicija ili obrtničke vještine učine komodificiranim dobrom“ (Tauschek 2013: 173). Komercijalizacija i komodifikacija nematerijalnih kulturnih dobara u određenoj se mjeri mogu izbjeći ako se osigura participativno upravljanje svih sudionika koji će kulturna dobra *a priori* smatrati „simboličkim kapitalom“ zajednice te ako se osigura trajna skrb uz baštinsku institucionalnu podršku (Nikočević 2013: 335). Doprinos baštinskih aktivista u tom je smislu vrlo važan jer su baštinske kulturne prakse djelotvornije ako postoji suradnja između profesionalaca i članova lokalnih udruga građana koji su zbog pozitivnog pristupa lokalnoj povijesti i sredini u kojoj žive otvoreni za stjecanje dodatnih znanja o načinima održivog korištenja baštine (usp. Bajec 2016: 25). S obzirom na složenost mjera zaštite koje propisuje mjerodavno Ministarstvo, također se postavlja pitanje imaju li svi predlagatelji i nositelji zaštićenih kulturnih dobara infrastrukturne i kadrovske uvjete te potrebna znanja da se provede i osigura primjeren sustav zaštite jer, kako navodi Zebec, „smisao očuvanja (jest) da se pojedincu ili zajednici koja prakticira određenu vještinu, umijeće ili društvenu praksu, omogući nesmetano daljnje prenošenje“ (Zebec 2013: 324). U tom je smislu uloga muzeja kao baštinske institucije iznimno važna. Vezu između muzeja i nematerijalne baštine istaknuo je Maroević tezom da „nematerijalna baština može zadovoljiti kriterije zaštite, istraživanja i komuniciranja u muzeju, s tom razlikom da su oblici zaštite i komuniciranja drugačiji od onih koje primjenjujemo u radu s materijalnom baštinom“ (Maroević 2004: 94). Maroević je smatrao da je za komuniciranje aspekata nematerijalne baštine potrebno koristiti medije koji uključuju interakciju i participativnost te transmisiju poruka na netradicionalni muzejski način čime se

1 Usp.: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske (Mjere zaštite...).

postiže integriranje i prožimanje materijalne i nematerijalne baštine u muzeji- ma i izvan njih. Muzeji koji su promijenili muzejsku paradigmu te odnos čov- jeka i baštine su ekomuzeji – participativni muzeji s poslanjem interpretiranja baštine na teritoriju specifičnog identiteta (*in situ*) preko ispostava i centralnog mjesta interpretacije. Takav muzej čiji je „stvarni vlasnik i pokretač aktivnosti lokalna zajednica“ pokazao se u području heritologije prihvatljivim modelom upravljanja kulturnim nasljeđem u kojemu je nematerijalnost zajedno s njezi- nim nositeljima – živim ljudima, važna sastavnica nasljeđa (Babić 2017: 27).

S obzirom na navedene procese očuvanja i popisivanja nematerijalnih kul- turnih dobara u Hrvatskoj (usp. Hrovatin 2013) te na kontekst njihove zaštite na području sjeverozapadne Hrvatske, u izlaganju će se na temelju pregle- da dosadašnjih istraživanja iznijeti pretpostavke za upis dvaju tradicijskih umijeća bistranskog kraja u nacionalni registar. Sintagma „bistranski kraj“ u širem smislu odnosi se na cjelokupno područje podgorja Medvednice, od Sljemena do lijeve obale rijeke Krapine na zapadu, odnosno od naselja Pila i Kraljev Vrh te Općine Jakovlje na sjeveru, obuhvaćajući devet naselja koja su tijekom dugog razdoblja pripadala istoj (bistranskoj) fari i dijelila istu tradi- cijiu. Današnjom administrativno-teritorijalnom podjelom ta se naselja nalaze u obuhvatu Općine Bistra (mjesta Gornja Bistra, Donja Bistra, Oborovo Bi- stransko, Novaki Bistranski, Bukovje Bistransko i Poljanica Bistranska), Gra- da Zaprešića (mjesta Ivanec i Jablanovec) i Grada Zagreba (naselje Jarek).

Tradicijska izrada *kraluša* – vratnog nakita od raznobojnih staklenih zrnaca, zastupljena je na širem području sjeverozapadne Hrvatske. Znanje i vještina izrade samoborskoga pletenog *kraluša* i *kraluša na košic* te svetonedeljskog *kraluša* već su prepoznati i zaštićeni kao nematerijalno kulturno dobro. Ori- ginalni primjerci ženskoga i muškoga vratnog nakita pronađeni na području Bistre izrađeni su početkom 20. stoljeća. Iako se tradicijski nakit od 50-ih godina 20. st. prestao izrađivati, nekoliko je angažiranih žena okupljenih oko Kulturno-umjetničkog društva „Bistra“ 80-ih godina 19. stoljeća revitaliziralo to umijeće te su *bistranski kraluš* i *kravatlin* prepoznati kao autentičan nakit sa svo- jim razlikovnim obilježjima u odnosu na dva slična, već zaštićena nematerijalna kulturna dobra. Rezultati istraživanja i nastojanja lokalnih nositelja pokrenuli su proces zaštite i upisa na nacionalnu Listu. Predlagatelji upisa tradicijskog umijeća izrade ženskog i muškog nakita bistranskog kraja na Listu su Udruga „Ekomuzej Bistra“, Općina Bistra i KUD „Bistra“. Udruga je u suradnji s ostalim predlagateljima, kazivačima i nositeljima umijeća tijekom 2016. i 2017. godine neprekidno istraživala i prikupljala podatke koji su bili potrebni za nominaciju, uključujući i pripremu slikovnih priloga i videopriloga. Tijekom tog razdoblja mjerodavni konzervatorski odjel napravio je uvid u stanje kulturnog dobra na terenu. Nominacija za tradicijsko umijeće izrade bistranskog nakita predana je Konzervatorskom odjelu Ministarstva kulture početkom 2018. godine.

Tradicijska proizvodnja drvenog ugljena u *vuglenicama* višestoljetna je tra- dicija, bitna za gospodarsku održivost brdsko-planinskih i šumovitih ruralnih predjela Hrvatske. Iako se tradicijska proizvodnja drvenog ugljena na podru-

čju Bistre zadržala do današnjih dana, promijenile su se okolnosti njezine primjene. Od djelatnosti koja je nekada bila važan izvor prihoda muških članova domaćinstava, *vuglenarenje* je postalo povremena praksa nekolicine entuzijasta i članova udruge „Vuglenari Poljanica – Bistra“. Nositelji toga tradicijskog umijeća ujedno su aktivisti udruge koji nastoje osigurati neprekidnost i vidljivost unatoč tome što je paljenje drvenog ugljena zabranjeno u šumi, a dopušteno isključivo u gospodarskoj zoni Općine Bistra. Nositelji i vodstvo udruge svjesni su da će jedino revitalizacija i zaštita omogućiti održivost i nastavljavanje tradicije te su s tim ciljem počeli prikupljati i bilježiti svjedočanstva o tom umijeću u usmenoj predaji i u povijesnim činjenicama.

2. TRADICIJSKO UMIJEĆE IZRADE BISTRANSKOG NAKITA

2.1. Fenomen kićenja i tradicija izrade nakita od staklenih perli na području Hrvatske

Nakit kao materijalno svjedočanstvo jedne od najstarijih ljudskih potreba za kićenjem i urešavanjem nije samo izraz određenoga (stilskog) razdoblja nego je i važan prilog „prepoznavanju i razvoju pojedinih kulturnih entiteta“ (Ivančić 2001: 256). Regionalne i lokalne tradicije kićenja razvijale su se ovisno o vrsti i dostupnosti materijala, o mogućnostima posredovanja i transporta, statusu kupaca te o vještini i ukusu izrađivača nakita. Neprekidnost izrade nakita i kićenja na prostoru Hrvatske moguće je pratiti od kasnoga brončanog doba odnosno tijekom željeznog doba (od kraja 10. st. pr. Kr.) u arheološkim nalazištima ilirskih plemena na obalnom pojasu Jadranskog mora i japodskim naseljima u zaleđu te kasnijim širenjem antičke civilizacije (od 4. st. pr. Kr.) na obalama Jadrana i u zaleđu te u rimskoj Panoniji. Posebno su zanimljivi ostatci materijalne kulture Japoda pronađeni u gradinama i nekropolama na području Like, ogulinsko-plašćanske udoline, Pounja, dijelovima Gorskog kotara i Korduna te manjeg dijela teritorija Hrvatskog primorja (usp. Bakarić 2017: 28). Japodske nekropole obiluju nalazima ukrasnih predmeta kao sastavnog dijela muškog i ženskog ruha (pojasi, fibule, ogrlice, narukvice, nanogvice, kalotasta puceta za kapu, ukrasi za kosu i sljepoočnicu, prsni ukrasi pektoralni). Za izradu nakita korištena je bronca iz vlastite proizvodnje te staklo koje su kao dragocjen materijal uvozili iz susjednih područja² isključivo za izradu nakita: „Prozirno, blago obojano staklo korišteno je za izradu okruglih probušenih zrna, koja su nizali u ogrlice ili ih stavljali kao dodatni nakit na fibule. Rjeđi su nalazi jednobojnih tamnoplavih zrna, tamnoplavih zrna prošaranih s bijelom cik-cak linijom, žutih zrna s plavim krugovima itd. Često su ih stavljali na lik fibula, i to po nekoliko komada odjednom ili u kombinaciji sa zrnima jantara“ (Bakarić 2017: 53). Na teritoriju Japoda pronađeno je više od četiri tisuće

2 Otkriće prvih staklenih predmeta (perli) veže se za Bliski istok (3000 god. pr. Kr.) odnosno područje Mezopotamije i Egipta (1600 god. pr. Kr.) gdje su pronađeni opsežniji arheološki nalazi koji potvrđuju primjenu tehnologije proizvodnje stakla. Najranija proizvodnja stakla u Europi dokumentirana je u Italiji (Frattesini) oko 1200 god. pr. Kr. (usp. Franjić i Freestone 2017: 135–6).

Izrada *kraluša*. Udruga roditelja i prijatelja djece „Srce“. Foto: Klementina Batina, Bistra, 2009.

staklenih perli različitoga kemijskog sastava što otvara mogućnost postojanja lokalnih japodskih radionica stakla (usp. Franjić i Freestone 2017, 136–137).

U srednjem vijeku lokalni majstori su u sklopu domaćih radionica nakita, poput radionice u Kninu, razvijali i dalje prenosili specifične tehnike izrade starohrvatskog nakita koji je svoju opstojnost potvrdio u „pučkom nakitnom inventaru“ (Ivančić 2001: 260). Materijali, vrste i tehnologija izrade nakita mijenjala se s obzirom na stilska razdoblja i kulturno-povijesne regionalne značajke te se nakit, u skladu s tom podjelom, može klasificirati u nakit gorskog, središnjeg, nizinskog i primorskog područja. Prema Ivančić, nakit središnjeg i nizinskog područja odlikuje uporaba „mnoštva šarenih ili jednobojnih vrpca, staklenih, sedefnih ili koraljnih zrnaca, perja, trepetljika, ogledalaca i umjetnog cvijeća“, a rađen je „jednostavnom tehnikom nizanja i prišivanja u samostalne nakitne predmete“ koje prema mjestu nošenja klasificiramo kao vratni nakit, prsni nakit, nakit u oglavlju i nakit o pojasu (Ivančić 2001: 267). Uporaba kovina u središnjem području Hrvatske sekundarna je i najčešće se primjenjuje kao prsni nakit od kovanog novca – zlatnika ili srebrnjaka. Nakit nose samo žene (od 15. godine do udovištva ili treće životne dobi) u svečanim prigodama i za vrijeme blagdana. Osim nakita u oglavlju, najsloženijim oblicima kićenja smatra se vratni nakit – ogrlice rađene tehnikom nizanja zrnaca u jednom nizu ili u više nizova koje se tada, zbog svoje raskoši, ubrajaju u prsni nakit. Važno je istaknuti da se tradicijski nakit, za razliku od građanskog nakita, ne doživljava kao „potpuno samostalna kvaliteta“ nego svoju funkciju i vrijednost ima samo kao dio odnosno oprema narodnog ruha (Ivančić 2001: 258).

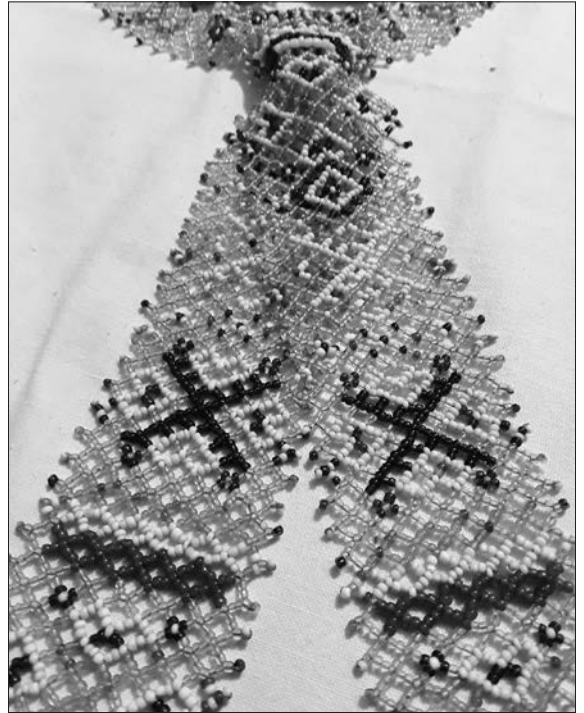
2.2. TRADICIJSKI NAKIT OD STAKLENIH PERLI NA PODRUČJU BISTRE

2.2.1. Rasprostranjenost, primjena i značenje

Tradicijski ženski i muški vratni nakit počeo se na području Bistre izrađivati na prijelazu 19. i 20. stoljeća primjenom tehnike ručnog nizanja višebojnih zrnaca na isprepletene niti od konjske strune, a nosio se uz tradicijsko ruho bistranskog kraja – bistransku nošnju (prilog 1). Najstariji slikovni zapis muške i ženske nošnje iz Bistre zabilježen je u *Mapi hrvatskih narodnih nošnji Nikole Arsenovića* iz polovice 19. stoljeća, u kojoj je Arsenović oslikao stariji tip nošnje koji se sredinom 19. stoljeća više nije upotrebljavao. U toj su mapi nošnje iz Bistre prikazane na listovima *Muš i žena iz Bistre u Hrvatskoj* pod brojevima 175 i 176 (Braica 2003). Tadašnja nošnja pokazuje velike razlike u odnosu na današnju. Ženski vratni nakit sastoji se od vrpce (mašne) i višestruke koraljne ogrlice a muški od rupca (kravate). Dijelovi ženske i muške nošnje preostalog dijela kontinentalne Hrvatske pokazuju neznatne razlike u odnosu na nošnju iz Bistre (posebice nošnja iz Draganića, Jamnice, Bednje, Samobora, Novih Dvora, Sošica, Kloštar Ivanića, Stupna, Velike Gorice, Krapine, Rakovog Potoka i Šestina). Na temelju crteža nošnji zastupljenih u Arsenovićevoj mapi moguće je pretpostaviti da sredinom 19. stoljeća na području kontinentalne Hrvatske mrežasti vratni nakit od staklenog zrnja još se nije upotrebljavao. U to su vrijeme žene oko vrata nosile koraljne ogrlice u jednom nizu ili u više nizova. Pisani izvori iz 19. stoljeća o tradicijskoj nošnji i nakitu na području Bistre nisu pronađeni. Važan je izvor iz početka 20. stoljeća tekst „Seljačke nošnje u području Zagrebačke gore“ koji je objavio Vladimir Tkalčić 1925. godine u *Narodnoj starini*. Tkalčić navodi kako o postanku i razvoju nošnje u području Zagrebačke gore nema nikakvih „posebnih vijesti ni izvora“ (Tkalčić 1925: 133). To ga je i potaknulo da samostalno obiđe to područje pješačeći „od sela do sela“ (*ibid.*). Tkalčić je na temelju istraživanja zaključio kako na području Zagrebačke gore postoji osam vrsta krojeva i tri tipa nošnji te kako su za razvoj pojedinih oblika nošnji važan utjecaj imale podjela zemlje na župe (fare) i utjecaj kupovne odjeće gradskih trgovaca. Iako iscrpno opisuje mušku i žensku bistransku nošnju, nakit kao dio nošnje ne spominje. Na prostoru koji je označio kao područje rasprostranjenosti *bistranske nošnje* (Bistra, Jakovlje, Brdovec, Pušća), jedino su se na području obuhvata današnje Općine Bistra (mjesto Gornja Bistra, Donja Bistra, Oborovo, Novaki, Bukovje i Poljanica Bistranska) te u mjestima Ivanec i Jablanovec *kraluši* i kravate izrađivali i nosili kao svečane ogrlice uz tradicijsku nošnju. O upotrebi vratnog nakita – ženske raskošne ogrlice *kraluša*³ i muške kravate (*kravatlina*), prsnog nakita

3 Na području sjeverozapadne Hrvatske postoji više naziva za ženski tradicijski nakit: *đund*, *kraluš*, *kraluž*, *kraljuž*, *klaruš*, *klaruž*. Istraživanje značenja i podrijetla termina upućuje na riječ *KLĀRIS* koja se u Akademijinu „Rječniku“ veže za pojam *koralj* te riječ *ĐUND* koja upućuje na biserna zrnca. Navode se latinsko, njemačko i mađarsko podrijetlo riječi: *KLĀRIS*, *m. koraļ*, *mergan*; *jantar*, *ambar* – „Jamačno je mađarska riječ: *kaláris*, *kláris* (od lat. *coralium*, nem. *koralle*). *ĐUND*, *m. margarita*,

Detalj originalne kravate (1920.).
 VI. Katica Flegar, Novaki Bistranski.
 Foto: Klementina Batina, Bistra,
 2018.

(*iglice* u obliku leptir-mašne) i ukrasnog nakita na ženskoj nošnji (*pâs*) koji su izrađeni istom tehnikom, svjedoče usmena predaja, fotografije i originalni primjerci s početka 20. stoljeća. Najstarija pronađena fotografija snimljena je 1903. godine, a prikazuje bistransku dojilju Jagu Prepelić s raskošnim *kralušom* oko vrata. Fotografija iz 1914. godine potvrđuje da su na području Bistre i muškarci nosili vratni nakit izrađen istom tehnikom (Ivan Kapetan Špoljar, rođen 1895. godine). Slikar Maksimilijan Vanka ovjekovječio je 1925. godine u tehnici ulja na platnu bistransku mladenku Doru Špoljar, njezina supruga Stjepana, mladenkine roditelje i rođakinju. Slika je također zanimljiv dokument jer su mladenka i njezina majka okićene raskošnim *kralušima*.⁴ Najstarije originalne primjerke nakita – dva *kraluša* iz obiteljske ostavštine Amalije Lobor (rođene 1886. godine u Poljanici Bistranskoj) i dva *pâsa* iz ostavštine Jelice Gulić (rođene 1878. godine) moguće je datirati oko 1900. godine. Oko 1920. godine datirani su *kraluš*, kravata i leptir-mašna iz ostavštine Marice Gašparinčić (rođene Đermek 1905. godine u Jablanovcu⁵), (prilog 2) te *kraluš* iz ostavštine Mare Filipčić (rođene 1892. godine u Ivancu Bistranskom).

biserovo zrno, mađar. *gyöngy*.“ – U Belostenčevu „Rječniku“ (*margarita*, *margaritum*, *bacca* v. *biser*) i u Jambrešićevu (*gemma*, *unio*). U Klaićevu „Rječniku“ *đund* ima značenje nizane ogrlice oko vrata: *ĐUND* (*ĐEND*), mađ. (*gyöngy*) – ogrlica oko vrta, niza, niska; đerdan (Krlježa).

- 4 Maksimilijan Vanka: "Pripremanje mlade za svadbu" (1925. god., ulje na platnu, 180 x 205 cm). U vlasništvu Grada Zagreba, izložena u Staroj gradskoj vijećnici.
- 5 Danas su vlasništvo njezine unuke Katice Flegar u Novakima Bistranskim.

Nakit se nosio uz tradicijsko ruho u raznim svečanim prigodama (svadbe i ostale proslave vezane za životne i godišnje običaje, razne liturgijske svečanosti i hodočašća). Iako se, prema Vrtovec, nakit istaknutije počinje nositi neposredno prije ulaska u brak, odnosno ulaskom u drugu životnu dob (usp. Vrtovec 1985:7), u Bistri su se *kralušima* kitile i djevojčice prilikom zajedničkog fotografiranja sa svojim učiteljima, učiteljicama ili svećenicima (školske fotografije). Mrežasti vratni i prsni nakit od staklenog zrnja bio je posebno cijenjen i vrijedan, a mogli su ga priskrbiti samo dobrostojeći pojedinci i obitelji. Žene koje su imale *kraluš* često su ga nosile na kukičani ovratnik i svilenu brokatnu traku (*prevezač*) vezanu u mašnu. Nakit se čuvao u odvojenim pretincima drvenih škrinja u koje se polagao vodoravno kako bi se sačuvao oblik te se prekrivao domaćim platnom. Izrada i upotreba *kraluša* i kravata prestaje u razdoblju tijekom i nakon Drugoga svjetskog rata kada i sama narodna nošnja izlazi iz svakodnevne upotrebe. Od 70-ih do 90-ih godina 20. stoljeća mlađi ljudi odlaze na rad u inozemstvo, a njihovim se povratkom selo modernizira i urbanizira. Iako su starije žene pomno čuvale svoje *bistranjke* u ormarima, nakon njihove smrti nošnje i nakit razdijeljene su u obitelji, rasprodane ili čak uništene. Osim toga, starije su se žene, prema njihovoj želji, u narodnoj nošnji pokapale i ta se praksa održala sve do 90-ih godina 20. stoljeća. Pod utjecajem mode, mlađe su generacije žena *kraluše* svojih baka *reskopale* i veća zrnca nizale na konac ili domaću pređu kako bi napravile *đund* – dugačku jednostavnu ogrlicu koja se nosila oko vrata u više nizova.

2.2.2. Umijeće izrade, materijal i kompozicija izrade tradicijskog nakita od staklenih zrnaca

Izrada muškoga i ženskoga tradicijskog nakita od staklenih zrnaca tradicijsko je umijeće i vještina kojom su se na području bistranskog kraja bavile samo žene. Prema usmenom kazivanju i nakitu pronađenom u obiteljskim ostavštinama, neke su žene od izrade nakita osigurale prihode koji su im pokrivali osnovne egzistencijalne potrebe. U tom su smislu žene svojim umijećem izrade nakita bile pandan „muškim“ tkalcima. Tehnika izrade prenosila se „s koljena na koljeno“ – starije žene podučavale su mlađe žene. Za izradu tog nakita tradicionalno se koristila struna (konjski rep) bijele boje ili bijela tanka pređa (*preja*) te staklena zrnca prozirne, crvene, plave, zelene, crne i zlatne boje. Konjska struna i pređa nabavljale su se u Bistri, a zrnje od putujućih trgovaca (tzv. *torbara*, *sitničara*, *fertretera*) ili na sajmovima. Danas se koristi i stakleno i plastično zrnje koje se niže na najlonski konac. Materijal za izradu nakita kupuje se u prodavaonicama materijala i pribora za hobi trgovinama ili se nabavlja u inozemstvu.

Glavni su dijelovi ogrlice bistranski *kraluš*: *kara*, *gornji frk*, *donji frk*, *šlinga*, *pasica*. Osnovna tehnika izrade podrazumijevala je nizanje (*navajanje*) raznobojnih zrnaca na deset (5 + 5), dvanaest (6 + 6), šesnaest (8 + 8) ili dvadeset i dvije (11 + 11) uzajamno isprepletene niti (gornje i donje niti). Osnov-

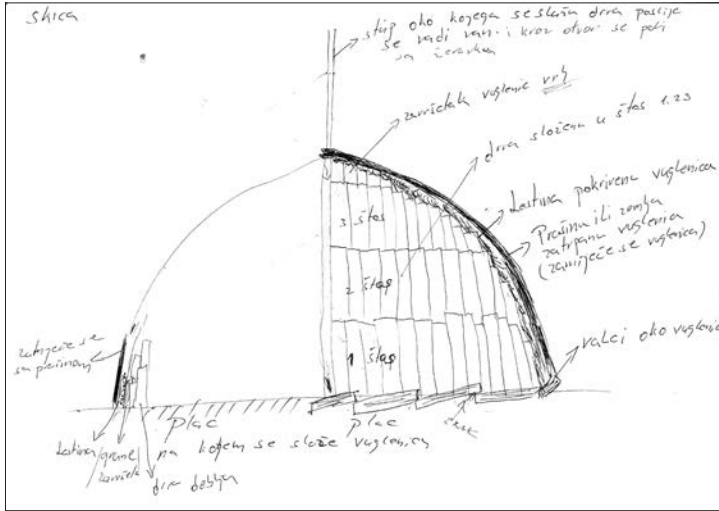
vica pronađenih originalnih primjeraka izrađivala se od prozirnog zrnja. Dio ukupnog broja niti prelazi u *šlingu*, a dio čini osnovicu u obliku romba (*kare*). *Kare* su se dobivale križanjem niti u središnjem dijelu *kraluša* i bile su osnovni motiv tradicijskog nakita. Uobičajeni je broj *kara* sedam, devet ili jedanaest. Iz *kare* proizlaze gornje niti koje se prepleću u gornje *frke* te donje niti koje se prepleću u donje *frke*, tj. *šlingu*. Ovisno o boji i rasporedu zrnaca koja su ispunjavala osnovicu, osnovni motiv *kare* mogao je varirati bojom ili oblikom. Ili je, kao na starijim originalima, duž *kara* prolazila trakica u boji. Motivi srca ili križa nisu pronađeni među originalnim *kralušima* već su kao invencije konstruirani u replikama. *Frki* su nizovi zrnaca koji čine kružnu formu. *Frki* su osnovni element i donjeg dijela *kraluša*, tj. *šlinge* i gornjeg dijela *kraluša*. *Šlinga* se uvijek poveže s „krive“ strane (one koja ide na prsa) kako se *frki* ne bi isprepleli. *Frki* su se obično ukrašavali jednim zrnem u boji (najčešće zlatnoj) većeg promjera. *Pasica* je uski pojas uz vrat koji se izrađuje na kraju, kao posebni dio od četiriju niti koje se prepleću u razne motive. Završetak ogrlice radio se kod originalnih primjeraka tako da su se niti zavezale u čvor i zapekle na vatri, a na tako fiksirane krajeve vezivala se kupovna vrpca – trobojnica (*crven – bijeli – plavi*) ili češki panklin (*prevezač*) kojim se ogrlica učvrstila za vrat. Na ogrlicama koje koriste suvremene materijale, najlonska nit učvršćuje kopčama ili magnetima.

Tradicijska muška ogrlica *bistrajnska kravata* sastoji se od dvaju dijelova: osnovice i pasice. Osnovica je prozirna (izrađena od prozirnih zrnaca) i radi se od 12 niti. Motivi osnovice su *srčeka*, *kare*, *križeki*, *cveteki* i *trobojnica*. Motivi se rade od zrnja različitih boja. Završetak osnovice čine *frandice*. Pasica je također prozirna i radi se od šest niti i sadrži iste motive kao osnovica. Preko pasice preklopila se osnovica i učvrstila koncem koji je također bio nanizan zrnjem. Na pasicu se veže traka trobojnica kojom se kravata učvršćuje za vrat.

Pâs i leptir-mašna izrađivale su se tako da se na konac nizalo zrnje, a zatim se sve apliciralo na komad domaćeg platna popunjenog učvršćenog tvrdim papirom. Leptir-mašna pričvrstila se za ruho ili šešir sigurnosnom iglom (*zihericom*), a *pâs* se opasao oko struka i učvrstio gumbićem ili *haklicom*. Prema Ivančić, *iglice* kao vrsta broša ukrašene staklenim zrnjem i ogledalcima jedinstvena su pojava prsnog nakita koji se nosi samo u Hrvatskom zagorju i selima jednog dijela Pokuplja (Ivančić 2001: 272). Vještina izrade nakita stječe se na radionicama. Potrebno je otprilike od 70 do 80 sati za veliki *kraluš* (na 22 niti) i 100 sati za kravatu, ovisno o vještini žene koja ga izrađuje.

2.2.3. Razlikovna obilježja bistranskog, samoborskog i svetonedeljskog *kraluša*

Budući da su umijeća izrade samoborskog *kraluša* te ogrlice svetonedeljski *kraluš* već zastupljena na Listi zaštićenih nematerijalnih kulturnih dobara Republike Hrvatske, predlagatelj i nominacije novog umijeća istog naziva, ali druge lokalne provenijencije, nisu imali lagan zadatak. Taj je zadatak obuhva-

Skica tehnike slagiranja vuglenice. Skicirao Domagoj Sironić prema opisu vuglenara Josipa Lešnjaka (2009.).

tio terensko istraživanje, istraživanje dostupnih izvora, prikupljanje materijala i snimanje kratkometražnog filma kako bi se pokazala važnost i opravdanost zaštite dobra. Stručnjaci koji su se bavili tradicijskim nakitom u svojim su se istraživanjima više usmjerili na samoborski i svetonedeljski nakit, a manje su se bavili područjem Bistre ili se njime uopće nisu bavili. Tako Gordana Ivir u svojem radu ističe samoborski *kraluš* kao „raskošnu ogrlicu“, a uz nju identificira slične, ali jednostavnije ogrlice koje su se nosile u svetonedeljskom, jaskanskom i bistranskom kraju (Ivir 2010: 73). Dalje u istom radu navodi: „U nekadašnjoj fari Bistra (sjeverozapadni obronci Zagrebačke gore, podno Sljemena i Kamenih svatova) utjecaj na žensku nošnju, *bistranjku*, imale su prigorska, zagorska i samoborska nošnja. Kao i uz samoborsku nošnju, i uz *bistranjku* se nosio nakit“ (Ivir 2010: 77). Podatak o bistranskom *kralušu* donosi bez iscrpnijih opisa i istraživanja. Lela Roćenović, istražujući i pišući o tradicijskom nakitu sela samoborske i svetonedeljske župe, zaključuje kako je *kraluš* bio dio svečane ženske nošnje u objema župama, ali se oni ipak međusobno razlikuju: „svetonedeljski se počeo upotrebljavati kasnije te je manji i jednostavniji... samoborski tip je veći i raskošniji“ (Roćenović 2004: 6). Autorica u radu ne spominje niti navodi bistranski *kraluš*. U Zbirci nakita u Etnografskom muzeju u Zagrebu čuvaju se rekonstrukcije dvaju originalnih *kraluša*, kravate i leptir-mašne iz Bistre. Rekonstrukcije je prema originalima izradila Jasminka Vujičić, preparatorica Etnografskog muzeja, 2011. godine. Vujičić je, suprotno tvrdnjama Lele Roćenović i Gordane Ivir, utvrdila da su bistranski *kraluši* raskošniji od samoborskog *kraluša* budući da se rade od 22 niti te da su izuzetno bogati čipkastim ukrasima (*frkima*).⁶

Istraživanjem geneze tradicijskoga vratnog nakita na području Bistre na temelju pronađenih originalnih primjeraka datiranih između 1900. i 1920.

6 Razgovor vođen 20. listopada 2017. godine u Etnografskom muzeju u Zagrebu.

godine, utvrđeno je da postoje razlikovna obilježja u odnosu na samoborski i svetonedjeljski *kraluš* te da je bistranski *kraluš* u svojoj izradi složeniji i raskošniji. Razlikovna obilježja moguće je utvrditi s obzirom na:

- broj niti osnove (samoborski *kraluš* izrađuje se na osnovi od osam, deset ili dvanaest niti, a bistranski *kraluš* na osnovi od deset, dvanaest, šesnaest ili dvadeset i dvije niti)
- oblik pasice (pasica bistranskog *kraluša* istaknut je uski pojas uz vrat koji se izrađuje kao poseban dio odvojen od donjeg dijela *kraluša*)
- gustoću zrnja (šlinga bistranskog *kraluša* gusta je i bogata zahvaljujući implementaciji većeg broja zrnja unutar svakog *frka*)
- veličinu zrnja (za izradu samoborskog *kraluša* koristi se zrnje od 2 do 3 mm, a za izradu bistranskog *kraluša* koristi se zrnje od 1 do 1.5 mm što pridonosi posebnoj finoći izrade)
- broj i oblikovanje *frkova* (kod bistranskog *kraluša* ne vežu se gornji *frki* u puž već ostaju slobodni, a prorez između dvaju *frkova* uža je što cijelom *kralušu* daje dojam trodimenzionalnosti, odnosno izgled čipke).

Osim toga, tradicijska izrada bistranskoga muškog vratnog nakita *kravatlina* potvrđuje da se žensko umijeće i vještina izrade nakita od staklenog zrnja ostvarila u novoj formi koja se u takvom obliku ne nalazi niti na jednom području Hrvatske.

2.3. Važnost tradicijskog umijeća izrade nakita za lokalnu zajednicu

Umijeće izrade tradicijskog nakita u Bistri nakon Drugoga svjetskog rata izgubilo se sve dok ga nije revitalizirala Barica Špoljar u okviru djelatnosti Kulturno-umjetničkog društva „Bistra“, kojega je predsjednica postala 1983. godine. Nakon što je usvojila umijeće izrade od starijih žena, izradila je prve rekonstrukcije te je to umijeće prenijela na ostale žene koje su pohađale radionice u organizaciji Udruge „Srce“, KUD-a „Bistra“, KUD-a „Jablanovec“ i KUD-a „Zabok“. Od 1985. godine do danas, za izradu mrežastoga vratnog nakita osposobljeno je 10-ak žena na području Općine Bistra i Jablanovca. Revitalizirano tradicijsko umijeće izrade nakita kao sastavnog dijela bistranske nošnje utjecalo je na velik interes žena koje su nakon uspješne primjene osnovne tehnike počele samostalno izrađivati nakit koristeći nove motive i kombinacije boja te razvijajući vlastiti kreativni potencijal. Iako je nakon stjecanja osnovne vještine izrade toga tradicijskog nakita otvorena i mogućnost invencija te varijacija, za izradu nakita koji se koristi za opremanje i nastupe članova folklornih društava potrebno je organizirati stalne radionice na kojima će se izrađivati nakit na temelju rekonstrukcije originalnih uzoraka nakita.

Iako postoji velika potražnja na tržištu za tom vrstom tradicijskog nakita (moguće je pronaći replike bistranskog *kraluša* i kravate koji izrađuju i prodaju članice udruge i zadruga izvan Bistre i Jablanovca), u Bistri i Jablanovcu ne postoji

organizirana izrada, promocija niti prodaja tradicijskog nakita. Zbog toga, ali i zbog osiguravanja stalnosti izrade tog nakita te prepoznavanja umijeća izrade bistranskog nakita kao lokalnoga tradicijskog umijeća, predlagatelji ga žele zaštititi kao nematerijalno kulturno dobro. I za nositelje i za lokalnu zajednicu (pritom se podrazumijevaju granice identiteta koje obuhvaćaju područje Općine Bistra te naselja Ivanec i Jablanovec (koja danas administrativno pripadaju Gradu Zaprešiću) važno je prepoznavanje i valorizacija tog umijeća kao izvorno bistranskog zbog njegova očuvanja i nastavljanja specifičnog identiteta koji je prepoznatljiv u izradi i uporabi bistranske muške i ženske nošnje.

3. TRADICIJA I UMIJEĆE PROIZVODNJE DRVENOG UGLJENA NA PODRUČJU BISTRE

3.1. Industrijska i tradicionalna proizvodnja drvenog ugljena u Hrvatskoj

Za razliku od prirodnoga čvrstog fosilnog ugljena koji se vadi iz različitih dubina Zemljine kore, drveni ugljen (lat. *carbo vegetabilis*) proizvod je koji nastaje procesom pirolize, odnosno termičke razgradnje suhog drva bez kisika. Drveni ugljen odlikuje se sjajnocrnim bojom, lagan je, čist i porozan, ne sadrži sumpor, a pepeo sadrži u tragovima.⁷ Koristio se tijekom cijele povijesti čovječanstva, a prvi tragovi o njegovu korištenju pronađeni su na spiljskim crtežima prije 30 000 godina. Proizvodnja drvenog ugljena započela je tijekom brončanog doba i sve do uporabe fosilnog ugljena početkom 18. stoljeća bila je ključna za razvoj metalurgije (usp. Đaković 2008:7). Osim kao gorivo, drveni ugljen koristi se kao sirovina u različitim industrijama – u metalurgiji za proizvodnju ferolegura, u kemijskoj industriji za dobivanje aktivnog ugljena, u vojnoj industriji za proizvodnju baruta. Veću važnost imao je nekada u kućanstvu (zagrijavanje glačala), različitim obrtima (kovački obrt) pa i u likovnoj umjetnosti (izrada olovaka). Dok industrijska proizvodnja podrazumijeva termičku razgradnju drva u otvorenim jamama, pećima ili retortama, tradicionalna proizvodnja u jamama, pećima, ugljenicama, *vuglenicama*, *karbunicama*, *kopama*, *mulcima* i drugim sličnim strukturama nastalim specifičnim tehnikama slaganjem drva odvija se postupnom karbonizacijom uz kontrolirani dovod zraka. Paljenje drvenog ugljena u brdsko-planinskim i šumovitim predjelima Hrvatske (Gorski kotar, Istra, Hrvatsko zagorje) višestoljetna je tradicija koja je imala bitnu ulogu u osiguranju egzistencije mnogim obiteljima. Zbog sve manjih zaliha i većih cijena nafte i prirodnog plina, važnost i uporaba ugljena ponovno raste. Jedini veliki proizvođač drvenog ugljena u Hrvatskoj nalazi se u Belišću, a osim njega postoji i desetak srednje velikih proizvođača te oko 400 malih proizvođača drvenog ugljena (usp. Domac *et alter* 2008:556). Zbog zastarjelih tehnika proizvodnje i porasta cijene drvene sirovine, smanjila se učinkovitost proizvodnje, a time i tržišna konkurentnost (*ibid.*). Završni rezultati projekta pod nazivom „FAO TCP/

7 Usp.: „Hrvatska enciklopedija“ online, LZMK (natuknice: ugljen / drveni ugljen).

CRO/3101“⁸, koji su provodili stručnjaci Regionalne energetske agencije sjeverozapadne Hrvatske, Ministarstva regionalnog razvoja, Ministarstva poljoprivrede i ostali sudionici od 1. srpnja 2006. do 1. srpnja 2008. godine, pokazuju kako postoji mogućnost održivog razvoja industrije drvenog ugljena i njegove distribucije na tržištu u Hrvatskoj i u inozemstvu. Preporuke projekta odnose se na konkretne korake koji, između ostalog, uključuju izradu stručnih studija i akcijskog plana održive industrije drvenog ugljena, identificiranje mehanizama za financiranje proizvodnje, izgradnju kapaciteta, izobrazbu stručnjaka i stručnih službi te pružanje pravne i tehničke pomoći (Domac *et alter* 2008: 559). Bitna preporuka odnosi se na osnivanje regionalne zadruge i nacionalne udruge proizvođača drvenog ugljena unutar Hrvatske gospodarske komore koja bi sigurno trebala biti uključena u proces modernizacije i revitalizacije proizvodnje drvenog ugljena u Hrvatskoj (*ibid.*).

3.2. Tradicijski način dobivanja drvenog ugljena na području Bistre

3.2.1. Društveno-ekonomski kontekst

Nema pisanih izvora o tome kada se počeo paliti *vuglen* na istočnim obroncima Zagrebačke gore, ali prema materijalnim ostacima pronađenim u ostavi iz kasnobrončanog razdoblja (10. st. pr. Kr.) u Ivancu (brončano oruđe, narukvice, ogrlice, privjesci, oružje) u vrijeme kada je proizvodnja drvenog ugljena već bila poznata, moguće je zaključiti kako se to umijeće prenosilo „s koljena na koljeno“ unatrag dvije do tri tisuće godina (Dobrovšak; Sironić 2014: 44). Tijekom 19. stoljeća te u prvoj polovici 20. stoljeća *vuglenarenje* je bilo važna gospodarska, isključivo „muška“ djelatnost.⁸ Još se tijekom 50-ih i 60-ih godina ugljen prevozio konjskom zapregom u Zagreb na prodaju domaćinstvima koja su ga koristila za „peglanje“ (za glačala) te obrtnicima (ponajprije kovačima) za izradu raznih proizvoda. Ugljen se distribuirao i zagrebačkim ugostiteljima poput Puntijara u Gračanima jer su jela pripremljena na drvenom ugljenu bila posebno ukusna. Proizvodnjom drvenog ugljena najviše su se bavili mještani Poljanice (obitelji: Bertak, Brezak, Glavač, Kecerin, Kranjčić, Križanić, Lukanić, Sever, Šimunković, Štuglin, Vrban, Zrinski), Gornje Bistre (obitelji: Coha, Lešnjak, Švec) i Oborova (obitelji: Majzec, Šimunić)⁹. Prema kazivanju Ivana Lukanića (rođ. 1934. god. u Poljanici)¹⁰, *vuglenari* su proizvo-

8 Ugljenarenje je u Sloveniji zaštićeno i upisano u Registar nematerijalnih kulturnih dobara, a definirano je kao „šumarska djelatnost kojom se dobiva drveni ugljen i koja uključuje posebna znanja i vještine izrade ugljenice te tehniku dobivanja drvenog ugljena“ (usp. Register nesovne kulturne dedinščine Slovenije, 56).

9 Zapis iz dokumentacije Udruge „Vuglenari Poljanica – Bistra“ / dat. 3. srpnja 2009., prema kazivanju Stjepana Minkovića Štefe (rođ. 1946. u Poljanici). Tim tradicijskim zanatom bavili su se i ostali mještani, a ovdje se donose samo najzastupljenije obitelji.

10 Audiozapis (DW_A0083 / dat. 7. srpnja 2009.) iz dokumentacije autorice priloga.

Postupak slaganja *vuglenice* i prijenos umijeća sa starijih na mlađe. Foto: Domagoj Sironić, Poljanica Bistranska, 2009.

dili ugljen i prodavali ga prekupcima, a prekupci su ga dalje transportirali i prodavali. Prekupci su zapravo bili trgovci koji su na različite načine pokušavali postići višu cijenu ugljena (između ostalog, otežali ga vodom). *Vuglenari* su nekada nesmetano i bez posebnog dopuštenja slagali *vuglenice* na šumskim proplancima i prosjecima (često uz potoke), pogotovo ako su koristili drvo iz vlastite šume. *Vuglenarenje* je bilo „teški posel“ koji je obično trajao tjedan dana.¹¹ Ponedjeljkom bi, najčešće dva ili tri *vuglenara*, krenula u šumu kako bi pronašli lokaciju (*plac*), odabirali stabla raznih vrsta i debljine te ga počeli sjeći i *kalati*. Već idući dan počeli su slagati *vuglenicu*. U srijedu su je zapalili i pustili da izgara iduća dva dana. U subotu su *raskopali vuglenicu*, zapakirali ugljen i nosili ga u jutanim vrećama na leđima u posebnim nosiljkama (*telegama*) ili pak spuštali na drvenim saonicama. Kazivač Lukanić navodi da je „pravi muž“ mogao ponijeti do tri vreće koje su težile svaka po trideset kilograma. Dok su se spuštali, povremeno su stali i odmorili se – to su mjesto zvali *počivalka*. Nedjelja je bio dan za obitelj, svetu misu, odmor i druženje *vuglenara* uz čašu vina ili rakije. *Vuglenari* su često proveli cijeli tjedan u šumi ili su se izmjenjivali, ali *vuglenicu* nisu nikad ostavljali bez nadzora. Niti najstariji *vuglenari* ne sjećaju se da su ikada izazvali požar. Boravili su u kolibi pokraj *vuglenice* koju su sami izgradili. Ponekad bi im žene ili odraslija djeca donijela obrok, a često su sami kuhali tradicijska jednostavna jela – *kramper na prhk* i *žgance* z *špekem*.

11 *Ibidem*.

3.2.2. Postupak i način izrade

Za izradu drvenog ugljena biralo se najkvalitetnije dostupno drvo (bukva, grab, hrast, kesten). Nakon pripremnih radova odabira i obrade drva na željenu dužinu pristupilo se slaganju *vuglenice*. *Vuglenica* se gradi kružnim slaganjem triju redova (*štosa*) drva (dužih ili kraćih cjepanica) oko središnjega drvenog stupa (prilog 3). Na treći red drva složi se vrh *vuglenice* te se naposljetku oko cijele strukture slože komadi drva s tanjim granama. Slijedi postavljanje *valaka* – neraskalanih okruglih cjepanica koje služe za dogaranje. Između *valaka* ulazi zrak u *vuglenicu*. Slijedi pokrivanje *vuglenice* *lestinom* (suhim lišćem) kako zemlja ili ugljena prašina koja se stavlja na *lestinu* ne bi padala između drva. Osim toga, zatrpavanjem ili uklanjanjem zemlje regulira se dotok zraka i izgaranje. Kad je *vuglenica* složena, izvadi se centralni stup i u taj se otvor ubacuje žeravka – *vuglenari* kažu da se „pušta vatra u srce *vuglenice*“. Kad se vatra razgori, vrh *vuglenice* zatrpava (*zameće*) se ugljenom prašinom ili zemljom. U *vuglenici* se događa proces izgaranja i tinjanja bez prisustva kisika te se kaže da se *vuglenica* pali. *Vuglenica* se tijekom tog procesa paljenja udara (*treplje*) posebnim alatom (*zbijačem*) kako bi se smanjio prazan prostor između cjepanica koje izgaraju te se i dalje *zameće* ugljenom prašinom da vatra oslabi (*utihne*). Kad *vuglenica* dogori, *valki* se vade, a *vuglenica* se zatrpava da se ohladi. Nakon hlađenja *ključakom* se vadi ugljen i polijeva vodom. U *vuglenarski* alat ubrajaju se sjekira, lopata, kopača, motika, željezne zubače, *zbijač*, *ključak* i *vuglanarske vile*.¹²

2.2.3. Očuvanje i predstavljanje *vuglenarskog umijeća u lokalnoj zajednici*

Udruga „Vuglenari Poljanica – Bistra“ osnovana je 2006. godine u svrhu istraživanja, njegovanja i očuvanja kulturne, povijesne i prirodne baštine te očuvanja i promicanja *fašničkih* običaja bistranskoga kraja.¹³ Udruga je, kao što je vidljivo iz njezina naziva, svoje aktivnosti posebno usmjerila na očuvanje i javno predstavljanje tradicijskog umijeća *vuglenarenja* na području bistranskog Prigorja. S pomoću različitih inicijativa, poput *Vuglenarske noći*, revitalizirala je tradicionalno znanje i postupak proizvodnje drvenog ugljena (prilog 4). Sve faze tog postupka iscrpno su istražili i opisali te javno prezentirali na temelju kazivanja najstarijih *vuglenara*. Također su, u svrhu prezentacije nekadašnjeg života i rada, „oživjeli“ lik *vuglenara* koji „drveni ugljen“ nosi preko Sljemena u Zagreb na prodaju. Proizvod ugljenarenja (drveni ugljen) nakon prigodnog pakiranja u jutene vrećice postao je i bistranski suvenir. Udruzi su se priključili nekadašnji *vuglenari* koji se više ne bave proizvod-

12 Postupak i način izrade *vuglenice* opisao je Josip Lešnjak (rođ. 1972. god. u Gornjoj Bistri), član Udruge i pripadnik mlađe generacije *vuglenara*, a zapisao i obradio Domagoj Sironić, sadašnji predsjednik Udruge.

13 Statut Udruge „Vuglenari Poljanica – Bistra“. Bistra: 2015.

njom drvenog ugljena, ali žele ostati u dodiru s tradicijom te prenijeti svoja znanja na mlađe generacije. Nove regulative više ne dopuštaju paljenje vatre u šumi. *Vuglenari* koji su slagali i palili *vuglenice* izvan šumskog zemljišta – u podnožju Medvednice ili u blizini potoka, morali su također prekinuti te aktivnosti zbog prijava mještana okolnih kuća kojima je smetao miris gustog dima. Paljenje *vuglenice* regulirano je u IV. izmjenama Prostornog plana uređenja Općine Bistra koji je donesen 2015. godine i u kojem se definira sljedeće: „Proizvodnja drvenog ugljena je tradicijska djelatnost na području Općine Bistra. Planom je u sjeverozapadnom dijelu teritorija Općine određena zona za gradnju građevina za proizvodnju drvenog ugljena s oznakom „U“. U ovoj zoni omogućuje se isključivo gradnja građevina za proizvodnju drvenog ugljena i pratećih građevina u funkciji ove osnovne gospodarske djelatnosti: nadstrešnica, spremišta i slično.“¹⁴

4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA O MOGUĆNOSTIMA PRIMJENE I ODRŽIVOG KORIŠTENJA NEMATERIJALNIH TRADICIJSKIH UMIJEĆA NA PODRUČJU BISTRE

U bistranskom kraju zastupljena su četiri tradicijska umijeća s Liste zaštićenih nematerijalnih kulturnih dobara Republike Hrvatske koja su rasprostranjena na području sjeverozapadne Hrvatske: *Priprema tradicijskog jela zagorski domaći štrukli* (Z–3354), *Umijeće izrade tradicijskih božićnih jaslica* (Z–3484), *Umijeće izrade tradicijskoga božićnog nakita kinča s područja sjeverozapadne Hrvatske* (Z–3405) i *Umijeće izrade tradicijskog nakita božićnog lusteru s područja sjeverozapadne Hrvatske* (Z–3402).¹⁵ Tradicijska prehrana Bistre, osim zaštićenih *štrukli*, sadrži i mnoga druga jela koja se na isti način pripremaju već stoljećima i koja sigurno zaslužuju da ih se istraži, dokumentira, zaštiti i očuva kao lokalno kulinarsko umijeće.¹⁶ Umijeće izrade tradicijskoga božićnog nakita i jaslica na području Bistre duga je i neprekinuta tradicija te važan segment tradicijske kulture Bistre. Prepoznatljiva je zbog upotrebe prirodnih materijala, živopisnih boja i tehnika izrade.¹⁷ Tradicija ukrašavanja *pisanica* i izrade platnenih amuleta *jagnuša*, paljenja *vuzmenog* ognja i izvođenja korizmenih napjeva zastupljena je u bistranskim uskršnjim

14 Usp.: Prostorni plan uređenja Općine Bistra [pogl. 3.3.2. Gospodarska namjena na površinama izdvojene namjene izvan naselja / čl. 15.].

15 Usp.: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske (Lista...).

16 Višegodišnja istraživanja Udruge „Vuglenari Poljanica – Bistra“ i Udruge kuhara bistranskog kraja o tradicijskom umijeću i znanju pripreme lokalne hrane okupljena u knjizi radnoga naslova „Tradicijska jela bistranskog kraja“ bit će objavljena tijekom 2019. godine.

17 U svrhu očuvanja, nastavljanja i prezentacije tih umijeća Udruha „Ekomuzej Bistra“, uz potporu Ministarstva kulture za programe zaštite i očuvanja nematerijalnih kulturnih dobara, za 2018. godinu realizirala je projekt „Božićni kinč u Bistri: istraživanje, edukacija, promocija“ u okviru kojega je održano pet radionica izrade božićnog nakita i jaslica na starinski način te je objavljena brošura s rezultatima istraživanja (usp. Malek 2018).

običajima.¹⁸ Pokladna tradicija spaljivanja *fašničke* lutke i pokladna povorka „Linda“ također su važna sastavnica nematerijalne duhovne kulture i lokalnoga višestoljetnog identiteta Bistre.¹⁹ Umijeća izrade bistranskog nakita i proizvodnje drvenog ugljena na području Bistre podjednako pripadaju području tradicijske nematerijalne kulture. Oba umijeća moguće je klasificirati i kao zanate povezane s lokalnom ekonomijom jer su izvoditelji umijeća stvarali dobit: žene kao izrađivačice nakita, a muškarci kao proizvođači drvenog ugljena. Kompetencije za ta tradicijska umijeća stjecale su se u okrilju obitelji, a status izvoditelja imao je ograničen rok. Žene su s tom praksom najčešće prestajale kada su se udale, a muškarci kada je zbog starije životne dobi više nisu mogli obavljati ili su pronašli druge izvore prihoda. Sva navedena nematerijalna umijeća živa su i prisutna i danas u lokalnoj tradiciji, posebice u aktivnostima lokalnih udruga građana.

Dosadašnja istraživanja identiteta bistranskog kraja i zastupljenost nematerijalnih tradicijskih umijeća pokazuju kako bi tradicijska baština trebala postati relevantan resurs za prezentaciju lokalnog identiteta. Kao održiv model upravljanja lokalnim baštinskim resursima predlaže se uspostava Ekomuzeja Bistra²⁰ – baštinske institucije koja bi se uz institucionalnu podršku lokalne samouprave i uz participaciju lokalnih udruga građana i lokalnog stanovništva sustavno bavila svim aspektima zaštite, istraživanja i komunikacije kulturno-povijesnog nasljeđa na području Bistre.²¹ Konkretno, u slučaju zaštite umijeća izrade bistranskog nakita, ekomuzej bi osigurao zaštitu i prezentaciju originalnih primjeraka nakita, očuvanje umijeća izrade dobra (radionice, publikacije), prodaju replika tradicijskog nakita i izradu suvenira prema originalnim primjercima nakita. Također, u slučaju prihvaćanja nominacije *vuglenarenja* kao tradicijskog umijeća, omogućio bi prezentaciju umijeća u muzeju i na otvorenom u obliku tematskih staza i „živih“ interpretacija s nositeljima umijeća. Autentična interpretacija i prezentacija lokalne kulture te sudjelovanje u kreiranju kulturno-turističke ponude u konačnici bi doprinijela razvoju, pros-

-
- 18 U okviru redovne aktivnosti Udruge „Ekomuzej Bistra“ tijekom 2018./2019. godine provodi se projekt „Uskrs u Bistri“ kojemu je svrha istražiti i zabilježiti korizmene i uskrsne običaje na području Bistre, kao i publicirati rezultate istraživanja.
- 19 Bistranske poklade bile su „živa tradicija“ sve do 90-ih godina kada su zbog Domovinskog rata prekinute. Sedamdesetih godina 20. st. pokladne običaje Bistre i okolnih mjesta zabilježio je Nikola Bonifačić Rožin, istraživač Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu (usp. Rožin, Nikola Bonifačić. 1974. *Folkloro kazalište u južnom dijelu Hrvatskog zagorja*. U: *Narodna umjetnost 10 (Folklor Gupčeva zavičaja / Uz 400-godišnjicu Seljačke bune godine 1573.)*, str. 217–256. Od 2000-tih do danas *fašničke* običaje održava Udruga „Vuglenari Poljanica – Bistra“.
- 20 Ekomuzej će svoje poslanje i strateške ciljeve ostvarivati putem svojih sastavnica, odnosno jednoga središnjeg baštinskog centra implementiranog u zgradi stare škole i ispostavama rasprostranjenima po cijelom teritoriju Općine Bistra. Ekomuzej Bistra razvojni je projekt Općine Bistra i glavni cilj djelovanja Udruge „Ekomuzej Bistra“ koja kao partner Općine Bistra radi na uspostavi projekta.
- 21 Uloga ekomuzeja u razvoju lokalnih zajednica bila je tema znanstveno-stručnoga multidisciplinarnog skupa održanog u Bistri u organizaciji Hrvatske sekcije Europskog vijeća za sela i male gradove (ECOVAST HR) i Udruge „Ekomuzej Bistra“. Rezultati i zaključci skupa objavljeni su u publikaciji Hrvatskoga muzejskog društva (usp. Dejanović i Batina 2018) i diseminirani na mrežnoj stranici ECOVAST HR.

peritetu i kontinuitetu lokalne zajednice. Zaštita opisanih tradicijskih umijeća – izrade muškog i ženskog nakita te proizvodnje drvenog ugljena, iznimno je važna za cijelu lokalnu zajednicu koja će uz pomoć nositelja kulturnog dobra, baštinskih aktivista i stručnjaka omogućiti revitalizaciju i nastavljanje umijeća te buduće prepoznavanje i valorizaciju tih umijeća kao dijela identiteta bistranskog kraja, a u konačnici i hrvatskoga kulturnog identiteta.

LITERATURA

BABIĆ, Darko

2017 Modeli upravljanja kulturnim nasljeđem: društveno-humanistička perspektiva. U: Mladen Obad-Ščitaroci (ur.), Zbornik znanstvenog kolokvija *Modeli revitalizacije i unaprjeđenja kulturnog nasljeđa*. Zagreb: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 23–27.

BAJEC, Fakin Jasna

2016 Cultural heritage and the role of voluntary associations in the process of achieving sustainable development in rural communities, Zagreb: *Studia ethnologica Croatica*, vol. 28, 21–45.

BAKARIĆ, Lidija

2017 Japodi. U: Lidija Bakarić (ur.), *Japodi – zaboravljeni gorštaci / katalog izložbe*. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu, 21–59.

BRAICA, Silvio

2003. *Mapa hrvatskih narodnih nošnji Nikole Arsenovića*. Split: Etnografski muzej.

DEJANOVIĆ, Antonija i BATINA, Klementina

2018 Uloga ekomuzeja u razvoju lokalnih zajednica / stručni prilog znanstveno-stručnog multidisciplinarnog skupa (Bistra, 12. – 13. listopada 2018.). U: Silvija Brkić Midžić (ur.), *Vijesti muzealaca i konzervatora / tema broja: Baština*. Zagreb: HMD, 69–72.

DOMAC, Julije; BENKOVIĆ, Zlatko; STARČIĆ, Tomislav

2008 Razvitak održive industrije drvenog ugljena / završni rezultat projekta FAO TCP/CRO/3101. Zagreb: *Šumarski list* 11–12, 555–561.

DOBROVŠAK, Ljiljana i SIRONIĆ, Domagoj

2014 Povijest bistranskog kraja do 1990. U: Dobrovšak, Ljiljana (ur.), *Bistra*. Monografija. Bistra: Općina Bistra, 41–142.

ĐAKOVIĆ, Branko

2008 Carbo vegetabilis. Ugljenari – kope – vuglenice. Zagreb: *Etnološka istraživanja* 12/13, 87–96.

FRANJIĆ, Ana; FREESTONE, Ian C.

2017: Japodske staklene perle iznutra i izvana. U: Lidija Bakarić (ur.), *Japodi – zaboravljeni gorštaci / katalog izložbe*. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu, 135–139.

HROVATIN, Mirela

2012 Procesi očuvanja i popisivanja nematerijalnih kulturnih dobara u Hrvatskoj. *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 36, 125–135.

IVANČIĆ, Sanja

2001 Nakit u Hrvatskoj pučkoj kulturi i tradiciji. U: Zorica Vitez i Aleksandra Muraj (ur.), *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. Zagreb: Barbat d. o. o., Galerija Klovićevi dvori, IEF, 255–279.

IVIR, Gordana

2010 Samoborski kraluš. U: *Kaj* (4) XLIII. Zagreb, 73–88.

JERIN, Anja; ŽIDOV, Nena, ur.

2017 *Registar nesnovne kulturne dedinščine Slovenije (2008–2016)*. Ljubljana: SEM, Oglarstvo / Charcoal making, 56.

KLAIĆ, Bratoljub

1980. *Rječnik stranih riječi A – Ž*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 339.

MALEK, Lina (ur)

2018 *Božić u Bistri*. Zagreb: Udruga Ekomuzej Bistra / Biblioteka Baština Bistre 1/2018.

MAROEVIĆ, Ivo

2004 Povezivanje muzeologije i nematerijalne baštine protiv tradicionalnog muzeja ili vraćamo li se izvornom muzeju? U: *Baštinom u svijet. Muzeološke – Zaštita spomenika – Arhitektura*. Petrinja: Matica Hrvatska ogranak Petrinja, 91–97.

NIKOČEVIĆ, Lidija

2013 Kultura ili baština. Problem nematerijalnosti. U: Marijana Hameršak, Iva Pleše i Ana-Marija Vukušić (ur.), *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 335–350.

RATKOVIĆ, Dragana Lucija

2012 Komentar na tekst Kultura ili baština? Problem nematerijalnosti, Nikočević Lidija. U: *Etnološka tribina*, Vol. 42 (35), 36–42.

RJAZU

1898. – 1903. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (dio V, ur. P. Budmani, str. 36 i dio III, str. 13). Zagreb: JAZU.

ROĆENOVIC, Lela; ŠAKIĆ-DED, Nataša

2004 *Kraluš, pleteni kraluš / katalog uz izložbu*. Samobor: Samoborski muzej.

TAUSHEK, Markus

2013 Vlasništvo nad kulturnim dobrom kao strategija. U: Marijana Hameršak, Iva Pleše i Ana-Marija Vukušić (ur.), *Proizvodnja baštine: kritičke studije*

o nematerijalnoj kuturi. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 157–177.

TKALČIĆ, Vladimir

1925 Seljačke nošnje u području Zagrebačke gore. U: *Narodna starina*, Vol. 4 / No. 10.

VRTOVEC, Ivanka

1985 *Narodni nakit Hrvatske.* Zagreb: Grafički zavod Hrvatske i Kršćanska sadašnjost.

ZEBEC, Tvako

2013 Etnolog u svijetu baštine: hrvatska nematerijalna kultura u dvadeset i prvom stoljeću. U: Marijana Hameršak, Iva Pleše i Ana-Marija Vukušić (ur.), *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kuturi.* Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 313–333.

MREŽNI IZVORI

Hrvatska obrtnička komora / Croatiaoan chamber of trades and crafts.

URL: https://www.hok.hr/cehovi/tradicijski_i_umjetnicki_obrti

„Hrvatska enciklopedija“ *online*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“ / natuknica: *drveni ugljen*

URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16351>

„Hrvatska enciklopedija“ *online*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“ / natuknica: *ugljen*

URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=62991>

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. Lista zaštićenih nematerijalnih kulturnih dobara.

URL: https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212&IsItSearchRegistar=yes&free=&kat_opcina=&kat_cestica=&klasifikacija=-1&naziv=&smjestaj=&opcina=&zupanija=&vrsta=NEM&unesco=&vrsta_zastite=-1&Page=1

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. Nematerijalna kulturna baština. Mjere zaštite.

URL: <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=3644>

Pravilnik o tradicijskim odnosno umjetničkim obrtima

URL: https://www.hok.hr/o_hok_u/propisi/pravilnik_o_tradicijskim_odnosno_umjetnickim_obrtima

Prostorni plan uređenja Općine Bistra

Odluka o donošenju IV. izmjena Prostornog plana uređenja Općine Bistra

URL: <http://bistra.hr/wp-content/uploads/2018/03/odredbe-procisceni-tekst-15032018.pdf>

Strateški plan razvoja turizma na području Općine Bistra za razdoblje 2014. – 2020.

URL:<http://bistra.hr/wp-content/uploads/2016/03/Strate%C5%A1ki-plan-razvoja-turizma-na-podru%C4%8Dju-Op%C4%87ine-Bistra.pdf>

UNESCO. Konvencija o očuvanju nematerijalne kulturne baštine (2003.)

URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001325/132540e.pdf>

Zakon o obrtu (NN 143/2013.)

URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2013_12_143_3065.html

Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (NN 69/1999.)

URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1999_07_69_1284.html

Svim mrežnim izvorima pristupljeno je 4. kolovoza 2019.

KRALUŠ AND VUGLENICA JEWELRY OF BISTRA

TWO TRADITIONAL CRAFTS IN THE CONTEXT OF THE PROTECTION OF INTANGIBLE CULTURE IN THE REPUBLIC OF CROATIA

Key words: Bistra, traditional jewelry, *vuglenarenje*, production of traditional crafts

Based on an overview of research and findings about the role and significance of crafts for local identity, this paper enumerates the criteria for including the craft of jewelry making in Bistra, a municipality in Zagreb County, and the craft of manufacturing charcoal in the Bistra area on the *List of Protected Intangible Cultural Treasures* of the Republic of Croatia.

The traditional skill of making *kraluš* – a type of neck jewelry with multicolored glass beads – is represented in the broader region of northwestern Croatia. The knowledge and skill of making *samoborski pleteni kraluš*, *kraluš na košic*, and *svetonedeljski kraluš* (specific to the area around Samobor) are recognized and protected as an intangible cultural treasure. A local initiative encouraged research into traditional forms of decoration and jewelry in the Bistra area, where original examples of women's and men's neck jewelry from the beginning of the twentieth century were found. Although this tradi-

tional jewelry ceased to be made in the 1950s, several women active in the Bistra Cultural-Artistic Society revitalized the craft in the 1980s, and consequently two local Bistra types, *bistranski kraluš* and *kravatlin*, were recognized as authentic jewelry with specific features that differentiate them from two similar types of neck jewelry, previously recognized as intangible cultural treasures. The results of this research and the endeavors of the local women resulted in initiating the process of protecting and inscribing this traditional craft on the national list.

The traditional production of wood charcoal in *vuglenice* (charcoal pits) is a centuries-old practice, significant for the economic sustainability of the highland and forest regions of Croatia. Although the traditional production of wood charcoal has survived up to the present day, the circumstances of its application have changed. From an activity that once was a significant source of income for the male members of households, *vuglenarenje* (charcoal-making) has become an occasional practice of a few enthusiasts and members of the society *Vuglenari Poljanica – Bistra* (Charcoal-makers of Poljanica-Bistra). The bearers of this traditional craft are also activists of the society who endeavor to ensure continuity and visibility, in spite of the fact that burning wood charcoal is prohibited in the woods, and that it is permitted exclusively in the commercial zone of Bistra Municipality.

(Translated by Alexander Hoyt)

PREKOMEJNA NESNOVNA DEDIŠČINA V DOLINI ZGORNJE KOLPE IN ČABRANKE V REGISTRIH OBEH DRŽAV

IZVLEČEK

Na obmejnem območju, kjer se teritorij dediščinske skupnosti širi na obe strani meje, je zaščita nesnovne dediščine posebna težava. Nacionalni registri definirajo dediščinsko skupnost, ki jo poskušajo ščititi, le kot kolektivni subjekt v posamezni državi, in to tudi v primeru, če skupnost presega njeno mejo. V dolini Kolpe in Čabranke so bili zato v nacionalna registra ločeno vpisani lokalni govori, ki se govorijo na obeh straneh meje. V prispevku avtor omenja tudi problematiko druge potencialne enote nesnovne dediščine – mitološkega prostora, ki pa ga ni mogoče administrativno razmejiti, saj je celovit le v svoji čezmejni pojavnosti.

Ključne besede: čezmejna nesnovna dediščina, dolina Kolpe in Čabranke, narečni govori, mitološki prostor, sveti prostor

UVOD

V Etnološki zbirki *Plaćava šiša iz Plešč na Hrvaškem* že več kot deset let raziskujemo predvsem etnološko snovno in nesnovno dediščino na čezmejnem kulturnem otoku ob Čabranki in zgornji Kolpi (Smole 2017). Ljudje v dolini in neposredni bližini, ki jo sestavljajo območja občine Čabar in delno Delnice

* Mag. dipl. inž. el., vodja Etnološke zbirke *Plaćava šiša, Plešče, Hrvaška*; smole.marko@gmail.com.

na hrvaški strani ter Osilnica in delno Loški Potok ter Kostel na slovenski strani, so bili stoletja geografsko, transportno, ekonomsko, politično in družinsko povezani.

Območje je tudi čase do osamosvojitve obeh držav doživelo kot močno povezano. Cesta po dolini od Broda na Kolpi je več stoletij vodila delno po hrvaški in delno po slovenski strani. Ljudje so se družili v geografskih in ne političnih središčih. Otroci so hodili v najbližjo šolo, ljudje k maši v bližnje cerkve. Mladi so se spoznavali na skupnih plesih. Na obeh straneh so igrali isti godci in se prepevale iste pesmi. Novorojence se je marsikdaj krščevalo in umrle pokopavalo ne glede na formalno pripadnost župniji. Skupna pokopališča prednikov so nekdaj definirala celo fantovske družbe v dolini. Rezultat zgodovine, ki nikoli do sedanjega obmejnega režima ni tako tesno zapirala meje po dolini, je bilo skupno poreklo ljudi v dolini, skupno narečje in običaji, skupna tako snovna kot nesnovna kulturna dediščina. Med drugim tudi mitološki prostor, kot ga izražajo pripovedke in toponimi. V 80. letih 20. stoletja so strokovnjaki v dolini ugotavljali neprepoznavno etnično mejo (Burić 1979: 9). V začetku 20. stoletja je živelo na obeh bregovih v dolini zgornje Kolpe in Čabranke, od Srobotnika do Čabra in okolice, približno 5.000 ljudi, ostalo jih je manj kot 800.

ZAKAJ LOKALNI GOVORI?

Ko smo ob pripravah na odpiranje Etnološke zbirke Palčava šiša (Smole 2010) ugotavljali, kaj nas z domačini najbolj identificira, smo opazili predvsem lokalne govore. Ti so od leta 1995 s pisanjem Zlatka Pochobratskyega in z delovanjem Matice hrvaške v Čabru (Janeš in Kvesić 2018) pridobivali svojo veljavo tudi v literaturi. Leta 1995 je izšla knjižica *Kap domaće riječi* z zbirko narečnih pesmi, leta 2002 knjiga *Pamejnek* (Malnar 2002), v kateri je avtor prikazal uporabo govorov, razširjenost in obelodanil njihov besednjak. Čez nekaj let so sledile knjige pesmi, 2008 knjiga dramskih besedil, nato narečni hrvaški slovar, leta 2009 roman *Vejš-(Ne)vejn*. Izhajale so domoznanske knjige, ki so prevetrile do tedaj uradno zgodovino. Leta 2014 je izšla antologija pesmi v domačem narečju *Pušelc domačeh*, te je izbral Jakob Müller – zunanji opazovalec območja, njegovih ljudi in kulture.

V knjigi *Pamejnek* je Malnar opredelil območje govorov: »... govori žitelja pograničnega področja občina Čabar i Osilnica (Slovenija – RS), te naselja Hrvatsko, Razloge i Turki (sva tri občina Delnice), te nekoliko drugih slovenskih naselja: Babno Polje (občina Loška dolina, RS), Stari in Novi Kot, Lazec, Podpreska, Draga, Srednja vas, Trava, Podplanina, Pungert, Črni Potok (občina Loški Potok, RS)«¹ (Malnar 2002: 6). Za te ljudi so lokalni govori pomemben del identitete in kulturne dediščine, s katero se istovetijo. Zato je

1 »... govori prebivalcev obmejnega območja občin Čabar in Osilnica (Slovenija – RS), naselij Hrvatsko, Razloge in Turki (vsa tri v občini Delnice) ter nekaj drugih slovenskih naselij: Babno Polje (občina Loška dolina – RS), Stari in Novi Kot, Lazec, Podpreska, Draga, Srednja vas, Trava, Podplanina, Pungert, Črni Potok (občina Loški Potok – RS)«.

bila odločitev, da se v prvih letih delovanja Palčave šiše osredotočimo prav na govore, logična.

Že leto pred odprtjem zbirke smo začeli snemati avdiovizualno gradivo. Takrat smo v dveh letih zbrali zajeten kup kvalitetnih posnetkov v govoru Plešč (Smole 2015). V letih 2008 in 2009 so se vrstile projekcije etnografskih filmov v gostilni *Pr lipe* v Pleščih. Presenetilo nas je veliko število mladih ljudi, ki so prihajali na projekcije in spremljali narečne zgodbe iz domače vasi.

Snemanja smo nadaljevali na raziskovalnih delavnicah. Posnetke govorov od Babnega Polja preko Prezida, Trstja, Gerova, Zamosta do Bosljive Loke smo zmontirali v film (*Naše Pamejnke* 2010), ki je pokazal raznolikost še preostalih vrst nesnovne kulturne dediščine ter opozoril na povezanost s skupnim narečjem. Namenjen ni bil samo domači javnosti, za katero smo v Osilnici, Pleščih, Babnem Polju, Čabru, Delnicah in Zagrebu izvedli več projekcij in predavanj, del v sodelovanju z mlado slovenistko Ano Gorše, temveč tudi promoviranju pobude za uvrstitev govorov v registra obeh držav. Film je bil v sekciji etnografskih raziskav uvrščen v program filmskega festivala Muzejskega dokumentacijskega centra v Zagrebu (Smole 2014). S filmi smo spodbujali domačine in preostalo javnost k zavedanju o pomenu lokalnih govorov.

PRIJAVA NA VPIS GOVOROV V REGISTRA NESNOVNE DEDIŠČINE OBEH DRŽAV

Slovenskemu Koordinatorju žive dediščine smo prijavo za vpis lokalnih govorov v Register nesnovne dediščine poslali spomladi 2010 (prijava 15. 3. 2010, iz arhiva avtorja članka). Kot nosilci izročila smo se za prijavo zbrali Etnološka zbirka Palčava šiša iz Plešč, ljubiteljski raziskovalec Slavko Malnar iz Trstja (Tršće), oboji iz Hrvaške, Društvo Osilniška dolina iz Osilnice ter KD Kontra kiča iz Babnega Polja. Zbral sem nosilce z obeh strani meje, ki smo aktivno delovali na področju nesnovne dediščine skupnega kulturnega prostora. Pri pripravi obrazložitve smo uporabili gradivo iz knjige *Pamejnek*. Strokovno je pri izpolnjevanju prijave pomagala prof. dr. Vera Smole, dialektologinja slovenskega jezika s Filozofske fakultete v Ljubljani; predlagala je poimenovanje, ki bi povezovalo obe strani – govori ob Čabranki in zgornji Kolpi.

Junija 2011 smo pismo (datirano 12. 6. 2011, iz arhiva avtorja) s prijavo govorov ob Čabranki in zgornji Kolpi isti nosilci naslovili tudi na hrvaški Register. Odgovorni konzervator nas je opozoril, da mora biti za vpis v Register kot nosilec vpisano društvo iz Hrvaške. V razgovoru sem mu kot nosilca predlagal odsek Matice hrvaške v Čabru. Ker sem njen član, sem na to opozoril predsednika odseka, ki je prevzel vlogo koordinatorja priprave predloga za vpis v Register na hrvaški strani.

Oba nacionalna koordinatorja sta nas opozorila, da Unescova konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine predvideva registracijo zgolj v političnih mejah države, kar pomeni, da čezmejna registracija ne bo mogoča.

Prvi rezultat na slovenski strani je bila uvrstitev govorov v spletni katalog žive kulturne dediščine Slovenije (Spletni vir 1), malo pozneje tudi na portal DEDI.si (Spletni vir 2). Novembra 2011 smo Društvo Osilniška dolina in Palčava šiša govore predstavili na prvem srečanju predstavnikov žive kulturne dediščine v Ljubljani. Govore, območje in njegove ljudi smo predstavili še v Dekanih pri Kopru, v sklopu Librisovih narečnih večerov, v jezikovni kavarni Mohorjeve družbe v Ljubljani, na srečanjih predstavnikov žive kulturne dediščine Slovenije na Ptuj in na Dnevih etnografskega filma v Ljubljani.

Registracijski mlini so dolgo mleli, na slovenski strani niso imeli še nobenega podobnega primera, čeprav so bili ti govori obdelani in opredeljeni v *Narečnem atlasu Slovenije* (Spletni vir 3). Leta 2013 je govore v doktorski disertaciji obdelovala tudi Januška Gostenčnik (Gostenčnik 2013). Na hrvaški strani je govore raziskovala Marija Malnar, po poreklu domačinka iz Trstja in narečna govornica, ki je govore umeščala v hrvaški zahodnokajkavski in delno čakavski govorni svet (Spletni vir 4). Njen pomemben prispevek je pomenjenje fonetičnega zapisa, ki jih od leta 2009 uporablja večina piscev na hrvaški strani. Morda je tudi na podlagi teh raziskav odsek Matice hrvaške na moje večkratno prigovarjanje šele marca 2014 MK RH poslal uradno prošnjo za vpis govorov v hrvaški Register nesnovne dediščine.

V dopisu čabarske Matice hrvaške je bilo poudarjeno, da je to: »... jedan je od najinteresantnijih, najsloženijih i najarhaičnijih govora kajkavskog dijalekta u Hrvatskoj. Domaći govori čabarskog kraja (Gerovo, Tršće, Prezid, Čabar i Plešće) dobro se sačuvao kroz stoljeća zahvaljujući zatvorenosti i prometnoj izoliranosti čabarskog kraja i neznatnim naseljavanjima iz susjednih govornih područja poslije pogibije vlasnika tog kraja Petra Zrinskog. Sačuvan je i zbog same strukture toga govora i velikoj razlici u odnosu na standardni jezik, a isto tako i stanovništvu koje usprkos školi, radiju, televiziji i tisku, čuva svoju staru riječ. Tako da i gotovo svaka nova riječ dobiva domaći oblik i akcent. Čabarski dijalekatski tip poseban je po svojoj raznolikoj strukturi i postoji pet mjesnih idioma, gerovski, trščanski, čabarski, prezidanski i pleščanski.«² (iz uradnega dopisa MH, 18. 3. 2014, iz arhiva avtorja). Žal so se iz opisa izgubile vasi Hrvatsko, Razloge in Turki v občini Delnice, kar bo treba dopolniti.

V odločbi o vpisu čabarskih govorov v Register z dne 16. aprila 2015 je kot nosilec vpisana Matica hrvatska, ogranak Čabar. Takrat je bil to prvi v Register vpisani govor iz Gorskega kotarja, na kar smo posebej ponosni (Smole 2016a).

2 »... je med najbolj zanimivimi, najtežjimi in najbolj arhaičnimi govori kajkavskega narečja na Hrvaškem. Domaći govori čabarskega območja (Gerovo, Tršće/Trstje, Prezid, Čabar in Plešće) so se skozi stoletja dobro ohranili predvsem zaradi zaprtosti in prometne izoliranosti čabarskega območja in neznatnega priseljevanja iz sosednjih govornih področij po usmrtni lastnika tamkajšnjega gospodarstva Petra Zrinskega. Ohranil se je tudi zaradi same strukture govora in ker se močno razlikuje od standardnega jezika, pa tudi zaradi prebivalstva, ki navkljub šoli, radiju, televiziji in tisku ohranja svoj stari govor. Tako tudi skoraj vsaka nova beseda dobi domačo obliko in naglas. Čabarski narečni tip je poseben po svoji raznoliki strukturi, obstaja namreč kar pet krajevnih idiomov: gerovski, trščanski/trstjanski, čabarski, prezidanski in pleščanski.«

Na slovenski strani so bili govori v uradnem opisu enote kulturne dediščine MK RS nekaj mesecev pozneje, 23. 11. 2015, opisani kot: »Govori ob Čabranki in zgornji Kolpi od Babnega Polja do Mirtovičev so mešanica dolenjskega, rovtarskih, gorenjskega in južnobelokranjskega narečja z vplivi nemškega jezika Kočevarjev in sedanjega hrvaškega in slovenskega knjižnega jezika ter se nadaljujejo še na hrvaško stran. Govori ob Čabranki in zgornji Kolpi so nastajali od 17. stoletja kot posledica kolonizacije in priseljevanja zaradi železarstva v Čabru. Do danes so se ohranili med okoli 500 prebivalci obmejnega območja občin Osilnica v celoti, Loška dolina (naselji Babno Polje in Bukovica), Loški Potok (Stari in Novi Kot, Lazec, Podpreska, Draga, Srednja vas, Trava, Podplanina, Pungert, Črni Potok), ohranili pa so se tudi na območju občin Čabar in delno Delnice na Hrvaškem, kjer jih uporabljajo okoli 3500 govorcev. Med sabo se razlikujejo v določenih detajlih, ki so posledica kulturnozgodovinskih in ekonomskih povezav posameznih krajev s soseščino v preteklih stoletjih, v neposredni bližini je bil od 14. stoletja do druge svetovne vojne tudi nekdanji nemški jezikovni otok na Kočevskem. Gre za precej odmaknjeno, vendar povezano območje, katerega vezna sestavina je tudi ljudski junak Peter Klepec. V 17. stoletju je bilo območje razdeljeno med Kranjsko in Hrvaško. Narečje se je z določenimi krajevnimi razločki in navkljub slovenskim in hrvaškim šolam med domačim prebivalstvom na obeh straneh meje ohranilo vse do današnjih dni.« (Spletni vir 5)

V utemeljitvi vpisa v register v RS je bilo leta 2015 zapisano: »Vpis v register (enaki govori na Hrvaškem so že vpisani v tamkajšnji register) je izredno pomemben, saj za razliko od dosedanjega razmejevanja prebivalstva po politični meji pokaže, da je kulturna dediščina območja tudi dediščina, s katero se lahko identificirajo pripadniki dveh sosednjih narodov. Posebej so govori ogroženi prav na slovenski strani, saj je tu precej manjše število govorcev in mladine. Z vpisom v register se narečnim govorom daje potrebna veljava, ki bo dvignila zavest lokalnega prebivalstva in mu pokazala vrednost medgeneracijskega prenosa več stoletij stare kulturne dediščine preko ohranjanja narečja kot jezika družine, rabe na lokalnih javnih prireditvah in skupnih predstavitev območja. Trdna lastna identiteta bo omogočala sproščeno in enakovredno prekomejno sodelovanje v skupnih projektih s podobno govorečim prebivalstvom na hrvaški strani, kar v zadnjih dveh desetletjih zaradi političnih želja (potreb) z obeh strani ni bilo vzpodbujano. Vzpodbuda k rabi teh govorov z njihovim vpisom v seznam kulturne dediščine je še posebej potrebna prav na slovenski strani iz več razlogov: prvi je majhno število nosilcev govora, drugi je v šoli pridobljeno prepričanje o manjvrednosti narečnih govorov (na Hrvaškem tega ni), nastalo pod vplivom dolgo veljavne jezikoslovne teorije, ki je poveljevala le knjižni jezik, tretji je odsotnost pedagoškega kadra z znanjem narečnih govorov (na Hrvaškem jih prav ti med učenci gojijo) oziroma šolanje otrok na območju drugih narečij (Babno polje na območju notranjskega narečja, Osilnica kostelskega govora, Kotarsko podolje in Dragarska dolina dolenjskega), zato ti brez načrtne vzpodbude vedno manj komunicirajo v svojih govorih, kar bi lahko vodilo v njihovo izumrtje.« (Spletni vir 5)

Ob vpisu je bila to sploh prva od enot, vpisanih v zvrsti ustnega izročila in ljudskega slovstva ter prva v zvrsti narečja. Kot nosilec je na slovenski strani meje vpisano Društvo Osilniška dolina (Spletni vir 6) iz Osilnice, katerega aktivni član sem tudi avtor pričujočega članka.

Veseli smo obeh vpisov v nacionalna registra. Domačini med govori na obeh straneh meje ne opazimo drugačnih razlik, kot se pojavljajo med govori različnih vasi. Z obema vpisoma smo dobili potrditev o pomembnosti nesnovne dediščine naše skupnosti v obeh državah. Kot na svojem spletnem portalu piše Unesco, je za številne populacije (zlasti manjšinske skupine in staroselce) nesnovna dediščina ključni vir identitete, globoko zakoreninjene v zgodovini (Spletni vir 7); s to trditvijo se strinjamo tudi prebivalci obravnavanih krajev.

RAZLIKE V UKREPIH ZA OHRANJANJE V REGISTER VPISANE DEDIŠČINE

Državi se glede izvajanja ukrepov med seboj razlikujeta. Na hrvaški strani so v odločbi jasno opredeljeni konkretni varstveni ukrepi (odločba MK RH, 16. april 2015, iz osebne arhiva avtorja članka); prevedene navajam v nadaljevanju:

- promocija funkcije govorov in njihovega pomena v družbi, vključevanje v programe načrtovanja,
- zagotavljanje ukrepov za ohranjanje govorov z izobraževanjem, dokumentiranjem, znanstvenim raziskovanjem, ohranjanjem, varovanjem, s promocijo, povečevanjem vrednosti, prenosom tradicije na naslednike s formalnim in neformalnim izobraževanjem, z revitalizacijo pozabljenih segmentov govora,
- senzibiliziranje javnosti in podpora zaščiti govorov, s čimer bi se izognili nevarnosti izumiranja, uničevanja ali komercializacije, govore pa bi približali ljudem,
- podpora izdelavi slovarja in slovnice,
- vključevanje govorov v osnovno- in srednješolske učne načrte.

Za izvajanje ukrepov je sredstva mogoče pridobiti preko javnih razpisov (Spletni vir 8). V zadnjem treh letih je Matica hrvaška iz Čabra z delno pomočjo teh sredstev za vrtce natisnila slikanico *Damače besejde*, pesmarico *Varihe* z ljudskimi pesmimi (Prašelj 2018), *Početnico i čitanko čebarskih pamejnkov* – začetnico in berilo v čabarskih govorih in izdala CD z narečnimi popevkami (Turk idr. 2018) z obeh strani meje. S pomočjo vpisa v Register svoje narečne pesmi promovira rokovska skupina iz Čabra, govori so bili že nekajkrat predstavljeni na nacionalni televiziji. Na razpis se lahko prijavlja tudi Etnološka zbirka Palčava šiša, v odločbi o vpisu zbirke v register premične dediščine je zapisano, da se ukvarjamo tudi z raziskovanjem in s promocijo nesnovne dediščine (MK RH, Rješenje, Kulturnopovijesna zbirka obitelji Čop u Plešcu, 4. 11. 2015, iz arhiva avtorja).

Slovenska stran z registracijo daje predvsem nacionalno priznanje nosilcem in prepoznava pomen elementa nesnovne dediščine. Predvideva enake varstvene usmeritve kot za vso živo dediščino (Spletni vir 9):

1. Varstvene usmeritve za živo dediščino vključujejo ukrepe za zagotovitev ohranjanja žive dediščine, ki obsegajo prepoznavanje, dokumentiranje, raziskovanje, zaščito, spodbujanje, izboljševanje in oživitev različnih vidikov te dediščine. Konkretnije varstvene usmeritve se določijo na podlagi stanja oziroma ohranjenosti pojava dediščine, ki se deli na nepretrgano, rekonstruirano in izginulo dediščino.
2. Živa dediščina je nedeljivo povezana z nosilci pojava (posamezniki, skupinami in skupnostmi), materialnimi prvinami (predmeti, orodji, izdelki) in prostorom, kjer se ta dediščina predstavlja, ustvarja ali izraža. Pri določitvi varstvenih usmeritev je zato treba upoštevati tudi navedeni materialni okvir žive dediščine in morebitno uveljavljanje avtorskih in sorodnih pravic.

Glede na naše poznavanje problematike, nosilci žive kulturne dediščine v Sloveniji sredstev za zgoraj navedene dejavnosti ne morejo pridobiti s prijavo na razpise Ministrstva ali drugih inštitucij. To postavlja nosilce s slovenske strani obmejnega območja v neenakopraven položaj. Tudi oddaja o slovenskih narečjih na TV Slovenija, kjer so bili predstavljeni tudi naši govori (Dolenjska narečna skupina 2017), ni bila povezana z vpisom v Register.

Z obema vpisoma se je končalo pomembno obdobje v delovanju Etnološke zbirke Palčava šiša. V desetih letih smo spodbudili vpis kar nekaj elementov lokalne dediščine v registre: nepremične (Palčava šiša, dvorišče in skedenj) in premične (etnografska zbirka) snovne dediščine, pa tudi nesnovne kulturne dediščine – lokalnih govorov, v katerih se že vse od začetka govori v Palčavi šiši. Aktivna raba domačega narečja nam pomaga pri komunikaciji z domačini, z njegovo rabo smo prepoznani kot del skupnosti, v njem obiskovalcem posredujemo zgodbe. Vsako leto se narečnega pripovednega večera v Palčavi šiši udeležujejo govorniki s celotnega čezmejnega območja govorov ob Čabranki in zgornji Kolpi, pa tudi iz drugih krajev Slovenije in Gorskega kotarja. To je edina pripovedna prireditev v lokalnih govorih, ki čezmejno poveže tako širok krog ljudi. Nesnovna kulturna dediščina je in ostaja pomemben element konstituiranja kolektiva – dediščinske skupnosti, in to kljub temu, da je državni registri zaradi administrativnih meja ne morejo zaščititi v celoti, kot bi jo lahko v primeru, če bi bila razširjena zgolj na eni strani meje.

Če na hrvaški strani v dejavnostih prednjači Matica hrvaška iz Čabra (glej Janeš in Kvesić 2018), je že nekaj časa bolj živahno tudi na slovenski strani. Zadnja leta je zaradi domače učiteljice v Osilnici več narečja v osnovni šoli. V Društvu Osilniška dolina se je formirala manjša skupina upokojenk, ki z dramskimi nastopi v narečju zabava domače občinstvo in obenem promovira lokalni govor. Verjamemo, da bo tudi pesmarica *Varihe* spodbudila pevce z obeh bregov k skupnim nastopom.

Vpis govorov in objava druge nesovne kulturne dediščine sta bila povod slovenskim in hrvaškim raziskovalcem za obojestransko sodelovanje v letih 2016 in 2017, in sicer za raziskovalni projekt z naslovom Peter Klepec – junak z dvema imenoma. V skupnem projektu Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU iz Ljubljane in Inštituta za antropologijo iz Zagreba smo raziskovali pripovedno izročilo o ljudskem in knjižnem junaku Petru Klepcu v dolini Kolpe in Čabranke. Že v prijavi smo zapisali: »... da se na tem območju prepletata slovenska in hrvaška zgodovina, kultura, dediščina in tradicija. To je geografsko območje skupnih govorov, ki so na hrvaški strani že dobili status kulturne dediščine, vpisane v hrvaški register, na slovenski strani je registracija v postopku.« Projekt se je osredotočil na pripovedno izročilo, ki ga vzpostavitev državne meje v dolini ni prekinila, je pa vplivala na njegov razvoj, prenašanje in pojavljanje v sodobnih zapisih in pripovedih. V prijavi smo opozorili, da se je v 80. letih, zlasti z administrativno delitvijo prostora, ločilo tudi znanstvenoraziskovalno delo slovenskih in hrvaških ustanov, kar otežuje celovito preučevanje fenomenov in uvid v vse njihove plasti (ARRS-BI-HT-JR-Prijava/2015/115, iz arhiva avtorja članka).

KAJ PA PRIPOVEDKE?

Lokalni govori so bili pred več kot desetimi leti prepoznani kot najpomembnejši identifikacijski element v dolini, ki ljudi povezuje v čezmejno dediščinsko skupnost. Drugi element, na katerega do sedaj nismo bili dovolj pozorni, so pripovedke. Pred skoraj štirimi desetletji je Jože Primc s domačini zbral številne pripovedi, izbor 250 pripovedi je objavljen v *Okamnelem možu* (Primc 1997).

Objavljene pripovedi in desetletja razgovorov z domačini so bili podlaga našim zadnjim raziskavam. Po letu 2014 sem s pomočjo literature Andreja Pleterskega o slovanskih svetih prostorih ter ugotovitev Vita in Juraja Belaja ter drugih prišel do zanimivih rezultatov.

Po temeljitem razmisleku in prispevku, v katerem sem pisal o mitološkem prostoru, (Smole 2016b: 174–218), ki se je na temelju toponimov in zgodb postopno izrisoval v dolini, je območje okoli Osilnice začelo kazati podobo izrazito staroslovanskega svetega prostora skupine, organizirane v župo. Nanj sta se navezovala prostor druge, verjetno odcepljene skupine, ki se je naselila na drugi strani doline nad Plešci, in tretje samostojne skupine izza Svete Gore, katere središče so bili Gerovo in prostori starejših skupnosti.

Definirati je bilo mogoče hipotetična sveta mesta treh glavnih slovanskih božanstev v dolini. Sveto mesto ženske boginje na Sveti Gori, ki je najverjetneje le prevzela mesto starejših plodnostnih kultov. Eden od njih je bil verjetno kult črne boginje Izide, ki so ga tja morda zanesli rimski vojaki iz Kvarnerja. Mesto boga neba in groma na Kraljevem vrhu in boga podzemlja na koncu Knežjega repa, na Okamnelem možu preko Kolpe. Otipljive razlage so dobile zgodbe o najstarejšem svetišču in pokopališču v dolini pri naselju Čačič. Njegovo ime, ki je nastalo iz slovanskega imena Nečaj (Torkar 2010), je

bil eden od ključev prepoznavanja slovanske prisotnosti. Iz ledinskih imen je bilo mogoče razbrati pogrebno pot s Počivaunika, s katerega so mrtve duše odhajale v podzemni svet – v vrtinec pod Dimovcem. Nakazale so se verjetne povezave s starejšimi svetimi mesti v dolini, plodnostnimi kulturi ob izvira Kolpe, sosednjimi skupnostmi ter kontinuiteta svetih mest skozi vsaj dve tisočletji.

Z razkritjem povezav med zgodbami z dokaj jasno razvidno filozofijo slovanske mitologije in toponimi je raziskovanje pokazalo na tisočletne korenine s prostorom povezanih pripovedi. Ključne za razumevanje mitološkega prostora so bile pripovedke, ki so povezovale točke v prostoru. Najpomembnejši junak teh krajev – Peter Klepec, s katerim se kljub razhajanju o njegovem poreklu identificirajo prebivalci obeh strani doline – je dobil mitološke in mnogo starejše razsežnosti. Že v prispevku o mitoloških zgodbah v prostoru (Smole 2016b: 174–218) sem opozoril še na eno pozabljeno posebnost Petra Klepca: najstarejše zapisane zgodbe ga povezujejo z mitološkim Kresnikom. Ena od zgodb govori o tem, da je kralja na Kraljevem vrhu branil pred sovražnim kraljem, druga o tem, da je dobil moč, ker je v boju pomagal Kresniku – belemu volu ... Tista, zadnja desetletja bolj znana, o vili, ki jo je zaščitil pred soncem, je le ena od starejših zgodb. Novejše ga povezujejo z Materjo Božjo na Sveti Gori.

Vsa stoletja so pripovedke – naslednice bajk trdovratno ostajale med ljudmi in se kljub pokristjanjenju ter izgubljanju prvotnih sporočil vsaj v fragmentih prenašale iz roda v rod. Celo Krščanska cerkev je z mrežo štirih cerkva v dolini, morda v stiski cerkvenih oblasti ob trdoživem spominu na stare bogove in slovanski sveti prostor, uporabila podoben princip kot prej poganska mitologija. S cerkvenimi patroni, z natančno prostorsko razmestitvijo in usmeritvijo cerkvenih stavb so dobesedno prekrižali dolino ter regulirali (zavzeli) nekdanja najpomembnejša poganska sveta mesta in celotni prostor.

Raziskovanju je sledilo vabilo na mednarodni kongres arheologov v Zagrebu, ki je bil posvečen svetim prostorom in arheologiji zgodnjega srednjega veka (Smole 2018). Ugotovitve smo predstavil Nacionalnemu parku Risnjak, ki zavzema del mitološkega prostora. Krajinski arhitektki sta leta 2016 na podlagi srečanja z domačini, ki raziskujemo ali poznamo dolino in njeno nesnovno kulturno dediščino, oblikovali vstopno pot do izvira Kolpe na način, ki z nevpadljivimi umetniškimi instalacijami iz naravnih materialov opozarja na posebnost prostora, kamor nas vodi, na njegovo mističnost ter na z njim povezana mitološka bitja. S tem pot spodbuja k občutljivejšemu dojemanju naravno izjemnega prostora.

Lahko rečem, da je prav naše raziskovanje bajeslovja, povezanega s prostorom doline, pomagalo obuditi zanimanje strokovnjakov z obeh strani meje za *Pitra Klepca* – ljudskega junaka teh krajev. Srečanjem na inštitutih so se pridružila terenska raziskovanja (Krmpotić 2017). Objavljenih je bilo nekaj zanimivih člankov (npr. Moric, Perinić Lewis, Poljak Istenič 2016; Smole 2018), temeljito so bile pregledane objave o Petru Klepcu na manj raziskani hrvaški strani. Pri evidentiranju čezmejne nesnovne pripovedne kulturne dediščine,

potencialno pomembne za razvoj kulturnega turizma, smo uspeli povezati hrvaške in slovenske etnologe in folkloriste. S tem smo presegle raziskave, ki so obravnavo zaključevale na politični meji. Tudi knjige *Varihe* še dolgo ne bi bilo, če ne bi skupaj pobrskali po arhivu Inštituta za folkloristiko v Zagrebu.

Kot je pred nekaj leti ugotavljala Naila Ceribašić: »obstajata dve možnosti humanističnih oz. realističnih učinkov Unescovega programa: izkoristljivost nesnovne dediščine v turizmu kot enem od modusov, ki lahko pripomore k reševanju družbenih in ekonomskih problemov, in univerzalno sporočilo nesnovne dediščine kot pomoč Unescovi glavni misiji »graditi mir v človekovih mislih«, kot je bila ta oblikovana ob ustanovitvi Unesca po drugi svetovni vojni. To so načini in ukrepi pri katerih Unescov program potencialno prehaja politične, etnične in nacionalne meje.« (Ceribašić 2013: 307)

Mitološka dediščina spodbuja k nadaljnjemu raziskovanju in prehaja politične meje. Tako sem avgusta 2017 po njenih sledih vodil skupino krajinskih arhitektov iz ZDA, pozneje več skupin tabornikov, jeseni z bajeslovnimi zgodbami na izvir Kolpe učence osnovne šole Fara. Vsi so lahko podoživljali prostor doline v precej drugačni luči kot zgolj naravoslovni ali rekreativni. Bajeslovne zgodbe sem vpletal v vodenje v projektu *Claustra Alpium lularum*, v vodenje pohodnikov leta 2017 na Hrib, naslednje leto na izvir Kolpe, kjer so v Razlogah ohranili številne pripovedke. Prvega maja 2019 je sledil pohod skozi naselja nad Osilnico. Zgodbe pripovedujemo obiskovalcem Palčave šiše, pripovedovali smo jih v knjižnicah Stari trg, Čabar, Delnice, v Zagrebu, udeležencem slovenskega slavističnega kongresa ... Na razstavo na skednju Palčave šiše je ta tematika vključena od leta 2017. Mitološke zgodbe sem pripovedoval učencem šol v Fužinah v Gorskem kotarju, Čabru, Delnicah, Plešcih. Leta 2017 smo raziskovalci iz Slovenije in Hrvaške na to temo pripravili predlog projekta Interreg.

Mitološki prostor, ki so ga v dolini pred tisoč in več leti izrisali naši predniki, ohranjale generacije naslednikov ter preoblikovali prišleki, je v zgodbah še vedno dobro ohranjen in kot tak posebnost v širšem okolju. Ima vse značilnosti in kvalitete, ki so potrebne za vpis v Register kulturne dediščine. Vpis te enote bi bil za dolgoročno preživetje dediščinske skupnosti celo mnogo pomembnejši kot vpisa govorov. Oba elementa se, skupaj z naravno kulturno dediščino, lepo dopolnjujeta in povečujeta skupno vrednost. Mitološki prostor ima večji razvojni potencial, saj bi bil lahko podlaga za skupne turistične produkte, ki bi omogočili večji razvoj trajnostnega, kulturnega, dediščinskega turizma, čezmejnega povezovanja in ustvarjanja skupne turistične regije. Mitološki prostor prehaja politične in nacionalne meje ter s tem »gradi mir v človekovih mislih«, kot so zapisali že pri Unescu.

Evidentiranje mitološkega prostora je obenem težko premostljiva (med-državna) administrativna težava. Kljub temu da strokovnjaki opozarjajo, da: »je treba razumeti, da lokalne skupnosti niso homogene, kot to pogosto sledi iz Unescovih dokumentov, in da je odgovornost strokovnjakov kot posrednikov med temi skupnostmi in administracijo odvisna od medsebojnega razumevanja

in spoštovanja lokalnih skupnosti, kar napačna kulturna politika lahko ogrozi ali zavre« (Zebec 2013: 329), je ukrepanje na čezmejnem območju drugačno. Državna meja namreč še vedno postavlja težko premostljivo oviro prijavi in razglasitvi čezmejne kulturne dediščine, ne glede na dejansko potrebo po zaščiti in ukrepih, ki bi zagotovili njeno ohranjanje in celovito vključevanje v resne trajnostno naravnane turistično-razvojne načrte. Tako čezmejna območja žal ostajajo marginalizirana in, če to zahteva teritorialno razmejevanje, žrtvovana nacionalnim interesom. Zgleda, da kljub vsem visokim ciljem Unescove Konvencije (Spletni vir 10) ta ne ponuja mehanizma za vzdrževanje čezmejnih dediščinskih skupnosti in vsega tistega, kar so te nasledile v kulturnem pomenu.

Glagol naslediti pomeni veliko več od glagola posedovati. Z nasledstvom se potrjuje ali ugotavlja kontinuiteta sorodstva, včasih tudi drugih družbenih odnosov. Naslednike skupnost usmerja (hkrati in neredko tudi opazuje, o njih govori, jih kontrolira) pri prevzemanju z nasledstvom povezane odgovornosti. Čim bolj je skupnost povezana, močnejša je kontrola. Kot ugotavljajo strokovnjaki (sicer za arheološko dediščino), bo moralno poslanstvo, kot ga zagovarjajo konvencije, postalo trajnostno le v primeru, če bodo načini konzervacije izvedeni v skladu z lokalnimi verovanji in praksami (Bendix 2013: 367). Podobno bi lahko ugotavljali in predlagali tudi za varovanje nesnovne kulturne dediščine naše čezmejne skupnosti.

S prvomajskim pohodom leta 2019 po naselbinskih območjih slovanskih skupnosti smo med domačini in obiskovalci želeli spodbuditi zavedanje o pomenu mitološkega prostora pa tudi iniciativo za skupni vpis v register (oziroma registra) nesnovne kulturne dediščine in razmislek o tem, kaj čezmejni prostor pomeni lokalnemu prebivalstvu tako v kulturnem kot identifikacijskem smislu.

ZAKLJUČEK

V prispevku opozarjam na pasti Unescove Konvencije in nacionalnih praks pri zaščiti nesnovne kulturne dediščine čezmejnih dediščinskih skupnosti. V sedanjih razmerah nesnovna dediščina čezmejne skupnosti, ne glede na pomen, ki jo ima za njeno ohranitev, ne more biti deležna istih ukrepov kot enote z območij znotraj političnih meja ene države. Po dosedanji praksi vpis v nacionalni register zahteva – oziroma ima za posledico – vsaj formalno razmejevanje čezmejne skupnosti. Taka praksa je s konzervatorskega stališča nelogično početje, sama zvrst nesnovne dediščine, ki so jo nosilci nasledili, je namreč rezultat nastajanja in obstajanja čezmejne kulturnodediščinske skupnosti. V skladu z uradnimi tolmačenji čezmejna registracija ni mogoča niti za trajnostni razvoj lokalne skupnosti tako pomembnih enot, kot bi bil po našem mnenju opisani mitološki prostor v dolini zgornje Kolpe in Čabranke. Ta fizično nedeljivi prostor povezujeta že registrirani enoti govorov, žal pa obenem tudi razmejujeta. Za vpis mitološkega prostora v register (oziroma registra) in s tem njegovo celovito zaščito bi bila nujna sodelovanje državnih administracij in doseganje skupnega soglasja o tvornem preseganju omejitev Konvencije in/

ali sedanjih praks. Le tak pristop bi po našem mnenju lahko spodbudil razvoj čezmejnih kulturnodediščinskih in turističnih projektov, ki jih v dolini še zlasti kritično primanjkuje, in s tem dosegel konzervatorske cilje Konvencije.

Kaj torej prinaša sedanji načini ohranjanja nesnovne kulturne dediščine v čezmejni prostor? Je s tem več kot tisočletna čezmejna dediščinska skupnost, kljub vsem dobrim namenom Konvencije, res zapisana dokončnemu razmejevanju in zamejevanju, čeprav je cilj Konvencije prav ohranjanje teh skupnosti? Zanimivo bi bilo preveriti, ali si čezmejne skupnosti v drugih državah delijo enako usodo, ali pa so morda njihove administracije poiskale poti za zaščito in ohranjanje tudi tako specifičnih skupnosti. Znajo preseči omejitve Konvencij in poiskati poti za spodbujanje čezmejnega sodelovanja?

Etnološke paralele so eno od mest, ki ponujajo možnost izmenjave tovrstnih izkušenj in vprašanj, in prav etnologi, kulturni antropologi ter folkloristi s(m)o tisti, ki smo z bilateralno raziskavo razmejevanje na našem območju pred nekaj leti že poskusili obiti in tako pokazati, da skupaj lahko za dediščinsko skupnost naredimo več. Upam, da bodo temu sledili tudi načrtovalci razvoja v dolini in bodo sposobni preseči sedanje ograje in bodeče žice.

VIRI IN LITERATURA

BENDIX, Regina

2013 Nasljedstva: Posjed, vlasništvo i odgovornost. V: Marijana Hameršak idr. (ur.), *Proizvodnja baštine: Kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*. Zagreb: Biblioteka nova etnografija, 352–370.

BURIĆ, Antun

1979 *Povijesna antroponomija Gorskog kotara u Hrvatskoj*. Rijeka: Založba Ivan Gašparac Grentaš.

CERIBAŠIĆ, Naila

2013 Novi val promicanja nacionalne baštine: UNESCO-va konvencija o očuvanju nematerijalne kulturne baštine i njezina implementacija. V: Marijana Hameršak idr. (ur.), *Proizvodnja baštine. kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*. Zagreb: Biblioteka nova etnografija, 295–312.

GOSTENČNIK, Januška

2013 *Izoglase na stiku slovenskega kostelskega narečja in kajkavskega gorskega narečja: doktorska disertacija*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

JANEŠ, Ivan in Ivan Kvesić

2018 *Matica Hrvatska u Čabru od 1842 do 2017*. Čabar: Ogranak Matice hrvatske Čabar.

KRMPOTIĆ, Marinko

2017 Etnolozi u Čabru: Petar Klepac – junak, koji je spojio dvije domovine. *Novi list*, 15. september 2017, 7.

MALNAR, Slavko

- 2002 *Pamejnek*. Čabar: Ogranak Matice hrvatske Čabar.
 2008 *Rječnik govora čabarskog kraja*. Čabar: Ogranak Matice hrvatske Čabar.
 2016 *Povijest čabarskog kraja: Drugo prošireno i dopunjeno izdanje*. Čabar: Ogranak Matice hrvatske Čabar.

MORIC, Anja

- 2015 Peter Klepec: From a (local) hero to an allegory (national) of weakness = Peter Klepec: od (lokalnega) junaka do (nacionalne) prisposodbe šibkosti. V: Maja Šabec (ur.), *Mit in pogled = El mito y la mirada = Le mythe et le regard = Myth and gaze*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Ars & humanitas; 9), 204–226.

MORIC, Anja, Ana Perinić Lewis in Saša Poljak Istenič

- 2016 Podeželski turizem na obrobju: Potencial nesovne kulturne dediščine. V: *14. vzporednice med hrvaško in slovensko etnologijo: Etnologija in vas v 21. stoletju, Lug v Baranji, 1. do 4. oktober 2016*. Zagreb: HED, 20–21.

POCHOBRADSKY, Zlatko

- 2008 *Tune & Ive*. Čabar: Ogranak Matice hrvatske Čabar.
 2009 *Vejš - (ne)vejn: Roman na domačem govoru*. Čabar: Ogranak Matice hrvatske Čabar.

PRAŠELJ, Dušan (ur.)

- 2018 *Varihe: Narodne popijevke iz okolice Čabra, Prema zapisima Stjepana Stjepanova iz 1950 godine*. Čabar: Ogranak Matice hrvatske Čabar.

PRIMC, Jože

- 1997 *Okamneli mož*. Ljubljana: ČZD Kmečki glas.

SMOLE, Marko

- 2010 Palčava šiša, Plešce. Etnološka zbirka rodbine Čop. V: *Slovenski prispevek županijski dediščini*, zv. 4. Reka = Rijeka: Svet slovenske narodne manjšine Primorsko-goranske županije: = Vijeće slovenske nacionalne manjine Primorsko-goranske županije.
 2014 Naše pamejнке – Naši razgovori. V: *MUVI 05/2014, muzeji – video – film (program): Etnografska istraživanja*. Zagreb: Muzejski dokumentacijski centar, 31.
 2015 Snemanje narečnih govorov v dolini Čabranke in zgornje Kolpe ter prikazovanje filmov. V: Miha Peče idr. (ur.), *Vizualna antropologija – osebne izkušnje in institucionalni vidiki = Visual anthropology – personal experiences and institutional aspects*. Ljubljana: Založba ZRC, 219–236.
 2016a Registracija skupnega narečja v dolini zgornje Kolpe in Čabranke. V: Martin Kuchling (ur.), *Slovenščina in Whatsapp od zibelke do družbenih omrežij: Prispevki s posveta 6. 11. 2015 v Naborjetu: Inicijativa Slovenščina v družini*. Celovec: KKZ, 41–49.

- 2016b *Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke: II. nadaljevanje = Stambena baština u dolini gornje Kupe i Čabranke: II. nastavak.* Plešće: Ogranak Matice hrvatske u Čabru.
- 2017 *Deset let Etnološke zbirke Palčava šiša, Plešće, s poročilom o 10. etnološki raziskovalni delavnici = Deset godina Etnološke zbirke Palčava šiša, sa izvještajem o 10. etnološkoj istraživačkoj radionici.* Plešće: Ogranak Matice hrvatske u Čabru.
- 2018 Sacred Slavic triangle in the upper Kupa and Čabranka valley: A story about pre-christian and christian landscape sacralisation. V: Juraj Belaj idr. (ur.), *Sacralisation of landscape and sacred places.* Zagreb: Zbornik instituta za arheologiju (Knjiga 10), 93–104.

TORKAR, Silvo

- 2010 *Tvorba slovenskih zemljepisnih imen iz slovanskih antroponimov: Identifikacija, rekonstrukcija in standardizacija: Doktorska disertacija.* Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko.

ZEBEC, Tvrtko

- 2013 Etnolog u svijetu baštine: Hrvatska nematerijalna kultura u dvadeset i prvom stoljeću. V: Marijana Hameršak idr. (ur.), *Proizvodnja baštine: Kriitičke studije o nematerijalnoj kulturi.* Zagreb: Biblioteka nova etnografija, 329–334.

ZBIRKE BESEDIL

- 1995 *Kap domaće riječi: Zbirka pjesama – natječaj na domaćem govoru,* Ivica Janeš (ur.). Čabar: Ogranak Matice hrvatske Čabar.
- 2014 *Pušelc domaćeh: Antologija čabarskog pjesništva na domaćem govoru.* Jakob Müller (ur.). Čabar: Ogranak Matice hrvatske Čabar.
- 2017 *Damače besejde.* Ivica Janeš (ur.), Laura Turk – Resman (ur.), otroci in vzgojiteljice otroškega vrtca »Bubamara« Čabar. Čabar: Ogranak Matice hrvatske u Čabru.
- 2018 *Početnica i čitanka: Čebranskeh pamejnkov.* Ivica Janeš in Sanja Klarić (ur.) in učenci in učitelji OŠ »Petar Zrinski« Čabar. Čabar: Ogranak Matice hrvatske u Čabru.

SPLETNI VIRI

- Spletni vir 1: Govori ob Čabranki in Kolpi, Koordinator varstva kulturne dediščine, ZRC SAZU, <http://www.zkds.si/?q=node/78>, 18. 4. 2019.
- Spletni vir 2: Govori ob zgornji Kolpi in Čabranki, Enciklopedija naravne in kulturne dediščine na Slovenskem, DEDI, <http://www.dedi.si/isci?q=govori+ob+%C4%8Dabranki>, 14. 4. 2019.
- Spletni vir 3: Slovenski lingvistični atlas, FRAN, ISJFR ZRC SAZU, https://fran.si/204/sla-slovenski-lingvisticni-atlas/datoteke/SLA_Karta-narecij.pdf, 18. 4. 2019

- Spletni vir 4: MALNAR, Marija. Postoje li čakavski elementi u fonologiji čakarskih govora?, CROSB I Hrvatska znanstvena bibliografija, institut Ruđer Bošković, <http://bib.irb.hr/prikazi-rad?&rad=481813>, 18. 4. 2019.
- Spletni vir 5: Opis enote žive kulturne dediščine RS, Kulturna dediščina, Ministrstvo za kulturo, http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Razvidi/RKD_Ziva/Rzd-02_00044.pdf, 18. 4. 2019.
- Spletni vir 6: Društvo Osilniška dolina, Wikipedia, https://sl.m.wikipedia.org/wiki/Dru%C5%A1tvo_Osilni%C5%A1ka_dolina, 18. 4. 2019.
- Spletni vir 7: Intangible Heritage, UNESCO, <https://ich.unesco.org/en/what-is-intangible-heritage>, 18. 4. 2019.
- Spletni vir 8: Javni pozivi, Ministarstvo kulture RH, <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=21757>, 18. 4. 2019.
- Spletni vir 9: Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah (Uradni list RS, št. 102/10), Pravno informacijski sistem, Služba vlade RS za zakonodajo, <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=PRAV9575>.
- Spletni vir 10: What is intangible cultural heritage?, Intangible cultural heritage, UNESCO, <https://ich.unesco.org/en/what-is-intangible-heritage-00003>, 14. 4. 2019.

FILMOGRAFIJA

DOLENJSKA NAREČNA SKUPINA

Dokumentarna oddaja, 3/3, Slovenska narečja. Različni kraji Dolenjske in okolice, 2017. Scenarij Neva Novljan, režiser Siena Krušič in Primož Meško, igralci Neva Novljan, 2017. TV Slovenija, <https://4d.rtvlo.si/arhiv/dokumentarni-filmi-in-oddaje-kulturno-umetniški-program/174454294>, 24 min., dokumentarni film.

NAŠE PAMEJNKE. Babno Polje, Prezid, Trstje, Gerovo, Zamost, Bosljiva Loka, 2010. Scenarij Marko Smole, strokovno vodstvo Marija Malnar, snemalci Klara Modrič, Marko Smole, Sonja Smole Možina, montaža Marko Smole, režija Marko Smole, produkcija Etnološka zbirka Palčava šiša, Plešče, 2010. DVD, 31;28 min., etnografski film.

ZVOČNI VIRI

SPIT SE VRAČA REJČ DAMAČA. avtor glasbe, vokal TURK Matija, kitara, vokal JURIC Velimir, vokal OŽBOLT Krešimir, bas kitara TURK Marko, izdajatelj Ogranak Matice hrvatske u Čabru, 2018, izdaja na CD nosilcu.

CROSS-BORDER INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE IN THE UPPER KOLPA AND ČABRANKA VALLEY IN NATIONAL REGISTERS

Key words: cross-border intangible heritage, Kolpa and Čabranka valley, dialect speeches, mythological space, sacred space

According to the UNESCO intangible heritage conservation plan, the border area between Slovenia and Croatia, where the cultural heritage society is for geographical and historical reasons spread across the border, is a problematic issue. National registers limit the heritage society as a collective subject in-between state borders. This definition should also be valid in cases where the society is a cross-border phenomenon. Such an example is a cultural heritage society in the upper Kolpa/Kupa and Čabranka valley. In this particular case, common local speeches had to be incorporated in national registers separately for each national partition of society, although the speeches are spread cross-border. For this reason, the common historical cultural heritage society, which developed and is still maintaining the protected phenomena, was administratively cut in two parts.

The article describes the initiative and practice that led to the registration of common local speeches in both countries. Different conservation approaches on both sides of the border are compared. The article also presents the issue of another important element of the local intangible heritage – a common mythological space, grown and preserved from old mythological stories and natural heritage spaces on both sides of the valley. The common cross-border mythological space and its heritage bearers are overriding the political limitations of national registers.

As local heritage bearers, we know that the only way to preserve the common cultural heritage is cross-border cooperation. Registration, preservation and promotion of the cross-border mythological space, as an important element of intangible heritage, could be a very important issue for further development of the society based on cultural tourism and should be one of possible guarantees of its sustainability and cross-border cooperation. In our case, the UNESCO convention can be a hurdle on this path. Impetus for development would be very important not only for conservation purposes but also for sustainable tourism development and implementation of cross-border projects – especially at a time when the society is losing many of its young members who are emigrating in search of a better life. Such projects could also be an important lever for ensuring sustainability of the local cultural heritage society grown from hundreds of years of cross-border cooperation.

(Prevod: Sonja Smole Možina)

GLAGOLJSKI SPOMENICI SJEVEROZAPADNE HRVATSKE I SJEVERNOG DIJELA SLOVENIJE

SAŽETAK

U tekstu će biti predstavljeni manje ili više poznati glagoljski natpisi u crkvama – urezani i oslikani, počevši od Zagreba preko prigorskog, karlovačkog i ozaljskog područja, preko Dolenjske i Gorenjske do slovensko-talijanske granice. Također, objavljuje se novopronađeni natpis u Novigradu na Dobri. Natpisi i oslici nastajali su od 15. do 21. stoljeća, u tehnikama grafita, reljefa i natpisa crvenom bojom. Hrvati, župnici i kapelani, autori su natpisa u Sloveniji.

Ključne riječi: glagoljica, glagoljski natpisi i grafiti, sjeverozapadna Hrvatska, Slovenija

UVOD

Terensko istraživanje glagoljskih natpisa provedeno je u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i sjevernom dijelu Slovenije. Na području Hrvatske obuhvatilo je natpise od Zagreba preko Petrovine do Ozlja i okolice, okolice Karlovca i Novigrada na Dobri, te Vinice ob Kolpi u Sloveniji, koja se „naslanja” na tu grupu glagoljskih spomenika. Na području Slovenije istraženi su Žunovec (Župa Mirna na Dolenjskem), Sveti Andrej, Mače pri Preddvoru, Godešič kod Ško-

* mag. ethnol. i polon., dipl. muzeolog, ing. građ., Katedra Čakavskog sabora Kornić – Kornić, hkd.bradica@gmail.com
UDK: 930.2:003.349.1]7.025.3/.4(497.4)(497.52)

fje Loke, Mošnje kod Radovljice, Bodešče u okolici Bleda te Dovje. Prikaz je to zapisa freskoslikara, putnika i svećenika glagoljaša koji su bili na službi u Sloveniji. Osnova za istraživanje kapitalno je djelo Branka Fučića *Glagoljski natpisi* (Fučić 1982), koje je nadopunjeno novootkrivenim spomenicima i ispravljeno u pojedinim podacima.

HRVATSKA

Glagoljica je upisana na Listu nematerijalne baštine Hrvatske u ožujku 2014. godine, pod naslovom Čitanje, pisanje i podučavanje glagoljice. U rješenju o zaštiti navedeno je pedeset i pet nositelja te baštinske pojave, među kojima je i Katedra Čakavskog sabora Kornić¹.

Glagoljski spomenici sjeverne Hrvatske

Ovaj rad sadrži pregled glagoljskih spomenika u dijelu Hrvatske između Zagreba i Novigrada na Dobri. To su manje poznati spomenici, sačuvani u dijelu Hrvatske u kojem, unatoč čestim provalama Osmanlija, ima sačuvanih crkava i burgova (u Petrovini, Volavju, Ozlju, Slavetiću...). Poticaj za pregled tog dijela Hrvatske pronalazak je novih glagoljskih spomenika, u Novigradu na Dobri (tri natpisa) i u Zadobarju.

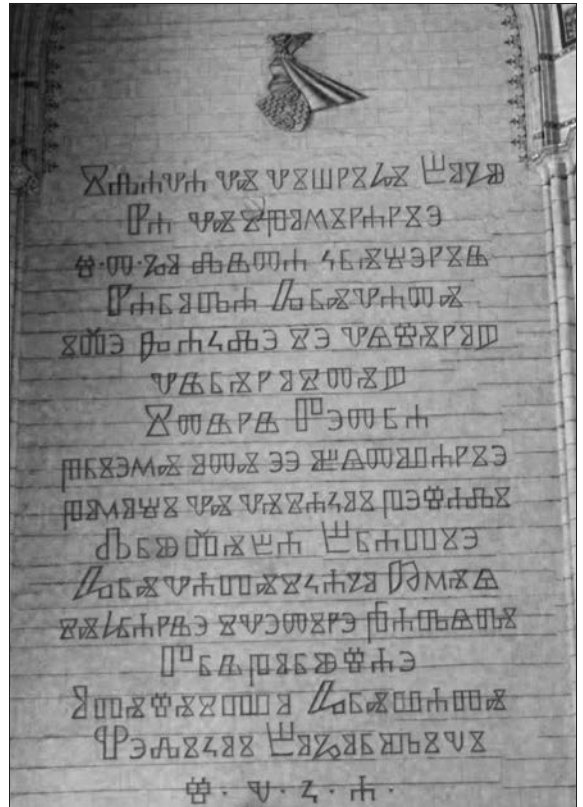
Najveći glagoljski spomenik u Hrvatskoj nalazi se u katedrali Uznesenja Marijina u **Zagrebu**. Širine je 6,25 metra i visine oko osam metara. Postavila ga je Družba „Braća Hrvatskog Zmaja“ 1941. godine, u spomen 1300. obljetnice pokrštanja Hrvata. Tekst glasi:

*Slava v' višnih' Bogu
Na v'spomenanie
1300 go ljeta kr'šćenia
Naroda Hr'vat'
iže zakle se vječnoju
vjern'ost'ju
Stjenje Petra
priem od ee objetovanie
pomoći v vsakoi pečali*

1 Katedra Čakavskog sabora Kornić osnovana je u lipnju 2004. godine. Udruga je osnovana radi promicanja kulture otoka Krka, čuvanja lokalnog dijalekta, proučavanja pučkog graditeljstva i održavanja tečajeva glagoljice. Od 1993. godine održavaju se ljetne škole glagoljice na otoku Krku. U ljeto 2019. godine održat će se pet škola – u Vrhu, Bogovićima, Vrbniku, Korniću i Puntu. Osim škola, radi se i na prijepisima glagoljskih matičnih i drugih knjiga, približavanje glagoljice mladima različitim tehnikama, napose videoradovima, izletima i oslikavanjem murala. Za potrebe izložbe u Zavičajnoj etnografskoj zbirci Kornić u Korniću na Krku, obavljeno je i terensko istraživanje glagoljskih spomenika sjeverozapadne Hrvatske i sjevernog dijela Slovenije.

Druž'ba Bratie
 Hr'vat'skago Zm'ja
 I hranjee svetine pradjedi
 Prjeporučae
 Ot'č'stvo Hr'vat'
 Velikoi Bogorodici
 Č·C·K·A· (=1941)

Glagoljski natpis iz zagrebačke katedrale. Fotografirao Damir Krenenić, 2018. Fototeka HKD Braće Radića, Zagreb.

U župnoj crkvi svetoga Petra u **Petrovini**, u svetištu crkve, na osliku ispod fresaka čita se *POP B(A)RN(A)B, TA E ZATO*, raspoznaju se pojedina slova i veliki teško čitljiv prekriveni tekst.

Uz već poznate glagoljske natpise koje navodi Fučić, onaj u **Durlincima** iz 1600. godine danas je nečitak (Fučić 1982: 104), kako se to događa zbog trošenja kamena tijekom vremena. Fučić ga navodi kao lokalitet Bratovanjci jer je kapela svetoga Blaža između ta dva sela, a natpis čita *·Č·(H)· DUŠU POMIL(U)J AMEN*. U Fučićevo vrijeme stajala je nadgrobna ploča u pločniku pred oltarom. Danas je postavljena okomito, na desnom zidu ispod pjevališta.

U Starom gradu **Ozlju**, u „Žitnici“, stambenom prostoru Zrinskih, na nekoliko mjesta označene su razne godine glagoljskim znakovima: 1528., 1540., 1543., 1548., 1558. i još jednom 1543., ali su zanimljivija od toga čitanja po Fučiću (Fučić 1982: 274):

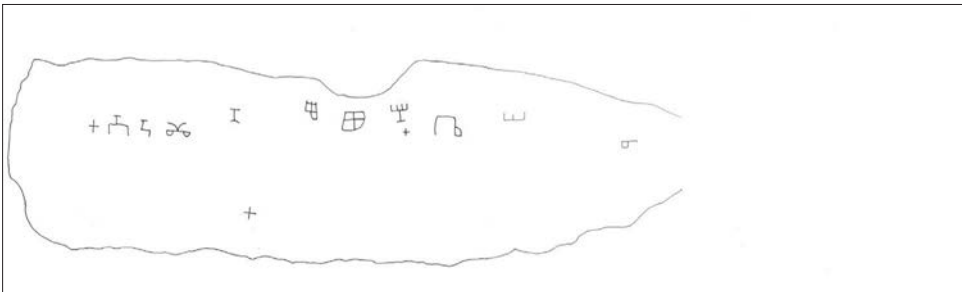
OŽENI SE G(OSPODIN) ZRINSKI
(MI)KLUŠ GOSPU KATARINU
OD FRANKAPANOV.

U župnoj crkvi svetoga Vida u **Ozlju** pronađeni su ulomci, za koje se utvrdilo da su dijelovi nadgrobne ploče Hotkovića (Lokmer 2007).

„U crkvi pavlinskog samostana u **Svecicama**, na ostacima fresaka (15./16. stoljeće) iza glavnoga oltara, nalaze se glagoljski grafiti, a kod trećeg lijevoga oltara u podu je sekundarno upotrijebljen za popločanje dio ploče od žutoga pješčenjaka na kojoj se vide dva glagoljska slova (SE), koja su svakako obla glagoljica.“ (Lokmer 2007)

U **Novigradu na Dobri** otkriveni su glagoljski natpisi u župnoj crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije – u glavnoj lađi, na lijevom zidu četiri su slova, a na vanjskom zidu apside, na gotičkom kontraforu, bojom je napisan lijepo vidljiv natpis. Čita se *ITA TD? AMEN*. Natpis je datiran u 16. ili 17. stoljeće. (Mrežni izvor br. 1)

U Starom gradu 2005. godine otkriven je kamen s glagoljskim slovima – Novigradska slova. Otkrio ga je autor ovoga teksta. Kamen je ugrađen u zid desno od stubišta koje vodi u okruglu kulu, uz gornje odmorište stuba. Dug je šezdesetak centimetara i visok petnaestak centimetara, ugrađen na visini oko dva metra. Tada su pročitana slova *AKŽ*. Kasnije su u prvom redu pročitana slova *·Č·F*. (= 1500. godina). U lipnju 2019. godine čitanje je ispravljeno i pročitano je *·Č·U·Ď*, to znači 1415. godina. U to su vrijeme Frankopani postali posjednici Novigrada na Dobri. Do pogreške je došlo zbog slabe vidljivosti slova i sličnosti glagoljskih slova „F“ i „U“.

Novigradska slova, precrtao Damir Kremenčić, lipanj 2019.

U svetištu svetog Josipa u **Karlovcu** postavljena su, prema ideji mons. Antuna Sentea mlađeg, bakrena Nacionalna vrata, koja je izradio karlovački slikar i kipar Željko Mareković. Vrata su blagoslovljena 2018. godine, a

na njima su tri natpisa, među njima piše glagoljicom *Sveti Josipe, zaštitniče Hrvatske, moli za nas*. Karlovac je postao središtem grupe okolnih mjesta s glagoljskim natpisima. Osim u navedenim mjestima, glagoljica je pronađena i u Zadobaru. Nekad se u tom kraju upotrebljavala glagoljica, njezina pojava na Nacionalnim vratima nije samo izraz želje da se upotrijebi to lijepo hrvatsko pismo nego i podsjećanje na povijest toga kraja. U ozaljskom kulturnom krugu glagoljica je bila važan čimbenik.

Glagoljski natpis na glavnim vratima svetišta svetog Josipa u Karlovcu. Fotografirao: Damir Kremenčić, 2019. Fototeka HKD Braće Radića, Zagreb.

SLOVENIJA

Dolenjska je dio Slovenije od granice s Hrvatskom, uz rijeku Savu, sve do Ljubljanskog barja. Slovenci su se naselili u Dolenjsku krajem 6. stoljeća. U 9. stoljeću došli su pod Franke, a potkraj 13. stoljeća veći dio pod Habsburgovce. U 15. stoljeću Dolenjska je bila izložena osmanskim napadima. Uz rubna područja, posebno Belu krajinu, naselilo se mnogo izbjeglica iz hrvatskog područja. U 16. stoljeću ondje su izbile seljačke bune, a u 18. stoljeću Dolenjska je organizirana u samostalan okrug, a kao poseban distrikt bila je i u sastavu ilirskih provincija. U drugoj polovici 19. stoljeća agrarna kriza dovela je do jakog iseljavanja. Godine 1941. Dolenjska je, osim uskoga pojasa uz Savu koji su prisvojili Nijemci, pripojena Italiji. Operacije za oslobođenje Dolenjske završene su 9. svibnja 1945. godine, tada je oslobođena i Ljubljana.

Gorenjska je područje u gornjem toku rijeke Save, od Ljubljane prema austrijskoj i talijanskoj granici. Taj dio Slovenije najgušće je naseljen (*Hrvatska enciklopedija – mrežno izdanje*).

Glagoljski spomenici u sjevernoj Sloveniji

Poznato je da se i u Sloveniji glagoljalo, pisalo glagoljicom matične knjige i pjevalo mise na staroslavenskom jeziku u dijelu Istre. Bilježi se i postojanje franjevačkoga glagoljaškog samostana u Kopru, gdje su se koristile hrvatske glagoljske knjige (Križnar 2017: 152). Za temu koju obrađujemo zanimljivije

je postojanje samostana u Metliki (1472.) i Novom Mestu, uz crkvu Svetog Lenarta, koju su osnovali bosanski fratri bježeći pred Turcima. Zbog nedostatka duhovnika, 1493. godine u Kamniku je osnovan franjevački glagoljaški samostan, a 1495. godine u Ormožu. Spominju se glagoljaši u Moravču na Dolenjskem (Križnar 2017: 150).

Na vanjskom južnom zidu kapele Svetog Petra, područne crkve u Selu pri Mirni, Župe Mirna na Dolenjskem, na lokalitetu koji Fučić naziva Žunovec (Fučić 1982: 390), na oštećenoj fresci svetog Kristofora uparan je natpis u pet redova. Veličina natpisnog polja je 8 x 8 cm, a tekst glasi:

·Č·F·L·B· (=1552.)
DANIEL PAVLIĆ
SIDI SE BOŽI
VOLA PO...
POISKA

Natpis iz Žunovca.
Fotografirao Damir
Kremenčić. Fototeka
HKD Braće Radića,
Zagreb.

Svijećnjaci s upisanom godinom 1557., koje spominje Fučić, nisu pronađeni, niti župnik zna išta o njima. Ta područna crkva na rubu župe mijenjala je pripadnost župama pa je i zato moguće da se ne zna gdje se svijećnjaci nalaze.

Fučić u svojoj knjizi (Fučić 1982: 242) navodi i natpis iz kapele Svetog Miklavža iznad sela **Mače pri Predvoru**. To je glagoljski grafit iz 15. ili 16. stoljeća, na prednjoj nozi bijeloga konja, na kojem jaše jedan od trojice kraljeva. Utvrdili smo da se natpis nalazi na nozi desnoga smeđeg konja, a ne na nozi bijeloga srednjeg konja, kako piše Fučić.

Natpis glasi:
ILIÊ
NA E

Zanimljivo je da se u crkvi više slavi blagdan Svetog Antuna opata nego naslovnog sveca. Do današnjih dana zadržao se običaj da dolaze ljudi sa stokom i priložima u mesu, nose zavjetne praščiće na oltar, a darovani mesni proizvodi prodaju se na licitaciji u korist crkve. Među zavjetnim praščićima najstariji je praščić iz 1947. godine, s urezanim godinom i inicijalima K. Š.

Selo **Sveti Andrej** nedaleko od Moravča, za vrijeme komunizma pripojen je selu Dole pri Krašcah, pa i Fučić navodi taj lokalitet (Fučić 1982: 125). U crkvi Svetog Andreja, iza oltara, na zidnoj slici, ispod lika svetog Jakova apostola lijepi je grafit iz 15. ili 16. stoljeća:

TO PISA POP IVAN' Z BRIBIRA KADA STAŠE V MURACE BIŠE KAPEL(AN).

U selu **Mošnjje**, u župnoj crkvi Svetog Andreja, grafiti su uparani u sliku mučeništva apostola, iza glavnog oltara (Fučić 1982: 249). Na skutu krvnika piše *TO E ZAL Č(OVI)K*. Grafiti su, prema Fučiću, iz 15. ili 16. stoljeća. Drugi grafit, *VA IME BOŽJE*, nije pronađen. Nađen je treći grafit, koji za sada nije pročitao.

Treći nepročitan grafit iza oltara u crkvi Svetoga Andreja u Mošnjama. Fotografirao Damir Kremenčić, 2018. Fototeka HKD Braće Radića, Zagreb.

Ispod vanjskih fresaka na crkvi Svetog Lenarta, u **Bodešču** kod Bleda, dva su natpisa pisana crvenom bojom: ispod lika sv. Kristofora piše *TO E... ENO DR?O?SITI*, a ispod lika svete Nedjelje piše *DNIH ·Č·U·P·E·* (*Let gospo*)*dnih 1496*. Natpisi su jedva vidljivi (Fučić 1982: 96).

Područna crkva Svetoga Miklavža (Nikolaja) u selu **Godešiču** (Župa Reče, u blizini Škofje Loke) kasnoromanička je crkva iz 14. stoljeća, s kasnogotičkim svetištem iz prve četvrtine 15. stoljeća. U svetištu i na zapadnom pročelju ostatci su fresaka furlanskih majstora i Jerneja iz Loke (Križnar 2017: 142). Glavni i bočni zlatni oltari su iz 17. stoljeća. Na jugoistočnom zidu svetišta, u donjem pojasu, na apostolu Mateju koji nosi knjigu i dva mača, nalazi se natpis *·Č·F·J·A·*, tj. 1531. godina (Fučić 1982: 158). Fučić zapisuje i grafit uparan desno od ulaza u crkvu:

*TO PISA PETAR' IZ BUŽA
P(O)MOZI MU BOG' ·Č·F·A· (= 1501.)*

Snimljen je i natpis u tornju područne crkve, koji Fučić ne spominje.

Glagoljski natpis u tornju crkve Svetog Miklavža u Godešiču. Fotografirao Damir Krenenić, 2018. Fototeka HKD Braće Radića, Zagreb.

Vrlo je zanimljiv natpis u **Dovju**. U pripremi terenskog istraživanja, pregledan je popis natpisa u Sloveniji u kojem se spominje Mojstrana s napomenom: *15. stoljeće*. Nakon dolaska u Mojstranu, utvrdili smo da je u Mojstrani kapela u kojoj nema glagoljskih natpisa, a u drugom dijelu tog dvostrukog naselja, Dovju, župna crkva Svetog Mihaela.

Nakon pregleda crkve, župnik je upozorio na fresku koja je nekad bila na vanjskom zidu svetišta, a danas je tamo dograđena sakristija. Na donjem dijelu uočili smo velik glagoljski natpis pisan crvenom bojom. Kako je stoljećima bio na vanjskom zidu crkve, jako je oštećen i može se pročitati samo posebnom tehnikom.

Prema mišljenju akademika Eduarda Hercigonje, natpis je iz 15. stoljeća.

Izbljedjeli natpis ispod dvostruke plave linije. Fotografirao Damir Krenenić, 2018. Fototeka HKD Braće Radića, Zagreb.

ZAKLJUČAK

U radu su spomenuti glagoljski spomenici sjeverozapadne Hrvatske i sjevernog dijela Slovenije. Ti manje poznati spomenici objavljeni su u djelu Branka Fučića *Glagoljski natpisi* 1982. godine. Nakon objave tog djela, pronađeni su novi glagoljski natpisi u Hrvatskoj i Sloveniji. Rad je prilog boljem poznavanju slovenskih natpisa i podsjećanje na rad Branka Fučića, uz manje nadopune i izmjene podataka koje je donio u *Glagoljskim natpisima*.

Prvi put objavljuje se natpis u Starom gradu Novigradu na Dobri, nazvan Novigradska slova. Nakon četrdesetak godina bavljenja glagoljicom, prijepisa mnoštva različitih glagoljskih tekstova i matičnih knjiga, čitanja natpisa u grobljanskoj crkvi u Kršanu i malog zapisa na stupu *lopice* u Poljicima na Krku, autor se usuđuje donijeti čitanje tog do sada nepoznatog natpisa. Obradeni hrvatski i slovenski natpisi, kao i pronalazak novog spomenika u Novigradu na Dobri, mali su doprinos poznavanju glagoljske baštine.

Iako su i grafiti i natpisi u Sloveniji pisani bojom ili uparani na freske skromni i malobrojni, njihova velika starina i začudna pojavnost u cijeloj sjevernoj Sloveniji, od Vinice ob Kolpi do Dovja, stvara iznimno zanimljivu i vrijednu kulturološku sliku. Dokaz je to davnih susreta slikara i popova glagoljaša koji su iz Hrvatske dolazili u Sloveniju i glagoljali jer pop glagoljaš nosi glagoljicu sa sobom, bez obzira na to gdje se nalazi. Skromnost zapisa ne umanjuje njihovu vrijednost.

IZVORI I LITERATURA

FUČIĆ, Branko

1982 *Glagoljski natpisi*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

KRIŽNAR, Franc

2017 Med koralom in glagoljaštvom. *Pasijonski almanah*, 141–156.

LOKMER, Juraj

2007 Glagoljski ulomci župne crkve Svetog Vida u Ozlju. *Croatica Christiana periodica* 59, 49–56.

Mrežni izvor 1: Hrvatski glagoljički nadpisi otkriveni nakon 1982., Darko Žubrinić, 2017., <http://croatianhistory.net>, pregled: 12.10. 2019.

GLAGOLITIC MONUMENTS OF NORTHWESTERN CROATIA AND NORTHERN SLOVENIA

Glagoljica, or the Glagolitic script, used to write the earliest texts in the Slavic languages, was placed on the List of Intangible Heritage of Croatia in March of 2014, under the title *The Reading, Writing, and Teaching of Glagoljica*. The decision on protection lists fifty-five bearers of this heritage, one of which is the local language and cultural association Katedra Čakavskog sabora Kornić.

This article presents an overview of the Glagolitic monuments of northwestern Croatia and the northern part of Slovenia. It is a contribution to help us get better acquainted with Slovenian inscriptions and to remind us of the work of Branko Fučić, while offering minor additions and changes to the data from his 1982 book *Glagoljski natpisi* [Glagolitic inscriptions]. Since the publication of that work, new Glagolitic inscriptions have been found in Croatia and in Slovenia. The inscription in the Old Town of Novigrad na Dobri, known as the Novigrad Letters, is published here for the first time. After some forty years of researching Glagoljica, transcribing many different Glagolitic texts and registry books, and interpreting the inscription in the cemetery church in Kršan as well as the small inscription on the column *lopice* in Poljice, on the island of Krk, in this article, the author confidently presents a reading of the above-mentioned previously unknown inscription. The Croatian and Slovenian inscriptions described here, as well as the discovery of the new monument in Novigrad na Dobri, are a small contribution to what is known about the heritage of the Glagolitic script.

Although both the graffiti and inscriptions in Slovenia written with paint or scratched on frescoes are modest and small in number, their great age and astounding appearance through all of northern Slovenia, from Vinica ob Kolpi to Dovje, forms an extremely interesting and valuable culturological picture. It is evidence of encounters in the distant past between painters and Glagolitic priests who came from Croatia to Slovenia and wrote Glagolitic inscriptions, because the Glagolitic priest carried the Glagolitic script with him, wherever he went. In no way does the modesty of the inscriptions decrease their value.

(Translated by Alexander Hoyt)

